

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

İLHANLILAR DÖNEMİNDE BAĞDAD
(1258-1335)

Doktora Tezi

MUSTAFA AYLAR

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

İLHANLILAR DÖNEMİNDE BAĞDAD
(1258-1335)

Doktora Tezi

MUSTAFA AYLAR

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İlhan ERDEM

Ankara-2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

MUSTAFA AYLAR

**İLHANLILAR DÖNEMİNDE BAĞDAD
(1258-1335)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı :Prof. Dr. İlhan ERDEM

İkinci Tez Danışmanı (varsa) :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İlhan ERDEM
Doç. Dr. Hatice ORUÇ
Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi02/07/2018.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Yaklaşık beş asır boyunca Abbasi Devleti'nin başkenti olan Bağdad şehri İslam dünyasında dini, sosyal, siyasi, iktisadi, ilmi, ticari ve diğer birçok alanda önemli bir konuma sahip olmuştu. Özellikle Bağdad'da yapılan tercüme faaliyetleri ve buna paralel olarak gelişen ilmi faaliyetler İslam dünyasında müstesna bir yere sahipti. Ancak Bağdad şehri, X. yüzyılın ortalarında Büveyhilerin egemenliğine; XI. yüzyılın ortalarında ise Selçuklu egemenliğine girdi. XII. yüzyıldan itibaren ise şehir yavaş yavaş önemini kaybetmeye başladı.

XIII. yüzyılın başında Asya steplerinde kurulan Moğol İmparatorluğu çok kısa bir süre içinde geniş alanlara yayıldı. Çin, Maveräünnehir, Horasan, Afganistan, Hindistan'ın bir kısmı ve İran kısa bir süre içerisinde Moğollar tarafından ele geçirildi. Cengiz'den sonra tahta geçen Ögedey, Güyük ve Mengü gibi hanlar Cengiz gibi yayılmacı politikalara devam ettiler. Bu genişleme ve yayılma siyasetinden nasibini alan devletlerden biri de Abbasi Devleti oldu ve devletin baş şehri Bağdad, 1258 yılında Moğollar tarafından ele geçirildi. Bu kadim şehir ahali tarafından zalim olarak görülen Moğollar tarafından yönetilmeye başlandı.

İlhanlı Devleti'nin kurulması ile birlikte Bağdad'da eski yönetim tarzı yavaş yavaş değişmeye başladı. Kısa bir süre içerisinde vezirlik kurumu ortadan kalktı ve şehirdeki Arap bürokrasisinin yerini yavaş yavaş Fars bürokrasisi almaya başladı. Bunun yanında Moğol kökenli askeri yöneticiler de sivil yöneticiler ile birlikte şehrin yönetiminde hak sahibi oldular.

Bu çalışmada İlhanlı Döneminde Bağdad şehrinin siyasi, iktisadi, dini ve sosyal durumu incelenmiştir. Çalışmamız sırasında başlıca kaynaklar ve araştırmalar

değerlendirilerek Moğol Dönemi Bağdad'ı hakkında somut bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın yapılmasının temel sebebi Türkiye'de daha önce bu konuda yapılmış bir çalışmanın olmamasıdır. Ayrıca bu konudaki bir boşluğu doldurmak ve daha sonra yapılabilecek çalışmalara zemin hazırlamak da diğer bir etkidir.

Tezimizde Bağdad şehri, İlhanlı Devleti ile bir bütün ve İlhanlı Devletine bağlı Irak eyaletinin bir şehri olarak incelenmiştir. Bağdad şehri ve İlhanlı Devleti'ndeki gelişmeler, eş zamanlı olarak tetkik edilip ve değerlendirilerek tezimiz yazılmıştır.

Tezimizin giriş bölümünde Abbasiler'den Moğollar'ın ortaya çıkışına kadar Bağdad şehrinin durumu özetlenmiştir.

Birinci bölümde, Moğollar'ın ortaya çıkışı ile birlikte Irak topraklarına yaptıkları saldırılar ve Hülagu'nun batıya gönderilmesi neticesinde Bağdad'ın İlhanlı hakimiyetine geçmesi incelenmiştir.

İkinci bölümde, Bağdad'da İlhanlı idaresinin gelişimi İlhanlı hükümdarlarının tahta geçiş sırası ve şehirde meydana gelen hadiseler kronolojik olarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, İlhanlı döneminde Bağdad'da yaşanan sosyal, ekonomik ve dini olaylar yine kronolojik olarak incelenmiştir.

Bu çalışma sırasında her türlü desteği veren ve yol gösteren danışmanım Prof. Dr. İlhan ERDEM hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine doktora döneminde kendilerinden çok şey öğrendiğim Doç. Dr. Hatice ORUÇ, Doç. Dr. Mustafa UYAR ve Prof. Dr. Melek DELİLBAŞI hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Doktora döneminde bir arada bulunduğum ve kendileri ile samimi bir iş ortamı paylaştığım meslektaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Mert KOZAN, Arş. Gör. Firdevs ÖZEN ve hocalarımıza; Türk Tarihi Kurumu Kütüphanesi'nde çalışmalarım sırasında sürekli kolaylık sağlayan ve yardımcı olan

Tümer YILMAZ, Mustafa SÖNMEZ beylere ve diğer çalışanlara; çalışmam sırasında benden hiçbir desteğini esirgemeyen, bu zorlu süreçte beni yalnız bırakmayan, sürekli yanımda olan ve sürekli görüşlerini paylaşan sevgili eşim Nesrin AYLAR'a; destekleri ile bu güne kadar gelmeme vesile olan sevgili anne, baba ve ailemin diğer fertlerine teşekkürü borç bilirim.

Mustafa Aylar

Ankara-2018

KISALTMALAR

A. Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin
Bkz/bkz:	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
cm.	: Santimetre
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İng.	: İngilizce
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Trc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu

ty. : Basım tarihi yok

vd. : Ve devamı

Vol. : Volume/Cilt

Yay. : Yayımlayan

yy. : Yayın yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
I) KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	İX
KAYNAKLAR	İX
A) Arapça Kaynaklar	ix
B) Farsça Kaynaklar	xv
C) Moğolca Kaynaklar	xxiii
D) Süryanice Kaynaklar	xxiv
E) Latince Kaynaklar	xxiv
II) ARAŞTIRMALAR.....	XXVII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN ORTAYA ÇIKIŞI, MENGÜ’NÜN BÜYÜK HAN OLMASI VE İLHANLI DEVLETİNİN KURULUŞU

A. MOĞOLLAR’IN ORTAYA ÇIKIŞI VE MOĞOLLAR’IN IRAK TOPRAKLARINA İLK SALDIRILARI	33
B. HÜLAGU’NUN BATI SEFERİ VE İLHANLI DEVLETİ’NİN KURULUŞU..	50

C. HÜLAGU’NUN İSMAİLİLER ÜZERİNE SEFERİ VE İSMAİLİLER’İN ORTADAN KALDIRILMASI	57
D. HÜLAGU’NUN BAĞDAD ÜZERİNE SEFERİ.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI İDARESİNDE BAĞDAD

A. HÜLAGU VE ABAKA DÖNEMLERİNDE BAĞDAD	96
1. BAĞDAD’DA İLHANLI İDARESİNİN BAŞLANGICI.....	96
2. ALÂEDDİN ATÂ MELİK CÜVEYNÎ DÖNEMİ.....	104
B. AHMED TEKÜDER VE ARGUN DÖNEMLERİNDE BAĞDAD	142
1. ŞEMSEDDİN HARUN CÜVEYNÎ DÖNEMİ	142
2. ARUK DÖNEMİ.....	150
3. SA’DÜDDEVLE DÖNEMİ	157
C. GEYHATU DÖNEMİ’NDE BAĞDAD	171
D. GAZAN DÖNEMİ’NDE BAĞDAD	180
E. OLCAYTU DÖNEMİ’NDE BAĞDAD	199
F. EBU SAİD DÖNEMİ’NDE BAĞDAD	212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLHANLILAR DÖNEMİ’NDE BAĞDAD’IN SOSYAL, EKONOMİK VE DİNİ DURUMU

A. SOSYAL DURUM	226
------------------------------	------------

B. EKONOMİK DURUM.....	231
C. DİNİ DURUM.....	243
D. İKLİMSEL DURUM VE DOĞAL AFETLER.....	251
SONUÇ	256
ÖZET	261
ABSTRACT	262
BİBLİYOGRAFYA.....	263
EKLER	284
İLHANLI DÖNEMİ'NDE BAĞDAD'DA BASILAN PARALAR	284

I) KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

KAYNAKLAR

A) Arapça Kaynaklar

Ebü'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî İbnü'l-Fuvatî

el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fî el-Mâîye es-Sâbie

Tezimizin en önemli kaynağıdır. İbnü'l-Fuvatî 14 yaşında iken Bağdad Moğollar tarafından esir edildi ve hapse atıldı. 1261 yılında Nasîreddîn Tûsî'nin şafaatiyle serbest bırakıldı. Yine Tûsî'nin isteği ile Meraga Rasathanesi Kütüphanesi'nin müdürü oldu. 1280 yılında Bağdad'a geri döndü ve Mustansiriyye Kütüphanesi'nin müdürlüğüne getirildi. 1304 yılına Sultan Olcaytu'nun sarayında bulundu. 1323 yılında vefat edene kadar dönemin ünlü tarihçisi Alaâddîn Cüveynî ve Reşidüddîn Fazlullah gibi ünlü isimler ile yakın ilişki kurdu. 1281 yılında Ata Melik Cüveynî kendisine tarih yazma görevi verdi.¹

Yazarın tarafımızca kullanılan en önemli kitabı *el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fî el-Mâîye es-Sâbie* adlı eseridir. Bu eser 1228-1301 yılları arasında Bağdad'ın siyasi, sosyal, ekonomik, dini vd. konularında çok önemli bilgiler vermektedir. Biz eserin Bağdad ile ilgili vermiş olduğu bilgilerin tamamından istifade ettik. Eserin Hicri 1351/Miladi 1933 yılında Mustafa Cevâd tarafından yayınlanan nüshasını

¹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 237;

Cengiz Tomar, "İbnü'l-Fuvatî", *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 47

kullandık.² Bu eser aynı zamanda Abdulmuhammed Âyetî tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir.³ Biz Âyetî'nin bu tercümesininden de istifade ettik ve karşılaştırmalı olarak kullandık.

Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî
(İbnü'l-Esîr)

el-Kâmil fi't-Tarih

Yazar 1160 yılında Cizre'de doğmuş ve daha sonra Musul'da yetişmiştir. Bir süre sonra Bağdad'a gelen İbnü'l-Esîr, çeşitli alimlerden ders almıştır. Bir süre Şam, Halep ve başka şehirlerde yaşayan İbnü'l-Esîr 1233 yılında vefat etmiştir.⁴

Yazarın en önemli kitabı büyük İslam tarihi olan *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseridir. Kitap dünyanın yaratılışı ile başlar ve yıl yıl anlatılarak 1231 yılı sonuna kadar gelir. Eser

² İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fi el-Mâiye es-Sâbie*, Tahkik Mustafa Cevâd, Bağdad, 1351.

³ İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fi el-Mâiye es-Sâbie*, Farsça Tercüme Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1381.

⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 137-138; Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 26-27.

Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵ Biz eseri, tezimizin giriş kısmında Bağdad'da yaşanan gelişmeler; tezimizin birinci bölümünde Moğollar'ın ortaya çıkışı, yaptıkları akınlar ve Irak topraklarına yaptıkları saldırıları anlatırken kullandık.

Celâleddîn Abdurrahman Suyûtî

Tarihü'l-Hulefâ

Yazar 1445 yılında Kahire'de doğmuş ve 1505 yılında ölmüştür.⁶ Yazarın *Tarihü'l-Hulefâ* eseri başta halifelerin biyografileri olmak üzere muhtasar bir İslam tarihidir.⁷ Eser Onur Özatağ tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁸ Eseri tezimizde daha çok halifeler hakkında bilgi verirken kullandık.

Safiyüddîn Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbnü't-Tıktaka

el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye (el-Fahrî)

Yazar 1262 yılında Bağdad'da doğdu. Babası Taceddîn Ali o dönemde Irak'ta Şîî'lerin baş nakibi idi. 1302 yılında Musul'daki ikameti sırasında İlhanlı Hükümdarı Gazân Han'ın Musul valisi Fahreddîn Îsâ ile tanıştı ve onun adına el-Fahrî adı ile bilinen

⁵ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çevirenler Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydî vd., C. 5-12, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 226; Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 188-198.

⁷ Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Tarihü'l-Hulefâ*, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 1424.

⁸ Suyûtî, Celâleddîn, *Halifeler Tarihi*, Çeviren Onur Özatağ, Ötüken, İstanbul, 2015.

el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye adlı eserini yazdı. Eser halifeler konusunda önemli bilgiler vermekte olup genel olarak devlet adamları, valiler ve diğer idareciler için öğütler ve yol gösterici ilkeler içermekte olup özlü bir siyâsetnâme niteliğindedir.⁹ Biz tezimizde daha çok Moğol öncesi Bağdad'ı anlatırken ve Ata Melik Cüveynî döneminden bahsederken bu eserden faydalandık.¹⁰ Eser aynı zamanda Farsça; çok yakın bir zamanda da Türkçe'ye çevrilmiştir. Biz eserin her üç yayınından da istifade ettik.¹¹

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî

Târihu Muhtasari'd-Düvel

1225 yılında Malatya'da doğan müellifin babası Malatya yakınlarındaki İbrâ köyündendir. Bu sebeple veya aslen Yahudi olmasından dolayı İbnü'l-İbrî (İbrâî'nin oğlu-İbrânî'nin oğlu) lakabıyla tanınır. Yazar Hülagu, Abaka, Ahmed Teküder ve Argun döneminin tanığı olmuştur. Ana dili Süryanice olan yazar Arapça'yı da çok iyi bilmekteydi.¹² Yazar Süryanice olarak yazdığı genel vekayinâmesine Arapça bir muhtasar yazmıştır. Bu özetle Arapça aslında olmayan bazı bilgiler mevcuttur. Eser *Târihu*

⁹ Sabri Hizmetli, "İbnü't-Tıktakâ", *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 232-233.

¹⁰ İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Tahkik Abdülkadir Muhammed Mâyû, Dâru'l-Kalemu'l-Arabî, Beyrut, 1418.

¹¹ İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Farsça Tercüme Muhammed Vahîd Golpâyğânî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran, 1367; İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Çeviren Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.

¹² Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 92-94.

Muhtasari'd-Düvel adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.¹³ Biz esere daha çok Moğollar'ın Bağdad seferi konusunda verdiği bilgilere müracat ettik.

el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî Ebû'l-Fida

el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer

1273 yılında Dımaşk'ta doğdu. Genç yaştaki askeri ve siyasi başarıları nedeniyle Memluk Sultan'ı el-Melikü'n-Nasır tarafından kendisine *el-Melikü'l-Müeyyed* ünvanı verildi. Bir süre Hama'da üst düzey yöneticilik görevinde bulunan müellif, 1331 yılında Hama'da vefat etti.¹⁴ Müellifin yazmış olduğu *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer* adlı eser Hz. Adem döneminden müellifin kendi yaşadığı döneme kadar gelen umumi bir tarih niteliğindedir.¹⁵ Biz eserden tezimizin ikinci bölümünde anlatırken istifade ettik.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî

İbn Battûta Seyahatnâmesi

Ortaçağın en büyük Müslüman seyyahı olan İbn Battûta, 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. Tunus'tan Çin'e kadar yaklaşık 24 yıl seyahat eden müellif şahit

¹³ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, Çeviren Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011.

¹⁴ M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihi'nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, 1991, s. 203-210; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 178-180; Abdülkerim Özaydın, "Ebû'l-Fidâ", *DİA*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 320.

¹⁵ Ebû'l-Fida, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî, *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, C. I-IV, Kahire, 1325.

olduğu ve duyduğu olayları eserinde nakletmiştir. Yazar özellikle Ebu Said Bahadır Han döneminde Bağdad'ı ziyaret etmiş ve gördüklerini eserine kaydetmiştir.¹⁶ Eser Türkçe'ye çevrilmiş olup, eserin Ebu Said dönemini hakkında verdiği bilgilerden istifade ettik.¹⁷

Şihâbeddîn Yakut b. Abdullah el-Rûmî Yâkût el-Hamevî

Mu'cemü'l-Büldân

Çocukluğunun ilk yıllarında esir edilip Bağdad'a getirildi. Burada yaşayan Hamalı bir tacir olan Asker b. İbrahim tarafından satın alındı ve iyi bir tahsil yaptırıldı. Onun tarafından ticâret için bazı yerlere gönderildi. Yâkût'un *Mu'cemü'l-Büldân* isimli eseri alfabetik olarak yazılmış büyük bir coğrafya lügatidir. Kendinden önce yazılmış coğrafi eserlerden büyük ölçüde yararlanmışır. Her yerden bahsederken enlem ve boylamını, orada yetişen büyük âlimleri verir. Bunun yanında büyük ülkelerden, bazı kavimlerden bahseder.¹⁸ Eserin bazı ciltleri Ali Nakî Münzevi tarafından Farsça'ya çevrilmiştir.¹⁹ Eserden tezimizde bazı şehirler hakkında bilgi verirken istifade ettik.

¹⁶ A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 361-368.

¹⁷ İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviren A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2015.

¹⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 135-136; Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 288-291.

¹⁹ Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I-V, Dârü's-Sâdr, Beyrut, 1995; Farsça Tercüme, Ali Nakî Münzevi, C. I-II, Sâzmân-i Mîrâs-i Ferheng-i Keşver, Tahran, 1380.

B) Farsça Kaynaklar

Alaâddîn Ata Melik Cüveynî

Târîh-i Cihângüşâ

1226 yılında Cüveyn’de doğan yazar iyi bir tahsil görmüştür. Genç yaşından beri diğer aile üyeleri birlikte Moğollar’ın hizmetine girmiştir. 1252 yılında başlayıp 1259 yılında bitirdiği *Târîh-i Cihângüşâ* adlı eseri İsmâîlîler, Harezmsâhlar ve Moğollar hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.²⁰ Biz esere Moğollar’ın ortaya çıkışı, Hülâgu’nun İsmâîlîler ve Bağdad üzerine seferleri konusunda müracat ettik ve tezimizde yoğun bir biçimde kullandık. Eser Muhammed Kazvînî tarafından neşridilmiş;²¹ Mürsel Öztürk tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.²² Biz tezimizde eserin hem Farsça’sı hem de Türkçe çevirisinden istifade ettik.

Teslîyetü’l-İhvân

Eser Ata Melik Cüveynî tarafından bizzat kaleme alınmış olup 1282 yılında tamamlanmıştır. Eser Ata Melik Cüveynî’nin Bağdad hakimliği sırasında (1259-1281)

²⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 165-166; Günaltay, *İslâm Tarihi’nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, s. 221-230; C. A Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. II/2, London 1936, s. 260-266; Edward G. Brown, *A Literary History of Persia Under Tartar Dominion (1265-1502)*, Cambridge University Press, London 1920, s. 65-66.

²¹ Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. I-III, Tahran, 1385.

²² Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013.

yılları arasında kaleme alındığı için son derece önemlidir ve Bağdad konusunda diğer kaynaklarda bulunmayan mühim bilgileri ihtiva etmektedir. Eserde müellif başından geçen olayları edebi bir şekilde anlatmaktadır.²³ Eserden tezimizin birinci ve ikinci bölümünde Ata Melik Cüveynî dönemini anlatırken istifade ettik.

Nasîreddîn Muhamed b. Muhammed et-Tûsî

Zeyl-i Vâka-yi Bağdad

Tarih-i Cihangüşâ'nın sonunda bulunan bu risale Hülâgu'nun Bağdad seferi ile ilgili son derece önemli bilgiler vermektedir. Risalenin yazarı Nasîreddîn Tûsî olduğu için bunu Cihangüşâ'dan ayrı tuttuk ve tezimizde de ayrı olarak verdik.²⁴ Esere bilhassa tezimizin birinci bölümünde Hülâgu'nun Bağdad seferi sırasında verdiği bilgilere müracat ettik.

Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî

Câmiu't-Tevârih

Büyük tarihçi ve devlet adamı Reşîdüddîn 1250-51 yıllarında Hemedân'da doğmuştur. İyi bir eğitimi alan müellif Gazan Han döneminde vezirliğe yükseltilmiştir. Olcaytu döneminde Taceddîn Alishah ile ihtilafa düşmesi nedeniyle Ebu Said Bahadır Han

²³ Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Teslîyet'ül-İhvân*, Tashih Abbâs Mâhîyâr, Tahran, 1361.

²⁴ Et-Tûsî, Nasîreddîn Muhamed b. Muhammed, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. III, Tahran, 1385, s. 280-292; Et-Tûsî, Nasîreddîn Muhamed b. Muhammed, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, *Tarih-i Cihângüşâ*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, İstanbul, 2013, s. 590-602.

döneminde Olcaytu Han'ı zehirlmek suçlaması ile idam edilmiştir.²⁵ Yazarın en büyük eseri bir dünya tarihi olan *Câmiu't-Tevârih* isimli eseridir. Biz tezimizde Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî tarafından hazırlanan edisyonu²⁶ kullanmakla beraber bazı farklılıklardan dolayı Behmen Kerimî²⁷ ve Karl Jahn²⁸ tarafından hazırlanan edisyonları da kullandık. Eserin ayrıca İlhanlılar kısmı Türkçe'ye tercüme edilmiş olup²⁹ bu tercümeden de istifade edilmiştir. Eser, Bağdad hakkında önemli bilgiler ihtiva ettiği için esere tezimizin bütün bölümlerini anlatırken müracat ettik ve eseri tezimizde yoğun olarak kullandık.

Abdullah b. Fazlullah el-Şîrâzî (Vassâf)

Tarih-i Vassâf

Daha çok Vassâf olarak bilinen Abdullah b. Fazlullah el-Şîrâzî 1257 yılında Şiraz'da doğmuştur. Yetenekli biri olması nedeniyle Reşîdüddîn tarafından devlet

²⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 234; Osman G. Özgüdenli, “Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî”, *DİA*, C. 35 , İstanbul, 2008, s. 19–21; Brown, A *Literary History of Persia Under Tartar Dominion (1265-1502)*, s. 68-78.

²⁶ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*, Nşr. Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî, C. II, Neşr-i Elburz, Tahran, 1373.

²⁷ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*, Editör Behmen Kerîmî, 4. baskı. C. I-II, İkbâl, Tahran, 1374.

²⁸ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, Tashih Karl Jahn, 2. baskı, İsfahan, 1368.

²⁹ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çeviren İ. Aka, M. Ersan ve A.H. Khelejani, TTK, Ankara, 2013.

hizmetine alınmıştır. Eser 1258-1328 yılları arasındaki olayları kapsamakta olup ilk kısmı Gazan Han’a ikinci kısmı Olcaytu Han’a sunulmuştur. Eser Tarih-i Cihangüşâ’nın zeyli niteliğindedir.³⁰ Eserin dili çok ağır olduğu için Abdulmuhammed Âyetî tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır.³¹ Biz tezimizde bu edisyonu kullandık ve kaynağımızı “Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*” diye gösterdik. Eser, Bağdad hakkında önemli bilgiler içermektedir ve daha çok tezimizin birinci ve ikinci bölümlerini anlatırken esere müracat ettik.

Ebû’l-Kasım Abdullah bin Muhammed el-Kâşânî

Tarih-i Olcaytu

Yazarın hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmadığı için onun doğum tarihi, eğitim düzeyi, aldığı görevler vs. hakkında pek bilgimiz yoktur.³² Özellikle Olcaytu Han döneminde verdiği bilgiler önemli olduğu için Olcaytu dönemini anlatırken bilhassa bu eserden istifade ettik. Eser Mehîn Hembelî tarafından neşredilmiş olup³³ Derya Örs

³⁰ Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. II/2, s. 267-270; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 238-239; Osman G. Özgüdenli, “Vassâf”, *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 558–559; Brown, *A Literary History of Persia Under Tartar Dominion (1265-1502)*, s. 67-68.

³¹ Abdulmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, 3. baskı, Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-ı Ferhengî, Tahran, 1383.

³² Günaltay, *İslâm Tarihi’nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, s. 303-304.

³³ El-Kâşânî, Ebû’l-Kasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-i Olcaytu*, Nşr. Mehîn Hembelî, Tahran, 1348.

tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.³⁴ Esere daha çok tezimizin ikinci bölümünde Gazan döneminden itibaren ve bilhassa Olcaytu Dönemini anlatırken müracat ettik ve tezimizde eserin hem Farsça'sını hem de Türkçe'sini kullandık.

Ebû Süleymân Dâvud b. Ebî'l-Fazl Muhammed el-Benâkitî

Tarih-i Benâkitî

Menşe itibari ile Mâverâünnehirli olan yazar Gazan Han döneminde onun teveccühünü kazanarak *Melikü's-Su'arâ* lakabını almıştır. Sultan Olcaytu döneminde hizmete devam eden Benâkitî, Ebu Said Bahadır Han döneminde *Câmiü't-Tevârih* ile boy ölçüşecek düzeyde bir eser yazmak için görevlendirilmiş, bundan dolayı da asıl ismi *Ravzatü üli'l-Elbâb fî Tevârihi'l-Ekâbir ve'l-Ensâb* olan *Tarih-i Benâkitî* isimli eseri meydana getirmiştir. Eser *Câmiü't-Tevârih*'in bir özeti niteliğinde olup 1317 tarihine kadar gelmektedir.³⁵ Eserden Moğollar'ın İsmaili ve Bağdad seferini anlatan tezimizin birinci bölümünde ve İlhanlılar'ın Bağdad hakimiyeti döneminden bahseden tezimizin ikinci bölümünü anlatırken bu esere başvurduk ve eserin Cafer Şiâr neşrini kullandık.³⁶

³⁴ El-Kâşânî, Ebû'l-Kasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, Çeviren Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

³⁵ C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. II/1, London 1935, s. 79-81; Günaltay, *İslâm Tarihi'nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, s. 305-306; Tahsin Yazıcı, "Benâkitî", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 429-430.

³⁶ El-Benâkitî, Ebû Süleymân Dâvud b. Ebî'l-Fazl Muhammed, *Tarih-i Benâkitî*, Tashih Cafer Şiâr, Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran, 1348.

Kerimüddîn Mahmud Aksarayî

Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr

Aksaray şehrimizde XIII. yüzyılın ortalarında doğan Aksarayî genç yaştan itibaren devlet hizmetine girmiş ve sonrasında divan katipliği ve evkâf nazırlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca İlhanlılar'ın Anadolu nâibi Mücüriddîn Emîrşâh'ın hizmetinde bulunan müellif, hayatının sonlarına doğru *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* isimli eserini kaleme almış ve bu eseri daha sonra İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'a sunmuştur.³⁷ Esere daha çok tezimizin birinci ve ikinci bölümlerini anlatırken müracat ettik. Eser aynı zamanda Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.³⁸

Hamdullah Müstevfî Kazvînî

Nüzhetu'l-Kulûb

1281 yılında Kazvîn'de doğan yazar büyük dedesi Emîneddîn Nasr, dedesi ve babası Irak müstevfîsi oldukları için aile müstevfîyan diye anılır. *Nüzhetu'l-Kulûb*, *Tarih-i Güzîde* ve *Zafername* adında üç tane eseri olan müellif 1350 yılında vefat etmiştir.

³⁷ İsmail Aka, “Aksarâyî, Kerimüddin”, *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 293; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 281-282.

³⁸ Kerimüddîn Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

Türbesini ziyaret etme imkanını bulduğumuz müellifin türbesi halen Kazvîn şehrinde bulunmaktadır.³⁹

Müellifin *Nüzhetu'l-Kulûb* adlı eseri tabiat, kozmografya, coğrafya, antropoloji hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamızda eserin Guy Le Strange tarafından yapılan neşrini kullandık.⁴⁰ Esere tezimizin üçüncü bölümünde Bağdad'ın ekonomik ve sosyal kısımlarını anlatırken müracat ettik.

Tarih-i Güzîde

Hamdullah Müstevfî'nin diğer önemli bir eseri *Câmiü't-Tevârîh*'in bir özeti sayılabilecek *Tarih-i Güzîde* adlı eseridir. Eser Gazan Han ve sonraki dönemler için önemlidir⁴¹ ve genel bir tarih olması itibariyle tezimizin birinci ve ikinci bölümlerinde kullanılmıştır. Tezimizde eserin Abdülhüseyn Nevâî tarafından yapılan neşrini kullandık.⁴²

³⁹ Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. II/1, s. 81-84; Günaltay, *İslâm Tarihi'nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, s. 318-319; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 241-242; Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 454-455; Brown, *A Literary History of Persia Under Tartar Dominion (1265-1502)*, s. 87-93.

⁴⁰ Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Nüzhetu'l-Kulûb*, Tashih Guy Le Strange, London-Leiden, 1915.

⁴¹ Günaltay, *İslâm Tarihi'nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, s. 309-318; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 241-242; Brown, *A Literary History of Persia Under Tartar Dominion (1265-1502)*, s. 89-93.

⁴² Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, Tashih Abdülhüseyn Nevâî, 3. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1364.

Şihabuddîn Abdullah Hâfî Hâfız Ebrû

Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî

Nisbesinden Hâf'a doğduğu anlaşılan müellif Herat'ta doğduğu ve uzun süre burada kaldığı için Herevî olarak da tanınır. Hâfız-ı Ebrû'nun iyi bir öğrenim gördüğü eserlerinden belli olmaktadır.⁴³ Tezimizde özellikle Olcaytu ve Ebu Said dönemlerini anlatırken bu kaynağa müracat ettik.⁴⁴

Gıyâseddîn b. Humâmeddîn Hândmîr

Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer

Tarihçi Mîrhând'ın torunu olan müellif 1475 yılında Herat'ta doğdu. Kendisi iyi bir tahsil gördü ve devrinin genç alimlerinden ve ediblerinden biri oldu. Müellif, 1535 yılında Delhi'de öldü.⁴⁵

Hândmîr'in en önemli eseri *Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer* adlı eseridir. Bu eser bir dünya tarihi olup başlangıçtan 1524 yılına kadar gelir. Eser genel bir tarih olması itibariyle tezimizin birinci ve ikinci bölümlerinde bu eserden yaralandık ve eserin Muhammed Debîr Siyâkî tarafından yapılan neşrini kullandık.⁴⁶

⁴³ DİA, "Hâfız-ı Ebru", *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, 89-90.

⁴⁴ Hâfız Ebrû, Şihabuddîn Abdullah Hâfî, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, Tashih Hanbaba Beyânî, Tahran, 1349.

⁴⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 248-249; İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, 550-552.

⁴⁶ Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*, Tashih Muhammed Debîr Siyâkî, C. I-III, Tahran, 1362.

Ravzatu's-Safâ fî Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ

Tarihçi Hândmîr'in dedesi olan Mîrhând, 1433 yılında Belh'te doğmuştur. Bir vasıta ile Ali Şîr Nevâî ile tanışan Mîrhând'a eser yazabilmesi için Nevâî tarafından bir yer ve gerekli kitaplar verildi. Müellifin eseri *Ravzatu's-Safâ* başlangıçtan 1523 yılına kadar gelmektedir.⁴⁷ Eser genel bir tarih olması nedeniyle tezimizin birinci ve ikinci bölümlerini yazarken bu esere müracat ettik ve eserin İlhanlılar kısmından bahseden beşinci cildini kullandık.⁴⁸

C) Moğolca Kaynaklar

Moğolca en önemli kaynak sayılabilecek eser ismi bilinmeyen bir yazar tarafından 1240 yılında kaleme alındığı düşünülen *Moğolların Gizli Tarihi* isimli eserdir. Bu eserde Cengiz ve Ögedey döneminde ayrıntılı bilgi verilmektedir. Çalışmamızda Moğolların ortaya çıktığı dönem konusunda bu kaynaktan istifade edilmiştir. Eser Ahmet Temir tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, s. 247-248; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 156-157; Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. II/1, s. 92-101.

⁴⁸ Mîrhând, Hamîdüddin Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî, *Ravzatu's-Safâ fî Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Tashih Cemşîd Kiyânfer, C. V, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1380.

⁴⁹ *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara, 2010.

D) Süryanice Kaynaklar

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (Gregory Abû'l-Farac)

Kronografya

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî'ye ait *Kronografya* adlı eser yaratılıştan 1286 yılına kadar gelen olayları ihtiva eder ve Bağdad konusunda önemli bilgiler verir. Eser genel bir tarih ve Bağdad hakkında önemli bilgiler vermesi hasebiyle tezimizin tüm bölümlerinde kullanılmıştır. Eser, Ernest A. Wallis Budge tarafından Süryanice'den İngilizce'ye; Ömer Rıza Doğrul tarafından ise Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵⁰

E) Latince Kaynaklar

Wilhelm Von Rubruk

Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat

Wilhelm Von Rubruk, Bir Fransisken rahibi olarak 1252 yılında Papanın elçisi olarak Karakurum'a gönderilmiştir. 1253 yılında bizzat Mengü Kağan ile görüşen Rubruk bizzat kendisinin şahit olduğu olaylar ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Eser William Woodville Rockhill tarafından *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253-55* adı ile İngilizce'ye; Ergin Ayan tarafından ise Türkçe'ye

⁵⁰ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, 3. baskı. C. I-II, TTK, Ankara, 1999.

çevrilmiştir.⁵¹ Tezimizde eserin Türkçe çevirisinden çok az olarak Mengü Dönemi ile ilgili bilgi verirken istifade ettik.

Johann de Plano Carpini

Moğol Tarihi ve Seyahatnâme

1233 yılında Papa tarafından Bohemya, Polonya, Danimarka ve Norveç'i seyahat etmek için görevlendirilen Carpini, 1245-1246 yıllarında ise Karakurum'u ziyaret etmiş ve bizzat tanık olduğu şeyleri kaydetmiştir. Eser, Erik Hildinger tarafından *The Story of the Mongols: Whom We Call the Tartars* adı ile İngilizce'ye; Ergin Ayan tarafından ise Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵² Tezimizde Moğollar hakkında bilgi verirken bu eserden istifade ettik.

Marco Polo Seyâhatnâmesi

Aslen Venedikli ve Ortaçağın en büyük seyyahlarından biri olan Marco Polo Ortadoğu'dan Çin'e kadar gezdiği yerleri kaleme almıştır. Marco Polo yolculuğu sırasında 1282 yılında Çin'e de uğramıştır. Eser Henry Yule ve Henri Cordier tarafından *The Book of Ser Marco Polo; The Venetian, Concerning the Kingdoms and Marvels of the East* adı ile İngilizce'ye çevrilmiştir. Eser aynı zamanda Türkçe'ye de çevrilmiştir.

⁵¹ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat (1253-1255)*, Çeviren Ergin Ayan, İstanbul, 2001.

⁵² Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme (1245-1247)*, Çeviren Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

Marco Polo eserinde Moğollar'a dair önemli bilgiler vermektedir.⁵³ Eserden Moğollar hakkında bilgi verirken istifade ettik.

⁵³ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı*, İstanbul, 2003, s. 14–15.

II) ARAŞTIRMALAR

İlhanlı dönemi Bağdad hakkında yapılan araştırmalar oldukça azdır. Tezimizde kullandığımız araştırma eserlerden bahsedecek olursak ilk kullandığımız eser Pai-Nan Rashid Wu tarafından 1974 yılında hazırlanan *The Fall of Baghdad and the Mongol Rule in Al-Iraq, 1258-1335* adlı doktora tezidir. Bu tezde Wu, genel olarak Moğollar ve onların idari organizasyonlarından bahsederek Moğollar'ın Irak yönetimi konusunda bilgi vermiştir.⁵⁴

Keith Weissman tarafından hazırlanan 1990 yılında hazırlanan *Mongol Rule in Baghdad, Evidence from the Chronicle of Ibn al-Fuwati: 656 to 700 A. H. /1258 to 1301 C. E.* adlı tezde ise 1301 yılına kadar ki Bağdad şehrinin durumu İbnü'l-Fuvatî'nin eserine göre incelenmiştir.⁵⁵

Moğollar'ın Bağdad idaresi konusunda araştırma yapan diğer bir kişi ise Alman Hend Gilli-Elewy'dir. Elewy tarafından 1999 yılında yayınlanan *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, adlı eser Moğollar'ın Bağdad idaresi konusunda bilgiler verir.⁵⁶

⁵⁴ Pai-nan Rashid Wu, *The Fall of Baghdad and the Mongol Rule in Al-Iraq, 1258-1335*, The University of Utah, Basılmamış Doktora Tezi, Utah, 1974.

⁵⁵ Keith Weissman, *Mongol Rule in Baghdad, Evidence from the Chronicle of Ibn al-Fuwati: 656 to 700 A. H. /1258 to 1301 C. E.*, The University of Chicago, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago, 1990.

⁵⁶ Hend Gilli-Elewy, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, Berlin, 2000.

İlhanlı tarihi açısından en önemli çalışma Bertold Spuler'in İran Moğolları adlı eseridir. Spulerin yaptığı bu önemli çalışmadan tezimizin birkaç bölümünde istifade ettik.⁵⁷

Bağdad konusunda önemli araştırmalardan biri Guy Le Strange'in *Baghdad during the Abbasid Caliphate: From Contemporary Arabic and Persian Sources* adlı eseridir. Eser Abbasi dönemi Bağdad şehri konusunda önemli bilgiler verir.⁵⁸ Yine aynı yazarın *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur* adlı eseri de son derece önemlidir.⁵⁹

Robert McC. Adams'ın, *Land behind Baghdad: A History of Settlement on the Diyala Plains*, adlı eseri⁶⁰ Abbas el-Azzavî'nin, *Tarihü'l-Irak Beyn İhtilaleyn (Hükümetü'l-Moğol)* isimli eseri⁶¹, J. A. Boyle'un *Dynastic and Political History of the Il-Khans* adlı çalışması⁶² Abdülaziz ed-Dûrî'nin *Diyanet İslam Ansiklopedisi "Bağdad"*

⁵⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, Çeviren Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1987.

⁵⁸ Guy Le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate: From Contemporary Arabic and Persian Sources*, Oxford, 1900.

⁵⁹ Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, Cambridge, 1930.

⁶⁰ Robert McC. Adams, *Land behind Baghdad: A History of Settlement on the Diyala Plains*, Chicago, 1965.

⁶¹ Abbas el-Azzavî, *Tarihü'l-Irak Beyn İhtilaleyn (Hükümetü'l-Moğol)*, C. I, Bağdad, 1935.

⁶² J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", *The Cambridge History of Iran*, editör J. A. Boyle, Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s. 303-421.

*maddesi*⁶³, Henry H. Howorth'un *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century* adlı kitabı⁶⁴, Ira M. Lapidus'un *İslâm Toplumları Tarihi* adlı eserinin birinci cildi⁶⁵, yine Lapidus'un *Muslim Cities in the Later Middle Ages* isimli çalışması⁶⁶, Philip K. Hitti'nin *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* adlı çalışması⁶⁷, çok önemlidir.

Bunların dışında İlhan Erdem'in *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)* adlı doktora tezi⁶⁸, Abbâs İkbâl Âştîyânî'nin *Tarih-i Moğol* isimli eseri⁶⁹ C. E. Bosworth'un editörlüğünü yaptığı *Historic Cities of the Islamic World* isimli çalışma⁷⁰, J. Sauvaget'in *Introduction to the History of the Muslim East: a Bibliographical Guide* isimli eseri⁷¹ önemli çalışmalar olarak dikkat çekmektedirler.

⁶³ Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 425–433.

⁶⁴ Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, C. I–III, Taipei, 1970.

⁶⁵ Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi (Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla)*, 3. baskı, İletişim, İstanbul, 2005.

⁶⁶ Ira M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

⁶⁷ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1989.

⁶⁸ İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1995.

⁶⁹ Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Tarih-i Moğol*, 8. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1384.

⁷⁰ *Historic Cities of the Islamic World*, Editör C. E. Bosworth, Brill, Leiden-Boston, 2007.

⁷¹ J. Sauvaget, *Introduction to the History of the Muslim East: a Bibliographical Guide*, Berkeley-Los Angeles, 1965.

GİRİŞ

Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Abbasi Devleti'nin ilk halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffâh olmuştu.⁷² Seffâh bir süre Fırat'ın doğu yakasında bulunan Enbâr'da ikamet etmiş ve daha sonra Hâşimiyye sarayını inşa etmeye başlamıştı.⁷³ Seffâh, esasen yeni kurulan devlete bir başkent arıyordu ancak buna ömrü yetmedi.

Seffâh'ın 754 yılında ölümünden sonra yerine kardeşi Ebu Cafer Mansur geçti.⁷⁴ Mansur, Hâşimiyye'de bir süre oturdu fakat burasının Kufe'ye yakın olması, Şiî'lerden uzak olmak amacıyla bu fikrinden vazgeçti. Mansur yeni kurulan devlete uzun zaman başkentlik yapacak bir yer arıyordu. Bu yüzden siyasi nedenlerden dolayı Medine, Şam veya Kûfe'yi başkent yapmaya uygun görmedi. Şam, Emevi taraftarları ile dolu, İran'a uzak ve ayrıca Bizans'a yakın olması nedeniyle tehlikeliydi.⁷⁵ Kûfe ise Hz. Ali'nin yandaşları ile doluydu. Ebu Cafer Mansur, 762 yılında yeni bir başkent inşasına karar

⁷² İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, çev. Yunus Apaydın, C. 5, İstanbul, Bahar Yayınları, 1986, s. 334; Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul, Ötüken, 2015, s. 262; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, Tashih Abdülhüseyin Nevâî, 3. baskı, Tahran, Emîr Kebîr, 1364, s. 291-292; Guy Le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate: From Contemporary Arabic and Persian Sources*, Oxford, 1900, s. 4; Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara, 1999, s. 113.

⁷³ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 34; Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 426.

⁷⁴ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, MEB, Ankara, 1979, s. 93.

⁷⁵ Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 4-6.

vererek kendine başkent yapabileceği uygun bir yer aramaya başladı.⁷⁶ Suriye'ye karşı kendini emniyete almak, Hz. Ali'nin yandaşları ile dolu Kûfe şehrinden uzak bulunmak amacıyla Bağdad'ın bulunduğu yeri seçti.⁷⁷ Bağdad, Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirlerini en çok yaklaştıkları, su ve kara yollarının düğüm noktasında tarıma elverişli bir yerde idi.⁷⁸ Burası aynı zamanda Sasani İmparatorluğu'nun eski başşehri Medâin'e yakın bir yerde bulunuyordu.⁷⁹ Ebü'l-Fidâ'ya göre Bağdad, Irak'ta üçüncü iklimin sonunda; 70° boylam ve 33° 25' enlem derecelerinde ve Dicle nehrinin her iki yakasında yer almaktadır.⁸⁰ Abdülhakk el-Bağdadî ise Bağdad'ı *Ümmü'd-Dünya* yani dünyanın

⁷⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberî*, Tahkik Muhammed Ebûlfazl İbrahim, C. 7, 2. baskı, Beyrut, Dâru'l-Turâs, 1967, s. 618; Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul, Siyer Yayınları, 2013, s. 335; Yakubî, Ahmed b. İshâk, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2002, s. 20; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 296.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 5, s. 451-452; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbasîler*, s. 94; ed-Dûrî, "Bağdat", s. 426; Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 9, 15.

⁷⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 7, s. 616-617.

⁷⁹ Yıldız, "Abbâsîler", s. 34.

⁸⁰ Ebü'l-Fidâ, İsmail b. Ali, *Takvimü'l-Buldân*, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dînîye, Kahire, 2007, s. 351; Ebü'l-Fidâ, İsmail b. Ali, *Takvimü'l-Buldân (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*, Çeviren Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 252.

annesini ve ülkelerin hanımefendisi,⁸¹ Yakubî ise dünyanın ortası ve arzın göbeği olarak nitelemektedir.⁸²

Bağdat şehrinin temeli 762 yılında atıldı. Burada çalışan insanların sayısının yüz bin olduğu rivayet edilmektedir.⁸³ 762 yılında temeli atılan Bağdat şehri, 766 yılında tamamlandı.⁸⁴ Cafer bin Mansur şehre önce *Medinetü's-Selâm* veya *Darü'l-Selâm* adını verdi ise de şehir Cafer b. Mansur'a nisbeten *Medinetü'l-Mansur* diye de anılmaya başlandı.⁸⁵ Bunun dışında *Buğdân*, *Medinetü Ebû Cafer*, *Medinetü'l-Hulefâ* ve *ez-Zevrâ* gibi isimler de kullanılmaktaydı.⁸⁶

Bağdat'ın İslâm şehirleri arasında fizikî yönden önemli bir ayrıcalığı vardı. Müslümanlar tarafından kurulan şehirler içinde, plan bakımından en sistemli ve düzenli inşa edilen şehir Bağdat'tı. İslâm şehirlerinin taşıdığı bütün özelliklere sahip olmakla

⁸¹ el-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdülmümin b. Abdülhakk, *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, Tahkik Ali Muhammed Becâvî, C. I, Beyrut, 1412, s. 209; el-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdülmümin b. Abdülhakk, *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, Çeviren H. İbrahim Gök, C. I, TTK, Ankara, 2014, s. 251.

⁸² Yakubî, *Ülkeler Kitabı*, s. 17

⁸³ Yakubî, *Ülkeler Kitabı*, s. 24; Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 16.

⁸⁴ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 267; Hamdullah Müstevfi Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, ed. Guy Le Strange, Brill-Leiden, 1915, s. 34; Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 40; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbasîler*, s. 94; ed-Dûrî, "Bağdat", s. 427.

⁸⁵ Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbasîler*, s. 95; Cavid Baysun, "Bağdat", *İA*, C. II, İstanbul, 1979, s. 195.

⁸⁶ ed-Dûrî, "Bağdat", s. 426.

birlikte, tevarüs ettiği medeniyetlerin birikimlerini de yansıtan bir görünüme sahipti.⁸⁷ Bağdat'ın inşasından çok kısa bir süre sonra, Dicle Nehri'nin karşı tarafında Rusafe ismiyle anılan yeni bir şehir kuruldu. Sur duvarı dışında yeni mahallelerin kurulmasıyla birlikte, şehirde yeni camiler bina edildi. Halife Mansur, Bağdat'ın inşasından bir süre sonra 775 tarihinde Bağdat'ın doğusunda, Dicle kıyısında kendisi için “Huld” ismiyle anılan yeni bir saray inşa ettirdi ve orada ikamet etmeye başladı.⁸⁸

775 yılında Cafer bin Mansur'un ölümünden sonra yerine oğlu Ebû Abdullah el-Mehdî geçti.⁸⁹ Mehdi zamanında devlet içinde bir sükûnet havası esmeye başladı ve Mehdi, tebaasına büyük lütuflar ve ikramlarda bulundu.⁹⁰ Mehdi zamanında Bağdad şehri büyük bir yük alma limanı haline geldi ve Hint ticareti açısından büyük bir gelişme gösterdi. Mehdi, babasının halifeliği süresince Rusâfe'de ikamet etmişse de, halife olduktan sonra Huld Sarayı'nı tercih etmiş ve devleti oradan idare etmiştir. Kendisinden sonra halife olan oğlu Hâdî de bu sarayı kullanmıştır.⁹¹

⁸⁷ Kadir Kan, *Abbasîler'in Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2010, s. 35.

⁸⁸ Yakubî, *Ülkeler Kitabı*, s. 25-34; Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı (H. I-III/M. VII-IX Yüzyıl)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995, s. 83-86.

⁸⁹ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 277.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdullah Köşe, C. 6, İstanbul, Bahar Yayınları, 1991, s. 41, 43, 52.

⁹¹ Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbasîler*, s. 100.

Mehdî'nin 785 yılında ölümünden sonra aynı yıl Abbasi Halifeliğine Hadî geçti. Ancak, Hadî'nin halifeliği çok uzun sürmedi. Hadî, Eylül 786 tarihinde vefat etti.⁹² Hâdî'nin ölümünden sonra Abbasi Hilafetine Hârûn Reşîd geçti. Hârûn Reşîd zamanında Bağdad şehrinin doğu tarafı Şemmâsiye Kapısı'ndan Muharrim'e kadar genişledi. Harun'un eşi Zübeyde Hatun, biri Dicle kenarında hilâfet saraylarına yakın bir yerde, diğeri şehrin kuzeyindeki Katîa'da olmak üzere iki muhteşem cami yaptırdığı gibi, Huld Sarayı yakınlarında da Karâr adlı bir köşk inşa ettirdi. Bağdat'ın batı tarafı ise kuzeyde Katrabül Kapısı ile Kerh arasında genişleyerek hemen hemen Muhavvel'e kadar yayıldı. Bunun dışında Hârûn Reşîd'in eşi Zübeyde gibi Abbâsî ailesinin önde gelen kadınları da, kendi adlarıyla anılan saraylar inşa ettirdiler.⁹³

Harun Reşîd'in ölümünden sonra yerine veliaht tayin ettiği el-Emîn halife oldu. Harun Reşîd, Emîn'den sonra ikinci veliaht olarak Me'mun'u tayin etmişti. Ancak Emîn, halife olduktan sonra, kardeşi Me'mûn'un adını hutbelerden kaldırarak onu veliahtlıktan azletti ve onun yerine küçük oğlu Musa'yı veliaht tayin etti. Bunun üzerine Me'mun kardeşinin bu hareketine karşı çıktı ve ona karşı mücadeleye başladı. Bağdad, Emîn ve Me'mun arasındaki çatışmadan dolayı oldukça zarar gördü. 812-813 yılında Bağdad, Tahir b. Hüseyin, Herseme b. A'yan ve Züheyr b. el-Müseyyeb tarafından kuşatıldı. Yaklaşık dört ay süren muhasara sonunda Bağdad Şehri harabeye döndü. Mancınıklar

⁹² Nahide Bozkurt, "Hâdî-İlelhak", *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 16; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbasîler*, s. 102-103.

⁹³ Yakubî, *Ülkeler Kitabı*, s. 25-26; Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 102-103

kurularak şehir taş yağmuruna tutuldu, saraylar, evler ve diğer yapılar büyük zarar gördü. Bu kuşatma sonrasında Emîn yakalanarak öldürüldü.⁹⁴

Emin'in öldürülmesinden sonra Abbasi hilafetine Me'mun geçti. Me'mun 817 yılında İmam Rıza'yı kendisinden sonra halife olmak üzere veliaht tayin etti. Me'mun'un Horasan'da olması, ülkenin Fazl b. Sehl eliyle İranlılar'ın kontrolünde oluşu ve Alioğulları'ndan birinin halife tayin edilmesi nedenlerinden dolayı Bağdad'da bir takım karışıklıklar yaşandı.⁹⁵ Ancak İmam Rıza'nın 818 yılında şüpheli bir şekilde ölmesinden sonra veliahtlık meselesi sona erdi.⁹⁶ Bu sırada Bağdad'da karışıklıklar yaşanıyordu. 818 yılında Me'mun'un Bağdad'a gelmesi üzerine Bağdad'daki karışıklıklar sona erdi ve Bağdad surlarındaki yıkıntılar onarıldı. Me'mun'un Bağdad'a geri dönmesinden sonra şehir tekrar eski canlılığını kazandı.⁹⁷ Me'mûn, 818 yılında Bağdat'a döndüğü zaman vezir Hasan b. Sehl, Doğu yakasındaki Hasanî Sarayı'nı hazır hale getirinceye kadar Huld'a yerleşmiş ve idareyi buradan yürütmüştür. Ayrıca kendi yakınları ve hizmetçileri için de saray yakınlarında gelecekte "Me'mûniye" olarak adlandırılacak bir mahalle oluşturmuştur.⁹⁸

⁹⁴ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 307; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 6, s. 235 vd; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 309; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, s. 109; ed-Dûrî, "Bağdat", s. 427; Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 33, 43; Will Durant, *İslam Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin, Tercüman, İstanbul, y.y., s. 29.

⁹⁵ Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 6, s. 273-274.

⁹⁶ İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Çeviren Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 162-163.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 6, s. 310; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, s. 111-112; ed-Dûrî, "Bağdat", s. 428.

⁹⁸ Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 244.

Me'mun'un ölümünden sonra yerine kardeşi Mu'tasım geçti. Me'mûn'dan sonra halîfe olan Mu'tasım, kısa bir süre "Kasr-ı Me'mûnî" de yaşadı. Daha sonra Muharrim semtinde, Horasan Kapısı'nın güneyinde "Mu'tasım Sarayı" olarak bilinen bir saray yaptırdı.⁹⁹ Mu'tasım'ın halife olmasıyla Arap ve İranlı unsurlardan sonra devlet yönetimi Türkler'in eline geçmeye başladı.

Mu'tasım, iç ve dış karışıklıkları kolayca önleyebilmek amacıyla Türkler'den bir hassa ordusu kurmuştu. Bu ordu Bağdad'da at koştururken çoğu zaman küçük çocukları istemeyerek ezer bu nedenle halk ile aralarında çatışma yaşanırdı. Ayrıca bu birlikler nedeniyle Bağdad çok kalabalık bir hale gelmişti. Bu nedenle Mu'tasım hükümet merkezini 836 yılında Sâmerrâ'ya taşıdı.¹⁰⁰ Böylece Abbâsî tarihinde Sâmerrâ devri başladı. Halifeler'in Sâmerrâ'da oturdukları dönemde Bağdad ticari ve kültür merkezi olmaya devam etti. Halîfe Mu'tasım, muhtelif şehirlerde kâğıt imalâthaneleri inşa ettirmiş ve bu imalâthanelere ustalar ve sanatkârlar getirtmiştir. Ayrıca Mu'tasım'ın Bağdat ve diğer Abbâsî şehirlerinde yeni sabun, yağ ve koku (esans) atölyeleri açtıldığı da bilinmektedir. Bu dönemde Bağdat'ta petrol imalâtı ve satışı "Neffatîn Caddesi"nde yapılmıyordu.¹⁰¹

Müstaîn-Billâh döneminde (862-866) Türk askerlerinin nüfuzunun kırılmasını isteyen ve Abbâsî kuvvetlerinin Bizans karşısında yenilmesini bahane eden Bağdat halkı,

⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, *Târih-u Bağdâd*, C. I, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 114-115.

¹⁰⁰ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 337-338; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 346; Kazvînî, *Nüzhetu'l-Kulûb*, s. 34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 6, s. 393-394; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbasîler*, s. 116; ed-Dûrî, "Bağdat", s. 428; Durant, *İslam Medeniyeti*, s. 30.

¹⁰¹ Kan, *Abbasîler'in Birinci Asrında Bağdat*, s. 194-195.

halifeye isyan etti. Halife Müstaîn yaşanan iç olaylardan dolayı 865 yılında Samerra'yı terkederek Bağdat'a geldi. Yaşanan gelişmeden sonra Türk askerleri, Samerra'da Mu'tez'i halife ilan ettiler ve böylece Abbasilerde iki halife ortaya çıkmış oldu. Mu'tez-Billâh, bu ikiliğe son vermek için Bağdat Valisi Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'e haber gönderip onu kendi saflarına çağırdıysa da teklifi kabul görmedi.¹⁰² Bunun üzerine Mu'tez, 865 yılında Ebû Ahmed'i büyük bir orduyla Bağdat'a gönderdi ve Bağdat uzun süre muhasara edildi. Bağdat bu kuşatma sırasında çıkan olaylar sırasında zarar gördü.

103

Halifeler'in Sâmerra'da kaldığı elli altı yıl boyunca Abbasi Devleti'nin gerçek yöneticisi Türkler olmuştu.¹⁰⁴ Halife Mu'temid'in 892 yılında Bağdat'a geri dönmesinden sonra Bağdat yeniden Abbasi Devleti'nin başkenti oldu.¹⁰⁵ Fakat hilâfet merkezinin Bağdat'a nakledilmesi, halifelik müessesesinin siyasî nüfuzu bakımından büyük bir değişiklik meydana getirmedi. Halife Mu'tazid devrinde bir miktar toparlanma olduysa da onun ölümüyle durum tekrar eski haline döndü.

Özellikle IX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi halifeleri gittikçe güçlerini kaybetmeye başlamışlardı. Bundan dolayı 929 yılında Bağdat'ta Muktedir-Billâh'ı hilâfetten uzaklaştırmak için isyan başlatıldı ve yerine kardeşi Muhammed b. Mu'tazid-Billâh, Kâhir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Ancak âsiler, Kâhir-Billâh'ın

¹⁰² Abdülkadir Özeydin, "Müstaîn-Billâh", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 112-113.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, C. 7, İstanbul, Bahar Yayınları, 1991, s. 123 vd; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 370-371; ed-Dûrî, "Bağdat", s. 428.

¹⁰⁴ Pai-nan Rashid Wu, *The Fall of Baghdad and The Mongol Rule in Al-Iraq, 1258-1335*, The University of Utah, Basılmamış Doktora Tezi, Utah, 1974, s. 25.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 7, s. 381.

askerlerin isteğini karşılayamayacağını anlayıp iki gün sonra Muktedir-Billâh'ı tekrar hilâfete getirdiler. 932 yılında Halife Muktedir ile kendisini görevinden uzaklaştırmak istediği söylenen kudretli kumandan Mûnis el-Muzaffer arasındaki ilişkiler bozuldu. Bir çözüm bulunamayınca Mûnis halifeye kızıp Bağdat'ı terkederek Musul'a gitti. Aynı yıl Mûnis, Musul'u ele geçirip Hamdânîler'in hazinelerine ve topraklarına el koydu. Ardından Bağdat üzerine yürüdü. Halifeye bağlı kuvvetlerle Mûnis'in ordusu Şemmâsiye'de karşı karşıya geldi. Daha savaşın başında halifenin birlikleri bozguna uğrayıp dağıldı. Muktedir-Billâh Mağribli ve Berberî askerler tarafından öldürüldü ve yerine 932 senesinde kardeşi Kâhir-Billâh geçti.¹⁰⁶

Bağdad IX. Yüzyılın ortasında Şii mezhebe mensup Büveyhiler'in eline geçti. Büveyhilere adını veren kişi balıkçılıkla uğraşan Ebu Şuca Büveyh adlı bir kişiydi.¹⁰⁷ Ebu Şuca'nın üç oğlu vardı ve bunlar, Ali, Hasan ve Ahmed idiler. Bu üç kardeş gittikçe daha da güçlendiler. Ali, Fars bölgesinde hakimiyetini sürdürürken kardeşi Hasan da Cibal bölgesine hakim olmuştu. Küçük kardeş Ahmed, önce Kirman, sonrada Huzistan'ı ele geçirdi. Büveyhiler Huzistan'ı ele geçirdikten sonra gözlerini Irak'a diktiler. Nihayet kardeşlerden Ahmed 19 Aralık 945 tarihinde davet üzerine karışıklıklar içindeki Bağdad'a girdi. Abbâsî Halifesi Müstekfî-Billâh kendisini emîrû'l-ümerâ tayin ederek ona Muizzüddevle, Ali'ye İmâdüddevle, Hasan'a da Rüknüddevle lakaplarını verdi. Böylece Bağdad Büveyhîler'in egemenliğine girdi ve Bağdad'da yeni bir dönem başlamış oldu. Bağdad'da paralar üzerinde Muizzüddevle'in adı görünüyor ve hutbelerde halifeden sonra onun adı da söyleniyordu.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Abdülkerim Özeydin, "Muktedir-Billâh", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 144-145.

¹⁰⁷ İbnü't-Tiktaka/Şeşen, *el-Fahrî*, s. 199.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 8, s. 384-385; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, s. 129; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 410; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 346; İbn

Bu olaydan kısa bir süre sonra Muizzüddavle Ahmed, Halife Müstakfi'nin gözlerine mil çektilererek yerine Mutî'-Lillâh'ı halife ilân etti. Abbâsî hilâfeti bundan sonra bir çöküş devresi içine girdi ve halifelik otoritesi zayıfladı. Böylece Abbâsî Halifeliği'nin merkezi Bağdat'ta yeni bir dönem başladı ve Abbasi Devlet'nin gücü gittikçe azalmaya başladı.¹⁰⁹ Büveyhiler'in Bağdat'a egemen olmasından sonra iktidar Şîî bir hanedanın eline geçmiş oldu. Halife sadece çok mahdud olan dini otoriteyi temsil ediyordu. Büveyhiler, keyifleri istediği an Halifeleri işbaşından alıp, işbaşına getirebiliyorlardı.

Büveyhiler'in Daru'l-Memleke adını verdikleri Bağdat'ta inşa ettirilmiş çok güzel sarayları vardı. Artık Bağdat, İslam Dünyasının bir merkezi olmaktan çıkmıştı. Büveyhi hanedanının kuvvet ve kudreti en yüksek noktasına, Rüknüddavle'nin oğlu Adudüddavle zamanında ulaştı. Adudüddavle, Irak'ta hüküm süren Muizzüddavle'nin oğlu Bahtiyâr'ı bertaraf ederek hânedanın başına geçti.¹¹⁰

Adudüddavle iktidarı sırasında Abbasi ailesi ile yakın ilişkiler kurdu. Halife et-Ta'i'nin kızı ile evlendi ve buna karşılık halife de onun kızını nikahladı. Adudüddavle, Bağdat'ın güzelleştirilmesi işleriyle meşgul oldu, kanalları tamir ettirip ağızlarına kadar su ile dolu hale getirdi ve diğer bir çok şehirde camiler, hastaneler ve halkın diğer ihtiyaçları ile ilgili bir çok yapılar inşa ettirdi. Adudüddavle'nin Bağdat'da yaptırdığı en önemli yapı ise yapımı 978-979'da tamamlanan ve 100.000 dinara mal olan el-

Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, C. 11, s. 303-304; Wu, *The Fall of Baghdad*, s. 22.

¹⁰⁹ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1989, s. 740-741; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 497.

¹¹⁰ Merçil, "Büveyhîler", s. 497.

Bimaristanü'l-Adudi diye anılan meşhur hastahanedir. Burası aynı zamanda bir tıp fakültesi olarak da kullanılıyordu.¹¹¹

989'da Bahâüddevle genç yaşta Bağdat'ta Büveyhî tahtına oturdu. Bahâüddevle uzun süren çabalardan sonra bir ölçüde devletin birliğini sağlamaya muvaffak olmuş, fakat Irak'taki Büveyhî nüfuzu azalmaya başlamıştı. Bahâüddevle'nin 1012'de ölümüyle uzun süren bir hâkimiyet mücadelesi başladı ve Büveyhîler'in büyük gayretlerle kurdukları birlik parçalanmış oldu. Sonuçta Türkler'in desteklediği Müşerrifüddevle b. Bahâüddevle Irak'a hâkim oldu. Müşerrifüddevle'nin 1025'te ölümünden sonra Irak'ta yeniden taht mücadelesi başladı. Bu mücadeleden sonra askerler kardeşi Celâlüddevle'yi emîr seçtiler. Ancak Celâlüddevle'nin 1044'te ölümünden sonra Bağdat'ta hutbe Ebû Kâlicâr adına okundu.

Ancak bu sırada doğuda büyük bir kudretle doğan Selçuklular, Büveyhîler'in hakim olduğu topraklara akınlara başlamışlardı. Selçuklular 1040 yılı Dandanakan zaferinden sonra toplanan kurultay ile elde edilen ve fethedilecek yerleri hanedan üyeleri arasında paylaştırmışlardı. Selçuklular ile Abbasiler arasındaki ilk münasebet Tuğrul Bey'in Nişabur'u fethetmesinden sonra başladı.¹¹²

Selçuklular'ın ve Abbasiler'in Sünni inançta olması aradaki bağı daha da kuvvetlendirmekteydi. Haziran 1038 tarihinde Halife Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek kendisinden bazı ricalarda bulundu. Tuğrul Bey halifenin bu isteklerine

¹¹¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 742-743; Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 103-105.

¹¹² M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Ankara, 1975, s. 34.

uydu ve elçi Ebû Bekr et-Tûsî'ye hilat giydirerek gerekli hürmeti gösterdi.¹¹³ Selçuklular, 1040 yılındaki Dandanakan zaferinden sonra toplanan kurultayda Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah'a Ebû İshâk Fukkât isimli bir elçi ile bir mektup gönderdi.¹¹⁴

Bu sırada Bağdad'da hilafet merkezinde hüküm süren Büveyhî hükümdarı Celalüddeve şehirdeki çıkan karışıklıkları önleyemeyip çevredeki emirlerden yardım istemek zorunda kalıyordu. Ayrıca halifenin gelirlerine de el uzatıyordu.¹¹⁵ Celâlüddevle döneminde Bağdad'da yoğun bir kargaşa hakimdi. Bundan dolayı Tuğrul Bey Celâlüddevle'ye bir elçi göndererek Irak'a gelmek niyetinde olduğunu bildirdi. Kaim-Biemrillâh-Tuğrul Bey yaklaşmasının kendisi için doğuracağı tehlikeyi sezen Celâlüddevle, halifeye karşı daha mutedil bir siyaset takip etmeye mecbur kaldı.¹¹⁶

Tuğrul Bey 1043-1044 yılında Abbasi halifesine bir kez daha elçi göndererek kendisine gereken saygının ve itibarın gösterilmesini istedi.¹¹⁷ Daha sonra Türkmen

¹¹³ El-Bundârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, Çeviren Kıvameddin Burslan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 5.

¹¹⁴ Er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Çeviren Ahmed Ateş, C. I, TTK, Ankara, 1999, s. 101; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 5.

¹¹⁵ Hasan Hüseyin Adahoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 4.

¹¹⁶ Aydın Taneri, "Celâlüddevle", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 259-260.

¹¹⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, C. I, 3. Baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 299; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 35.

yağmalarının bazı yerlerde olumsuz sonuçlar doğurması sebebiyle Halife Kâim, el-Maverdî'yi Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderdi.¹¹⁸

Bu sırada Bağdad'da hüküm süren Ebû Kalicar ile Tuğrul Bey arasında sulh yapıldı. Ebû Kalicar'ın yaptığı barış teklifini kabul eden Tuğrul bey onun kızı ile evlendi. Buna karşılık Ebû Kalicar'ın oğlu Çağrı Bey'in kızı ile evlenecekti.¹¹⁹ Bu hadiseden bir müddet sonra Ekim 1048 tarihinde Ebû Kalicar vefat etti ve yerine oğlu Ebû Nasr Hüsrev Fîruz geçti.¹²⁰

1050 yılında halife, Tuğrul Bey'e “meşru hükümdar”, “Müslümanların sığınağı” ve “Rükneddîn Sultan Tuğrul Bey” ünvanlarını kullanarak İsfahan halkına şefaet etmesini istedi.¹²¹ Tuğrul Bey ise halifeye cevap vermek ve halifeye teşekkür etmek maksadıyla Ocak 1052 yılında halifeye bir elçilik heyeti; bunun yanında halifeye 20 bin, ileri gelen devlet adamlarına 5 bin dinar gönderdi.¹²²

¹¹⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993, s. 34; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 35.

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çeviren Abdülkerim Özaydın, C. 9, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 408.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 415-416.

¹²¹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 305.

¹²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 440; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 305; Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, s. 10.

Bu hadiseden kısa bir süre sonra, halife Bağdad'da yaşanan karışıklıkların artmasından dolayı Tuğrul Bey'e gizli bir mektup göndererek onu Bağdad'a davet etti.¹²³ Ancak halifenin Tuğrul Bey'in yardımına başvurması ve onunla yakınlaşması Büveyhîler'i rahatsız etti. Bağdad'da bulunan eski Türk askerlerinin komutanı Arslan Besâsirî halifenin adamlarını cezalandırmaya başladı.¹²⁴ Bundan dolayı çok fazla geçmeden halife veya veziri Besâsirî'ye karşı Tuğrul Bey'i tekrar Bağdad'a davet etti.¹²⁵

1054-1055 yılında Bağdad'daki Şiiler ve Sünniler arasında yaşanan şiddet olayları daha da artmıştı. Bu olaylar karşısında bir şey yapamayan halife bir kez daha elçi göndererek Tuğrul Bey'in şiddetle Bağdad'a gelmesini istedi.¹²⁶

Tüm bu yaşananlardan sonra Tuğrul Bey, halifenin isteğini kabul etti¹²⁷ ve Rey'deki işini bitirdikten sonra Nisan 1055 yılında Hemedan'a döndü ve ardından Bağdad'a hareket etti.¹²⁸ Halife, hatiplere Bağdâd camilerinde hutbeyi Tuğrul Bey adına okumalarını emretti, bunun üzerine 15 Aralık 1055 Cuma günü Tuğrul Bey adına hutbe okundu. Tuğrul Bey, önce Nehrevân'a kadar geldi ve sonra yoluna devam edip 18 Aralık

¹²³ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 43.

¹²⁴ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 132.

¹²⁵ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman fî Tarihü'l-Âyân (Mirâtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular)*, Neşr. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011, s. 18-19; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 7; Râvendî, *Râhat-üs Sudûr*, C. I, s. 103-104.

¹²⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 306; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 38.

¹²⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 306; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 9, s. 462; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C. I, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s.189.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 9, s. 462.

1055 pazartesi günü Bağdâd'a girerek Bâbu's-Şemmâsiyye'de konakladı. Böylece ilk defa müstakil bir Türk hükümdarı Sünnî-İslam dünyasının merkezi Bağdad'a girmiş oldu.¹²⁹

Şubat 1056 tarihinde halife Tuğrul Bey'e hilat verdi. Daha sonra Büveyhîler'in idare merkezi Dârü'l-Memleke'ye yerleşen Tuğrul Bey kendi adına para bastırdı. Aytekin Süleymanî'yi Bağdad şahneliğine tayin ederek şehrin idaresini düzene koydu. Sultan Tuğrul, gittikçe halifelik üzerinde otorite kuruyordu. Tuğrul Bey Bağdad şehrinin doğusunda Dicle kenarında kendisine bir saltanat şehri inşa ettirmesi; eski mahalleleri yıkıp saray, Sultan camii, evler ve çarşılar yaptırması Tuğrul Bey'in Bağdad'a geçici bir zaman için gelmediğini göstermektedir.¹³⁰

Kısa bir süre sonra aradaki ilişkilerin pekiştirilmesi için Nisan 1056'da Halife Kâim ile Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'nun nikahı kıyıldı ve Ekim 1056 tarihinde ise muhteşem bir düğün gerçekleştirildi. Böylece iki hanedan arasındaki yakınlık akrabalık ile kuvvetlendirildi.¹³¹

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 462; Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 242-243.

¹³⁰ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 38; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 308; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 466; Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, s. 18; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 2. baskı, AÜDTCF Yay., Ankara, 1972, s. 97.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 468; el-Hüseyni, Sadruddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çeviren Necati Lûgal, 2. baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 12-13; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 308; el-Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî, *Azîmî Tarihi*,

Öte yandan Bağdad'dan kaçan Besâsirî, Rahbe'de Fatimî halifesi Mustansır'ın yardımını ve Bağdad'dan kaçan askerlerin de kendisine iltihak etmesiyle bir ordu kurmuştu. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Kutalmış ve Musul emiri Kureyş'i Besâsirî üzerine gönderdi. Ancak Sincar yakınlarında yapılan savaşta Kutalmış, Aralık 1057 tarihinde mağlup oldu.¹³² Bundan dolayı Tuğrul Bey yaklaşık on üç ay kaldığı Bağdad'dan 19 Ocak 1057 tarihinde büyük bir ordu ile hareket etti. Kuzey Irak'a giren Selçuklu ordusu bölgeyi Şii'lerden temizledi. Besâsirî ise Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Musul'un idaresini İbrâhim Yınal'a veren Tuğrul Bey, Musul'dan Bağdat yakınlarına geldiğinde halifenin gönderdiği Reîsürrüesâ İbnü'l-Müslime ile birçok emîr tarafından karşılandı. Birkaç gün sonra yapılan muhteşem bir törenle Tuğrul Bey'e 23 Ocak 1058 tarihinde halife tarafından "Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib" ilan edilerek kendisine "Rükneddîn ve Kasîmu Emîru'l-Müminîn" ünvanları verildi. Tuğrul Bey de halifeye 50.000 altın, değerli kumaşlar, silâhlar ve soylu atlar sundu.¹³³

Ancak İbrahim Yınal'ın Musul'dan ayrılmasını fırsat bilen Besâsirî ve Kureyş b. Bedran Musul'u kuşatarak zaptettiler. Bunun üzerine Tuğrul Bey İbrahim Yınal ile birlikte Musul'a hareket etti. Besâsirî ise bu haberi alınca Suriye'ye kaçtı. Tuğrul Bey,

Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430- 538=1038/39-1143/44), Çeviren Ali Sevim, TTK, Ankara, 2006, s.13-14; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 41.

¹³² Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 308.

¹³³ Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 10-12; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 13; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 308-312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 475 vd; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 41; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 746.

Musul'u ele geçirdikten sonra Nusaybin'e yöneldi. Bu sırada İbrahim Yinal Tuğrul Bey'den ayrılarak Horasan'a gitti.¹³⁴

Bu esnada İbrâhim Yinal'ın Tuğrul Bey'e isyan ettiği haberi geldi. Bundan dolayı Tuğrul Bey, Nusaybin'den Hemedan'a gitti. Ancak İbrahim Yinal, Hemedan yöresindeki Oğuzlar'ın yanına giderek onların desteğini aldıktan sonra Tuğrul Bey'i Hemedan'da kuşattı.¹³⁵ Besâsirî ise bu iç çekişmeden faydalanarak 27 Aralık tarihinde, Bağdad'a girdi. Ardından 4 Ocak 1059 cuma günü Mansur Camiinde Fatımî halifesi adına hutbe okundu ve ezan değiştirildi. Daha sonraki günlerde diğer camilerde de hutbe Mısır halifesi adına okutuldu.¹³⁶ Halife'nin şehri terketmesinden sonra ise Besasiri, Bağdad'da da kadılar ve devlet adamları atayarak hakimiyetini sağladı. Mart 1059 tarihinde Basra, Vasıt ve Ahvaz'da Mısır halifesi Mustansır Billah adına biat alarak hutbe okuttu ve ayrıca Mustansır adına para bastırdı.¹³⁷

Tuğrul Bey bu haberi duyduktan sonra son derece üzüldü. Bu sırada İbrâhim Yinal ve Tuğrul Bey, Rey yakınlarındaki Heftâze Bulan'da karşı karşı karşıya geldiler. Bu savaşta mağlûp olan İbrahim Yinal ve yeğenleri esir alındı ve Tuğrul Bey 23 Temmuz

¹³⁴ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, s. 44-45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, C. 9, s. 484; Gregory Abû'l-Farac, *Abû 'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 313; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü 't-Taleb fi Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)*, Neşr. ve Çeviren Ali Sevim, TTK, Ankara, 1989, s. 2

¹³⁵ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, s. 48-49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, C. 9, s. 484-485; Bundârî, *Zübdetü 'n-Nusrâ*, s. 12-13.

¹³⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü 't-Taleb*, s. 3-4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, C. 9, s. 486; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, s. 52-53; Bundârî, *Zübdetü 'n-Nusrâ*, s. 13.

¹³⁷ Râvendî, *Râhat-üs Sudûr*, s. 106-107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, C. 9, s. 487; Gregory Abû'l-Farac, *Abû 'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 314.

1059 tarihinde İbrahim Yinal'ı yayının kirişiyle boğdurdu. Ardından Tuğrul Bey Irak'a dönmek ve halifeye eski itibarını iade etmek için harekete geçti. Besâsiri, Tuğrul Bey'in Irak'a hareket ettiğini haber alınca 14 Aralık 1059 tarihinde şehri terketti.¹³⁸

13 Ocak 1060 tarihinde halife tekrar Tuğrul Bey vesilesi ile eski makamına iade edildi.¹³⁹ Tuğrul Bey bu hadiseden sonra Besâsirî olayını tümünden çözüme kavuşturmak için onun peşine düştü. Tuğrul Bey, Kûfe yolunda yapılan savaşta Besâsirî mağlup etti ve onun kesik başını Bağdad'a gönderdi. Bu olaydan sonra Abbasi Devleti Irak'ta Besâsirî gibi önemli bir düşmandan kurtulmuş oldu. Böylece Sünni İslam dünyasının merkezi Şii-Fatımîler'in tehlikesinden kurtulmuş oldu. Ayrıca Büveyhîler iktidarı da ebediyyen sona erdi.¹⁴⁰

Tuğrul Bey Mart 1060 tarihinde Vasıt üzerinden Bağdad'a geldi. Bağdad'da bir süre kalan Tuğrul Bey, Bağdad şahneliğini Emir Pursuk'a; Bağdad'ı ise Ebu'l-Muzaffer

¹³⁸ Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 13-14; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, s. 68-72 ; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 489.

¹³⁹ Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 16; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 491-492; Sümer, *Oğuzlar*, s. 97.

¹⁴⁰ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 428; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 354-355; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 492; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, s. 76-78 ; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 17; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 747; Üçok, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, 132; ed-Dûrî, "Bağdat", s. 430; Erdoğan Merçil, "Besâsirî", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 528-529.

b. Hüseyin'e dört yüz bin dinar karşılığında üç yıllığına iltizama vererek Nisan 1060'da el-Cibal'e hareket etti.¹⁴¹

Bu sırada Tuğrul Bey, Halife Kâim'in kızı Seyyide'ye talip olmuş ve onunla evlenmek istiyordu. Bu amaçla Tuğrul Bey, halifenin kızıyla evlenmek maksadı ile Ocak 1063 tarihinde dördünce defa Bağdad'a hareket etti ve sonrasında Seyyide Hatun ile nikahı kıyıldı. Tuğrul Bey düğün merasimi ve kutlamalardan sonra Bağdad'ı 150 bin dinar karşılığında Ebû Saîd el-Kâinî'ye iltizam ettikten sonra Mart 1063 tarihinde yanında Seyyide ve Arslan Hatun ile birlikte Bağdad'dan ayrıldı. Ancak Tuğrul Bey Rey dönüşü sırasında rahatsızlandı ve 4 Eylül 1063 Cuma günü vefat etti.¹⁴²

Tuğrul Bey'in ölümünden sonra oğlu olmadığı için Selçuklu tahtına Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan geçti. Halife Kâim, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu Devleti ile yaptığı anlaşmanın fiilen sona erdiğini düşünmeye başlamıştı.¹⁴³ Halife daha sonra Tuğrul Bey'in adını hutbelerden çıkarttı. Ayrıca vergi işlerine bakan divandaki Türkler'in işine

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, Çeviren Abdülkerim Özaydın, C. 10, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 28; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 17.

¹⁴² Kerimüddîn Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000, s. 110; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 10, s. 38-41; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 315; Râvendî, *Râhat-üs Sudûr*, C. I, s. 110; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, s. 116; Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, s. 38-39.

¹⁴³ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, s. 116-118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 10, s. 41-42.

son vererek kendi adamlarını getirdi. Böylece Tuğrul Bey'in ölümünden Alp Arslan'ın tahta geçeceği süre arasında Irak'taki Selçuklu hakimiyeti çökmüş oluyordu.¹⁴⁴

Ancak Sultan Alp Arslan, adına hutbe okutulması ve Bağdad'daki işleri düzene koyması için halifeye elçi gönderdi. Halife hiçbir tepki göstermeden Bağdad camilerinde Alp Arslan adına hutbe okutmaya başladı (10 Nisan 1064). Bundan dolayı Alp Arslan halifeye değerli hediyeler ile birlikte 10 bin dinar gönderdi. Daha sonra Bağdad'da Alp Arslan adına sikke basıldı ve halife Sultan Alp Arslan'a çeşitli ünvanlar vererek kendisine hilatler gönderdi.¹⁴⁵ Böylece Irak'ta tekrar Selçuklu hakimiyeti tesis edilmiş oldu. Alp Arslan Irak'ı yeniden teşkilatlandırarak gerekli atamaları yaptı.¹⁴⁶

Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt zaferine müteakip halifeye gönderilen fetihname, halife tarafından sarayda önde gelen devlet ricalinin önünde okutuldu ve Bağdad şehrinde şenliklerle kutlama yapıldı. Halk sokaklara dökülerek sevinç gösterisi yaptılar. Ardından halife Alp Arslan'a bir takım ünvanlar verdi.¹⁴⁷ Sultan Alp Arslan'da tıpkı amcası Tuğrul Bey gibi halifelik ile akrabalık tesis etti. Sultan Alp Arslan'ın kızı ile sonradan halife olacak olan halifenin oğlu Muktedî-Biemrillah arasında Haziran 1072 tarihinde

¹⁴⁴ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 52; Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, s. 47.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 10, s. 47-48; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, s. 129-131.

¹⁴⁶ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, s. 132-133; Adalıoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, s. 50.

¹⁴⁷ el-Hüseyni, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 32; Malazgirt Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Neşr. ve Çev. Faruk Sümer ve Ali Sevim, TTK, Ankara, 1989.

Nişabur’da nikah yapıldı.¹⁴⁸ Bundan yaklaşık 2 yıl önce de Vezir Nizamülmülk’ün kızı ile halifenin veziri İbn Cehîr’in oğlu Amîdüddeve evlenmişlerdi.¹⁴⁹

Alp Arslan’ın ölümünden sonra daha önce kendisini veliaht tayin ettiği Melikşah Büyük Selçuklu tahtına oturdu. Melikşah, tıpkı ataları gibi Bağdad’da kendi adına hutbe okunması için halifeye mektup yazdı. 20 Mart 1073 tarihinde Alp Arslan’ın ölümünden yaklaşık 4 ay sonra Bağdad’da hutbe Melikşah adına okutuldu.¹⁵⁰ Halife, Melikşah’ın saltanatına dair bir ahitname yazdı ve ayrıca Melikşah’a “Kasîm-u Emîru’l-Mümînin, Celalüddeve ve’ d-Dîn ve Muizüddîn” lakaplarını verdi.¹⁵¹

Öte yandan halife Kâim Biemrillah 45 senelik uzun bir halifelik makamında bulunduktan sonra 3 Nisan 1075 tarihinde vefat etti. Yerine torunu Ebu’l-Kasım Abdullah “Muktedî-Biemrillah” unvanıyla halife oldu. Bu dönemde bazen halifelik ve Selçuklu Devleti arasında vergi toplama meselesi ile bazen problem yaşanıyordu.¹⁵²

Sultan Melikşah, 1086 yılındaki Kuzey Suriye seferinden sonra Aralık 1086 tarihinde Halep’ten Bağdad’a hareket etti. daha sonra 12 Mart 1087 tarihinde Bağdad’a geldi ve yoğun sevgi gösterileriyle karşılandı. Kendisini sarayda karşılayan halife

¹⁴⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C. 10, s. 76.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihaye, Büyük İslam Tarihi*, Çeviren Mehmet Keskin, C. 12, Çağrı Yay., İstanbul 1994, s. 216; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C. 10, s. 69.

¹⁵⁰ Bundârî, *Zübdetü’n-Nusrâ*, s. 47; el-Hüseynî, *Ahbârü’ d-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 38; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C. 10, s. 80.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihaye, Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 231; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C. 10, s. 91; Bundârî, *Zübdetü’n-Nusrâ*, s. 50.

¹⁵² Sıbt İbnü’l Cevzî, *Mirâtü’z-Zaman*, s. 203-204; Bundârî, *Zübdetü’n-Nusrâ*, s. 53-54.

Melikşah'a büyük iltifat göstererek ona hilat giydirdi ve ona "Doğunun ve batının hükümdarı" alâmeti olmak üzere iki kılıç kuşattı.¹⁵³

Selçuklu-Halifelik arasındaki akrabalık Melikşah dönminde de devam etti. 1081-1082 senesinde veziri Fâhru'd-Devle vasıtasıyla, Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun'u kendisine istedi ve sonrasında Halife Muktedî ile Mahmelek hatun evlendi.¹⁵⁴ Ancak bu evlilik beklenildiği gibi sonuçlanmadı. Mahmelek hatun ile anlaşamayan Muktedî ona kötü davrandı. Bu duruma sinirlenen Melikşah, halifeden kızını geri göndermesini istedi. 1089 yılında Mahmelek Hatun, yanında halifeden olan oğlu Ebû'l-Fazl Cafer b. Muktedî olduğu halde yola çıktı. Ancak babasının yanında bir süre kalan Mahmelek Hatun Ocak 1090'da İsfahan'da öldü.¹⁵⁵

Melikşah kızının ölümünden dolayı halifeye kızgındı. Aslında Melikşah, torunu Cafer'in ileride Abbasi halifesi olmasını istiyordu. Bu amaçla Melikşah, 5 Kasım 1092 tarihinde Bağdad'ı yeniden ziyaret etti. Melikşah, bu ziyareti sırasında şehirde ihtişamlı bir şekilde karşılandı. Melikşah, bu ziyaret sırasında çeşitli imar faaliyetlerinde de bulundu. Bağdad'da Sultan Camii, Tuğrul Bey Çarşısı ve ileri gelen devlet adamları için konaklar yaptırdı. Bu sırada Melikşah Bağdad'ı taht merkezi yapmayı düşünüyordu. Ancak kendisini bunun uygun olmayacağını söyleyen Nizamülmülk vazgeçirdi.¹⁵⁶

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 141-142.

¹⁵⁴ Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 72; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 251.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 157; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 271.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 275; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 173-174; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 82.

Halife Muktedî, Cafer'in veliahtlığını bir türlü kabul etmiyordu. Bundan dolayı Melikşah, Bağdad'a gelerek Muktedî'ye bir ultimatom verdi ve Bağdad'ı terk etmesini istedi. Halife vezir Tacülmülk'ü devreye sokarak Bağdad'da 10 gün daha kalmak için izin aldı. Fakat verilen sürenin dolmasına bir gün kala 19 Kasım 1092 tarihinde Melikşah, bir av partisinde zehirlenerek öldü.¹⁵⁷

Melikşah'ın ölümüyle birlikte Selçuklular'da uzun süre devam edecek taht kavgalarının fitili ateşlenmiş oldu. Melikşah'ın vefat etmesinden sonra Terken Hatun, Muktedî'nin oğlu Cafer'i babasına teslim etti ve oğlu Mahmud'un tahta çıkması için halife ile anlaştı. Halife başta Mahmud'un küçük olmasından dolayı bu fikre sıcak bakmıyordu ancak ileride buna razı oldu ve 25 Kasım 1092 tarihinde Bağdad'da hutbe Mahmud adına okundu.¹⁵⁸ Fakat Mahmud'un saltanatını kabul etmeyen Nizamülmülk taraftarları, Berkyaruk'u tahta geçirmek için harekete geçtiler. Bu nedenle iki taraf arasında bir savaş meydana geldi. Mahmud ile Berkyaruk arasında Burucerd'de yapılan savaşı Berkyaruk kazandı. Berkyaruk, bu zaferden sonra halifeye haber göndererek hutbenin kendi adına okutulmasını istedi. Halife, Berkyaruk'un bu isteğini kabul etti ve

¹⁵⁷ *Urfa'lı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çeviren Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000, s. 178; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 334; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 749; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 277.

¹⁵⁸ Râvendî, *Râhat-üs Sudûr*, C. I, s. 136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 184; el-Hüseyni, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 52.

30 Ocak 1094 yılında hutbeyi Berkyaruk adına okuttu. Bu olaydan bir müddet sonra halife de vefat etti.¹⁵⁹

Halife Muktedî'nin ölümünden sonra yerine 7 Şubat 1094 yılında oğlu el-Müstazhir-Billâh geçti.¹⁶⁰ Berkyaruk'un tahta oturmasının ardından bu defa kendisine karşı kardeşi Muhammed Tapar saltanat davasına kalkıştı. Her geçen gün kuvvetlenen Tapar, halifeden hutbeyi kendi adına okutmasını istedi. Bu isteği olumlu karşılayan halife, hutbeyi 4 Kasım 1099 yılında Tapar adına okuttu.¹⁶¹ Ancak Berkyaruk'un 2 Ocak 1100 tarihinde Bağdad'da gelişinin ardından hutbe tekrar onun adına okundu. Fakat bunu kabul etmeyen Tapar ile Berkyaruk arasında 15 Mayıs 1100 tarihinde Sefîdrûd'da yapılan savaşta Berkyaruk yenildi ve 25 Mayıs 1100 tarihinde hutbe tekrar Muhammed Tapar adına okundu.¹⁶² Bununla beraber hanedan üyeleri arasındaki taht mücadeleleri bitmek bilmiyordu. 5 Nisan 1101 tarihinde meydana gelen ikinci savaşı Berkyaruk kazandı. Berkyaruk, 13 Eylül 1101 tarihinde Bağdad'a geldi ve hutbe bir kez daha onun adına okundu.¹⁶³ Berkyaruk'a yenilen Muhammed Tapar, Horasan'da bulunan Melik Sencer'den yardım isteyerek onunla ittifak kurdu. 23 Ekim 1101 tarihinde Muhammed

¹⁵⁹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 195-196; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye, Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 288;

¹⁶⁰ Abdülkerim Özaydın, "Müstazhir-Billâh", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 127.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 239; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara, 1990, s. 13.

¹⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 242-244.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 251-252.

Tapar, Sencer ile Bağdad'a geldi. Kendilerine gereken ilgiyi gösteren halife, hutbeyi yeniden Muhammed Tapar adına okuttu.¹⁶⁴

Berkyaruk-Muhammed Tapar arasında, Şubat-Mart 1102 tarihinde yapılan dördüncü savaşı Berkyaruk kazandı ve Tapar İsfahan'a kaçtı. Berkyaruk-Muhammed Tapar arasında yaşanan bu anlaşmazlıklardan dolayı Bağdad'da büyük bir kargaşa çıktı. Bu dönemde Bağdad'da kısa süreli olarak hutbelerde sadece halife Müstazhir'in adı zikrediliyordu.¹⁶⁵ Bu çalkantılı dönemin ardından Berkyaruk, Bağdad'a giderken hastalandı ve 22 Aralık 1104 tarihinde vefat etti. Berkyaruk, ölümünden kısa bir süre önce oğlu Melikşah'ı veliaht ilan etmişti. Fakat Melikşah'ın hükümdarlığını tanımayan Muhammed Tapar, 10 Şubat 1105 tarihinde Bağdad'a geldi ve adına hutbe okunmasıyla birlikte Selçuklu sultanı oldu.¹⁶⁶

Abbasiler üzerindeki Selçuklu hakimiyeti Muhammed Tapar'ın saltanatı döneminde de devam etti. Yine bu dönemde iki taraf arasında akrabalık tesis edildi. Halife Müstazhir, Melikşah'ın kızı Seyyide Hatun'u istedi ve bu teklif Selçuklular tarafından

¹⁶⁴ el-Hüseyni, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 53-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 252-255; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 23.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 252; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 32.

¹⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 318; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 312-313; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, C. II, 3. baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 344.

kabul edildi. Seyyide Hatun, Bağdad'a gelerek Halife Müstazhir ile 23 Mart 1111 tarihinde evlendi.¹⁶⁷

18 Nisan 1118 tarihinde Muhammed Tapar vefat etti. Tapar, vefatından önce oğlu Mahmud için saltanat biatı almıştı. Bu nedenle 14 yaşındaki Mahmud, yeni Selçuklu sultanı oldu. Öte yandan Abbasi hilafetinde de bir hilafet değişikliği yaşandı. Halife Müstazhir'in 6 Ağustos 1118 tarihinde vefat etmesi üzerine, oğlu el-Müsterşid-Billah yeni halife oldu.¹⁶⁸ Fakat Sencer, yeğeni Mahmud'un hükümdarlığını kabul etmeyerek onunla mücadeleye girişti. Mahmud'u devre dışı bırakan Sencer, yeni Selçuklu sultanı oldu. Mahmud'u kendisine tabi kılan Sencer, ona Irak bölgesinin yönetimini verdi. Böylece Bağdad'da hutbe, Sencer ve Mahmud adına okunmaya başladı.¹⁶⁹

Halife Müsterşid döneminde Selçuklular ile akrabalık devam etti. Müsterşid, Sultan Sencer'in kızına talip oldu ve onunla evlendi.¹⁷⁰ Müsterşid döneminde Sultan Mesud b. Muhammed Melikşah halifeden hutbenin kendi adına okunmasını ve sikkenin kendi adına bastırılmasını istedi. Fakat halife bunu kabul etmeyince iki ordu Dinur sınırında savaş yaptılar. Abbasiler mağlup oldu ve halife esir edildi.¹⁷¹

El-Muktefî döneminde Abbasiler, Selçuklu otoritesine boyun eğmeye devam ettiler. Sultan Sencer Râşid-Billah'a karşı Muktefî'ye bir elçi gönderip ona biat ettiğini

¹⁶⁷ el-Hüseyni, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 57; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 366-367; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 327.

¹⁶⁸ Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ*, s. 116-117; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 424-426

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 438-439.

¹⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 364.

¹⁷¹ Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 359.

bildirdi. Bunun üzerine Bağdat'ta okunan hutbelerde halifeden sonra Sencer ve Mesud'un adları da zikredilmeye başlandı.¹⁷² Muktefi'nin ölümünden sonra oğlu Müstencid, 12 Mart 1160 tarihinde hilâfet makamına geçti. Irak Selçukluları'nın son güçlü hükümdarı Arslan Şah b. Tuğrul, 1160 yılında tahta çıktıktan sonra saltanatını meşrulaştırmak ve Irâk-ı Arab'da Selçuklu hâkimiyetini tekrar kurmak için faaliyete geçti. İlk iş olarak da Müstencid-Billâh'a bir elçi gönderip adına hutbe okunmasını ve idarî düzenlemelerin Sultan Mesûd b. Muhammed Tapar'ın zamanındaki (1134-1152) şekline dönüştürülmesini talep etti. Halife, Irak'ın hâkimiyetini Arslanşah'a vermeye niyetli olmadığı için bu istekleri reddetti.¹⁷³

Halife Müstencid'in ölümünden sonra 1170 yılında Abbasi tahtına Müstazî-Biemrillâh geçti. Bu dönemde Irak Selçuklu tahtının arkasındaki gerçek gücün sahibi İldenizliler'di ve sonuncu Irak ve Horasan Selçuklu Sultanı II. Tuğrul çocuk yaşta Atabeg Pehlivan tarafından sultan ilân edilmişti. Pehlivan, Halife Müstazî'ye başvurarak Tuğrul'un adının Bağdat camilerinde okunmasını istedi. Halife, Irak Selçukluları'nın komşu devletler üzerindeki hâkimiyetini göz önünde tutarak bu isteği kabul etmek zorunda kaldı. Ayrıca Sultan Tuğrul'a "Rüknüddevle ve'd-dîn Kasîmü emîri'l-mü'minîn" lakabını verdi.¹⁷⁴

Halife Müstazî'nin ölümünden sonra Abbasi Devleti'nin başına 1180 yılında en-Nâsır-Lidînillah geçti.¹⁷⁵ Halife Nâsır 45 yıl sürecek saltanatı boyunca Abbasiler'in

¹⁷² Abdülkerim Özaydın, "Muktefi-Liemrillâh", *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 145-146.

¹⁷³ Hüseyin Kayhan, "Müstencid-Billâh", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 144.

¹⁷⁴ Ali Aktan, "Müstazî-Biemrillâh", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 128-129.

¹⁷⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 425; Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Tarihü'l-Hulefâ*, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 1424, s. 352; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 457; Angelika Hartmann, "Nâsır-Lidînillah", *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 399;

sürekli eski gücüne kavuşturmak için gayret gösterdi.¹⁷⁶ Halife Nâsır'ın bu dönemde Irak Selçuklu Devleti ile arası iyi değildi. Bu sırada Irak Selçuklu Devleti'nin başında II. Tuğrul bulunuyordu. Hilafet ordusu ile Tuğrul arasında Mayıs 1188 yılında Hemedan yakınlarındaki Dâ-yı Merc'de bir savaş olmuş ve hilafet ordusu mağlup olmuştu.¹⁷⁷

Bu esnada Irak Selçukluları ile Harezmsahlr arasında bir mücadele vardı. Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul, 1193 yılında Rey'de bulunan Taberek kalesini kuşattı ve Hâr-ı Rey vadisinde yapılan savaşta Harezmşahlrı mağlup etmeyi başardı. Bu nedenle Harezmsah sultanı Alaeddîn Tekiş, Tuğrul üzerine yürüme kararı aldı. Aynı zamanda Halife Nâsır'ın Tuğrul'u şikâyet ettiği bir mektubu Tekiş'e geldi. Bunun üzerine Alaeddîn Tekiş, Tuğrul üzerine sefere çıktı. 1194 yılında Rey civarında yapılan savaşta II. Tuğrul mağlup edildi ve Tuğrul, Alâeddîn Tekiş'in emiri Kutluk İnânç tarafından öldürüldü.¹⁷⁸

İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Tahkik Abdülkadir Muhammed Mâyû, Dâru'l-Kalemu'l-Arabî, Beyrut, 1418, s. 358; İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016, s. 226; İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Farsça Tercüme Muhammed Vahîd Golpâygânî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran, 1367, s. 432; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 366.

¹⁷⁶ Hartmann, "Nâsır-Lidînillah", s. 399.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çeviren Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın, C. 12, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 32.

¹⁷⁸ Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. II, Tahran, 1385, s. 32; Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013, s. 274; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlr Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, 4. baskı, TTK, Ankara, 2000, s. 124-126, İbnü'l-

Abbasiler, Selçuklular gibi önemli bir güçten Harezmşahlar vasıtası ile kurtuldular ancak bu sefer de Harezmşahlar ile mücadele etmek zorunda kaldılar.

Alaeddîn Tekiş, 26 Haziran 1194 tarihinde Hemedan'a geldi. Nâsır, Tekiş üzerinde siyasi bir otorite kurmak ve bu sayede parlak bir zafer kazanmak istiyordu. Bu amaçla Vezir İbnü'l-Kassâb'ı hil'atler ve hediyeler ile birlikte Sultan Tekiş'in yanına gönderdi. Nâsır, Tekiş'e hilafete tabi olması konusunda bir mektup gönderdi ancak Tekiş halifenin bu isteğini reddetti.¹⁷⁹ Nâsır, hâkimiyet sahasını genişletmek maksadıyla Selçuklular'ın kalan topraklarını ele geçirmek istiyordu. Ancak Alaeddîn Tekiş, Abbasileri siyasi olarak hâkimiyeti altına alıp sadece halifeliği dini güç olarak bırakmak istiyordu.

Alaeddîn Muhammed, zamanında Abbasi-Harezmşah mücadelesi doruk noktasına ulaştı. Alaeddîn Tekiş'in ölümünden sonra 1200 yılında Harezmşah tahtına Alaeddîn Muhammed geçmişti. Halife Nâsır, Alaeddîn Muhammed taraftarlarından olan, Irak-ı Acem'de hutbeyi sultan adına okutan ve Irak-ı Acem'de Muhammedin temsilcisi olan Oğlınışı ortadan kaldırmak için İsmaili hükümdarı Celaleddîn ile anlaştı ve Oğlınışı İsmaili fedaileri tarafından öldürüldü.¹⁸⁰ Ayrıca en-Nasır'ın kendi aleyhinde Gurlu

Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 97, El-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usra*, s. 269-270, Kadı Beyzâvî, Nâsıreddîn, *Nizâmü't-Tevârîh*, Tashih Mîr Hâşim Muhaddis, Bunyâd-ı Mûkûfât Doktor Mahmûd Afşâr, Tahran, 1382, s. 74, Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, C. II, s. 467.

¹⁷⁹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 33; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 274; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 97-98; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 126-127.

¹⁸⁰ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 121; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 334; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 201; D'Ohsson,

sultanlarını kışkırtmasını öğrenen Alaeddîn Muhammed çok hiddetlendi. Alaeddîn Muhamed, 1215 yılında Gazne'yi ele geçirdiğinde Halife Nâsır'ın Gurlu Şihabeddîn'e yazdığı mektupta Harezmşahları tahkir ettiği, Gur sultanını Sultan Muhammed kışkırttığı ve Hıtay ordusundan yardım istediği mektupları görmüştü.¹⁸¹ Bundan başka Nâsır, 1212 yılında Bağdad'da bulunan Harezm hacı kafilesine, İsmaililer'in hacı kafilesinden daha düşük değer vermiş ve hürmet göstermemişti.¹⁸²

Alaeddîn Muhammed, Nâsır'ı kendi nüfuzu altına almak ve Büyük Selçuklu Sultanları zamanında olduğu gibi halifeyi sadece ruhani bir reis şekline sokmak istiyordu.¹⁸³ Sultan Muhammed adamlarından Kadı Mucîreddîn Ömer b. Sa'd'ı Bağdad'a göndererek adının hutbelerde okunmasını ve halifeden kendisine “Sultan” ünvanını vermesini istedi ancak halife Nâsır bu talepleri kabul etmedi.¹⁸⁴

Bu nedenle Alaeddîn hilafet makamının Hazreti Ali'nin çocuklarına ait olup bunun Abbasiler tarafından gaspedilmiş olduğuna dair ulemadan fetva alıp Nasır'ın

Abraham Constantin Mouradgea, *Moğol Tarihi*, Çeviren Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 89; el-Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed, *Sîret-i Celâleddîn Mengübernî*, Tashih Mücteba Minovî, İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran, 1384, s. 21.

¹⁸¹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 120; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 334; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 87; W. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Editör Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990, s. 374; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 214.

¹⁸² Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 96; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 314.

¹⁸³ el-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn Mengübernî*, s. 19-20; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 214 Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 86.

¹⁸⁴ D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 88.

ismini hutbelerden kaldırdı. Onun yerine Seyyid Alâ Tirmizî isminde meşhur bir seyyidin halifelğini ilan etti.¹⁸⁵ Buna karşın Halife Nâsır, Şehabeddîn Sühreverdi'yi elçi olarak Alaeddîn Muhammed'e gönderdi ancak bundan herhangi bir netice çıkmadı.¹⁸⁶

Alaeddîn Muhammed 1217 yılında halifelğı kontrol altına almak amacıyla Bağdad'a bir sefer düzenlemeye karar verdi. Ancak Kürdistan dağlarındaki yoğun kar ve Kürtler'in hücumları nedeniyle bu seferini gerçekleştiremeyerek geri döndü.¹⁸⁷ Şubat 1218 tarihinde Alaeddîn Muhammed Merv, Belh, Buhara, Nişabur ve Serahs'ta hutbeden Nâsır'ın ismini kaldırttı.¹⁸⁸ 1218 yılında ortaya çıkan Moğol sorunu nedeniyle Sultan Muhammed, Nâsır meselesinden vazgeçti ve Abbasiler tamamen Harezmşah tehlikesinden kurtulmuş oldular. Nâsır ve Alaeddîn Muhammed arasında bu düşmanlık Nâsır'ın Moğollar lehinde temennilerde bulunmasına yol açmıştır. Sultan ile halife

¹⁸⁵ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, Tashih Behmen Kerîmî, 4. baskı. C. I, İkbâl, Tahran, 1374, s. 341; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 96-97; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 315; Aydın Taneri, *Harezmşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993, s. 38; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 89; Hartmann, "Nâsır-Lidînillah", s. 399; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 217.

¹⁸⁶ el-Nesevî, *Siret-i Celaleddîn Mengüberni*, s. 20–21; Taneri, *Harezmşahlar*, s. 37-38; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 89.

¹⁸⁷ Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 341; Suyûtî/Özatağ, *Halifeler Tarihi*, s. 458; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 353; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 90; Hartmann, "Nâsır-Lidînillah", s. 399; el-Nesevî, *Siret-i Celaleddîn Mengüberni*, s. 32; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 98; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 316; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 219.

¹⁸⁸ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 122; Taneri, *Harezmşahlar*, s. 39; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 399.

arasındaki bu müthiş ayrılık, parçalanmış ve kuvvetsiz Müslüman âlemini Moğolların istilâsına açacaktır.¹⁸⁹

¹⁸⁹ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur, Çeviren Halil İnalçık*, TTK, Ankara, 2011, s. 247.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN ORTAYA ÇIKIŞI, MENGÜ'NÜN BÜYÜK HAN OLMASI VE İLHANLI DEVLETİNİN KURULUŞU

A. MOĞOLLAR'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE MOĞOLLAR'IN IRAK TOPRAKLARINA İLK SALDIRILARI

1155 yılında veya 1162 yılında Dülün-Boldak mıntıkasında Temuçin ismiyle dünyaya gelen Cengiz¹⁹⁰ 1196 yılında kendisine katılan Moğol kabileleri tarafından “Çinggis Han” unvanıyla Han olarak seçildi.¹⁹¹ Cengiz, Kerayit ve Nayman kabilesini itaat altına aldıktan sonra¹⁹² 1206 yılında Onon Nehri civarında yapılan kurultayda ise Büyük Han seçildi.¹⁹³

Cengiz Han, bütün Moğol kabilelerini tek bir çatı altında birleştirdi ve yeni orduyu tanzim etti. 1209 yılında Karahıtay İmparatorluğuna bağlı Uygur hükümdarı İdikut

¹⁹⁰ *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara, 2010, s. 19; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 35; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 581; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 208.

¹⁹¹ Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 229-230; *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 58.

¹⁹² D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 39 vd; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 212 vd.

¹⁹³ *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 133-134; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 52; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 306-307; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 407-408; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 225.

Barçuk onların tabiiyetinden çıkarak Cengiz'in hâkimiyetini kabul etti ¹⁹⁴ ve bu suretle Karahıtay sahasının bütün kuzeydoğusu Moğolların tabiiyetine girdi. Daha sonra Cengiz Kuzey Çin'de Si-Hia Krallığı'na birkaç sefer düzenleyerek bu krallığı 1209 yılında egemenliği altına aldı.¹⁹⁵ Sonrasında yine Kuzey Çin'de bulunan Kin İmparatorluğu'na birkaç sefer düzenledi ve Pekin'in de dahil (1215) bazı şehirleri ele geçirdi.¹⁹⁶ Cengiz Han, 1216 yılında Çin'i terkederek Moğolistan'a geri döndü.¹⁹⁷

Moğol topraklarını oldukça genişleten Cengiz, batı sınırında Harezmsahlar ile komşu oldu. Bu sırada Harezmsahlar Devletin'nin başında Alaeddin Muhammed bulunuyordu. Alaeddîn Muhammed, Moğollar'ın Çin fetihleri haberini doğrulamak, Cengiz Han ve Moğollar hakkında daha fazla bilgi edinebilmek amacıyla Çin'de bulunan Cengiz yanına Seyyid Bahaeddîn Râzî başkanlığında, bir sefaret heyeti gönderdi.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, Çeviren Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011, s. 7; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*; Temir, *Moğollar'ın Gizli Tarihi*; Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. I, Tahran, 1385, s. 33; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 96; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 243.

¹⁹⁵ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 237.

¹⁹⁶ *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 169 vd.; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 67 vd.; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 418.

¹⁹⁷ D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 77.

¹⁹⁸ Minhâc-ı el-Sirâc El-Cûzcânî, *Tabâkat-ı Nasırî*, ed. Abdülhayy Habîbî, C. I, Dünya-yı Kitab, Tahran, 1363, s. 311; Minhâc-ı el-Sirâc El-Cûzcânî, *Tabâkat-ı Nasırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsâhlar)*, çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015, s. 136; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, s. 229; El-Cûzcânî, Minhâc-ı el-Sirâc, *Tabâkat-ı Nasırî*, Tahkik Abdülhayy Habîbî, C. II, Dünya-yı Kitab,

Cengiz Han elçileri kabul ederek kendisini doğu hükümdarı saydığını Hârezmşâh'ı da batı hükümdarı saydığını, aralarında sulh ve dostluk olmasını ve tüccarların bir ülkeden diğerine rahatça seyahat etmelerini arzu ettiğini söyledi.¹⁹⁹ Akabinde Cengiz 1218 yılında Maverâünnehir'de bulunan Alaeddîn Muhammed'e, çeşitli hediyeler ile beraber Harezmli Mahmud, Buharalı Ali Hoca ve Otrarlı Yusuf Kenkâ'nın başında bulunduğu bir heyet gönderdi. Ancak iki taraf arasında dostluk temennisi ile başlayan ilişkiler dünya tarihinde çok önemli bir yere sahip olan "Otrar Hadisesi" ile tersine döndü.²⁰⁰

Cengiz Han ve Alaeddîn Muhammed arasındaki ticari anlaşma gereğince Ömer Hoca Otrârî, Hammal Merâgi, Fahreddîn Dîzekî Buharî ve Emineddîn Herevi başkanlığında 450-500 kişilik tamamen Müslümanlardan oluşan bir ticaret kervanı Harezm ülkesine geldi. Ancak Türkan Hatun'un akrabası olan ve Kayır Han unvanıyla da tanınan Otrar valisi İnalçuk bu kafiye casusluk ile itham ederek mallarına el koydu ve

Tahran, 1363, s. 102; El-Cûzcânî, Minhâc-ı el-Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, Çeviren Mustafa Uyar, Ötüken, İstanbul, 2016, s. 51; Murtaza Ravendî, *Tarih-i İctimâi İran*, C. 8/1, Tahran, 1382, s. 292; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Tarih-i Moğol*, 8. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1384, s. 21.

¹⁹⁹ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasirî*, C. II, s. 103; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasirî*, s. 53; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 419; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 231.

²⁰⁰ el-Nesevî, *Siret-i Celaleddîn Mengübernî*, s. 49-50; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 93-94; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 421-422; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s. 304. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 233-234.

bütün tacirleri öldürttü.²⁰¹ Bu kafilenden kaçıp kurtulan bir kişi bu durumu Cengiz Han'a bildirdi. Bunun üzerine Cengiz Han, İbn Kefrec Buğra'yı iki Tatar ile birlikte Alaeddîn Muhammed'e göndererek İnalçuk'ın teslim edilmesini ve malların tazminini istedi. Ancak Alaeddîn Muhammed bu talebi hakaret ederek reddetti ve gelen elçiyi öldürüp diğer iki kişinin sakallarını traş ettirerek geri gönderdi. Bu vahim ve ileride çok feci olaylara sebep olacak hadiseden sonra, Cengiz Harezmşahlar üzerine sefer yapmaya karar verdi.²⁰² Cengiz Han, Harezmşahlar üzerine sefer yapmadan önce uzun hazırlıklarda

²⁰¹ İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 8-9; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 482; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 60-61; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 117-118; el-Nesevî, *Siret-i Celaeddîn Mengüberni*, s. 51; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 247; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 422-424; Reşîdüddîn/Kermî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 341-343; Boyle, *Dynastic and Political History of the Il-Khans*, s. 304-305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 320; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 581-582; Cûzcânî, bu ismi yanlışlıkla Kadir Han olarak vermiş ve Kadir Han'ın bu işi Alaeddîn Muhammed'den izin alarak yaptığını söylemiştir. Bkz. Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. I, s. 311; Cûzcânî/Göksu, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 136; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 103-104; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 53; Bazı tarihçilere göre ise katletme emrini Sultan Muhammed vermiştir. Bkz. D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 95; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 8.

²⁰² el-Nesevî, *Siret-i Celaeddîn Mengüberni*, s. 52; Taneri, *Harezmşahlar*, s. 40; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 248; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 95; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 424; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 322; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 482-483; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-*

bulunarak 1219 yazını İrtiş nehri kenarında geçirdi ve sonrasında bütün oğulları ve esas kuvvetleri ile bizzat sefere çıktı.

Cengiz Han ve ordusu 1220 yılı başlarında Otrar'a geldiler. Moğollar'ın Otrar muhasarası yaklaşık 5 ay sürdü. Otral valisi İnalçık yakalanarak Cengiz'e gönderildi ve kendisine işkence edilerek Gök Saray'da öldürüldü. Akabinde Moğollar Otrar'da yağma yapıp birçok kişiyi katlettiler.²⁰³ Cuci ve Ulus-idi kumandasındaki Moğollar ise Sıgnak'ı yedi güç içerisinde ele geçirdiler. Moğollar akınlarına devam ederek Uzkent, Barçınlğkent ve Aşnâs şehirlerini ele geçirdiler. Moğollar daha sonra Cend üzerine yürüyerek Nisan 1220 tarihinde Cend'i ele geçirdiler.²⁰⁴

Düvel, s. 8; Boyle, *Dynastic and Political History of the Il-Khans*, s. 305; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 243.

²⁰³ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 496-497; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 254; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 65-66; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 122; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 9-10; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 354, Cûzcanî Cengiz Han'ın Otrar'ı çok kısa bir sürede aldığını naklederse de bu doğru değildir. Bkz. Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 105; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 55; Nesevî eserinde ilk önce Otrar'ın ele geçirildiğini söylemektedir ancak bu doğru değildir. Bkz. el-Nesevî, *Siret-i Celaleddîn Mengüberni*, s. 54.

²⁰⁴ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 67-69; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 123-124; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 354-356; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 439-440; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 255-256.

Suketü Çerbi ve Tugai kumandasındaki 5 bin kişilik Moğol askerleri ise evvela Benâkit'i ele geçirdiler. Moğollar daha sonra Hocend üzerine yürüdüler ve Vali Timur Melik'in bir süre dayanmasına rağmen şehri ele geçirdiler.²⁰⁵

Cengiz Han ve oğlu Toluy komutasındaki Moğollar Şubat, 1220 tarihinde Buhara önünde toplandılar. Cengiz Han ve oğlu Toluy, 1220 Şubat'ında Buhara'yı muhasara ettiler ve 16 Şubat 1220 tarihinde burayı ele geçirdiler. Buhara'da büyük bir katliam, yağma hareketi yaşandı ve şehir Moğollar tarafından yakıldı.²⁰⁶ Cengiz Han Buhara'dan sonra Semerkant üzerine yürüdü. Semerkant ahalisi bir süre Moğollara direnmelerine rağmen şehir Mart 1220 tarihinde teslim oldu. Semerkant da tıpkı Buhara'da olduğu gibi büyük bir katliam ve yağma yaşandı.²⁰⁷

²⁰⁵ Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 356-358; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 70-71; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 125-126; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 257-259.

²⁰⁶ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 10-11; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 505-506; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 359-361; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 79-80; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 134; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 248; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 104-106; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 434; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 261-262; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 106; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 57; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 323-324.

²⁰⁷ D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 106-107; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 362-364; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 83, 94-96; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 137, 145-147; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 249; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 437-438; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 106-107; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 57-58; İbnü'l-İbrî, *Târîhu*

Çağatay ve Ögedey komutasındaki Moğollar, Terken Hatun'un ayrılmasından sonra idare ve asayişten boş kalan Gürganc üzerine yürüdüler. Harezm'in eski merkezi Gürgenç uzun bir muhasaradan sonra Mayıs 1221 tarihinde ele geçirildi ve Moğolistan'a gönderilen sanat erbabı hariç bütün ahali katledildi. Ayrıca Moğollar şehri Amu Derya'nın suları altına gömerek tamamen mahvettiler.²⁰⁸ 1220 yılı sonbaharında Cengiz, Tirmiz üzerine yürüdü ve on bir günlük muhasaradan sonra şehri ele geçirdi. Şehir tahrip edildi ve ahali kılıçtan geçirildi.²⁰⁹

Harezmşah Devleti'ne son verdikten sonra Cengiz, 1221 yılı ilkbaharında Amu Derya'yı geçerek Afganistan ve Horasan'a yöneldi. Önce Belh sonra ise Tâlekân ele geçirilerek ahalisi katledildi ve şehir yakıldı.²¹⁰ 1221 yılı Şubat'ında Toluy Merv'i ele

Muhtasari 'd-Düvel, s. 11-12; Gregory Abû'l-Farac, *Abû 'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 512-513; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, C. 12, s. 326-327.

²⁰⁸ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 100-101; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 150-151; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 249; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 460-462; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 274, İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, C. 12, s. 354.

²⁰⁹ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 112; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 63; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 102; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 152; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 452.

²¹⁰ Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü 't-Tevârîh*, C. I, s. 374-375; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 103; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 153; Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 411; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari 'd-Düvel*, s. 13; İbnü'l-Esir, 12, s. 349.

geçirerek bütün şehir ahalisini katletti.²¹¹ 10 Nisan 1221 tarihinde Nişabur Toluy tarafından ele geçirildi ve Cengiz'in damadı Tokuçar'ın öldürülmesi nedeniyle şehirde büyük katliam yapıldı.²¹² Sebütey kumandasındaki bir kısım Moğol, Tûs şehrinin direnmesi üzerine şehir ve çevresinde büyük bir katliam yaptı. 2 Temmuz 1220 tarihinde ise Moğollar şehri ele geçirdi.²¹³ Daha sonra Toluy, Herat'ı ele geçirdi. Ahali şehrin kapılarını Moğollar'a açtığı için katliamdan kurtuldu ancak askerler katledildi.²¹⁴

Moğollar daha sonra Tâlekan'ı ele geçirerek harabeye çevirdiler. Daha sonra Bâmiyan üzerine yürüyerek burayı muhasara ettiler. Bu sırada Cengiz'in torunu Mütügen öldürüldü. Bunun üzerine burada çok büyük bir katliam yapıldı.²¹⁵

²¹¹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 126-127; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 171-172; Osman G. Özgüdenli, "Merv", *DİA*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 222; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 12, s. 351-352.

²¹² el-Nesevî, *Siret-i Celaledîn Mengüberni*, s. 81-82; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 139-140; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 183; Osman G. Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 150. Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 120-121; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 72; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 12, s. 352.

²¹³ Rıza Kurtuluş, "Tûs", *DİA*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 432.

²¹⁴ D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 120 vd.; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 250; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 463, 472; Recep Uslu, "Herat", *DİA*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 216.

²¹⁵ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 13-14; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 105; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 154-155; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 251; D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 128; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 468.

Ocak 1221 tarihinde Cebe ve Sübetay komutasındaki Moğol ordusu III. Giorgi komutasındaki Gürcüler'i Tiflis'te mağlup ettiler. Buradan Azerbaycan'a dönerek Mart 1221 tarihinde Meraga'yı ele geçirerek ahaliyi katlettiler ve mallarını yağma yaptılar.²¹⁶

Moğollar'ın bu genişleme ve saldırılarından Irak toprakları da geri kalmayacaktı. Cebe ve Sübetay, Meraga'yı ele geçirdikten sonra Erbil üstüne yürüdüler. Ancak buradan yollarını değiştirerek Irak-ı Arap üzerine yöneldiler. Halife Nâsır durumun tehlikeli olduğunu gördüğünden Erbil hâkimi Muzafferiddîn Gökbörü, Musul Hakimi Bedreddîn Lülü ve Melik Eşref'ten yardım istedi. Muzaferriiddîn Gökbörü ve Halife Nâsır'ın gönderdiği sekiz yüz kişilik asker Dakuka'da toplandı. Bunu duyan Moğol ordusu Dakuka'ya hücum etmeyerek geri döndü.²¹⁷ Bu, Moğollar'ın Abbasi topraklarını ilk taciz saldırısı olmuştu.

Bu sırada Abbasi Devleti'nde taht değişikliği yaşanmıştı. En-Nâsır'ın ölümünden sonra 1225 yılında Abbasi Hilafeti'nin başına oğlu ez-Zâhir bi'Emrillah geçmişti.²¹⁸

²¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 333-336.

²¹⁷ D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 140-141; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 337-338.

²¹⁸ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 519-520; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 402; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 463; Suyûtî/Özatağ, *Halifeler Tarihi*, s. 466; İbnü't-Tıktaka/Şeşen, *el-Fahrî*, s. 230; İbnü't-Tıktaka/Golpâygânî, *el-Fahrî*, s. 441; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, s. 315.

Ancak ez-Zâhir çok yaşamamış ve sadece 1 yıl hilafette kalıp 1226 yılında vefat etti.²¹⁹

Ez-Zâhir'in ölümünden sonra 1226 yılında yerine oğlu el-Mustansır Billah geçti.²²⁰

Celaeddîn'in ölümünden sonra Moğollar'ın önünde artık Abbasiler ile arasını kesecek herhangi bir güç kalmamıştı. 1231 yılında Moğollar Fırat kıyılarına gelerek Meyyafarikin, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin, Habur, Sincar, Bitlis, Ahlat ve Erciş yörelerine saldırarak bir çok insan öldürdüler ve çok miktarda yağma yaptılar.²²¹

Eylül 1231 tarihinde Moğollar Abbasi topraklarına yöneldiler ve yolda karşılaştıkları Yıva Türkmenleri, el-Cevzekân Kürtleri ve başka insanları katlettiler ve Erbil bölgesinde yağma yaptılar. Daha sonra ise Dakuka ve civarındaki köylere saldırarak bir takım yağma ve katliam gerçekleştirdiler. Bu nedenle el-Müstansır orduyu techiz etti ve orduyu kuvvetlendirmek için diğer ülkelere elçiler gönderdi. Bu çağrıya Erbil hâkimi Muzafferüddîn Gökböri yanıt verdi ve halifeye birleşmek için bir ordu göndermek istedi. El-Müstansır hilafet ordusunun şehir dışında hazırlık yapması için talimat verdi. Ordu

²¹⁹ Suyûtî/Özatağ, *Halifeler Tarihi*, s. 468; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 361; İbnü't-Tıktaka/Şeşen, *el-Fahrî*, s. 231; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, s. 315; İbnü't-Tıktaka/Golpâygânî, *el-Fahrî*, s. 442; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 522; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 418.

²²⁰ Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 463; Suyûtî/Özatağ, *Halifeler Tarihi*, s. 469; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 361; İbnü't-Tıktaka/Şeşen, *el-Fahrî*, s. 231; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, s. 316; İbnü't-Tıktaka/Golpâygânî, *el-Fahrî*, s. 442; İsmail Yiğit, "Müstansır-Billâh", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 118; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 367; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, C. 13, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul, 1994, s. 236; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 420.

²²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, s. 462-464.

kumandanı Cemaleddîn Kıştımur ve Emirler Şemseddîn Kayrân, Alaeddîn İldegöz, Baheddîn Erkuş ve Felekeddîn Zaîm el-Beyât Gökböri'nin yanına gitmek için hareket ettiler. Moğollar'ın Hemedan yakınında Sâmiyân köyüne yaklaştıklarını haber alınca Zûr şehrine hareket ettiler. Moğollar'ın Hâsbek'i kuşatması üzerine Kıştımur, Erben Irâkî adlı kumandanı Moğollar üzerine gönderdi. Bu sırada Hilafet ordusunun yakaladığı dört Moğol'u Kıştımur'un yanına getirdiler. Bu Moğollar diğer Moğol askerlerinin Meraga'dan geri döndüğünü söylediler.²²²

Moğollar'ın Irak topraklarına saldırıları ara ara devam ediyordu. Moğollar 1235 yılına Erbil ve Musul'a bir saldırı düzenlediler. 1232 yılında Muzafferüddîn Gökböri'nin ölümü üzerine Şerefüddîn İkbâl eş-Şerabi tarafından yapılan sefer sonucunda Erbil şehri Abbasiler'e geçmişti.²²³ Bunun üzerine el-Müstansır halkın her kesiminden,

²²² İbn Vâsıl, Cemaleddîn Muhammed b. Sâlim, *Müferricü'l-Kurûb fî Âhbâr-i Benî Eyyûb*, Tahkik Hüseyin Muhammed Rebî ve Said Abdülfettâh Âşûr, C. IV, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiye, Kahire, 1377, s. 328; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 12, s. 464-465; Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, s. 194-195; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 158; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 112; İbnü'l-Fuvatî bu tarihi 29 Haziran 1232 olarak vermektedir. Bkz. İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie*, Tahkik Mustafa Cevâd, Bağdad, 1351, s. 27-29; İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie*, Farsça Tercüme Abdulmuhammed Âyetî, Tahran, 1381, s. 16-17.

²²³ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s. 316; İbnü't-Tiktaka/Golpâygânî, *el-Fahrî*, s. 443; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, C. 13, s. 268; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*,

gönüllülerden, Bedevi Araplar'dan bir ordu toplayarak Cemaleddîn Kıştimur komutasında Moğollar üzerine sevketti. Ancak Moğol askerleri Abbasi birlikleri gelmeden evvel geri dönmüşlerdi. Bunun üzerine Kıştimur Bağdad'a geri dönmek zorunda kaldı.²²⁴

13 Haziran 1237 tarihinde Bağdad'a Moğollar'ın Erbil'i kuşattığı haberi geldi. Moğollar'ın bu seferi sırasında Musul hâkimi Bedreddîn Lü'lü Moğollar'a yardım ediyordu. Esasen sürekli Moğol saldırılarına maruz kalan Bedreddîn Lü'lü'nün bundan başka bir şansı da yoktu. Bunun üzerine Emîr Şemseddîn Aslan Tegin 3000 asker ile Erbil'e hareket etmek için görevlendirildi. 16 Haziran 1237 tarihinde Aslan Tegin hareket etti ve daha sonra onun peşinden Mücahideddîn Aybek, İbn Kürr Erbilî, İkbâl eş-Şerabî yola çıktılar. Hatta ulemadan fetva alınarak bu senede hac iptal edildi. Emîr İdmer Eşkar Nâsirî'ye Bağdad şahneliği verildi ve Bağdad'da bir takım önemler alındı. Bağdad surlarına mancınık koyuldu ve surların çevresinde hendek kazıldı. Hocalar, şeyhler, fakihler, sufiler ve birçok insana okçuluk talimi yaptırıldı. Moğollar Erbil şehrinin bir duvarına saldırarak Erbil şehrine girdiler ve bu nedenle halk ve birçok asker kaleye sığındı. Erbil kalesinin kuşatması sırasında halktan birçok kişi susuzluk nedeniyle öldü. Ayrıca Moğollar şehirde katliam ve yağma yaptı. Moğollar, hilafet ordusunun

C. II, s. 533; İbnü't-Tıktaka/Şeşen, *el-Fahrî*, s. 231; Sâmi Es-Sakkâr, "Erbil", *DİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 273.

²²⁴ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 18-19; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 84-85; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 52; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 536; Es-Sakkâr, "Erbil", s. 273.

gelmesinden haberdar olunca 31 Temmuz 1237 tarihinde geri döndüler. Bu haberi alan hilafet ordusu da Bağdad'a geri döndü.²²⁵

Ekim 1237 tarihinde Moğollar Erbil'e saldırmak için tekrar harekete geçtiler. Ancak Moğollar Erbil şehrinden vazgeçip Dakuka'ya yöneldiler. Moğollar Dakuka civarında katliam ve yağma hareketlerine girişti. Bunun üzerine Dakuka'dan birçok insan kaçarak Bağdad'a sığındı. Bundan dolayı Bağdad'a ev kiralari yükseldi. Cemaleddîn Kıştimur, İkbâl eş-Şerabi'yi bir grup askerle Moğollar ile savaşması için görevlendirdi. Şerabi ve askerler Kuleyeh'e giderek burada çadırlarını kurdular. Bu sırada Moğollar'ın yoğun bir ordu ile Cebel'in yakınında olduğu haberi geldi. Hilafet ordusu bu nedenle bu tarafa giderek orduyu kurdu. Moğollar hilafet ordusunu görünce geri döndü. Ancak Hilafet ordusu onların peşinden giderek birçok Moğol'u öldürüp esir etti ve mallarını yağma etti. Hilafet ordusu daha sonra Ekim ayının başında geri döndü.²²⁶

Şubat 1238 tarihinde Moğollar'ın tekrar Bağdad'a yaklaştığı haberi geldi. Bunun üzerine Emir Cemaleddîn Beklek, Cemaleddîn Kıştimur ve diğer emirler Bağdad şehrinin dışında askeri hazırlık yapmaya başladılar. Halife el-Müstansır, çevredeki diğer meliklerden yardım istedi. Bunun üzerine Ba'lebek hâkimi Melik Emced Ferruhşâh'ın iki oğlu Melik Said Şâhenşâh ve Muzaffer Ömer 1000 süvari ile, Dimaşk hâkimi Melik

²²⁵ Sıbt İbnü'l Cevzî, Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zaman fî Tarihü'l-Âyân*, C. 22, Dârü's-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimaşk, 1434, s. 340; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 98-99; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 60-61; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 538; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 19; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 575-576; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, s. 195-196.

²²⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 538; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 109-110; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 67.

Müşemmer Hazır b. Selahaddîn 600 süvari ile yardıma geldi. Mayıs 1238 tarihinde hilafet ordusu 7.000 süvari ile hareket etti. Hilafet ordusu Hanikin dağlarına yaklaştığında Moğollar'ın 10.000 askeri olduğu haberi geldi. Hanikin civarında 17 Haziran 1238 tarihinde hilafet ordusu ile Moğollar arasında yapılan savaşta hilafet ordusu yenilgiye uğradı. Bu savaşta Emir Beklek dahil birçok hilafet askeri öldü. Yenilginin haberi Bağdad'a ulaştığında halk büyük korkuya kapıldı. Ahaliden bazı kişiler Bağdad'dan kaçmaya başladı. Ancak Moğollar Hanikin'den geri döndüler. Moğollar Kasım 1238 tarihinde Bağdad'a bir elçi gönderdi. Bunun üzerine halife Cafer b. Muhammed b. Abbâs Betâyihi'yi gelen Moğol elçisi ile Curmağun'un yanına gönderdi. Betâyihi, Kazvîn'de Curmağun ile görüştü. Muhtemelen halifelik ve Curmağun arasında bir ateşkes anlaşması yapıldı. Bu hadiseden sonra Şerabî, diğer emirler ve askerler Bağdad'a geri döndü.²²⁷

Öte yandan Moğol cephesinde 11 Aralık 1241 yılında Ögedey'in ölümü üzerine Moğol tahtı bir süre boş kalmış ve bu süre zarfında Moğol tahtına Ögedey'in eşi Töregene Hatun vekâlet etmişti.²²⁸ 1246 yazında Köku-nor Gölü yakınlarında yapılan kurultayda

²²⁷ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 19; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 111-113; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 68-69.

²²⁸ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 196; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 228; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 546; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 479-480; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 277; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 507; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 166-167; Cûzcânî/Uyar, *Tabâkat-ı Nasırî*, s. 122-123; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 21; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 584, 587; Osman Özgüdenli, "Ögedey Han", s. 21.

Töregene Hatun'un gayretleriyle, hanedan içinde birçok muhalif olmasına rağmen, oğlu Güyük, 26 Ağustos 1246 tarihinde Moğol Büyük Han oldu.²²⁹

Güyük'ün han olduğu kurultaya Abbasiler tarafından Kadü'l-kudat Fahreddîn gönderilmişti.²³⁰ Güyük elçi Fahreddîn'e başlangıçta gereken ihtiramı göstermesine rağmen Curmağın'un oğlu Şiremun Noyan'ın halifeyi suçlayan haberleri üzerine Güyük, halifeye tehdit içeren ağır bir mektup yazdı ve İsmaili elçilerine de hakaret ederek geri gönderdi.²³¹ Daha sonra Güyük batıya bir sefer yapılmasına ve her şehzadenin ordusunun 1/5'i ile sefere katılmasına karar verdi. Ordunun kumandanlığına 1247'den 1251 yılına kadar Mugan'daki Baycu'nun yanına bir nevi yüksek komiser olarak Celayir kabilesinden Elçigitay'ı görevlendirdi.²³² Güyük, Elçigiday'a İsmaililer üzerine sefer yapmasını

²²⁹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 206-207; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 235; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 568; Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s. 61-63; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 278; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 511-512; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 587.

²³⁰ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 205; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 234; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 568 Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 546; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 22; Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s. 140.

²³¹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 212-213; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 239; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 547; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 22; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 570

²³² Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 211-212; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 239; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 570; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 513; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 22; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 280.

emrederek Anadolu, Halep, Musul, Diyarbakır ve Gürcistan bölgelerini de yönetme görevini de vermiştir. Güyük, Hitay idaresini Mahmud Yalavac'a; Irak, Azerbaycan, Şirvan, Lur, Kirman, Fars ve Hindistan taraflarının idaresini Emir Mesud'a; Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaresini IV. Rükneddîn Kılıçarslan'a verdi.²³³ Fakat Moğollar'ın Büyük Han'ı çok geçmeden 27 Mart-24 Nisan 1248 yılı arasındaki bir günde aşırı içki nedeniyle öldü.²³⁴

Bu dönemde Abbasi tahtına el-Müstansır'ın ölümü üzerine 5 Aralık 1242 tarihinde el-Müsta'sım-Billah geçmişti.²³⁵ El-Müsta'sım başlangıçta Moğollar'a karşı bir takım önlemler aldı ve ordu komutasını yine İkbâl eş-Şerabî'ye verdi. Şerabî, bedevilerden ve Araplardan oluşan ordu ile Moğollar üzerine sefere çıktı. Abbasi ordusu sebebi bilinmeyen bir şekilde Moğollar'ın savaş alanını terk etmesi üzerine herhangi bir savaşa girmedir. Bunun üzerine Abbasi kuvvetleri geri dönmek zorunda kaldı.²³⁶ Ebu'l-Ferec'e göre Moğollar bu sefer sırasında Bağdad'a saldırmak istemiş ancak başarısız olmuşlardır.²³⁷

²³³ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 212; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 239; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 546-547; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 570.

²³⁴ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 215; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 241; Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 571; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 281; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 516; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 547.

²³⁵ Hacı Ahmet Özdemir, "Müsta'sım-Billâh", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 126; Reşîdüddîn'e göre 5 Aralıktır. Reşîdüddîn/Kerîmî, *Câmiü't-Tevârîh*, C. I, s. 576

²³⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 199-200.

²³⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 545.

Güyük'ün ölümünden sonra Moğol tahtına bir süre Merkitlerden olan dul karısı Oğul Gaymış vekâlet etti.²³⁸ Oğul Gaymış döneminde Moğol kuvvetleri Hanikin'e saldırarak büyük oranda katliam ve yağma yaptılar. Bu nedenle Hanikin'den kaçanlar Bağdad'a sığındılar. Bundan dolayı el-Müsta'sım bir ordu düzenledi. Halk ise silahlandırılarak nöbet vaziyetinde bekletildi. Ancak Moğollar, Dakuka'da katliam ve yağma yaparak Azerbaycan'a geri döndüler.²³⁹

²³⁸ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 218; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 243; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 553; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 281; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 517

²³⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 285-286.

B. HÜLAGU'NUN BATI SEFERİ VE İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Ala Kamak'ta Güyük Han'ın ölümünden sonra şehzadelere ve emirlere kurultay toplanması için emir gönderilmişti. Kurultay öncesinde Batu'nun tavsiyesi ve emirlerin ortak görüşü ile Mengü Han'ın han olarak seçilmesi konusunda görüş birliğine varıldı ve Onan Kelüren'de bir kurultay yapılması için karar verildi.²⁴⁰

1 Temmuz 1251 tarihinde Kelüren'de yapılan kurultaydan sonra Batu'nun tavsiyesi ve şehzadeler ve emirlerin ortak kararı ile Mengü Büyük Moğol Devleti'nin Han olarak seçildi.²⁴¹

Mengü “Büyük Han” olduktan sonra Amu Derya sınırından Hitay'ın sonuna kadar olan yerlerin yönetimini Mahmud Yalavac ile onun oğlu Mesud Beg'e verdi.²⁴² Yine

²⁴⁰ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 15-21; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 459-463; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 553.

²⁴¹ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*, Nşr. Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî, C. II, Neşr-i Elburz, Tahran, 1373, s. 973; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*, çev. İ. Aka, M. Ersan, ve A.H. Khelejani, TTK, Ankara, 2013, s. 12; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 29-30; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 467-468; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 553; Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 339; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 24; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nâsirî*, C. II, s. 179; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 140; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 518; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 587.

²⁴² İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 25; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 73; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 489.

Mesud Beg'e Maverâünnehr, Türkistan, Otrar, Uygur, Hoten, Kaşgar, Cend, Harezm, Fergana'nın yönetimini verdi.²⁴³ Diğer taraftan Emir Argun 2 Mayıs 1252 tarihinde Mengü'nün yanına varmış lakin o vardığı zaman kurultay dağılmıştı.²⁴⁴ Mengü Horasan, Mazendaran, Hindistan, Irak, Fars, Kirman, Lur, Azerbaycan, Gürcistan, Musul ve Halep tarafının idaresini Emir Argun'a verdi.²⁴⁵

Mengü, Baycu Noyan'ı kalabalık bir ordu ile İran'ı korumak için yollamış fakat Baycu daha sonra elçi göndererek İsmaililer ve Bağdad halifesinden şikâyetle bulunmuştu.²⁴⁶ Bu sırada Kazvîn kadısı Şemseddîn Kazvînî Mengü'nün huzuruna gelerek, İsmaililer'in korkusu nedeniyle her zaman zırh giydiğini söyleyerek Mengü'ye yakınmıştı.²⁴⁷ Cüzcani'ye göre Kadı Şemseddîn, Mengü huzurunda Mengü'nün gurunu

²⁴³ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 73; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 489.

²⁴⁴ Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 339.

²⁴⁵ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 74; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 489; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 25.

²⁴⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 973-974; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 12; Benâkıtî, Ebû Süleymân Dâvud b. Ebî'l-Fazl Muhammed, *Tarih-i Benâkıtî*, ed. Cafer Şiâr, Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran, 1348, s. 413; Mîrhând, Humameddîn Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî, *Ravzatu's-Safâ fî Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Tashih Cemşîd Kiyânfer, C. V, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1380, s. 4015.

²⁴⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 974; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 13; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4015; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 589; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 94; Bernard Lewis, *Haşîşîler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 77.

tahrik edici sözler söylemiş, İsmaililer'in kaleler inşa ederek diğer din mensuplarına zarar verdiğini anlatmış ve Mengü'yü İsmaililer'i ortadan kaldırmaya teşvik ve tahrik etmiştir.²⁴⁸ Bu sırada İsmaililer'in Kuhistan civarında yetmiş; Alamut civarında ise otuz beş olmak üzere yüz beş kalesi vardı.²⁴⁹

Mengü, Hülagu'dan önce Ketboğa'yı İsmaililer'e karşı öncü birliği olarak 12 bin kişilik bir kuvvetle İran'a gönderdi. Ketboğa Ağustos 1252 yılında İsmaililer'e saldırmak için yola çıktı.²⁵⁰

Mengü hem merkezi otoriteyi güçlendirmek hem de doğu ve batıda sınırları genişletmek amacıyla kardeşlerinden Kubilay'ı Çin tarafına yani Hıtay, Maçin, Tangut, Tibet, Curce, Sulenga ve Koli'ye; Hülagu'yu ise batı tarafına yani Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermenistan taraflarına tayin etti.²⁵¹

²⁴⁸ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 181; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 144.

²⁴⁹ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 186; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 148.

²⁵⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 976; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 14; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 72, 95; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 489, 499; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 342; Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 473; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 180; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 142.

²⁵¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 974; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 13; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 72, 90; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 488, 497–98; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 188, 189; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 152, 153; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 94

Mengü, Hülagu'nun bu amaçları gerçekleştirmesi için İran'da kalmış olan Baycu ve Curmagun'un ordularını Hülagu emrine verdi. Ayrıca Moğol ordusundan her on kişiden ikisini Hülagu için görevlendirdi. Bundan başka bazı Moğol şehzadeler, emirler ve akrabalar bu görev için Hülagu yanında bulunacaktı.²⁵² Cüzcani'ye göre; Türkistan, Huttelan, Talikan ve Kunduz'da bulunan kabileler ile Gur Horasan, Herat ve Germsir'de bulunan askerlerinin tümünün Hülagu'nun emrine verilmiştir.²⁵³ Bu ordunun asker sayısı muhtemelen Cengiz Han'ın 1219 yılındaki batı seferindeki ordunun asker sayısından daha çoktu.²⁵⁴ Diğer taraftan mancınık kullanan, neft atan ve çarh kullanabilen Hıtaylılardan bin aile getirilmesi için Hıtay tarafına elçiler gönderilmiştir.²⁵⁵

Öte yandan Karakurum'dan Ceyhun'un kıyısına kadar Hülagu'nun sefer sırasında geçebileceği otlakların ve yaylaların koruma altına alınması, derin nehirler ve suların

²⁵² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 975; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 13-14; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4015-4016; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 556; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 26; Yuvalı, "Hülâgû", s. 473.

²⁵³ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 189; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 153.

²⁵⁴ Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 340.

²⁵⁵ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 975; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 14; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4017; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 93; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 498.

üzerine köprüler kurulması için emir verilmiştir.²⁵⁶ Baycu Noyan ise sefer sırasında askerlerin yiyecek ve içeceğinin sağlanması amacıyla Rum tarafına gönderilmiştir.²⁵⁷

Mengü Hülagu'yu kesin bir talimatla İsmaililer ve Abbasiler üzerine göndermiş eğer kendisine direnen olursa asla merhametli olmamasını tavsiye etmiştir.²⁵⁸ Bundan sonra Hülagu şenlikler düzenlemiş ve büyük ordugâhtan ayrılırken Mengü kendisine şu görevleri vermiştir:

*“Cengiz yasa ve kaidesini büyük küçük her işte uygula. Amuderya'dan Mısır'a kadar sana boyun eğen her kişiye ikramda bulun. Ancak sana boyun eğmeyenleri ise karısı, kızı, çocuğu, akrabaları ve yakınları ile elinle kahredip zelil et. Horasan'ın Kuhistan'ından başlayarak Gerdkuh ve Lembeser kalalarını altını üstüne getirip yık. Bunları yaptıktan sonra Irak'a yönel. Yollarda sürekli huzursuzluk çıkaran Kürtleri ve Lorları bertaraf et. Bağdad halifesi sana itaat ederse ona ikramda bulun. Eğer itaat etmezse onu cezalandır.”*²⁵⁹

²⁵⁶ İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1995, s. 153-154.

²⁵⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 975-976; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 14; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 93-94; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 498-499.

²⁵⁸ Baybars el-Mansûrî, Emîr Rükneddîn Devâdâr, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye*, çev. Hüseyin Polat, Ankara, 2016, s. 25; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4016; Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 340.

²⁵⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 976-977; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 14-15; Benâkîtî, *Tarih-i Benâkîtî*, s. 413-414; Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 340.

Ketboğa'nın Mengü emriyle öncü birliği olarak İran'a gönderildiğini söylemiştik. Ketboğa Muharrem Mart 1253 tarihinde Ceyhun'u geçerek Kuhistan civarına saldırarak bazı yerleri ele geçirdi. Ketboğa daha sonra Girdkuh kalesi civarına gelerek kaleyi kuşatmaya başladı. Moğollar 5 Ağustos 1253 tarihinde önce Şahdiz'e gelerek bir kısım insanı; sonra ise Tarum, Rudbar, Mansuriye ve Aluh-Nişin'e gelerek burada birçok insanı öldürdüler. Moğollar 8 Temmuz 1253 tarihinde Tun ve Turşiz Eylül 1253 tarihinde Mihrin kalesini, 20 Kasım 1253 tarihinde Kemali kalesini ele geçirdiler.²⁶⁰

Hülagu 19 Ekim 1253 tarihinde kardeşinin emriyle İran tarafına gitmek için yola çıktı. Bu sefer sırasında yanında Abaka ve Yaşmut da bulunuyordu.²⁶¹ Hülagu, Almalık hududuna geldiğinde Urgana/Orkina Hatun kendisini karşılamaya geldi.²⁶² Hülagu burayı geçtikten sonra Türkistan ve Maverâünnehir emiri Mesut ve bölgenin diğer emirleri Hülagu katına çıkarak itaatlerini arzetttiler. Hülagu 1254 yılında yaz ayını bu bölgede geçirdi ve ardından Eylül 1255 tarihinde Semerkant önlerinde bulunan Kan-ı Gil'e²⁶³

²⁶⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 981-982; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 18; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 342.

²⁶¹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 96; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 500; Reşîdüddîn Hülagu'nun yola çıkış tarihini Şubat 1253 olarak vermektedir. Bkz. Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 978; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 15-16.

²⁶² Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4017; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 341; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 525; Cüveynî/Kazvînî, C. III, s. 97; Cüveynî/Öztürk, s. 501; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 978; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 16.

²⁶³ W. Barthold, "Hûlâgû", *ET²*, Vol. III, Leiden Brill, 1986, s. 569; Burası Cüveynî'de Kân-ı Gul olarak geçmekte ve Gül madeni manasına gelmektedir.

vardı. Burada Mesut Bey'in kurduğu çadırda yaklaşık 40 gün eğlence ile vakit geçirdi.²⁶⁴ Hülagu burada bulunurken Herat emiri Şemseddîn Kert huzuruna çıkarak itaatini arz etti. Ayrıca bu dönemde, Anadolu'dan İzzeddîn Keykavus ve Rükneddîn Kılıçarslan, Fars'tan Atabek Sa'd ve Irak, Horasan, Azerbaycan, Arran, Şirvan ve Gürcistan'dan emirler, melikler Hülagu huzuruna gelerek bağlılıklarını bildirdiler.²⁶⁵ Hülagu'nun görkemli bir şekilde karşılanması ve hükümdar ve emirlerin hepsinin onun hâkimiyetini tanınması İlhanlı Devleti'nin kuruluşu olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁶

²⁶⁴ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 97-98; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 501; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 27; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 526; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 978; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 16; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 94-95.

²⁶⁵ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 978-979; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 16-17; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 98-99; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 501; Benâkîtî, *Tarih-i Benâkîtî*, s. 414; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4017-4018; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 341; W. Barthold, "Hulagu", *İA*, C. V/I, İstanbul, 1987, s. 581; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 526.

²⁶⁶ Şîrîn Beyânî, *Moğûlân ve Hukûmet-i İlhanî der Îrân*, Tahran 1388, s. 164.

C. HÜLAGU'NUN İSMAİLİLER ÜZERİNE SEFERİ VE İSMAİLİLER'İN ORTADAN KALDIRILMASI

Hülagu daha sonra bulunduğu yerden hareket ederek Keş şehrine geldi ve burada bir ay kaldı. Bu sırada Emir Argun ve diğer Horasan büyükleri Hülagu'nun yanına gelerek ona hediyeler sundular.²⁶⁷

Hülagu 1 Ocak 1256 tarihinde Ceyhun'dan geçerek²⁶⁸ Şapurgan/Safurkan ovasına geldi ve kış burada geçirdi. İlkbahar mevsimi geldiğinde Emir Argun, Hülagu için büyük bir çadır hazırladı. Emir Argun, Hülagu'ya hizmet etmesi için oğlu Giray Melik'i ve Ahmed Bitikçi ve Alaeddin Ata Melik Cüveynî'yi görevlendirdi ve kendisi de Mengü yanına gitmek için yola çıktı.²⁶⁹

Hülagu Zâve ve Hafin hududuna geldiği zaman biraz rahatsızlandı. Bunun üzerine Hülagu Köke İlğay ve Ketboğa'yı Kuhistan'daki İsmaililer'in şehirlerini ele geçirmek

²⁶⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 979; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 16; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 99; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 501.

²⁶⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 979; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 17.

²⁶⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 980; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, 17-18; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 101; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 503; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4018; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 342; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 95

için görevlendirdi.²⁷⁰ Moğol birliği Nisan-Mayıs 1256 tarihinde Tun kasabasını ele geçirdi.²⁷¹ Köke İlğay ve Ketboğa daha sonra Zâve ve Hafin'i kısa bir süre içersinde ele geçirdi.²⁷²

Moğol ordusu daha sonra Tus yakınlarında bulunan Cihn el-Fukara semtinde kaldılar. Burada Emir Argun'un hazırlamış olduğu çadırda kaldı.²⁷³ Daha sonra bir süre Radakan otağında konaklayan Hülagu ve ordusu Moğolların kuruluş zamanında harap olan Habuşan'a vardılar. Ata Melik Cüveynî burada bu şehrin imar edilmesi için Hülagu'ya tavsiyede bulundu. Bunun üzerine Hülagu su yollarının tamir edilmesi ve binalar inşa edilmesi için emir verdi. Buraya harcanacak her şeyin halktan değil devlet bütçesinden karşılanmasını istedi. Kısa bir süre sonra kurumuş olan bütün kanallara su getirildi. İş yerleriyle birlikte Cuma camisinin yanına bir de bahçe yaptılar. Harap olan

²⁷⁰ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 102; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 503; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4018; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 984; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 20.

²⁷¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 984; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 20.

²⁷² Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 102; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 503.

²⁷³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 984; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 20; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 103; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 504.

camii ve mezarlığın onarılması için Sahib-i Azam Seyfeddîn Aka üç bin dinar bağışta bulundu.²⁷⁴ Moğollar akabinde Ustu şehrinde bir ay kadar kaldılar.²⁷⁵

Bu sırada İsmaili Devleti'nin başında Rükneddîn Hurşah bulunuyordu. Aralık 1255 tarihinde İsmaili padişahı Alaeddîn bir cinayete kurban gitmiş ve yerine oğlu Rükneddîn Hurşah geçmişti.²⁷⁶

Hülagu Han, Şemseddîn Kert'i Sertaht hâkimi Nasîreddîn Muhteşem'in yanına itaat etmesi için gönderdi. Nasîreddîn Muhteşem bu dönemde çok yaşlı idi. Nasîreddîn Muhteşem, Şemseddîn Kert ile konuştuktan sonra Moğollara itaat edip çok sayıda hediye

²⁷⁴ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 105; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 505; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 342;

²⁷⁵ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 103-106; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 504-505.

²⁷⁶ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 255, 258; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 580, 582; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 982-983; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 19; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 560; Murtaza Ravendî, *Tarih-i İctimâi İran*, C. 9, Tahran, 1382, s. 142; Gıyâseddîn b. Humâmeddîn Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*, Tashih Muhammed Debîr Siyâkî, C. II, Tahran, 1362, s. 477; Evliyaullah Âmilî, *Tarih-i Rûyân*, Tashih Menûçehr Sutûde, Bunyad-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1348, s. 160; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Tarih-i Moğol*, 8. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1384, s. 174; Abdulmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, 3. baskı, Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-ı Ferhengî, Tahran, 1383, s. 327-328; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*, *Tarih-i İsmailiân*, Nşr. Muhammed Rûşen, Tahran, 1387, s. 180; Lewis, *Haşîşîler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, s. 74-75.

gönderdi. Ardından Nasıreddîn 24 Haziran'da Şemseddîn Kert ile Hülagu'nun huzuruna gelerek itaat etti.²⁷⁷

Hülagu Hurşah'ın yanına Biktımur Korçi, Zahireddîn Bitikçi ve Şah Emir'i elçi olarak göndermişti. Bu elçiler 24 Temmuz 1256 tarihinde geri döndüler. Aynı gün Moğollar İsmaili kalelerine saldırmaya başladı. 2 Eylül 1256 tarihinde Moğollar Harrakan ve Bistam'a ulaştılar. Hülagu Herat şahnesi Mirkitay'ı Biklemiş ile birlikte Hurşah'ın yanına gönderdi.²⁷⁸

Hurşah, Hülagu'nun elçi göndermesine rağmen onun emrine itaat etmedi. Sadece Hülagu'nun emrini yerine getiriyor gibi görünerek 5 kaleyi boşaltıp az sayıdaki kalelerin duvarlarını yerinde bırakarak sadece kalelerin kapılarını söktürdü.²⁷⁹ Bu sırada Nasıreddîn Tusî ve diğer bazı büyükler Hurşah'ı Hülagu'ya teslim olunması konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı.²⁸⁰ Bunun üzerine Hurşah, küçük kardeşi Şehinşah ve Hâce Asileddîn Zuzenî'yi diğer bazı büyükler ile, Hülagu'ya itaat ettiğini bildirmek için Hülagu yanına gönderdi. Elçileri iyi bir şekilde karşılayan Hülagu bazı elçileri Hurşah'ın yanına göndererek kaleleri yıktırıp bizzat yanına gelmesini söyledi. Hurşah cevaben itaat

²⁷⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 983; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 20; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4018-4019.

²⁷⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 985; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 21; Benâkîtî, *Tarih-i Benâkîtî*, s. 415.

²⁷⁹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 106-107; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 505.

²⁸⁰ Benâkîtî, *Tarih-i Benâkîtî*, s. 415; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 343.

ettiğini söyleyerek görünüşte Meymundiz, Alamut ve Lembeser gibi bazı kaleleri harap edip dışarı çıkmak için 1 yıl süre istedi.²⁸¹

Hülagu, Hurşah'ın kendisini oyalaması ve teslim olmaması üzerine hazırlıklara başladı. Irak ve diğer bölgelerde bulunan askerlerin toplanması için emir verdi. Hülagu emirleri Buka Timur, Köke İlkay, Tegüder Oğul, Ketboğa nezdindeki ordu ile yola çıktı. Ardından Hurşah'a bir elçi göndererek itaat ederse bağışlanacağını bildirdi.²⁸²

Hülagu Firuzkûh'u geçince elçiler Hurşah'ın kaleleri yıktıracağını ancak bir yıl süre istediğini, Moğollar'ın Alamut ve Lembeser'i tahrip etmemelerini ve diğer kalelerin yıktırılacağını bildirdi. Sözünü tutacağını göstermek için Girdkuh ve Kuhistan hâkimlerine bir yazı göndererek Hülagu'ya itaat etmelerini söyledi. Hurşah esasen bu hareketleri ile Moğolları oyalamaya çalışıyordu.²⁸³

²⁸¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 985-986; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 21-22; Lewis, *Haşîşîler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, s. 78.

²⁸² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 986; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 22; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 107-108; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 506.

²⁸³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 987; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 22-23; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 108-109; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 506-507.

Hülagu Lar ve Demavend'de geldiğinde Şemseddin Gilekî'yi Girdkuh hâkiminin yanına itaat etmesi için gönderdi.²⁸⁴ Hülagu Kasran'a geldikten sonra Ketboğa'yı Şahdiz üzerine gönderdi ve Ketboğa kısa bir süre içinde Şahdiz kalesini ele geçirdi.²⁸⁵

Hülagu, Hurşah'a teslim olması için yeniden bir elçi gönderdi. Hurşah, Hülagu'ya oğlunu üç yüz adam ile birlikte göndereceğini ve bütün kaleleri yıkıtmayı kabul ettiğini elçiler vasıtası ile bildirdi. Hülagu bunun üzerine Hurşah'ın sözünü tutması için Rey'e bağlı Abbasabad'da beklemeye başladı. Hurşah 8 Ekim 1256 tarihinde oğlumdur diyerek yedi sekiz yaşlarında bir çocuğu ileri gelenler ile birlikte Hülagu yanına gönderdi.²⁸⁶ Hülagu bu çocuğun Rükneddîn'in olmadığını ve Hurşah'ın kendisini oyalamaya çalıştığını anladı. Bunun üzerine Abbasabad'dan hareket ederek Pişkil Dara'da konakladı.²⁸⁷

Bu sırada Hurşah yanında bulunan bazı kişiler onu Hülagu ile savaş konusunda teşvik ediyorlardı. Hurşah daha sonra kardeşi Şirvanşâh ve Hâce Asileddîn Zuzenî'yi üç

²⁸⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 987; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 23.

²⁸⁵ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 109; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 507; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 560; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 27.

²⁸⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 987; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 23; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 109-110; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 507; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 560-561; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 28; Lewis, *Haşîşîler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, s. 78.

²⁸⁷ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 110; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 507.

yüz kişi ile 26 Ekim 1256 tarihinde H÷lagu yanına gönderdi.²⁸⁸ H÷lagu gelen kişilere Hurşah'ın kaleleri yıktırıp yanına gelmesini aksi takdirde savaşa hazır olması gerektiğini söyledi. H÷lagu, Hurşah'ın kendisini oyalamaya devam ettiğini görünce 31 Ekim 1256 tarihinde Pişkil Dara'dan hareket etti.²⁸⁹ H÷lagu komutasındaki Moğollar 8 Kasım 1256 tarihinde Hurşah'ın bulunduğu Meymundiz kalesinin karşısında mevzi aldılar. Bu sırada mevsimin kış olması ve Meymundiz'in alınması zor bir kale olması nedeniyle bazı emirler kuşatmanın daha ileri bir tarihe ertelenmesi konusunda görüş bildirdiler. Ancak Buka Timur, Seyfeddin Bitikçi ve Ketboğa muhasaranın devam etmesi konusunda görüş bildirmeleri üzerine kuşatmaya başlandı.²⁹⁰

Hurşah Moğollar'ın yoğun kuşatmasına maruz kalınca, dayanamayacağını bildiğinden önce önde gelenler ile birlikte oğlunu aşağıya gönderdi. Daha sonra kendisi

²⁸⁸ Reşiddüddin/Ruşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 987; Reşiddüddin/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 23; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 111; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 508.

²⁸⁹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 111; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 508.

²⁹⁰ Reşiddüddin/Ruşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 988; Reşiddüddin/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 24; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 112-113; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 508.

19-20 Kasım 1256 tarihinde aşağıya inerek teslim oldu.²⁹¹ Rükneddîn kaleden indikten sonra kendisine bağlı 40 kadar kaleyi yıktırdı.²⁹²

Meymundiz'in ele geçirilmesinden sonra Hülagu, Hurşah vasıtası ile Alamut hâkimi Mukaddem'e bir elçi göndererek Hurşah'ın teslim olduğunu ve kendisinin de teslim olması gerektiğini söyledi. Mukaddem bunu kabul etmeyerek Moğollar'ı oyalamaya çalıştı. Bu sebeple Hülagu, Şehzade Balagay'ı bir ordu ile Alamut üzerine gönderdi. Balagay'ın Alamut'u kuşatması üzerine kaledekiler Aralık 1256 tarihinde teslim oldular.²⁹³ Ata Melik Cüveynî'nin bazı kitapları kurtarmasından sonra Hülagu Alamut Kalesinin yıkılmasını emretti.

Hülagu bu sırada Hurşah'a izzet ve ikram da bulunuyordu. Hülagu'nün Rükneddîn'e itibar göstermesinin sebebi onun vasıtası ile İsmaililer'in elinde olan kaleleri

²⁹¹Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 988-989; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 23-24; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 112-113, 117; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 508-509, 511; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4020; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 589; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 37; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 561; Zebîhullah Safâ, *Tarih-i Edebiyât der İran*, 7. baskı, C. 3/1, İntişârât-ı Firdevs, Tahran, 1378, s. 162; Azîzullah Beyât, *Tarih-i Tatbikî İran ba Keşverhâ-yi Cihân*, 2. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1384, s. 290; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 28; Lewis, *Haşîşîler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, s. 79.

²⁹² Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 268; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 587.

²⁹³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 990; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 25; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 136; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 520.

savaşmaksızın ele geçirmek istemesindendi. Cüveynî'ye göre Deylem, Aşkavar, Tarum ve Harkam tarafındaki kaleler Hurşah vasıtası ile teslim oldular.²⁹⁴

Hülagu, Tayır Buka komutasındaki bir orduyu Lembeser üzerine gönderdi.²⁹⁵ Ancak bir yıl kadar direnen Lembeser, kalede çıkan veba nedeniyle teslim oldu. Diğer taraftan direniş gösteren Girdkuh Moğollar tarafından ancak 20 yıl sonra Abaka tarafından ele geçirildi.²⁹⁶ Hülagu ise 13 Ocak 1257 tarihinde Kazvîn civarında büyük ordugâha gitti.²⁹⁷

İsmaililerin geride kalan kalelerini savaşmaksızın ele geçirmek isteyen Hülagu, Hurşah'a iyi bir şekilde davranarak ona bir Moğol kızı verdi.²⁹⁸ Daha sonra Rükneddîn ve ailesi Hülagu tarafından Kazvîn'e yerleştirildi.²⁹⁹ Cüveynî'ye göre Rükneddîn Hurşah, Mengü yanına gitmek için izin istedi ve Hülagu da bu isteği kabul etti. Bunun üzerine 9

²⁹⁴ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 137-138; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 521.

²⁹⁵ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4020.

²⁹⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 989-990; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 25.

²⁹⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 989-990; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 25; Ancak Ata Melik Cüveynî bu tarihi 2 Ocak 1257 olarak vermektedir. Bkz. Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 273; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 589-590.

²⁹⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 991; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 26.

²⁹⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 991; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 26; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 561; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 29.

Mart 1257 tarihinde Hurşah dokuz kişilik bir kabile ile yola çıktı.³⁰⁰ Reşidüddîn ise Hurşah'ın Hülagu tarafından Mengü'ye hizmet için gönderildiğini ifade etmektedir.³⁰¹ Rükneddîn Hurşah'ın öldürülmesi konusunda çeşitli rivayetler olsa da esasen Mengü, İsmaililer'den kimsenin hayatta kalmasını istemiyordu. Bu nedenle haber göndererek Rükneddîn dahil tüm İsmaililer'in öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Rükneddîn Hurşah, ailesi ve Ebher, Kazvîn ve sair yerlerde bulunan tüm İsmaililer öldürüldü.³⁰² Böylece İsmaili Devleti ortadan kalkmakla beraber bundan sonra İsmaililer tarih sahnesinden yavaş yavaş silindi.

Son İsmaili hükümdarı öldürüldükten sonra uzun yıllar Müslümanların başına bela olan ve suikastleriyle adından sıkça söz ettiren İsmaililer Moğollar tarafından ortadan kaldırılmış oldu. Bu Moğollar'ın İslam dünyasına yapmış olduğu en büyük hizmetlerden biridir.

³⁰⁰ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 275; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 590.

³⁰¹ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 991; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 26.

³⁰² Benâkâtî, *Tarih-i Benâkâtî*, s. 415; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4021; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 589; Hasan Pîrniya ve Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Tarih-i İran ez Ağâz tâ İnkirâz-ı Silsile-i Kâcâriye*, 9. baskı, Hayyâm, Tahran, 1380, s. 487; Âştîyânî, *Tarih-i Moğol*, s. 177; Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 186; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 148-149; Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 991; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 26; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 276; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 591; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 29. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 562.

İsmaililer'in Horasan ve Irak arasında bulunan Girdkuh kalesi dışında tüm kaleleri yıkıldı.³⁰³ Hülagu, Suriye'de bulunan İsmaili kalelerinin ele geçirilmesi için Otçigin Noyan'ı görevlendirdi ve kısa bir süre içerisinde Suriye'de birçok kale ele geçirildi.³⁰⁴

Hülagu İsmaililer'i ortadan kaldırdıktan sonra Mart 1257 tarihinde Kazvîn'den Hemedan'a yöneldi. Hülagu, Baycu'yu Anadolu'dan gelmesi için emir vermişti.³⁰⁵ Baycu Noyan, daha sonra Azerbaycan tarafından Hülagu'nün yanına geldi. Hülagu, Baycu'yu azarlayarak İran'da hangi işleri yaptığını sordu. Baycu, Hülagu'ye cevaben Rey'den Anadolu ve Şam sınırlarına kadar Moğol egemenliği altına aldığını, ancak Bağdad halkının, askerinin ve silahının çok olmasından dolayı burayı ele geçiremediğini ifade etti. Bunun üzerine Baycu'yu Anadolu'da düzeni sağlaması için geri gönderdi.³⁰⁶

³⁰³ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 186; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 149.

³⁰⁴ Yuvalı, "Hülâgû", s. 473.

³⁰⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 38.

³⁰⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 993-994; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 27-28; Benâketî, *Tarih-i Benâketî*, s. 415.

D. HÜLAGU'NUN BAĞDAD ÜZERİNE SEFERİ

Hülagu'nun Bağdad üzerine yürüyeceği sırada Bağdad şehri oldukça kötü bir durumda idi. 1256 yılı yaz ayının sonlarında Bağdad'da büyük bir sel meydana gelmiş ve bu sel nedeniyle birçok bina harap olmuş, sel 50 gün boyunca burada kalmış ve suyun geri çekilmesinden sonra Irak bölgesinin yarısı harap olmuştu. Bundan başka bu dönemde Bağdad'da emniyet ve asayiş kalmamış ve serseri ve ayak takımının Bağdad'da sayısı artmıştı. Bu serseri güruhu halkın malına mülküne tecavüz ediyor her gün suçsuz halktan birşeyler istiyor ve bir kısım insanları öldürüyorlardı.³⁰⁷

Halifeye çok yakın olan Küçük Devatdar Mücahideddîn Aybek bu eşkiya takımını kendi hükmü altına almış ve kısa sürede güç kazanmıştı. Aybek, Halife Müsta'sım'ı düşüncesiz ve tedbirsiz biri gördüğü için onu tahttan indirmek ve yerine Abbasiler'den başka birini oturtmak için bazı kişiler ile görüşüyordu. Ancak son Abbasi veziri Müeyyideddîn İbnü'l-Alkamî bu durumdan haberdar oldu ve el-Müsta'sım'ı ikaz etti.³⁰⁸ Halife bunun üzerine Aybek'i yanına çağırttı ve ona bu işin aslını sordu. Aybek ise kendisinin halifeye karşı asla böyle bir niyetinin olmadığını, bu sözlerin İbnü'l-Alkamî'nin iftirası olduğunu, İbnü'l-Alkamî'nin Hülagu ve Moğollara karşı muhabbeti bulunduğunu ve kendisi ile Hülagu arasında sürekli casuslar gidip geldiğini ve kendi üzerindeki töhmeti örtmek için bu dedikoduları uydurduğunu ifade etti. Bunun üzerine el-Müsta'sım, Aybek'i affetti. Ancak Aybek halife aleyhindeki faaliyetlerine devam ederek birçok serseri takımını halifeye saldırmak için çevresine topladı. el-Müsta'sım bu

³⁰⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 994; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 28.

³⁰⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 995; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 28.

darbe girişimini ortadan kaldırmak için ordu topladı. Bütün bu olanlardan dolayı Bağdad'da zaten var olan Bağdad'da fitne ve karışıklık daha da arttı. Bundan dolayı halk iyice Abbasi yönetiminden soğumaya başladı.³⁰⁹ Cüzcanî bu durumdan vezir İbnü'l-Alkamî'yi sorumlu tutmuş ve bu durumun onun bir hilesi olduğunu bildirmektedir.³¹⁰

El-Müsta'sım bu durumdan korktuğu için Sahib Divan Fahreddîn Damganî'yi bu durumu çözmesini emretmiştir. Bundan başka halife bir mektup yazarak kendisinin Aybek'e güveninin tam olduğunu ve onun hakkında söylenenlerin tamamen yalan olduğunu ifade ederek İbn Dernuş vasıtasıyla Aybek'e göndermiştir. Bunun üzerine Aybek halifenin huzuruna gelmiş ve el-Müsta'sım tarafından izzet ve ikram görmüştür. Ayrıca hutbede halifenin adından sonra Aybek'in adının okunmasına karar verilmiştir.³¹¹ Reşidüddîn'in ifadesiyle Moğollar'ın Bağdad'a gelmesinden önce Bağdad'da durumlar son derece vahimdi. Saray içerisinde muhalefet had safhada olup, sarayın önde gelenleri Moğollara karşı birlik olacakları yerde, birbirleri ile mücadele ediyorlardı. Ayrıca şehirde emniyet, asayiş, devlet otoritesi son derece azdı. Ancak Mîrhând, bu dönemde Bağdad'ın çok gelişmiş olduğunu, herşeyin bulunduğunu ve halifenin çok zengin olduğunu ifade etmiştir.³¹² Ancak Mîrhând'ın ifade ettiği bu durum halifenin çok zengin olması haricinde doğru değildir.

³⁰⁹ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 995; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 29.

³¹⁰ Cüzcanî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 193; Cüzcanî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 157.

³¹¹ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 995-996; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 29.

³¹² Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4023-4024.

Hülagu 1255 yılında İsmaililer üzerine sefer yaptığı sırada çeşitli yerlerden askeri yardım istemişti. Halife el-Müsta'sım ve Vezir İbnü'l-Alkamî az bir birlik ile Hülagu'ya askeri yardım göndermenin doğru olacağını düşündüler. Ancak Mücahideddîn Aybek bu fikre karşı çıktı. Ona göre Hülagu'nun yardım istemesinin sebebi orduyu zayıflatmak ve akabinde Bağdad'ı ele geçirmek istemesindendi. Bu nedenle el-Müsta'sım asker gönderme işinden vazgeçti.³¹³

Cüzcani'nin verdiği bilgiye göre 1257 yılında Süleymanşah Eyvâ'î el-Müsta'sım'ın emri ile Irak'a gelmiş ve Azerbaycan ve Irak'ta bulunan birçok Moğol'u öldürmüştür. Bunun üzerine Moğollar Hülagu'ya haberciler göndermiş ve ondan yardım istemişlerdir. Hülagu bu sebeple Irak'a sefer düzenlemiştir.³¹⁴ Ancak, Cüzcani'nin verdiği bu bilgi diğer kaynaklar ile teyit edilememektedir. Dahası, zaten Hülagu kesin bir talimat üzerine Abbasiler üzerine gönderildiğini söylemiştik. Cüzcani hatalar silsilesine devam ederek Moğollar Bağdad'a gelip Dicle'den geçtiği zaman el-Müsta'sım'ın oğlu Ebu Bekir ve Süleymanşah'ın Moğollar ile savaşarak onları yendiğini ve Moğolları İsfahan'a kadar takip ettiğini söylemektedir.³¹⁵

Yine Cüzcani, Hülagu'nun Bağdad'a sefer düzenlemesinde en önemli etkenin Vezir İbnü'l-Alkamî olduğunu söylemiştir. Ona göre İbnü'l-Alkamî Kerh Mahallesinde

³¹³ Et-Tûsî, Nasîreddîn Muhamed b. Muhammed, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. III, Tahran, 1385, s. 280; Et-Tûsî, Nasîreddîn Muhamed b. Muhammed, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, *Tarih-i Cihângüşâ*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, İstanbul, 2013, s. 592-593.

³¹⁴ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 190; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 154.

³¹⁵ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 191-192; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 155-156.

yaşanan mezhep kangası nedeniyle Hülagu'ya gizlice mektup yazmış, Moğollara yardım etmiş, hilafet askerlerini izinlerle başka yerlere göndermiş ve el-Müsta'sım'ı yanlış yönlendirerek askere ihtiyaç olmadığına inandırmıştır.³¹⁶ Ancak bizim kanaatimize göre de bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır.

Hülagu 26 Nisan 1257 tarihinde Bağdad'a sefer düzenlemek amacıyla Dinever'e varmış ancak oradan geri dönüp Tebriz'e gelmiştir. 26 Temmuz 1257 ve 21 Eylül 1257 tarihlerinde Hemedan'a gelmiş ve el-Müsta'sım'a bir mektup göndermiştir.³¹⁷ Bu mektupta Hülagu, el-Müsta'sım'ı tehdit ederek halifeye şunları söylemiştir:

“İsmaililer'in kalelerini fethettiğimiz zaman elçiler göndererek senden asker istedik, boyun eğiyorum dedin ama asker göndermedin. İl olmanın nişanı düşman üzerine yürüdüğümüz zaman bize askerle yardım etmektir ancak sen bahane ileri sürüp asker göndermedin.

Cengiz Han döneminden bu güne dek Moğol ordusundan dünya ve dünyadakilerin başına neler geldiğini, büyük ve muhteşem sultanlar olan Harezmşahlar, Selçuklular, Deylem melikleri, atabeyler ve bunlardan başkaların başına neler geldiğini işitmişsinizdir. Bağdad kapıları bu hanedanlardan hiç birine kapalı değildi ve orada taht kurdular. Bizim bu kadar gücümüz olduğu halde Bağdad bize niye kapalı olsun ki?

³¹⁶ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 191; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 155.

³¹⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 997; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 30; Tûsî/Kazvînî, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, s. 280; Tûsî/Öztürk, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, s. 592-593; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, s. 158-159.

Bundan önce sana öğüt verdik. Bununla birlikte geçmiş geçmişte kaldı. Surları yıktır, hendeği doldur ve memleketin idaresini oğluna bırak ve bizi görmeye gel. Eğer gelmek istemiyorsan Vezir İbnü'l-Alkamî, Süleymanşah ve Aybek'i bize gönder. Bizim emrimize itaat edersen ülke, ordu ve halk sana kalır. Eğer nasihatini dinlemzsen orduyu düzenle ve savaş yerini tayin et. Eğer başın ve soylu hanedanının hatırı için bağışlamamı istiyorsan benim öğüdümü dinle. Eğer dinlemezsen Tanrının isteğinin nasıl olduğuna bakacağım."³¹⁸

Halife el-Müsta'sım bu haberi aldıktan sonra Şerefeddîn b. el-Cezvi ve Bedreddîn Nahcivani'yi Hülagu'nun elçileri ile geri gönderdi.³¹⁹ Halife ilginç bir şekilde Moğollar'dan korkmasına rağmen Hülagu'nun mektubuna tehdit ile cevap vererek Ona cevaben şunları söylemiştir:

"Ey yeni yetişmiş ve genç insan. On günlük baht ve geleceğinin yardımıyla kendini bütün dünya halkına galip ve egemen gibi görüyorsun. Muhakkak sen doğudan batıya Allah'a tapan dilenciden padişaha, gençten yaşlıya herkesin bu dergâhın kölesi ve ordusu olduğunu bilmiyorsun. Eğer bir işaret edersem dağılmış olanlar toplanır, önce İran işini halledip sonra İran'dan Turan ülkesine yönelsem ve herkesi kendi yerine oturtsam muhakkak yeryüzü karmakarışık bir hal alır. Ben düşmanlık arayan ve halka zarar gelmesini isteyen biri değilim. Özellikle de bizim, Kaan ve Hülagu ile gönlümüz ve düşüncemiz aynıdır. Eğer sen benim gibi dostluk ve arkadaşlık peşinde olsaydın, benim hendek, sur ve kullarım ile işin olmazdı.

³¹⁸ Benâketî, *Tarih-i Benâketî*, s. 416; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 997-998; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 30-31.

³¹⁹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4022; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 998; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 31

Dostluk yolunda git, Horasan'a dön ve eğer savaş yapma niyetin varsa ki, bunlar düşmanlık yaptıklarında denizden toz kaldırırılar.”³²⁰

Görüldüğü üzere halife el-Müsta'sım kendisini dünyanın bütün Müslümanlarının halifesi olduğunu ve bir emriyle tüm Müslümanların kendisine yardıma geleceği gibi muhal olan bir düşünceye kapılmıştır.

Hülagu'nun elçileri dışarı çıkınca Bağdad halkı tarafından gerek sözlü ve gerekse fiili saldırıya uğramışlardır. Halk elçilere küfür edip, elbiselerini yırtmış ve onlara tükürmüşlerdir. Bu olaydan İbnü'l-Alkamî haberdar olmuş ve bunu engellemek ve elçileri yolcu etmek için yüz asker göndermiştir.³²¹

Elçiler Hülagu'nun huzuruna geldikten sonra bütün gördüklerini anlatmışlardır. Hülagu elçilerin başına gelenleri duyunca çok sinirlenmiştir. el-Musta'sım'ın cevabını öğrendikten sonra Hemedan yakınlarındaki Penç Enguş'tan halifenin elçileri Şerefeddîn b. el-Cezvi ve Bedreddîn Nahcivani vasıtasıyla bir mektup daha göndermiştir. Hülagu halifeyi bir kez daha tehdit ederek artık savaşa hazır olmasını istemiştir. Bu mektupta Hülagu el-Müsta'sıma şunları söylemiştir:

“Ebedî Tanrı, Cengiz Han ve onun soyunu yükseltti. Yeryüzünün hepsini doğudan batıya bize sundu. Her kimse il olarak yüreği ve dilini bize doğrultsa, malı, karısı, çocuğu ve dünyası ona kalır. Bize karşı bunların aksini düşünen biri, bu saydıklarımızdan yararlanamaz. Mal ve makam sevgisi, fani devlet için bencillik yapman ve gururlanman sende öyle bir fitne yaratmış ki, senin hakkında iyi niyetli

³²⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 998-999; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 31-32; Benâketî, *Tarih-i Benâketî*, s. 416.

³²¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 999; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 32.

olanların sözü etki etmiyor senin kulağın öğütleri dinlemez olmuş. Baban ve ecdadının yolundan sapmışsın. Savaşa hazır olman gerekir. Çünkü ben karınca ve çekirge feleğin dönmesi değişirse, bu da ulu Tanrının hükmündendir.”³²²

Elçiler halife yanına vardıktan sonra el-Musta'sım çare ve tedbir konusunda vezir İbnü'l-Alkamî ile meşveret etmiştir. İbnü'l-Alkamî ise “*Moğollara değerli mallardan bin eşek yükü yiyecek, bin tane seçkin deve, tam teçhizatlı bin baş Arap atı hazırlanmasını, elçilerin eşliğinde şehzade ve emirlerin her birinin rütbelerine göre, hediyeler gönderilmesini, özür dilenmesini, Hülagu adına hutbe okutulmasını ve sikke kestirilmesini*” tavsiye etmiştir. Halife İbnü'l-Alkamî'nin bu tavsiyesini kabul ederek hediyelerin hazırlanmasını emretmiştir. Ancak Vezir İbnü'l-Alkamî'ye olan düşmanlığından dolayı Mücahideddîn Aybek, bazı emirler ve serseri takımıyla birlikte halife Müsta'sım'a “*Vezirin Hülagu'ya yaranmak istediğini, askerlerin başını belaya sokmak istediğini ve kendi menfaatini düşündüğünü, yolları tutarak elçileri eşyaları ile yakalayıp buna izin vermeyeceğini*” söylemiştir.³²³

Halife bu sözleri duyduktan sonra hediye göndermekten vazgeçmiş³²⁴ ve Vezir İbnü'l-Alkamî'ye şunları söylemiştir:

³²² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1000; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 32-33.

³²³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1000-1001; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 33; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4029-4030; Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 280-281; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 594.

³²⁴ Nasîreddîn Tusî'ye göre ise önemsiz birkaç hediye gönderilmiştir. Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 281; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 593.

“Gelecekte olan kazadan korkma ve bana hikâye anlatma. Çünkü benimle Hülâgu Han ve Mengü Kaan arasında dostluk ve birlik vardır. Ben onların dostu olduğum için muhakkak onlar da benim dostum ve benim taraftarım olurlar. Muhakkak elçilerin sözleri yalandır. Eğer bir an için kardeşlerim Hülâgu ve Mengü ters ve yanlış bir şey düşünseler bile, Abbasi hanedanının onlardan ne korkusu olup, benim emrettiğim ve yasakladıklarına baş eğip itaat ederler. Her ülkeden bir ordu isteyip onları bertaraf etmek için biner, İran ve Turan kardeşlerime karşı kışkırtırım. Sen yüreğini sağlam tut, Moğolların tehdit ve vaatlerinden korkma. Gerçi bunlar yeni devlet kurup şevket sahibidirler. Ancak Abbasi hanedanı karşısında başlarında heves ve ellerinde yelden başka bir şeyleri yoktur.”³²⁵

Daha sonra el-Musta’sım, Bedreddîn Nahcivani ve Kadı Bendincan vasıtası ve küçük bir hediye ile Hülâgu’ya bir mektup göndererek şunları ifade etmiştir:

“Gerçi her ne kadar pâdişâha malum olmasa da, duruma vakıf olanlardan sorabilir. Son zamanlara kadar Abbas hanedanına ve Darü’s-Selâm Bağdat’a saldırmayı düşünen her pâdişâhın sonu çok vahim oldu. Her ne kadar muhteşem şahlar ve şevket sahibi olan hüsvler bunlara saldırıya geçmişler ise de bu devlethanenin temeli gayet sağlam yapılmıştır ve kıyamete dek ayakta kalacaktır.

Geçmiş devirlerde Saffarilerden Yakub Leys, o dönemin halîfesi üzerine harekete geçti ve kalabalık bir orduyla Bağdat’a yöneldi. Amacına ulaşmadan karın ağrısından öldü. Aynı şekilde kardeşi Ömer de hareket etti. İsmail b. Ahmed-i Samani onu yakalayıp tutukladı ve Halife’nin kaderine uygun düşeni yapması için Bağdat’a gönderdi. Besasiri, büyük bir orduyla Mısır’dan Bağdat’a geldi, Halife’yi

³²⁵ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu’t-Tevârih*, C. II, s. 1001; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu’t-Tevârih*, s. 33-34.

yakaladı ve Hadîse'de hapsetti, iki sene Bağdat'ta sikke ve hutbeyi İsmailîlerin Mısır'daki halifesi olan Mustansır adına yaptı. En son Selçuklu sultanı Tuğrul Bey haberdar oldu. Horasan'dan yola düştü ve acımasız bir orduyla Besasiri'ye saldırıp, onu yakaladı ve öldürdü. Halife'yi hapisten kurtardı, Bağdat'a getirtti ve hilafete oturttu, Selçuklu sultanı Muhammed de Bağdat'a saldırmaya niyetlendi, yolda hezimete uğrayarak dönerken öldü. Harezmşah Muhammed, bu hanedanı ortadan kaldırmak için büyük bir ordu getirdi. Allah'ın öfkesinin etkisinden Esedabad geçitlerinde kara borana yakalandı ve ordusunun birçoğu telef oldu. Zararla ve pişman olarak geri döndüler. Senin ceddin Cengiz Han'dan Abeskun adasında göreceğini gördü. Pâdişâh için Abbasi hanedanına saldırmak düşüncesi iyi değildir.”³²⁶

Hülagu, el-Müsta'sım'ın bu cevabına çok sinirlendi. Aslında Hülagu Bağdad'ı savaşmadan ele geçirmek istiyordu. Tûsî'ye göre Hülagu, halifeye haber göndererek Halifenin kendi huzuruna gelmesini, eğer gelemiyorsa Vezir ya da Mücahediddin Aybek veya Süleymanşah'ı yanına göndermesini istedi. Ancak Halife istenen kişileri göndermedi ve sadece özür dilemekle yetindi.³²⁷

Hülagu, el-Müsta'sım'ın bu tavrı üzerine kesin olarak Bağdad üzerine yürümeye karar verdi. Hülagu, Bağdad'a yürümeden önce bir takım hazırlıklara girişti. Bağdad'ın etrafındaki dağları kontrol etmek ve halifeye herhangi bir yardım gitmesini engellemek amacıyla Derteng hâkimi Hüsameddin Akke'ye bir elçi göndererek yanına çağırdı. Hüsameddîn'in bu sırada arası halife ile iyi değildi. Hüsameddîn, Derteng idaresini oğlu

³²⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1003-1004; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 35.

³²⁷ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 281; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 594.

Sa'd'a bırakarak Hülagu'nun yanına geldi. Hülagu, Hüsameddîn'e iltifat ederek geri gönderdi. Ancak bir süre sonra Hüsameddîn Akke, Erbil hâkimi İbn Selaye-yi Alevi'nin yanına bir elçi göndererek Halife el-Musta'sım'ın gönlünü aldığı taktirde büyük bir ordu toplayarak Hülagu'nun yolunu kapatabileceğini söyledi. İbn Selaye İbnü'l-Alkamî vasıtası ile bu sözü halifeye söyledi ancak halife bunu fazla önemsemedi. Bu durumdan daha sonra haberdar olan Hülagu, Ketboğa'yı 30 bin asker ile Derteng üzerine gönderdi. Ketboğa, Derteng'e vardıktan sonra Bağdad'a sefer amacıyla olduklarını ve Hüsameddîn ile görüşmek istediğini söyleyerek Hüsameddîn'i çağırttı. Hüsameddîn kaleden inip Ketboğa'nın yanına geldikten sonra tutuklandı. Ketboğa kendisinin kurtulmasını istiyorsa bütün herkesi kaleden indirmesi gerektiğini söyledi. Hüsameddîn, oğlu Sa'd'a haber göndererek kalelerin yıktırılmasını istedi ancak Sa'd buna itimad etmedi. Sa'd ve bulunduğu kale ahalisi hariç Hüsameddîn ve onun bütün adamları Moğollar tarafından öldürüldü. Emir Sa'd ise daha sonra Bağdad'a sığındı. Böylece Hülagu Bağdad'a yapacağı sefer sırasında arkasında herhangi bir tehlike bırakmamış oluyordu.³²⁸

Bu sırada Abbasi Devletinin kumandanları halife hakkında olumsuz fikirlere sahiptiler. Reşidüddîn'in ifadesi ile bu dönemde Süleymanşah b. Bercem, Fetheddîn b. Kürd ve Mücahideddîn Aybek gibi önde gelen kişiler kendi aralarına halifeyi kötülüyorlardı ve aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

“Halife eğlence sevenlerin ve maskaraların arkadaşı, askerın düşmanıdır. Biz ordu emirleri onun babası zamanında ne toplamışsak, bunun zamanında sattık.”

Süleymanşah: *“Eğer Halife bu güçlü düşmanı bertaraf etmeye girişmez ve yardım aramazsa, yakın zamanda Moğol ordusu Bağdat ordusuna galip gelecek. O zaman diğer beldelerde halka yaptıkları gibi hiçbir yaratığa acımayacaklar. Şehirli, köylü,*

³²⁸ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, II, s. 1004-1006; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 36-37.

güçlü, zayıf hiç birini bırakmazlar ve kızların da namuslarına sataşırlar. Şimdi eğer Moğollar etrafımızı kuşatmasaydı, etraftan asker toplamak çok kolay olur, ben bir orduyla gece akın edip onları darmadağın ederdim. Darma dağın edemezsem de, mert birine savaş meydanında iftiharla ölmek yaraşır”³²⁹

Halife el-Müsta’sım Moğollar gibi büyük tehdiye rağmen önlem almaya çalışmıyordu. Kaynaklarda halife el-Musta’sım’ın son derece cimri ve eğlenceye düşkün biri olduğu anlatılmaktadır. Bu çok önemli büyük tehdit karşısında bile ordu için para harcamaya bile çekinmiştir. Daha önceden Vezir İbnü’l-Alkamî ve Aybek arasında bir düşmanlık olduğunu ifade etmiştik. Aybek bu dönemli sürekli olarak serseri ve eşkiya güruhunu yanında topladığı için İbnü’l-Alkamî aleyhinde propaganda yürütüyordu.³³⁰

Mîrhând’ın verdiği bilgilere göre, Vezir İbnü’l-Alkamî’nin kerim ve cömert biri idi ancak halifenin yakın çevresindekiler kendisine saygısızlık yapıyorlardı. el-Musta’sım’ın oğlu Ebubekir Sünni olduğu için Şîî’lere zulmediyordu. Ebubekir bu dönemde Bağdad’ın Kerh Mahallesine saldırarak birçok Şîî’yi öldürüp yağma yapmış ve bazı kişileri de esir almıştı. Bu olay nedeniyle Vezir İbnü’l-Alkamî, Hülagu’nun İsmaililer’i ortadan kaldırmasından sonra ona gizli bir elçi göndermiştir. Alkamî, Hülagu’ya Bağdad hakkında bilgi vermiş ve burayı ele geçirmeye teşvik etmiştir. Ayrıca ordunun bütçesini keseceğini ve bu nedenle ordunun dağılacağını söylemiştir. Alkamî, el-Müsta’sım’dan ordunun bütçesini kesmesini ve böylece devletin maliyesinin daha da güçlü olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine halife bu iş için Alkami’y görevlendirmiş

³²⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu’t-Tevârih*, C. II, s. 1002; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu’t-Tevârih*, s. 34.

³³⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu’t-Tevârih*, C. II, s. 1002-1003; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu’t-Tevârih*, s. 34-35.

ve Alkamî kısa sürede orduyu dağıtmıştır. ³³¹ Ancak bizim kanaatimizce bu olay şüphelidir.

Hülagu bu sırada Bağdad'a gitme konusunda devlet erkânı ve ileri gelenlerle meşveret ediyordu. Mengü'nün fermanı ile yanında bulunan Müneccim Hüsameddîn'i çağırarak astronomi ilmi ile Bağdad'a saldırmanın uygun olup olmadığını sordu. Hüsameddîn ise cevaben şunları söyledi:

*“Hilafet hanedanına saldırmak ve Bağdat'a ordu sevk etmek uğurlu değildir. Çünkü bu son zamanlara dek Bağdat'a ve Abbasilere saldırmaya niyet eden her pâdişâh, hükümdarlığından ve ömründen yarar görmedi. Eğer Pâdişâh benim sözümü dinlemez ve oraya giderse yakın zamanda altı fesat ortaya çıkar. Bunlardan 1. Bütün atlar ölüp, askerler hastalanır 2. Güneş doğmaz. 3. Yağmur yağmaz. 4. Şiddetli fırtına çıkıp dünya depremle harap olur. 5. Yerden bitki çıkmaz. 6. O yılda büyük bir pâdişâh vefat eder.” dedi.*³³²

Ancak Hülagu bu sözler için bir delil istemiş Hüsameddîn herhangi bir delil ortaya koyamamıştır. Bahşiler ve emirler ise Bağdad'a gitmenin çok uygun olacağını söylemişlerdir. Hülagu, bu konuyu Nasireddîn Tusî ile meşveret etmiş ve Nasireddîn Tusî, Hüsameddîn'in söylediği hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hülagu, Hüsameddîn'i çağırarak Nasireddîn Tusî ile tartışmasını istemiştir. Nasireddîn Tusî, Hülagu'nun huzurunda:

“Herkesin ve Müslümanların ortak görüşüyle birçok büyük sahabeden birçoğu şehit oldular ve hiçbir fesat ortaya çıkmadı. Horasandan Tahir, Me'munun

³³¹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4026-4027.

³³² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1006; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 37.

*hükmiyle gelip kardeşi Muhammed Emin'i öldürdü. Mütevekkil'i, oğlu emirlerle birlikte öldürdü ve Muntasır'ı ve Mu'tez'i, emirleri ve köleleri öldürdüler. Bunun gibi birkaç diğer Halife de başka kimselerin eliyle öldürüldüler ve bir aksaklık ortaya çıkmadı” demiştir.*³³³

Aksarayî ise Tusî'nin cevabını şu şekilde nakletmektedir:

*“Bunlar akla aykırı konuşular. Müminlerin emiri Osman'ı ve Ali'yi öldürdüler. O zaman gök, yağmur yağdırma görevini bırakmadı. Üstelik onlar Hazreti Peygamnerin yakınlarından, halifelerin en seçkinlerinden ve en büyüklerindendiler. Öyleyse Halife Müsta'sım'ın öldürülmesiyle gök, güneş ve gezegenler görevlerini niye yapmaz olsunlar? Bu konuda Allah'ın elçisi şöyle buyuruyor: Ay ve güneş, Allah'ın işaretlerinden iki işarettir. Herhangi birinin ölümüyle tutulmazlar.”*³³⁴

Hülagu bu tatmin edici açıklamadan sonra kesin olarak Bağdat'a saldırmaya karar verdi. Reşidüddin'e göre Hülagu Anadolu'da bulunan Baycu'ya haber göndererek Baycu Noyan'ın ordularına, ordunun sağ tarafında yer almaları için Erbil tarafından Musul'a doğru ilerlemelerini, Musul köprüsünden geçip Bağdat'ın batı tarafına yerleşmelerini, Hülagu doğudan geldiği zaman ona katılabilecekleri bir noktada konmalarını emretti. Şehzadelerden Cuci'nin oğlu Şiban'ın oğlu Bulugan ve Cuci'nin oğlu Bual'ın oğlu Ming Kadur'un oğlu Tutar, Cuci'nin oğlu Orda'nın oğlu Kuli, Bukay Timur ve Suncak Noyan hepsi sağ taraftan, Suntay Noyan'ın bulunduğu geçitten kendisine doğru hareket etmelerini emretti. Bu sırada Ketboğa, Kudusun ve İlka, Luristan, Tikrit, Huzistan ve

³³³ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1007; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 38.

³³⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 38.

Bayat yöresinden Bağdad'a doğru geliyorlardı.³³⁵ Tûsî'ye göre ise Hülagu, Suncak Noyan ve Baycu'yu sağ cenah birliklerinin başında Erbil, Şehrzur ve Dakuka üzerinden yola çıkardı. Ketboğa ve İlke Noyan sol cenah birliklerinin başında Kerit ve Bayat üzerinden geleceklerdi. Hülagu ise Kirmanşah ve Hulvan yolundan gelecekti.³³⁶

Hülagu ise Ocak 1257 tarihinde Hemedan'da Zeki otlağından Kirmanşah ve Hulvan yolundan ilerlemeye başladı. Hülagu'nun bu sırada yanında Kuka İlğay, Oroğtu ve Argun Aka gibi emirler, Seyfeddîn Bitikçi, Nasîreddîn Tusî ve Ata Melik Cüveynî gibi idareciler de bulunuyordu. Hülagu Esedabad'a vardığında el-Müsta'sım'a bir elçi daha göndererek huzura gelmesini istedi. Ancak Reşidüddîn'e göre el-Müsta'sım İbnü'l-Cevzi'yi göndererek her yıl kararlaştırılmış olan vergiyi ödemeyi kabul etti. Hülagu ise bu teklifi bu kadar yol geldikten sonra halifeyi görmeden nasıl geri dönebiliriz, halife huzura gelip yüz yüze görüştüktan sonra geri dönebiliriz diyerek reddetti.³³⁷

Hülagu komutasındaki ordu 27 Ocak 1257 tarihinde Kirmanşah'a vardılar. Burada bir takım yağma ve katliamda bulunduktan sonra Suncak, Baycu Noyan ve Suntay'ın hazır olması için emir verdi. Adı geçen emirler Tak-ı Kısra'da Hülagu'ya yetiştiler.³³⁸

³³⁵ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1008; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 38-39.

³³⁶ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 283; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 596-597

³³⁷ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1008-1009; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 39.

³³⁸ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1009; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 39.

Bu sırada Moğollar, hilafet ordusunun öncü birliği olan Aybek Halebî ve Seyfeddîn Kılıç'ı tutuklayarak Hülagu'nun yanına getirdiler. Hülagu kendilerine rehberlik etmeleri şartıyla bu kişilerin canını bağışladı. Böylece bu kişiler Moğol ordusuna yol göstermeye başladılar.³³⁹

Moğollar daha sonra Dicle'den geçerek Bağdad'ın batı yakasına hareket ettiler. Moğollar'ın öncüsü Sultançuk adlı bir asker, Bağdad'ın öncü birliği Kara Sungur'a bir mektup yazarak kendi taraflarına geçmesini istedi. Ancak Kara Sungur bu teklifi reddetti.³⁴⁰ Hülagu daha sonra bir elçi daha göndererek el-Müstas'sım'ın eğer tabi oluyorsa yanına gelmesini aksi takdirde savaşa hazırlanmasını söyledi. Ayrıca Vezir İbnü'l-Alkamî, Süleymanşah ve Devâtdâr'ın sözlerini işitmesi için yanına gelmesini söyledi. Hülagu 18 Aralık 1257 tarihinde Hulvan nehri kıyısına vardı ve 31 Aralık 1257 tarihine kadar burada kaldı. Bu sırada Ketboğa Loristan tarafında birçok yeri ele geçirmişti. 16 Ocak 1258 tarihinde ise Baycu Noyan, Buka Timur ve Suncak Noyan Dicle'den Duceyl yolundan geçerek İsa Nehri'ne vardılar.³⁴¹

Cüzcani'ye göre “Baycu Noyan komutasındaki Moğollar Tıkrît yakınlarına gelerek Tıkrît halkı ile savaşmış, bu savaşta birçok Moğol ölmüş ve Moğollar ertesi gün

³³⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1009; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 40; Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 284; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 597-598

³⁴⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1009-1010; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 40; Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 284; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 598.

³⁴¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1011; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 41.

Kûfe, Haleb ve Kerh'e saldırıp birçok kişiyi öldürmüştür."³⁴² Ancak Cüzcanî'nin verdiği bu bilgiyi diğer kaynaklardan teyit edemiyoruz.

Bağdad tarafında ise Mücahideddîn Aybek ve İbn-i Kurd, Bakuba ve Bacisrî arasında bir ordu kurmuşlardı.³⁴³ Bu sırada Suncak Noyan Moğollar'ın öncü birliği olarak yola çıkmıştı. Suncak Noyan Harbiye'ye vardı. Reşidüddin'e göre Suncak ve Buka Timur komutasındaki Moğol ordusu ile Aybek ve İbn-i Kurd komutasındaki hilafet ordusu ile Bağdad'dan fersah uzaklıkta bulunan Anbar sınırında Mansur Köşkü kapısında savaştılar. Moğol ordusu geri dönerek Düceyl üzerinden Beşiriyye'ye geldiler. Daha sonra Baycu Noyan'ın yetişmesi üzerine Moğollar geri döndü. Bu sırada Moğollar nehrin bendini yıktılar ve hilafet ordusu su içinde kaldı. Su içinde kalan hilafet ordusundan birçok asker öldü. Ayrıca Baycu ve Buka Timur kumandasındaki ordu sağ kalan hilafet askerlerine saldırdı. Hilafet ordusundan Fetheddîn Kurd, Kara Sungur'da dahil olmak üzere 12 bin kişi öldü. Mücahideddîn Aybek ise birkaç kişi ile kaçarak Bağdad'a döndü.³⁴⁴ Tûsî'ye göre yapılan bu savaşta Mücahideddîn Aybek, Suncak Noyan'ı yenmiş ancak Baycu'nun ordusunun yardımı gelmesiyle Aybek yenilerek Bağdad'a kaçmıştır.³⁴⁵

³⁴² Cüzcanî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 194; Cüzcanî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 158.

³⁴³ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 283; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 597.

³⁴⁴ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1011-1012; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 41.

³⁴⁵ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 285; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 598.

Cüzcanî'ye göre ise Moğollar, Aslan Nehri adlı bu kanalın bendini Vezir İbnü'l-Alkamî'nin tavsiyesi üzerine açarak hilafet ordusunu su altında bırakmışlardır.³⁴⁶

Moğollar'ın bu galibiyetinden sonra Baycu Noyan, Buka Timur ve Suncak Noyan Bağdad'a gelerek Bağdad'ın batısını ele geçirip Dicle kıyısında beklemeye başladılar. Ketboğa ise Nuhasiyye ve Sarsar tarafından gelerek onlara katıldı. Hülagu ise Hanikin'den hareket ederek 22 Ocak 1258 tarihinde Bağdad'ın doğusuna vardı.³⁴⁷

Moğol ordusu Reşidüddin'e göre 29 Ocak 1258 tarihinde Bağdad'ı muhasara etmeye başladı. Hülagu Bağdad'ın sol tarafında bulunan Acemi Burcu'nun karşısındaki Horasan yolundaki merkezde; İlğay Noyan ve Kuba Kelvazi Kapısı'nda; Kuli, Bulugan, Şiremun ve Oruktuy Suk-i Sultan Kapısında; Buka Timur Dolab Bakl tarafında Baycu Noyan ve Suncak ise Bimaristan-ı Adudi tarafında bulunuyorlardı Bağdad'ı muhasara ediyorlardı. Bu sırada Acemî Burcu'nun karşısında bir gedik açıldı.³⁴⁸ Tûsî'ye göre ise Hülagu Acemi Burcu'nun karşısında; Ketboğa Necebe Kavs tarafında; Balagay ve Sübetay şehrin sağ tarafında; Buka Timur Bağ-ı Bakkal tarafında Suncak ve Baycu ise Adudi Hastanesi tarafında yer alıyordu ve adı zikredilen kişiler 30 Ocak 1258 tarihinde saldırıya geçtiler.³⁴⁹

³⁴⁶ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 194-195; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 158.

³⁴⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1012; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 41-42.

³⁴⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1012; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 42.

³⁴⁹ Tûsî/Kazvînî, "Zeyl-i Vâka-yi Bağdad", s. 287-288; Tûsî/Öztürk, "Zeyl-i Vâka-yi Bağdad", s. 599.

Halife el-Müsta'sım durumu tehlikede görünce Vezir İbnü'l-Alkamî ve Katolikos'u Hülagu yanına göndererek sözünde durduğunu ve veziri ona gönderdiğini söyledi. Hülagu ise cevaben bu sözü Hemedan'da söylediğini, bir kişi ile yetinmeyeceğini ve Süleymanşah ve Mücahideddîn Aybek'i de göndermesi gerektiğini söyledi.³⁵⁰

Kuşatma esnasında Hülagu, kadılar, bilginler, şeyhler, aleviler, tüccarlar ve kendileri ile savaşmayan kişilere eman verileceğini dair yazılı kağıtları oklar vasıtası ile şehre attırdı.³⁵¹ Bağdad muhasarası şiddetli bir şekilde devam ediyordu. Bağdad'da mancınık taşı olmadığından dolayı Cebel-i Himrin ve Calula'dan taş getiriliyordu. Ayrıca hurma ağaçları kesilerek taş yerine atılıyordu. Moğollar 1 Şubat 1258 tarihinde Acemî Burcu'nu yıktılar. 4 Şubat tarihinde Moğollar surların üstüne çıkarak buradaki hilafet askerlerini öldürdüler.³⁵²

Buka Timur bir tümen askerle Medain ve Basra yolu üzerinde gemi ile kaçacak kişilere engel olmak için konulmuştu. Bu sırada Mücahideddîn Aybek, Şîb tarafından gemi ile kaçmak istedi. Kariyetü'l-Ukab'dan geçerken Buka Timur'un askerleri saldırdı ve Aybek geri dönmek zorunda kaldı.³⁵³ Cüzcani'ye göre Aybek savaşın kaybedileceği

³⁵⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1012; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 42.

³⁵¹ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 288; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 599.

³⁵² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1013; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 42-43; Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 289; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 599-600.

³⁵³ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 289; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 600; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1013; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 43.

sırada el-Müsta'sım'a Dicle üzerinden Basra'ya kaçmasını teklif etmiş ancak İbnü'l-Alkamî halifeyi yanlış yönlendirerek bunu engellemiştir.³⁵⁴ Esasen Cüzcanî'nin verdiği bu bilgiler diğer kaynaklar tarafından doğrulanamamaktadır. Reşidüddin'in söylediği üzere Moğollar Dicle Nehri'nden herhangi bir firar olmaması için sıkı tedbiler almışlardı.

Halife el-Müsta'sım Moğollar'ın Bağdad'ı ele geçirdiğini görünce tamamen ümidini kesti ve Fahreddîn Damganî ve İbn Dernuş'u az bir hediye ile Hülagu yanına gönderdi.³⁵⁵ Ancak Reşidüddin'e göre Hülagu bu kişileri geri gönderdi. 5 Şubat tarihinde Halifenin ortanca oğlu Ebu'l-Fazl Abdurrahman, Sahib Divan ve diğer ileri gelenler kıymetli hediyeler ile Hülagu'nun yanına gittiler ancak bu hediyeler de kabul edilmedi. 6 Şubat tarihinde Ebu'l-Abbâs Ahmed, Vezir İbnü'l-Alkamî ve diğer ileri gelenler bağışlanmak için dışarı çıktılar ancak bu da kabul edilmedi.³⁵⁶

Hülagu, Nasireddîn Tusî ve Ay Timur'u elçi olarak halifenin yanına gönderdi. 7 Şubat tarihinde bu kişiler dışarı çıktılar. Sahib Divan Fahreddîn Damganî, İbnü'l-Cevzi ve İbn Dernuş'u Süleymanşah ve Mücahideddîn Aybek'i dışarı göndermeleri için şehre gönderdi. 7 Şubat 1258 tarihinde Süleymanşah ve Aybek dışarı çıkarak teslim oldular.³⁵⁷

³⁵⁴ Cüzcanî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 195; Cüzcanî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 159.

³⁵⁵ Tusî/Kazvînî, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, s. 286-287; Tusî/Öztürk, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, s. 599.

³⁵⁶ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1013; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 43.

³⁵⁷ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1014; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 43-44.

Moğollar daha sonra ele geçirdikleri şehrin bazı yerlerinde birçok kişiyi öldürdüler. 8 Şubat 1258 tarihinde Mücahideddîn Aybek ve yanındakiler öldürüldü. Ardından Süleymanşah ve yakınlarından olan 700 kişi sorguya çekilerek öldürüldü.³⁵⁸

Halife el-Müsta'sım Reşidüddîn'e göre 10 Şubat; Tûsî'ye göre ise 11 Şubat 1258 tarihinde yanına üç oğlu, seyyidler, imamlar kadılar, ayanlar ve ileri gelenler ile birlikte toplamda üç bin kişi ile dışarı çıkarak Hülagu yanına geldi. Hülagu, el-Müsta'sım'a iyi davranarak şehir ahalisinin silahlarını bırakarak dışarı çıkması için halifenin emir vermesini söyledi. Halife halka silahlarını bırakarak dışarı çıkmalarını söyledi. Moğollar kitleler halinde silahlarını bırakan ve dışarı çıkan halkı öldürüyorlardı. Hülagu, halife ve oğullarını Ketboğa Noyan'ın bulunduğu Kelvazi Kapısının yanında bulunan çadıra gönderdi.³⁵⁹

13 Şubat 1258 tarihinde Moğol ordusu hep birden şehre girerek halkı katl ve yağma etmeye başladı. Moğollar Hristiyanları bu katliam dışında tuttular. 15 Şubat tarihinde Hülagu Bağdad'a girdi ve Halifeyi huzuruna çağırdı. Sonra kendisine hazinenin yerini söylemesini istedi. Bunun üzerine Halife el-Müsta'sım halife sarayının ortasında bulunan hazinenin yerini Hülagu'ya söyledi. Hülagu daha sonra Suncak'ı halifenin mallarını toplayıp dışarı göndermesini emretti.³⁶⁰

³⁵⁸ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1015; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 44.

³⁵⁹ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 290; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Vâka-yi Bağdad*”, s. 600; Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1016; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 45.

³⁶⁰ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1016-1017; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 42.

Moğollar daha sonra Cami-i Halife, Meşhed-i Musa Kazım ve Rusafe türbeleri gibi birçok yeri yaktılar. Şehir ahalisi, Şerefeddîn Meragi, Şehabeddîn Zencanî ve Melik Dilrast'ı göndererek aman istediler.³⁶¹

Bağdad'da yapılan katliamlarda ölenlerin sayısı konusunda tarihçilerin verdikleri rakamlar birbirini tutmamaktadır. Bu rakamlar 800.000 ile 2.300.000 arasındadır.³⁶² Hamdullah Müstevfî, Hândmîr, İbnü'l-Fuvatî Bağdad'da yapılan katliamda 800.000 kişinin öldüğünü ifade etmişlerdir.³⁶³ Zehebî ise Hülagu'nun emri ile yapılan sayımda 1.800.000 kişinin öldüğünü ancak gerçek sayının 800.000 olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁴ Baybars el-Mansûrî ise bu rakamı 2.030.000-2.300.000 arasında vermektedir.³⁶⁵ Ebu'l-Ferec ise bütün Bağdad ahalisinin öldürüldüğünü, rakam vermeyerek bu sayıdan onbinlerce diye bahsetmektedir.³⁶⁶ Çinli seyyah Cha'ng Te (1259) on binlerce kişinin öldürüldüğünü ifade etmektedir. Onun verdiği bilginin Moğol kaynaklarına dayandığı açıktır. Abdülaziz ed-Dûrî ise bu sayıyı 100.000 olarak vermekle birlikte, şehrin her

³⁶¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1017; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 46.

³⁶² Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, s. 281; Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 431.

³⁶³ Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 589; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 96; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 331.

³⁶⁴ Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, sene 651-660, Editör Ömer Abdusselâm Tedmürî, Beyrut, 1993, s. 36.

³⁶⁵ Baybars el-Mansûrî, Emîr Rükneddîn Devâdâr, *Zubdetu'l-Fikre fî Tarihu'l-Hicre*, Tahkik D.S. Richards, Beyrut, 1998, s. 38.

³⁶⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 569.

tarafındaki gömülmemiş cesetlerden yayılan tahammülü imkansız kokuların Hülagu'yu bile birkaç gün için çekilip gitmeye mecbur ettiğini bildirmektedir.³⁶⁷ Spuler ise Hülagu'nun Bağdad'ı ele geçirmeden önce, seyyidlerin, fakihlerin ve diğer bazı kişilerin öldürülmeyeceği konusundaki verdiği taahhüde uymadığını söylemektedir.³⁶⁸

Bağdad'ın katliam ve yağmalanması sırasında Hristiyanlar katliam ve yağmadan muaf tutulmuşlardır. Çünkü Dokuz Hatun Nasturi Hristiyan idi.³⁶⁹ Kiragos'un verdiği bilgiye göre, Hülagu'nun karısı Nasturi Dokuz Hatun, Hülagu'dan Hristiyanlara dokunulmamasını rica etti ve bunun üzerine Hülagu Hristiyanları katliamdan muaf tutuldular.³⁷⁰ Ebu'l-Ferec, Moğollar'ın Bağdad'da yaptığı katliam sırada Hristiyan İberyalılar'ın çok kan döktüğünü, Katolikos'un bütün Hristiyanları Üçüncü Pazar Kilisesine toplayarak himaye ettiğini ve bu sayede Hristiyanlar'ın hiçbir zarar görmediğini nakletmektedir.³⁷¹

Bağdad'da yapılan büyük katliam ve yağmadan sonra şehir ateşe verildi. Bu yangın felaketinden Halife Camii, Musa Kazım türbesi Rusafe'deki halife kabirleri de nasibini aldılar ve adı geçen yerler büyük zararlar gördüler. Ancak Hülagu, şehirden

³⁶⁷ ed-Dûrî, “Bağdat”, s. 431-432.

³⁶⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 62-63.

³⁶⁹ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, Yayına Hazırlayan: İlhan Aslan, Editör Fuat Hacısalıhoğlu, Çeviren Hrant D. Andreasyan, Post Yay., İstanbul, 2017, s. 104; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge, İstanbul, 2007, s. 91; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 359.

³⁷⁰ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 91; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 359.

³⁷¹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 569-570.

ayrılmadan önce Musa Kazım Türbesi ve Halife Camii'nin yeniden inşa edilmesini emretti³⁷² ve bu iş için İmadeddîn Ömer Kazvînî görevlendirildi.³⁷³

Bağdad'ın yağmalanma süresi hakkında tarihçiler farklı tarihler vermektedir. Reşidüddin'e göre bu 3 gün; İbnü'l-Fuvatî, Yununî, İbnü'd-Devâdarî, İbnü'l-Verdi, İbn Kesir, Kalkaşendi, Makrizî, Aynî, İbn İmad, ve Âsımî'ya göre 40 gün; Nüveyriye göre 7 gün; Zehebî 30-43 gün; Yâfi'î, Sübkî, İbn Tagribirdi'ye göre 30 gündür. Çağdaş araştırmacılar Edward Brown, John A. Boyle, Faruk Ömer Fevzi, Salih Ahmed Ali ve diğer bazı araştırmacılar bu süreyi 7 gün; Guy Le Strange, Sydney N. Fisher ve diğerleri 40 gün olarak vermektedirler.³⁷⁴

Bağdad'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra tartışılmalı bir diğer konu Bağdad kütüphanelerinin tahribi meselesidir. Bu problem Metin Yılmaz tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yılmaz'ın kaynakları detaylı bir şekilde tetkik ederek yazdığı makalesinde Bağdad kütüphaneleri'nin tahrip edilmesi meselesi şüphelidir.³⁷⁵

³⁷² Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 343.

³⁷³ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1019; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 48.

³⁷⁴ H. Ahmet Özdemir, "Moğollar Bağdat'ı Kaç Gün Yağmalamıştı (Bir Rivayetin Tahlili)", *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 7-9 Kasım 2008, s. 253-254.

³⁷⁵ Metin Yılmaz, "Göreceli Tarih Anlayışına Bir Örnekleme: Bağdat Kütüphanesi Gerçekten Tahrip Edildi mi?", *EKEV Akedemi Dergisi*, sayı 18, (2004), 319-442.

Diğer taraftan bu sayı çok abartılı görünmekle birlikte 400.000 cilt kitabın Şam, Bağdad ve el-Cezire'den Meraga Rasathanesi'ne nakledildiği ifade edilmektedir.³⁷⁶

Bağdad'da yaşanan katliam ve yağmadan sonra Hülagu katliam ve yağmanın durdurulmasını emretti. Hülagu daha sonra havanın pis kokusundan dolayı 20 Şubat tarihinde Bağdad'dan çıkarak Vakıf ve Celabiye köyüne geldi ve halifeyi yanına çağırttı. Daha sonra Hülagu'nun yanına giden el-Müsta'sım Reşidüddin'e göre 20 Şubat, Tûsî'ye göre 21 Şubat 1258 tarihinde büyük oğlu ve yanında bulunan diğer kişiler ile birlikte Vakıf köyünde öldürüldü. Ardından Abbasi ailesinden önemsemedikleri birkaç kişi hariç herkes öldürüldü. Halifenin küçük oğlu Mübarekşah'ı Olcay Hatun'a verdiler. Mübarekşah daha sonra Meraga'da Nasireddîn Tusî yanına gönderildi. Halifenin ortanca oğlu ise 22 Şubat tarihinde öldürüldü.³⁷⁷ Cûzcânî'ye göre Musul hakimi Bedreddîn Lülü ve bazı kişiler, el-Müsta'sım'ın hayatta kalması durumunda Müslümanlar'ın onun etrafında birleşebileceğini ve isyan edebileceğini söyleyerek Hülagu'yu el-Müsta'sım'ın öldürülmesi için teşvik etmişlerdir.³⁷⁸ Diğer taraftan Hülagu'nun Bağdad'a girme

³⁷⁶ Âştîyânî, *Tarih-i Moğol*, s. 502; M. Fuad Köprülü, "XIII. Asırda Maraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, VI, sayı 23–24, (1942), s. 222-223.

³⁷⁷ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1017-1018; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 46-47; Tûsî/Kazvînî, "Zeyl-i Vâka-yi Bağdad", s. 291; Tûsî/Öztürk, "Zeyl-i Vâka-yi Bağdad", s. 601; Halife Musta'sım'ın öldürülüşü konusundaki bir tartışma için bkz. J. A. Boyle, "The Death of the Last Abbâsîd Caliph, a Contemporary Muslim Account", *Journal of Semitic Studies*, VI (1961): 145–161.

³⁷⁸ Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasîrî*, C. II, s. 197-198; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsîrî*, s. 162-163.

konusunda aksi görüşler söyleyen münecimler ihanetle suçlanarak yasaya çarptırıldılar.³⁷⁹

Hülagu'nun Bağdad'ı ele geçirmesi ile beş asırlık Abbasi Devleti sona erdi. Abbasi Devleti'nin ortadan kalkması birkaç İslam şair ve müellifinin söyledikleri acı şeyler dışında, bu hadise İslam dünyasında hiçbir suretle büyük bir yankı uyandırmamıştır.³⁸⁰ Bu şairlerden birisi meşhur Sadî Şirazî'dir. Sadî, Bağdad'ın düşmesi ile Bağdad Mersiyesi adında bir şiir yazmıştır.³⁸¹ Esasen halifelik uzun süredir etkinliğini kaybetmişti. Moğollar'ın yaptığı tek şey ölmüş olan birşeyin cenazesini ortadan kaldırmak olmuştu.³⁸²

Öte yandan Moğollar Irak'taki diğer şehirleri ele geçirmekte zorlanmamışlardır. Hülagu Mart 1258 tarihinde Şeyh Mekarim'e geldi ve buradan da Hanikin'e gitti. Hülagu Bağdad'ı muhasara ettiği zaman Hille'den bazı kişiler gelerek Moğollar'a itaat ettiklerini bildirmişlerdi. Hülagu, Tuka ve Nahli Nahcivani'yi Hille'ye ve onların arkasından da Buka Timur'u Hille, Kufe ve Vasıt tarafına gönderdi. Hille halkı itaat ettikleri için kendilerine dokunulmadı. Buka Timur 23 Şubat 1258 tarihinde buradan Vasıt tarafına yöneldi. Ancak Vasıt itaat etmeyince Moğollar buraya saldırarak şehri ele geçirip

³⁷⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 39.

³⁸⁰ W. Barthold, M. Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 171

³⁸¹ Muslihiddîn Sa'dî Şirazî, *Külliyât-ı Sa'dî*, Tashih Muhammed Ali Furûğî, İntişârât-ı Hermes, Tahran, 1385, s. 1139-1142; Şiirin Türkçe çevirisi için bkz. Ömer Ünal, "Sa'dî Şirazî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdad Mersiyesi", *Nüşa*, VI, sayı 21 (2006), s. 89-110; Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, s. 281-283.

³⁸² Bernard Lewis, *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çeviren Selin Y. Kölay, 10. baskı, Arkadaş Yay., Ankara, 2014, s. 124.

yaklaşık 40 bin kişiyi öldürdüler. Buka Timur daha sonra Huzistan tarafına yöneldi. Basra tarafında bulunan ahali de Moğollar'a itaat etti.³⁸³

Hülagu Bağdat'a yürüdüğü sırada Urugtu Noyan'ı Erbil Kalesi üzerine göndermişti. Urugtu Noyan Erbil kuşattığı zaman buradaki Kürtler Moğollar ile mücadele etmeye başladılar. Erbil Hakimi Taceddîn İbn Selaye-yi Erbilî aşağı inip Moğollar'a tabi oldu ise de kaledeki Kürtler savaşımaya devam ettiler. Urugtu Noyan daha sonra İbn Selaye'yi Hülagu yanına gönderdi ve İbn Selaye suçlu bulunarak burada idam edildi.³⁸⁴ Ele geçirilen bu şehirlerden sonra Irak coğrafyasının tamamı İlhanlı devletine geçmiş oldu.

Bağdat'ın zaptından ve hilafetin yıkılmasından sonra Hülagu Hemedan yoluyla Azerbaycan'a çıktı. Bağdat'ta alman ganimetlerin teşkil ettiği hazine göl üzerindeki bir adada müstahkem bir şato içine kondu. Bağdat'ın düşmesinden sonra Musul Atabeg'i ihtiyar Bedreddîn Lulu, o sırada Meraga'da ordugâh kurmuş olan Hülagu'nun huzuruna gelerek bağlılığını sundu. Onu takiben Fars Atabeg'i Ebubekir Han, Bağdat'ı zaptından dolayı tebrik etmek için oğlu Sa'd'ı gönderdi. Aynı zamanda o sırada Tebriz civarında yerleşmiş bulunan Hülagu'nun ordugâhına iki Anadolu Selçuklu sultanı, iki rakip kardeş, II. İzzeddîn Keykâvus ile IV. Kılıç Arslan da geldiler. Keykâvus çok korku içinde idi. Çünkü 1256'da onun ordusu Aksaray'da kendisini perişan eden Moğol kumandanı

³⁸³ Tûsî/Kazvînî, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, s. 291; Tûsî/Öztürk, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, s. 602; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1019-1020; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 48-49.

³⁸⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1021; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 49-50.

Baycu'ya karşı durmak teşebbüsünde bulunmuştu. Ancak Keykâvus Hülâgu'ya kendini affettirdi.

Ceyhun'dan Bağdad'a kadar olan bölge Moğol hâkimiyetine girdikten sonra Hülâgu Han yönünü Suriye ve Mısır'a çevirdi. 12 Eylül 1259 gününde Van gölüne ulaşan Hülâgu, şehzade Yeşmut ve Suntay Noyan'a Meyyafarikin'i kuşatmalarını emretti. Bu emirliğin başında o sırada el-Kâmil Muhammed vardı. Meyafarikin, uzun bir muhasaradan sonra nihayet zapt edildi ve el-Kâmil işkence ile öldürüldü.³⁸⁵

Musul Meliki Salih İsmail'e Amid'i ele geçirme görevini veren Hülâgu Ahlat, Hakkari, Ruha, Nusaybin ve Harran istikametini izleyerek Fırat nehrini geçti ve Aralık 1259'da Halep'e vardı. Halep'i muhasara eden Moğollar 25 Ocak 1260 tarihinde şehri ele geçirdiler.³⁸⁶

Hülâgu daha sonra Halep'e geri döndü ancak Şam'ı ele geçirmek için Ketboğa'yı buraya gönderdi. Moğollar kısa bir süre içerisinde Şam'ı ele geçirdiler. Hülâgu Han Halep'teyken Hama ve Humus şehri ileri gelenleri onun huzuruna çıkıp bağlılıklarını bildirdiler.³⁸⁷

Ağustos 1259 yılında Mengü Kaan vefat etmiş Kubilay ve Arık-Buka arasında taht kavgası başlamıştı. Ayrıca Kafkasya hududunda Hülâgu, Altınorda hükümdarı Berke tarafından tehdit ediliyordu. Esasen Berke, Hülâgu'nun Bağdad'da yaptığı katliamdan

³⁸⁵ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çeviren Hrant D. Andreasyan, Yeditepe, İstanbul, 2012, s. 52-53; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 92-93.

³⁸⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1026; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 53; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 364.

³⁸⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1027; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 54-55; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 39.

dolayı ona kızmıştı. Bu nedenlerden dolayı Hülagu, Ketboğa'yı 10.000 veya 20.000 gibi bir kuvvetle bırakıp önce 7 Haziran 1260 tarihinde Ahlat'a buradan da Tebriz'e gitti.³⁸⁸

³⁸⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1028; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 55; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 351.

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI İDARESİNDE BAĞDAD

A. HÜLAGU VE ABAKA DÖNEMLERİNDE BAĞDAD

1. BAĞDAD'DA İLHANLI İDARESİNİN BAŞLANGICI

İlhanlı Devleti'nin kurulması ve Bağdad'ın ele geçirilmesinden sonra yeni Moğol eyaletleri Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Azerbaycan, Mugan, Arran, Anadolu, Şirvan, Cezire, Kürdistan, Huzistan, Fars, Şebankare, Kirman, Mekran, Sistan, Kuhistan, Horasan, Mazendaran, Kumis, Ermeniye ve Gürcistan oldu. Hülagu'nun Tebriz'i başkent olarak seçmesiyle birlikte Irak, İlhanlı Devletinde ikincil bir eyalet olarak kaldı. Bağdad ise bu eyaletin merkezi idi.³⁸⁹

İlhanlı yönetimin başlangıcında Irak'ta beş bölge vardı. Bunlar Horasan Yolu, Bendenîcîn, Hâlis Amâl-i Şarkiyye; Amâl-i Furatiyye; Amâl-i Vasıtiyye ve'l-Basriyye; Amâl-i Hilliye ve'l-Kufiyye ve Amâl-i Düceyl ve'l-Mustansırı idi. 1273 yılında Abaka Han'ın emriyle Tuster ve ona bağlı yerler'de Irak eyaletine eklendi. Sonrasında Amâl-i Anbâr ve Amâl-i Dakuka Irak eyaletine eklendi.³⁹⁰

³⁸⁹ Wu, *The Fall Of Baghdad*, s. 144-145.

³⁹⁰ Wu, *The Fall Of Baghdad*, s. 146-147.

Bağdat Moğol egemenliğine girdikten sonra Hülâgu ilk olarak şehirde temsilcisi ve şahne³⁹¹ olarak Ali Bahadır'ı atadı. İbnü'l-Alkamî'yi yine Abbasi döneminde olduğu gibi vezir olarak bıraktı.³⁹² Böylece İbnü'l-Alkamî bir Moğol şahnesiyle beraber Bağdatın işlerini ele aldı. Fahreddîn Damganî Abbasilerde olduğu gibi Sahib Divan³⁹³ olarak atandı. Emir Karakay İmâdeddîn Ömer Kazvînî naib olarak görevlendirildi ve kendisi Halife Mescidi'ni ve Meşhed-i Musa Cevad'ı tamir etme görevi verildi. Necmeddîn Ebu Cafer Ahmed-i İmrân'a Bağdad'ın doğusundaki Horasan yolu, Halis ve Bendenîcîn'in vilayetlerinin idaresi verildi. Nizameddîn Abdülmümin Bendenîcîn Kadî'l-kudatlığa tayin edildi. İlğay Noyan ve Karabuka üç bin Moğol askeri ile birlikte Bağdad'ın onarılması için gönderildi.³⁹⁴ Ancak İbnü'l-Alkamî üç ay sonra Haziran 1258

³⁹¹ Şahne, bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askerî valiye verilen isimdir. Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, “Şahne”, DİA, İstanbul 2010, C. 38, s. 292-293.

³⁹² Cûzcânî/Habîbî, *Tabâkat-ı Nasırî*, C. II, s. 200; Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, s. 164; İbnü'l-Fuvatî/Cevad, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 331; Murtaza Ravendî, *Tarih-i İctimaî-i İran*, C. 8, Tahran, 1382, s. 297; Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, C. 3/1, s. 15; Tûsî/Kazvînî, *Zeyl-i Bağdad*, s. 291; Tûsî/Öztürk, *Zeyl-i Bağdad*, s. 601; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, s. 35; Benâkâtî, *Tarih-i Benâkâtî*, s. 419; Brown, *Tarih-i Edebiyat-ı İran ez Firdevsi tâ Sâdi*, C. II, s. 150.

³⁹³ İlhanlılar'da mutlak surette hükümdar namına devletin bütün işlerinden mesul olan vezir ile Sahib Divan'dı. Bazen bu iki vazifenin bir kişi üzerinde birleştiği de olurdu. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, İstanbul, 1988, s. 209.

³⁹⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1019; Reşîdüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 2013, s. 47-48.

tarhinde öldü.³⁹⁵ Onun ölümünden sonra oğlu İzzeddîn Ebu'l-Fazl Muhammed onun yerine vezirlik görevine getirildi.³⁹⁶

Ancak, Hândmîr ve Vassâf'a göre İbnü'l-Alkamî, halifelîge ihanet ettiği için Hûlagu'dan lütuf görmemiştir. Bu müelliflere göre Hûlagu "*Efendisine sadık olmayan birinden ne beklenebilir?*" diyerek İbnü'l-Alkamî'ye iltifat göstermemiş ve Bağdad yönetimini Necmeddîn b. İmrân'a vermiştir. Ayrıca yine adı geçen müelliflere göre "*İbnü'l-Alkamî'ye İbn-i İmrân'ın emirlerine uymasını emretmiş ve bu nedenle İbnü'l-Alkamî kederinden hastalanmış ve birkaç gün içinde ölmüştür*" diye nakletmektedirler.³⁹⁷ Vassâf, İbn İmrân'a bu görevin Bağdad muhasarası sırasında Moğollar'a erzak ve yiyecek yardımı yapması nedeniyle verildiğini bildirmektedir.³⁹⁸ Ancak bu bilgi diğer kaynaklar ile karşılaştırdığımızda doğrulanamamaktadır.

Moğollar Bağdat'ın yerel eski yönetimsel yapısından yararlanarak bir nevi buradaki idareyi çok değiştirmeden burayı yönetmeye devam etmişlerdir. Sevil elitler çeşitli yönlerden çoğunlukla yönetime katılmışlardır. Onlar İlhanlı yönetiminin

³⁹⁵ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1020-1021; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 49; Brown, *Tarih-i Edebiyat-ı İran ez Firdevsi tâ Sâdi*, C. II, s. 151; Cûzcânî "*Hûlagu'nun Bağdad'dan geri dönüşünden sonra Halife el-Müsta'sım'ın vadiye kaçarak sağ kalan askerlerinden on bin kişinin toplanarak Bağdad'a saldırdığını ve İbnü'l-Alkamî ve Ali Bahadır'ı öldürdüğünü veya başka bir rivayet daha naklederek Hûlagu'nun efendisine ihanet ettiği için İbnü'l-Alkamî'yi idam ettirdiğini*" söylemektedir. Bkz. Cûzcânî/Uyar, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 164-165.

³⁹⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 333; Safâ, *Tarih-i Edebiyat der İran*, C. 3/1, s. 141.

³⁹⁷ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 96-97; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 30-31.

³⁹⁸ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 31.

uygulamasını kolaylaştırmışlardır. Sivil elitlerin ve İlhanlıların çabalarına rağmen ekonomi giderek bozulmaya devam etmiştir. Bu dönemde İlhanlı hanedan ve sivil elit temsilcileri Cengiz hanedan yasası ve İslam'ın politik görüşü temelli bir politikal sistem oluşturmak için çaba göstermişlerdir.³⁹⁹

Bağdad'da daha sonra Hülagu'nun emriyle birtakım imar faaliyetlerine girişilmiş ve pazarlar onarılmıştır.⁴⁰⁰ 7 Mart 1258 tarihinde İbnü'l-Alkamî'nin oğlu İzzeddîn ve Sahib Divan Fahreddîn Damganî işlerin durumunu bildirmek için Hülagu'nun yanına gelmişlerdir.⁴⁰¹

İlhanlılar'ın Bağdat'taki siyasi tarihi Hülagu'nun sivil ve askeri idarecileri Şubat 1258 yılında atamasıyla başladığını söylemiştik. Ali Bahadır 1258 yazında Hamedan yakınında kamp kuran Hülagu'ya şehrin vaziyetini rapor ediyordu. Ali Bahadır başlangıçta şahne olarak Bağdat'ta önemli bir mevkide yer alıyordu. Zaten Moğollar'da askeri kişiler idari anlamda otorite sahibiydiler. Fakat Ali Bahadır'ın önce Vezir İzzeddîn Alkamî, sonra da Ata Melik Cüveynî ile arası açıldı. Çünkü adı geçen iki kişinin Bağdat'taki otoritesi ve nüfuzu Ali Bahadır'ı rahatsız ediyordu. Özellikle İzzeddîn Alkami'nin Abbasi resmi geleneklerini sürdürmeye devam etmesi Ali Bahadır'ı rahatsız

³⁹⁹ Keith Weissman, *Mongol Rule in Baghdad, Evidence from the Chronicle of Ibn al-Fuwati: 656 to 700 A. H. /1258 to 1301 C. E.*, The University of Chicago, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago,1990, s. 4.

⁴⁰⁰ Tûsî/Kazvînî, “*Zeyl-i Bağdad*”, s. 291; Tûsî/Öztürk, “*Zeyl-i Bağdad*”, s. 602; Reşidüddin, Hülagu'nun imar faaliyetlerini çok seven biri olduğunu söylemektedir. Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1048.

⁴⁰¹ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1019; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 48.

ediyordu.⁴⁰² Bu durum İlhanlı askeri aristokrasisinin bazı üyelerinin Irak'ta sivil yöneticilerin varlığından rahatsızlık duyduğunu göstermektedir.⁴⁰³

Bütün bunlara rağmen Bağdad'da düzeni hızlıca sağlamak için atamalar devam ediyordu. Necmeddîn Abdülgani İbn el-Dernus ve Şerafeddîn Alevî'ye eyalet yönetiminde vezir ve Sahib divana yardım etme görevi verildi. Abbasiler zamanında Hacibü'l-bâb olan Taceddîn Ali İbn el-Devamî'ye Furatiye'nin bazı işleri sadr görevi verildi. Fakat onun kısa bir zaman sonra ölmesinde sonra yerini oğlu Mecdeddîn Hüseyin aldı. Bir süre sonra Vezir İbnü'l-Alkamî, Fahreddîn Damganî ve Necmeddîn b. İmrân, Hülagu'nun huzuruna çıkarak Bağdad şehrinin durumu hakkında görüştüler. Hülagu, Vezir ve Sahib Divan'ın siyasi işlerde birlikte hareket etmesini emretti.⁴⁰⁴

Bu atamalardan sonra vezir ve diğer görevliler Bağdat'ta işleri ele aldılar. Şehrin diğer idari, mali, sosyal işlerini yapmak için bir takım görevliler atadılar. Siraceddîn İbn Bahilî'ye, Vasıt ve Basra'nın işleri; Necmeddîn bin Muin'e Hille ve Kufe'nin işleri; Fahreddîn Mübârek İbnü'l-Muharrimî'ye Duceyl ve Mustansirîyye'nin işleri verildi. İzzeddîn İbn Ebi el-Hadîd Katibü'l-Sallah yani baş kâtip oldu fakat onun ölümünden sonra İbnü'l-Cemal el-Nasrânî onun yerine atandı. İzzeddîn İbnü'l-Musevî el-Alevî naibü'ş-şurta olarak görev aldı. Şeyh Abdüssamed bin Ebi el-Ceyş Mescid-i Kumriye'nin imamı ve hazinedar olarak atandı. Şehabeddîn İbn Abdullah vakıfların sadrı olarak atandı ve kendisine Camiü'l-Halife'de bir yer verildi. Ayrıca kendisine Camiü'l-Halife'yi tamir etme, okullar ve hanları açma, fakirler ve sufilere yer göstererek onlara maaş bağlama

⁴⁰² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 341; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 202.

⁴⁰³ Weissman, *Mongol Rule in Baghdad*, s. 43.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 331-332; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 196-197.

görevi verildi. O halifenin sarayının anahtarlarını Mecdeddîn Muhammed İbn Esir'e verdi. Ermeni Katolikos'una Dicle sahilindeki Devâtdâr-ı Kebîr Alaeddîn Tabers'in sarayı verildi ve Katolikos burada ikamet etmeye başladı. Ayrıca sarayın ortasına bir çan koydu. Katolikos ayrıca bayanlara ait Darü'l-Felek'e el koydu. Bununla da yetinmeyerek saraya komşu olan Beşiriye Ribat'ını ele geçirdi. Bu ribatın kitabelerini harap ederek Süryani dilinde kitabeler koydu.⁴⁰⁵

Bu atamalardan anlaşılacağı üzere Hülagu, Abbasiler'de hizmet eden görevlilerden istifade yoluna gitmiş ve onlardan yararlanmak istemiştir. Ayrıca Hristiyan Katolikos'a bazı önemli yerleri vermesinden onun Hristiyanları koruyup kolladığını anlıyoruz. Bunun sebebi, yukarıda belirttiğimiz üzere Hülagu'nun Hristiyan karısı Dokuz Hatun'un tesiri idi. Bütün tayinler tamamlandıktan sonra Bağdat'ta okullar, pazarlar tekrar açıldı ve şehir yaşamı yavaş yavaş normale döndü. İlhanlılar'ın Bağdat'taki yeni yönetimi tecrübeli Abbasi bürokrasisinden gelen kişilere vermesi şehirde yönetsel olarak herhangi bir kesintinin olmamasını temin etmek şeklinde yorumlayabiliriz. Moğollar şehre kendi görevlilerini atamak yerine bu görevleri daha önce icra etmiş olan Abbasi siyasetini bilen ve halkı tanıyan kişilerden seçti. Fakat bu görevliler tamamen Moğollar'a bağlı kalacaktı. Bunun sebebi Moğollar'ın ele geçirdiği yerde zorluk yaşamayarak, burada yaşayan halka kendini kabul ettirmektir. Zira Bağdat halkı kurulduğundan beri kendilerince kâfir sayılan hiçbir devlet tarafından yönetilmemiştir. Dolayısıyla bu bir takım zorluklara sebep olabilirdi. Ayrıca Bağdat'ın ele geçirilmesi sırasında çok kan dökülmüş ve Müslümanlar çok büyük acılar çekmişti. Bunu bilen Moğollar şüphesiz idari anlamda en kolay bir şekilde bu işin üstesinden gelmek istiyordu.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Fuâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 333; İbnü'l-Fuâtî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 197-198.

Bağdat'ta İlhanlı yönetiminin başlangıcında Vezir İbnü'l-Alkamî'nin ve onun ölümünden sonra oğlu İzzeddîn Ebu'l-Fazl'ın onun yerine atandığını söylemiştik. Ancak İzzeddîn Ebu'l-Fazl Alkamî de babası gibi çok yaşamayarak Kasım-Aralık 1259 yılında vefat etti. Alkamî ve oğlu öldükten sonra Bağdat'ta “vezirlik kurumu” artık sona erdi ve bu tarihten sonra Bağdat'ta Arap bürokrasisi yerine İran bürokrasi daha ağır basmaya başladı.⁴⁰⁶

Bağdad'da yeni yönetim tesis edilmeye çalışılırken bir takım sıkıntılar da baş gösteriyordu. Bu durumun Bağdad'da ilk yıllarda yüksek kademedeki yer alan kişiler arasındaki çekişmeyi göstermesi açısından ilginçtir. Sahib Divan Fahreddîn Damganî, 1259 yılında Irak şehirlerinin emirleri ile birlikte Hülagu'yu Azerbaycan'daki karargâhında ziyaret etti. Hülagu bu ziyaret sırasında ona ihsanda bulundu ve onu Bağdat'ın baş sivil idarecisi olarak tayin etmeyi düşündü. Ancak Necmeddîn b. İmrân, Sahib Divan Fahreddîn Damganî'yi Abbasiler'e mensup bir kişiyi hapishaneden serbest bırakarak Şam'a kaçmasına neden olmakla suçladı. Bunun üzerine olay soruşturuldu ve Damganî hapse atıldı. Damganî bir süre sonra Azerbaycan'a bağlı Oşno'da vefat etti. Damganî'nin ölümünden sonra Necmeddîn Mu'în Irak'ın Sahib Divanı oldu ancak Bağdat'a geldikten kısa bir süre sonra burada vefat etti.⁴⁰⁷

Hülagu'nun yanına giden kişilerden biri de Vasıt ve Basra'nın sadrı Siraceddîn İbn Bahilî idi. Siraceddîn, işleri ihmal ettiği ve bozukluğa neden olduğu konusunda ittiham edildi ve bunun üzerine idam edildi. Siraceddîn'in öldürülmesinden sonra Vasıt'ın

⁴⁰⁶ Abbas el-Azzavî, *Tarihü'l-Irak Beyn İhtilaleyn (Hükümetü'l-Moğol)*, C. I, Bağdad, 1935, s. 236.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 338; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 200.

idaresi daha önceden İsa ve Mülk Nehirlerinin sadrı olan Mecdeddîn Salih bin Huzeyl'e verildi ve Salih bin Huzeyl, Vasıt'a giderek buranın işlerini düzene koydu.⁴⁰⁸

Öte yandan 1259 yılında Bahaeddîn Ali İbn el-Fahri İsayi Erbilî, Erbil'den Bağdat'a gelerek Bağdat'ın İnşâ Kâtibi oldu ve ölünceye kadar bu görevde devam etti. Yine yılda Bağdat halkının bir yerde toplanması emredilerek toplanan kişilerin adları kaydedildi. Her bin, yüz, on kişiye bir emir tayin edildi. Herkese durumuna göre ödemesi için bir miktar vergi tayin edildi ancak çok yaşlılar ve çocuklar bu paradan muaf tutuldu. Bu kural Ata Melik Cüveynî'nin Bağdat Irak emirliğine kadar devam etti ve daha sonra Cüveynî tarafından kaldırıldı.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 338; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 200.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 339-341; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 201-202.

2. ALÂEDDİN ATÂ MELİK CÜVEYNÎ DÖNEMİ

Ata Melik Cüveynî 1225 veya 1226 yılında Horasan'ın Cüveyn şehrinin Azadvar kasabasında doğmuştur.⁴¹⁰ Cüveynî ailesi İran'nın en eski ve meşhur ailelerinden birisi idi.⁴¹¹ Bu aile Horasan ve Kuhistan arasındaki Cüveyn⁴¹² şehrinde yaşıyordu.⁴¹³

Alaeddîn'in dördüncü atası Bahaeddîn Muhammed, Harezmşah Sultanı Alaeddîn Tekiş'in Rey seferi sırasında Cüveyn'de onun hizmetine girmiş ve böylelikle Cüveynî

⁴¹⁰ el-Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, Tahkik Ömer Abdusselâm Tedmürî, 68. Tabaka, Beyrut, 1419, s. 83; İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *Telhîs Mecmâ el-Âdâb fî Mûcem el-Elkâb*, Tahkik Muhammed el-Kazım, C. II, Tahran, 1416, s. 316; İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî *Telhîs Mecmâ el-Âdâb fî Mûcem el-Elkâb*, Tahkik Mustafa Cevad, C. IV, Dimaşk, 1963, s. 1036.

⁴¹¹ Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Düstûr el-Vuzerâ*, Tahkik Said Nefisi, Tahran, 1355, s. 267.

⁴¹² Cüveyn şehri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. II, s. 192; Hâzmî, Muhammed b. Musa, *el-Emâkin*, y.y., s. 68; Burûsevi, Muhammed b. Ali, *Evzah el-Mesâlik ila Marife el-Büldân ve'l-Memalik*, Tahkik Mehdi Abdürrevazih, C. I, Beyrut, 1425, s. 282; Şirvanî, Zeynelabidin b. İskender, *Bostan el-Seyâha*, C. I, Tahran, y.y., s. 206; Hanbelî, Abdurrahman b. İbrahim Hüseyini, *Kalâidü'l-Ecyâd fîmâ İttifak fî't-Tesmiyye min el-Bikâ' ve'l-Bilâd*, Tahkik Velid Abdullah Menis, Kuveyt, 1430, s. 106; İ'timâd el-Saltana, Muhammed Hüseyin b. Ali, *Mirâtü'l-Büldân*, Tahkik Abdülhüseyin Nevai ve Mîr Haşim Muhaddîs, C. IV, Tahran, 1367, s. 2294;

⁴¹³ el-Kazvînî, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut, 1998, C. I, s. 352; *Sefernâme-i Hatt-î Farsi*, C. I, Tahran, 1388, s. 643.

ailesi Harezmşahlara intisap etmişti.⁴¹⁴ Ata Melik Cüveynî'nin büyük dedesi Bahaeddîn Muhammed b. Ali'nin dayısı Muntecibeddîn Bediu'l-Katib el-Cüveynî, Sultan Sancar'ın en gözde adamlarından olup divan-ı inşa dairesinin başkanlığını yapıyordu.⁴¹⁵ Ata Melik Cüveynî'nin dedesi Şemseddîn Muhammed Cüveynî ise Sultan Muhammed Harezmşah zamanında divan-ı müstevfî görevini yürütüyordu.⁴¹⁶ Şemseddîn Muhammed, Muhammed Harezmşah'ın Moğollara yenilmesinden sonra onunla birlikte Belh'ten Nişabur'a kaçmıştı.⁴¹⁷ Şemseddîn, daha sonra Celaleddîn Harezmşah'ın maliye işlerinin başında bulunmuştu.⁴¹⁸

Alaeddîn'in babası, Şemseddîn'in oğlu Bahaeddîn Muhammed ise önce Harzemşahlar'ın ve 1232-1233 yıllarında Cin Timur zamanında Moğollar'ın hizmetine girmişti.⁴¹⁹

Cin Timur, Horasan ve Mazenderan'ın defterdarlık görevini Bahaeddîn Muahmmmed'e vermişti. İki yıl bu görevde çalışan Bahaeddîn, 1235 yılında daha sonra Horasan ve Mazendaran valisi olan Körgüz ile birlikte Ögedey'in yanına gitti. Ögedey burada Bahaeddîn'e büyük ilgi gösterdi ve kendisine İran Sahib Divanlığı görevini verdi.

⁴¹⁴ Günaltay, *İslâm Tarihi'nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, s. 219-220.

⁴¹⁵ Muhammed Avfî, *Lübab el-elbâb*, Tahkik Edward G. Brown, C. I, Leiden 1906, s. 78-80.

⁴¹⁶ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 104; İ'timâd el-Saltana, *Mirâtü'l-Büldân*, C. IV, s. 2299.

⁴¹⁷ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 134; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 178.

⁴¹⁸ el-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn Mengübernî*, s. 17.

⁴¹⁹ Şîrîn Beyânî, *Din ve Devlet der İran ahd-i Moğol*, C. II, Tahran, 1371, s. 385; Murtaza Ravendî, *Tarih-i İctimaî İran*, C. 2, Tahran, 1382, s. 299-300.

Uzun süre İran, Horasan ve Mazenderan’da Moğol umumi valilerinin hizmetinde bulunan Bahaeddîn, böylece 1235 yılında Ögedey tarafından bütün İran’ın Sahib Divanı oldu.⁴²⁰

Ata Melik Cüveynî yaklaşık 17 veya 18 yaşlarında Emir Argun’un hizmetine girmiş ve gençliğinin ilk yıllarında divanda görev alarak Emir Argun’nun en gözde kâtipleri arasına girmiştir. Emir Argun’un İran yöneticiliği sırasında sık sık Karakurum’a giden Cüveynî, ömrünün yaklaşık on yılını bu şekilde geçirmiştir.⁴²¹ Emir Argun’un 1249 yılında kendini savunmak için başkente yaptığı yolculuk sırasında Ata Melik Cüveynî de onun yanında idi. Ata Melik Cüveynî bu sırada Çağatay hükümdarı Yesü b. Çağatay b. Cengiz Han’ın huzuruna çıkmıştır. Emir Argun’un 1251 yılında Karakurum’da yapılan kurultaya yapılacak yolculuk sırasında Ata Melik Cüveynî, yine Emir Argun ile birlikte idi.⁴²² Emir Argun ve yanındakiler 2 Mayıs 1252 tarihinde Karakurum’a varmışlar ve dolayısı ile kurultay bittikten sonra şehre varmışlardı. Karakurum’dan dönüş tarihleri ise Eylül 1253 tarihindedir.

⁴²⁰ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. II, s. 223-224; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 405-406; Orhan Bilgin, “Ata Melik Cüveynî”, *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 140; M. Fuad Köprülü, “Cüveynî”, *İA*, C. III, İstanbul, 1978, s. 249-250; W. Barthold, [J. A. Boyle], “Djuwayni”, *EI²*, Vol. II, Leiden Brill, 1991, s. 606; Hasan Pirniya ve Abbas İkbâl Aştıyani, *Tarih-i İran ez Ağaz-ı ta İnkiraz-ı Silsile-i Kacariye*, Tahran, 1380, s. 481; Aştıyani, *Tarih-i Moğol*, s. 166.

⁴²¹ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 7; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 75.

⁴²² Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 339.

Ata Melik Cüveynî yaklaşık 1,5 yıl Karakurum'da kalmış ve bu sırada orada bulunan ileri gelenler kendisinden bir eser kaleme almasını istemişlerdir.⁴²³ Çünkü Ata Melik Cüveynî 10 yıl boyunca Moğol ülkelerinin çeşitli yerlerine gitmiş, Maverâünnehr, Türkistan, Çin ve Maçin'e kadar Moğol ve Uygur ülkelerine birkaç defa yolculuk etmiş ve bu sırada meydana gelen olaylara bizzat tanık olmuştu. Diğer taraftan kendisi Moğol devletinde yüksek bir makama sahip olması nedeniyle, Moğol ileri gelenleri ile görüşme fırsatı bulmuştur. Moğol kavimleri hakkında onlardan dinlediği rivayetler eserin bilgi kaynağı açısından önemli idi. Bunun üzerine dostlarının ricası üzerine *Tarih-i Cihangüşa*⁴²⁴ adlı eserine 1252 yılında başlamış ve eserini 1259 yılında tamamlamıştır.⁴²⁵

Ata Melik Cüveynî, Karakurum'da kaldığı sırada Ögedey Kaan'ın emriyle üzerine Karakorum'un kurulduğu Uygur şehirlerinden Ordu Balık'ın eski eserlerini, harabelerini inceledi ve onları büyük ustalıkla tasvir etti. Ata Melik'in bu derece önemli devlet adamları ile görüşmesi ve farklı ülkelere birçok seyahatta bulunması onun idarecilik tecrübesi açısından son derece önemlidir. Yukarıda söylediğimiz gibi zaten kendisi yöneticilik ve idarecilik konusunda geçmişte önemli yerlerde bulunan bir aileden

⁴²³ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 2-3; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 70-71.

⁴²⁴ Bu eser hakkında bkz. Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. I-III, Tahran, 1385; Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013; 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini, *The History of the World Conqueror*, çev. John Andrew Boyle, C. I-II, Cambridge: Manchester University Press, 1958; Osman G. Özgüdenli, "Târîh-i Cihângüşâ", *DİA*, C. XL, İstanbul, 2011, s. 77-79; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 165-166

⁴²⁵ Bilgin, "Ata Melik Cüveynî", s. 140; Köprülü, "Cüveynî", s. 250.

geliyordu. Ayrıca bu ailenin önemini bilen ve tecrübesinden yararlanmak isteyen Moğol şehzadeleri Cüveynî ailesine son derece saygı göstermişlerdir.

Ata Melik Cüveynî 1253 yılında Karakurum'a yaptığı yolculuktan sonra yine Emir Argun'un kâtiplerinden biri oldu. Hülagu'nun 1256 yılında İran'a geldiği sırada Emir Argun Irak, Horasan ve Mazendaran idaresini ona bırakarak tekrar Karakurum'a gitti. Bu seferden önce oğlu Giray Melik, Ahmed Bitikçi ve Ata Melik Cüveynî'yi Hülagu'ya hizmet etmesi için görevlendirdi.⁴²⁶ Hülagu'nun İsmailî ve Bağdad seferlerinde yanında yer alan Ata Melik Cüveynî 1259 yılında ağabeyi Şemseddîn Cüveynî ile İlhanlı Devleti'nde önemli bir göreve getirildi.

1259 yılında Şemseddîn Cüveynî'ni İlhanlılar'da Sahib Divan olarak görevlendirildi. Şemseddîn Cüveynî'nin kardeşi Ata Melik Cüveynî ise Huzistan'da dahil olmak üzere Irak'a Sahib Divan olarak atandı.⁴²⁷ Ata Melik'in bu görevinde İmadeddîn Ömer b. Kazvînî de onunla birlikte olacaktı.⁴²⁸ Reşidüddin, 1263 yılında Şemseddîn

⁴²⁶ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 95; Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. III, s. 101; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, s. 503; Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 980; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 17–18; Pirniya ve Aştiyani, *Tarih-i İran ez Ağaz-ı ta İnkiraz-ı Silsile-i Kacariye*, s. 481.

⁴²⁷ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 339; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 201; Bilgin, "Ata Melik Cüveynî", s. 140, İstanbul 1993; W. Barthold, "Djuwayni", s. 606; Hândmîr herhangi bir tarih vermeden vezirlik makamına Şemseddîn Cüveynî'nin getirildiğini ve Ata Melik Cüveynî'nin ise Bağdad valisi olduğunu bildirmektedir. Bkz. Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 104.

⁴²⁸ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 339; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 201.

Cüveynî ve Ata Melik Cüveynî'ye bu görevlerin verildiğini söylemektedir.⁴²⁹ Ancak Reşidüddin'in verdiği bu tarih doğru değildir. Çünkü Ata Melik'in kendi yazmış olduğu *Tesliyetü'l-İhvân* adlı risalede Bağdat'ın fethinden bir yıl sonra kendisine bu görevin verildiğini söylemektedir. Ata Melik bu durumu eserinde şöyle anlatmaktadır:

*“Sen hükmünü istediğine verir istediğinden de çekip alırsın (Âl-i İmrân:26) hükmü uyarınca Allah, Irak, Bağdat ve Huzistan ülkelerini Abbasoğulların'ın elinden alıp Hülagu'ya teslim etti. O da 657/1259 yılında yani Bağdat'ın fethinden bir yıl sonra o ülkenin yönetimini bu satırları yazanın ellerine bıraktı ve ona bütün işlerde mutlak yetki verdi.”*⁴³⁰

Bu tarihten itibaren Sahib Divan olarak atanan Ata Melik Cüveynî Bağdat'ın işlerini ele almaya başladı. Vezirliğin ortadan kalkmasından sonra Irak merkez yönetimi üçe bölünmüş oldu:

- 1) Askeri yönetici olan Şahne,
2. Sivil görevli olarak Sahib Divan,
3. Vakıf görevlisi olarak sadr.⁴³¹

Ata Melik göreve başladıktan sonra Bağdad'da önemli bir takım işler yaptı. Bunlardan ilki Tuster ve Bayat şehirlerinde bac vergisini kaldırmasıdır. Kendi ifadesiyle

⁴²⁹ Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1049; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 71-72

⁴³⁰ Cüveynî, *Tesliyet'ül-İhvân*, s. 60.

⁴³¹ Wu, *The Fall Of Baghdad*, s. 154.

Hülagu tarafından Bağdad'a gönderildiği zaman Cengiz Han yasası gereğince Tuster ve Bayat şehirlerinde bac vergisini kaldırdığını ifade etmektedir.⁴³²

Vezir İbnü'l-Alkamî ve oğlu İzzeddîn Alkamî'nin ölümünden sonra Bağdat'ta en güçlü sivil otorite temsilcisi Ata Melik Cüveynî oldu. Ata Melik Cüveynî göreve başladıktan kısa bir süre sonra Moğol idarecileri ile bir takım problemler yaşadı. Bu durum yeni tesis edilmek istenen yönetim organizasyonunda sivil-asker çatışmasının ilkiydi. Cüveynî'nin varlığı şahne Ali Bahadır'ı oldukça rahatsız ediyordu.

1260 yılında Ali Bahadır, İmadeddîn Kazvînî ve Irak'ın sadrları Hülagu'ya bir mektup yazarak Ata Melik Cüveynî'nin haksız yere para topladığını ve zimmetine geçirdiğini söylediler. Bu hadisede bazı yerel yöneticilerin de Cüveynî'ye karşı Ali Bahadır tarafında yer aldığını görüyoruz. Bu yüzden Hülagu olayın soruşturulmasını istedi. Yapılan soruşturmada Cüveynî'nin suçu sabit olunca idam edilmesi için Hülagu tarafından emir verildi. Fakat Ata Melik'in ağabeyi Şemseddîn Cüveynî, Hülagu'ya yalvararak kardeşinin affedilmesini istedi. Bundan dolayı Ata Melik affedildi ve sadece sakalı traş edildi. Cüveynî divan toplantılarında bu utançtan dolayı yüzünü kapatıyordu.⁴³³

İleride anlatacağımız üzere Ata Melik Cüveynî birçok defa ağabeyi Şemseddîn Cüveynî'nin yardımı ile başına gelen tehlikelerden kurtulmuştur. Bu olayda eğer Şemseddîn Cüveynî olmasa idi Ata Melik'in Bağdad yöneticiliği bir yıl gibi çok kısa sürecekti. Diğer taraftan Hülagu birçok defa yasaya uymayan Moğol'u bile cezalandırmaktan çekinmiyordu. Bu olayda Hülagu'nun Ata Melik'i affetmesi onun

⁴³² Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihangüşa*, C. I, s. 25.

⁴³³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 343; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 203-204; Azzavî, *Tarihü'l-Irak*, C. I, s. 252.

Cüveynî ailesine karşı duyduğu sevgi ve hürmet nedeniyledir. Kanaatimizce bu olayda Ata Melik değil de başka biri olsaydı çok büyük bir ihtimalle idam edilecekti. Bu olayda Şemseddîn Cüveynî'nin gayreti ve Hülagu'nun Cüveynî ailesine ihtirâmı Ata Melik Cüveynî'nin kurtulmasına neden olmuştur.

Bu sırada Memluk Devleti'nin kısa bir süre önce ortadan kalkan halifeliğe ve Bağdad'a müdahil olmak istediklerini görüyoruz. Esasen Sultan Baybars 1261 yılında Abbasiler'den Kahire'ye gelen Ebu'l-Kasım el-Müstansır-Billah Ahmed'i Kahire'de halife olarak seçmişti.⁴³⁴ Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgiye göre 1261 yılında Sultan Baybars, Halife ailesine mensup ve zenci olan bir genci küçük bir ordu ile Bağdad'ı zaptetmek ve atalarının tahtına oturtmak için yola çıkardı. Aynı zamanda Musul hâkimi Melik Salih'e haber göndererek Musul'a gelmesini ve tahta oturmasını söyledi. Ancak Bağdad üzerine gönderilen genç kişi, Bağdad civarına vardığı zaman Ali Bahadır ordusu ile onu karşıladı ve bu genç kişi de dahil birçok Memluk askeri öldürüldü.⁴³⁵

Bağdad'da sivil-askeri yönetici çatışması ilk yıllarda şiddetle devam ediyordu. 1261 yılında Sahib Divan Şemseddîn Cüveynî, kardeşinin masum olduğunu kanıtlayan bir yarlıg ile Bağdat'a gelerek Ali Bahadır'ı tehdit etti. Şemseddîn Cüveynî'nin kardeşini sıkı bir şekilde koruduğunu görüyoruz. Şemseddîn Cüveynî Ali Bahadır ile görüşerek onu “*Eğer sakal giderse yerine yenisi gelir; ama baş giderse yerine yenisi gelmez*” diye tehdit etti.⁴³⁶ İleride anlatacağımız üzere bu vakadan iki yıl sonra Ali Bahadır idam edilecektir.

⁴³⁴ Suyûtî/Özatağ, *Halifeler Tarihi*, s. 483; İsmail Yiğit, “Müstansır-Billâh, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 119.

⁴³⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 582

⁴³⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 346; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 205.

Hülagu yeni ele geçirilmiş olan Bağdat'ın yönetimi hakkında ciddi bir özen gösteriyordu. 1262 yılında Şemseddîn Cüveynî Bağdat'a gelerek buranın büyükleri ve emirlerinden Bağdat'ın emvali konusunda bilgi aldı. Yapılan soruşturmada İmadeddîn Kazvî'nin Bağdat'da yolsuzlukluk yaptığı tesbit edildi ve bundan dolayı Hülagu'nun emriyle idam edildi. Böylece şahne Ali Bahadır tarafında yer alan bir yönetici saf dışı bırakıldı. Aynı tahkikatta Vasıt hâkimi Meceddeddîn Salih b. Huzeyl'in de yolsuzluk yaptığı anlaşılmıştı. Bu nedenle Meceddeddîn'den mallar talep edilerek kendisine işkence yapıldı ve Vasıt görevinden alındı. Meceddeddîn'den sonra yerine Hemedan hâkiminin oğlu Melik Fahreddîn Menûçehr atandı ve Fahreddîn Menuçehr kendi naibi olarak Fahreddîn Muzaffer b. Terrâh'ı görevlendirdi.⁴³⁷

1263 yılında Ata Melik Cüveynî'nin arkasından sürekli entrika çeviren ve ona iftira atan Ali Bahadır ve el-Tavîl adıyla bilinen Şerafeddîn Alevî idam edildiler. Şerafeddîn Alevî'ye Hülagu tarafından vezir ve Sahib Divana yardım görevinin verildiğini ve Ali Bahadır ile Ata Melik Cüveynî arasındaki mücadeleden yukarıda bahsetmiştik. Şemseddîn Cüveynî Bağdat'ın emirlerinden bu iki kişinin haksız yere ne kadar mala sahip oldukları konusunda yazı alarak bunu Hülagu'ya bildirdi. Hülagu, bu iki kişinin haksız yere mal edindiğini ve yolsuzluk yaptıklarını öğrenince ikisinin idam edilmesi için emir verdi ve bundan dolayı Ali Bahadır ve Şerafeddîn Alevî idam edildiler. Ali Bahadır'ın ölümünden sonra onun vekili Şehabeddîn Davud bin Abdûs zincire vurularak bazı mallar hakkında sorguya çekildi ve on bin dinar ödemeye mahkûm edildi. Ancak Şehabeddîn daha sonra Ata Melik Cüveynî'nin merhametine uğrayarak malları iade edildi. Ali Bahadır'ın öldürülmesi Moğol-Sivil yönetici çekişmesi açısından oldukça ilginçtir. Zira Bağdat'da Moğol olan bir idareci, Moğol olmayan bir idareci çekişmesi

⁴³⁷ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 348; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 207.

neticesinde idam edilmiştir. Bu durum Hülâgu'nun Cengiz Han yasasına uyma konusunda onun ne derece dikkatli olduğunu göstermektedir. Ancak yukarıda bahsettiğimiz Ata Melik'in Ali Bahadır ile yaşadığı ilk olay istisnadır. Ali Bahadır idam edildikten sonra ise Emir Karabuka Bağdat'a şahne olarak atandı.⁴³⁸

Bu dönemde Nasıreddîn Tûsî'nin Bağdat'ın işleri ile yakından ilgilendiğine şahit oluyoruz. Tûsî, bu sırada devlet içerisindeki şehir ve yerleşim alanlarındaki vakıf işlerinin nazırlık görevini yürütüyordu.⁴³⁹ 1264 yılında Nasreddîn Tûsî bölgenin, vakıf, ordu ve memleket işlerini araştırmak için Bağdat'a geldi ve daha sonra buradan Basra ve Vasıt'a giderek astronomi konusunda birçok kitap topladı.⁴⁴⁰

Ata Melik Cüveynî'nin ilk yıllarında kendisine muhalefet insanların çok olduğu görülmektedir. Bu sırada Bağdat'ın doğusundaki Horasan yolu, Halis ve Bendenîcîn'in vilayetlerinin idaresini yürüten Necmeddîn b. İmrân Ata Melik Cüveynî aleyhinde konuşuyordu. Bu nedenle 1264 yılında Mücahediddin Aybek'in oğlu Celaleddîn, Bağdat'a gelerek Ata Melik Cüveynî hakkında dedikodu yapan Necmeddîn b. İmrân'ı yakalayarak Bağdat'ın dışına götürdü. Burada Nasreddîn Tusî, Melik Cüveynî ve bazı

⁴³⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 349-350; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 208.

⁴³⁹ Beyânî, *Din ve Devlet der İran Ahd-i Moğol*, C. I, s. 351; Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 128.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 351; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 208.

emirlerin bulunduğu çadırda Necmeddîn yargılanarak idam edildi ve böylece Ata Melik Cüveynî muhaliflerinden bir kişi daha ortadan kalkmış oldu.⁴⁴¹

Ali Bahadır'ın ortadan kaldırılmasından sonra Ata Melik Cüveynî'nin arası bu sefer de şahne Emir Karabuka ile bozuldu. 1264 yılında Emir Karabuka ve bazı kişiler Ata Melik Cüveynî'yi zimmetine para geçirmekle ittiham ettiler ve bundan dolayı Emir Karabuka'nın emri ile Ata Melik Cüveynî tutuklandı. Karabuka, Cüveynî'nin Azerbaycan'da bulunan ağabeyi Şemseddîn Cüveynî'ye, Ata Melik Cüveynî'nin yaptıkları konusunda kendisine ve Hülagu'ya haber gönderdi. Bunun üzerine Cüveynî ve onu ittiham edenler Hülagu katına çağrıldı ve bir mahkeme kuruldu. Hülagu bazı emirleri olayın soruşturulması amacıyla Irak'a gönderdi. Yapılan soruşturmada Ata Melik Cüveynî'ye isnad edilen suçlar isbat edilemedi. Bunun üzerine Hülagu dedikoducuların idam emrini verdi ve akabinde Emir Karabuka'yı görevinden azletti ve ardından Ata Melik Cüveynî tekrar Bağdat'a görevine döndü. Emir Karabuka'dan sonra Bağdat'ın şahnesi Tûkâl Bahşî; yardımcısı ise Hûştektây oldu.⁴⁴²

Ebu'l-Ferec ise bu olayın 1265 yılında Abaka'nın tahta geçişinden sonra yaşandığını nakletmektedir. Ona göre Ata Melik Cüveynî, Karabuka tarafından yakalandıktan sonra bir ferman gelmiş ve ordugâha gönderilmesi istenmiştir. Ata Melik, Karabuka'nın kâtibi Ermeni genci İsak ve Maaddîler'den birinin eşliğinde ordugâha gönderilmiştir. Maaddî ordugâha vardığında Ata Melik'i kaçırmak için geldiğini söyleyecekti. Ancak ordugâhta kendisinin dövülmesi üzerine bu yalanı Karabuka'nın katibi İsak'ın söylemesini istediğini anlattı. Bunun üzerine İsak ve bu Maaddî

⁴⁴¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 351-352; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 208-209.

⁴⁴² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 352; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 209.

öldürüldü.⁴⁴³ Muhammed Kazvînî'ye göre ise Karabuka ve yardımcısı İshak bir bedevi bularak, bu bedeviye Ata Melik'i Suriye'ye götürmek için klavuzluk yaptığını söylemesini istemişlerdi. Bu sırada bilindiği üzere Memluk-İlhanlı çatışması oldukça şiddetli idi. Bundan dolayı bu bedevinin sözüne inanılmış ve Ata Melik'i yakalayıp Abaka Han'ın kararagahına götürmüşlerdir. Ancak bu bedevi daha sonra bunun iftira olduğunu itiraf etmiş ve daha sonra İshak ile beraber idam edilmiştir.⁴⁴⁴

Bu hadise, bir kez daha Cüveynî ailesi üzerlerine gelen tehlikeyi ustalıkla bertaraf etmiş olduklarını göstermektedir. Bu olaylardan, Alaeddîn Cüveynî idaresinin ilk yıllarında bazı Moğol emirleri ve yerel bürokrasi arasında düşmanlık ve rekabet olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz. Tekrar söylememiz gerekir ki eğer ağabeyi Şemseddîn Cüveynî olmasıydı büyük bir ihtimalle Ata Melik Cüveynî, kendisine isnad edilen suçlar nedeniyle ölüm ile cezalandırılacaktı. Kendisi, ağabeyi vasıtasıyla rakip güçlere karşı dayanabilmiş ve mücadele edebilmiştir.

Bu dönemde baş Sahib Divan olarak Şemseddîn Cüveynî'nin atandığını söylemiştik. Şemseddîn Cüveynî, Nasreddîn Tûsî ile birlikte İlhanlıların baş danışmanı olarak görev yapıyordu. Bunlar İran bürokratik sisteminde yetişmiş tecrübeli devlet adamlarıydı. Kendileri merkezi ve bürokratik devlet yönetimi ile hanedanı güçlendirme siyaseti yürütmekteydiler.

Hülagu 1265 yılında ölümünden kısa bir süre önce Emir Suncak Noyan'ı Irak valisi olarak tayin etmişti. Hülagu'nun 8 Şubat 1265 tarihinde ölümü üzerine 19 Haziran 1265 tarihinde Sulduz kabilesinden Yisuncin Hatun'dan doğan en büyük oğlu Abaka

⁴⁴³ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 586

⁴⁴⁴ Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, Giriş, s. 23

tahta geçti.⁴⁴⁵ Abaka geleneğe uyarak vezirlik makamını yine Şemseddîn Muhammed Cüveynî'ye bıraktı. Bağdat ve Fars ülkelerinin yönetimi de Suncak Noyan'a verdi. Melik Cüveynî'yi ise Emir Suncak'ın naibi olarak görevlendirdi.⁴⁴⁶ Diğer taraftan Abaka, her eyalete Moğol asıllı bir vali yanında bir yerel yönetici de atadı.⁴⁴⁷ Buradan anladığımız kadarıyla Melik Cüveynî'nin 1261-1264 yılları arasında Bağdat'ın Moğol valisi olarak görev yaptığını anlıyoruz.⁴⁴⁸

Irak'ta Sahib Divan olan Melik Cüveynî resmîyetle Suncak'ın naibi olarak görev yaptığı gözüküyordu. Fakat Ata Melik Cüveynî gerçek manada Bağdat'ta hâkim vaziyetteydi. 17 yıl sürecek Abaka'nın saltanatı boyunca (1265-1281) Ata Melik görünüşte Emir Suncak Aka'nın yardımcısı fakat gerçekte ise Bağdat ve Irak-ı Arap'ın tek hâkimiydi.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 103, 108; Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 591; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 58; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1053, 1059; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 74, 78; İbnü'l-Fuvatî bu tarihi 25 Rebiülahir olarak vermektedir. İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 353; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 210.

⁴⁴⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 60; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1061; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 79; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, Giriş, s. 20; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 356; Azzavî, *Tarihü'l-Irak*, C. I, s. 258;

⁴⁴⁷ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *AÜDTCFTAD*, 20, sayı 31 (2000), s. 11.

⁴⁴⁸ Weissman, *Mongol Rule in Baghdad*, s. 49.

⁴⁴⁹ Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, Giriş, s. 21; Köprülü, "Cüveynî", s. 250.

Ata Melik Cüveynî Irak'ın yönetimini ele almasından itibaren Irak'ta olarak çok sayıda idari atama yaptı. Melik Cüveynî'nin bu atamaları yapmasındaki temel gayesi Bağdat'ta kendi siyasetini ve amaçlarını gerçekleştirebilmesi içindi. Bu sayede onun görevde bulunduğu birkaç yılda Bağdat'ta çok önemli bir idari ağ oluştu.⁴⁵⁰ Biz tezimizde Ata Melik döneminde yapılan atamaları kronolojik olarak sıraladık.

Ata Melik Cüveynî döneminde yapılan atamalara baktığımızda 1260 tarihinde Bağdat'ın batı tarafının kadısı olan Sahib Alaeddîn İzzeddîn Ahmed bin Mahmud Zencanî Bağdat'ın Kadiü'l-kudatı olmuştur.⁴⁵¹ 1261 yılında ise Vaiz Celaleddîn Abdülcabbar b. Ukbur Mustansiriyye medresesinde Hanbeliler'in Hocası olmuştur. Son derece bilgili bir olan Ukbur'un ders meclislerine Ata Melik Cüveynî ve ileri gelenler katılıyordu. Öte yandan 1263 yılında Seyyid Rızaeddîn Ali b. Tâvûs Irak'ın Nekabet-i Talibiyân görevine getirilmiştir. Öte yandan İzzeddîn bin el-Zencanî'nin Dicle'nin batı yakasının baş yargıcı olarak atandı. İzzeddîn bin el-Zencanî Cüveynî'nin atamasına kadar Halife Müsta'sım zamanında da aynı görevde hizmet veriyordu.⁴⁵² Melik Cüveynî'nin hayatının sonuna kadar bu görevde kalan Zencanî görme duyusunu kaybettikten sonra yerine Cemaleddîn Abdülcabbar el-Basrî geçecektir.⁴⁵³

1265 yılında Baba lakaplı Razıyeddîn Musul emiri olmuş ve Musul'un eski valisi Zeki Erbilî'yi yakalayıp sorgulamıştır. Yapılan sorgulamalarda Zeki Erbili mali

⁴⁵⁰ Weissman, *Mongol Rule in Baghdad*, s. 53.

⁴⁵¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 343, 346, 349-350; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 204, 205, 208.

⁴⁵² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 322-323, 343.

⁴⁵³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 694.

konularda suçlu bulunmuş ve idam edilmiştir.⁴⁵⁴ Ancak 1268 yılında Baba lakaplı Musul Emiri Razıyeddîn, görevinden azledilmiş ve yerine Erbilli Mesud adında bir Hıristiyan Musul emiri olmuş ve Musul şahnesi de Eşmût adında bir Moğol olmuştur.⁴⁵⁵

1266 yılında Fahreddîn Ebu Said Mübârek b. el-Muharrimî vefat etmiştir. Fahreddîn Muharrimî bir kaç halifeye hizmet etmiş ve son hizmetini de Ata Melik Cüveynî'ye yapmıştır. Fahreddîn, Hülâgu'nun Bağdad'ı ele geçirme sırasında herhangi bir görevde bulunmuyordu. Fahreddîn, Hülâgu'nun emriyle Düceyl'in idaresini eline almış lakin daha sonra kendi isteğiyle Ribatü'l-Harim şeyhlerinden biri olmuş ve ölene kadar bu görevde kalmıştır. Vefatından sonra onu İmam Ahmed b. Hanbel türbesine defnetmişlerdir. Yine bu yılda Nakîb el-Tahir Razîeddîn Ali b. Tâvûs vefat etmiş ve kendisini Hz. Ali'nin türbesinin yanına defnetmişlerdir. Yine 1266 yılında iki fil sahibi adam Bağdad'a gelmiştir. İbnü'l-Fuvatî bu durum hakkında tafsilatlı bilgi vermemektedir. Bu adam ve filler için bir ev tahsis edilmiş ve filleri getiren kişi birkaç gün bekledikten sonra filleri Abaka'ya göndermiştir.⁴⁵⁶

1267 yılında Şemseddîn Muhammed İbnü'l-Kebşî, Bağdad'a gelerek Nizamiye Medresesi'nin hocası olmuştur. Onun derslerine yoğun bir ilgi olmuş ve âlimler ve hakimler derslerine katılmışlardır. Bu dönemde Moğol yöneticilerinin de değiştirildiğine

⁴⁵⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 354; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 210.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 361; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 215.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 356; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 212.

şahit oluyoruz. 1267 yılında Tuka Bahşı'nın, yardımcısı Hoştektay görevinden azledip yerine Tatârkiya'yi getirilmiştir.⁴⁵⁷

1269 yılında Taceddîn Ali b. Tıktakâ-yî Alevî Hille işlerinde görevlendirilmiştir. Yine aynı yılda Kadiü'l-kudat Nizameddîn Abdülmünim Bendenîcî vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra yerine Siraceddîn Muhammed b. Ebî Firâs Hunayisî atanmıştır. 1270 yılında ise Ata Melik Cüveynî geçen sene vefat eden Beşiriyye Medresesi'nin hocası Fahreddîn Tehranî'nin yerine Şeyh Nureddîn Ali İbnü'l-Etlebî-yi Hanefî'yi atamıştır.⁴⁵⁸

Diğer taraftan Bağdad, Abaka döneminde önemli kışlak yerlerinden biri idi. 1269 yılında Abaka, emirler, komutanlar ve vezirler ile Bağdad'a gelmiş ve Abaka baharın sonuna kadar burada kalmıştır. Abaka'nın burada kaldığı süre boyunca Ata Melik ona çeşitli hediyeler sunmuştur.⁴⁵⁹ Aynı şekilde ileride anlatacağımız üzere İlhanlı Devleti hükümdarları sık sık kışlamak için Bağdad'a geleceklerdir.

19 Şubat 1270 tarihinde Ata Melik Cüveynî Cuma namazına giderken Ebreyin Sokağında bir suikaste uğrayarak yaralanmıştır. Bu olayın bir Hıristiyan'ın yaptığı zannedilmiştir. Ancak Ebul Ferec, bu suikasti İsmaililer'in yaptığını söyleyerek suikasti yapanların yakalanarak öldürüldüğünü bildirmektedir.⁴⁶⁰ Anlatılan başka bir dedikoduya

⁴⁵⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 356, 357; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 212, 213.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 363, 365-366; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 216, 218.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 363; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 216

⁴⁶⁰ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 590.

göre ise Caslık'ın⁴⁶¹ Hristiyanları kışkırtması nedeniyle bu olay meydana gelmiştir.⁴⁶² Ebu'l-Ferec bu olaydan sonra papazların, rahiplerin ve bazı Hristiyan zenginlerin tutuklanarak hapse gönderildiğini ifade etmiştir.⁴⁶³

Ata Melik Cüveynî döneminde bazı kişiler Memluklar ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle cezalandırılmışlardır. 1271 yılında Necmeddîn Yahya b. Abdülaziz Nâsuh, Şam Memlukları ile yazıştığı için hapse atılıp işkence edilmiştir. Ancak Nâsuh, daha sonra suçunu itiraf etmesi nedeniyle de idam edilmiştir.⁴⁶⁴

Ata Melik Cüveynî döneminde Bağdad'da Abbasi soyundan gelenler ile Cüveynî ailesi arasında bir takım akrabalıklar tesis edilmiştir. 1272 tarihinde Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu Harun Cüveynî, Bağdad'a gelerek son halife el-Müsta'sım'ın torunu ve Ebu'l-Abbas Ahmed'in kızı Rabia ile evlenmiştir. Bunların nikâhını Kadiü'l-kudat Siraceddîn Muhammed b. Ebî Firâs Hunâyisî kıymıştır. Bir yıl sonra yani 1273 yılında Şerafeddîn Harun Nizamiye Medresesi'nde müderris olmuştur. Şerafeddîn Harun'un derslerine amcası Ata Melik Cüveynî, devlet adamları, müderrisler, âlimler ve birçok kişi katılmaktaydı. Yine aynı yılda Ata Melik Cüveynî, daha önceden el-Müsta'sım'ın oğlu Ebubekir Ahmed'in eşi olan İsmetşah Lebeni ile evlenmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Doğu Hristiyan keşişlerinin reisine *Caslık* denilmektedir.

⁴⁶² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 366; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 218-219.

⁴⁶³ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 590

⁴⁶⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 368; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 220.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 369, 373, 374-375; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 220, 223-224.

1272 yılı Nisan ayında Kadîü'l-kudat Siraceddîn Muhammed b. Ebî Firâs Hunayisî vefat etmiş ve kendisi Ma'rûf-i Kerhî türbesinin karşısında bulunan Suffeyi'ye de gömülmüştür. Kendisi evvelden fakih idi. Sonrasında Beşiriyye Medresesinde ders okumuş, sonrasında kadı olmuş ve bir süre Camiü'l-Halife'de ders vermişti. Onun ölümünden sonra yerine Haziran 1272 tarihinde yerine İzzeddîn Ahmed Zencanî görevlendirilmiştir.⁴⁶⁶ İzzeddîn Ahmed, bir yıl sonra İzzeddîn Muhammed Cafer el-Basrî'yi vekili olarak görevlendirmiştir.⁴⁶⁷

1272 yılında Ata Melik Cüveynî hakkında olumsuz konuşan Ata Melik Cüveynî'nin naiplerinden Necmeddîn Hâce İmam idam edilmiştir. Ata Melik Cüveynî, Necmeddîn'i Horasan'dan Bağdad'a getirerek Mustansırıyye Medresesi'nde fakihlik görevi ve kendi özel işlerinin temsilcisi olarak ona yetki vermişti. Necmeddîn bir süre sonra mevki ve makam sahibi olarak Bağdad'da meşhur olmuştu. Ancak Necmeddîn, Ata Melik Cüveynî aleyhinde konuştuğu için Ata Melik Cüveynî tarafından hapse atılmıştır. Fakat Necmeddîn, hapishaneden tünel kazarak kaçmış ve bir Moğol emirin yanına gidip ona yüksek miktarda para vererek kendisini sultanın yanına almasını istemiştir. Ancak bu durumu öğrenen Ata Melik Cüveynî bunu engellemiş ve Necmeddîn'i yakalatarak idam ettirmiştir.

1273 yılında Şemseddin Cüveynî'nin oğlu Şerafeddîn Harun Nizamiye Medresesinde müderris olarak seçilmiştir. Yine aynı yılda Kadîül-kudat İzzeddîn Ahmed

⁴⁶⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 371-372; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 221-222.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 375; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 224.

b. Zencanî, İzzeddîn Ebu'l-İzz Muhammed b. Cafer Basrî'yi kendi vekili olarak Bağdad'da görevlendirmiştir.⁴⁶⁸

1274 tarihinde Abaka Han, Nasıreddîn Tusî ve bazı askerler ile Bağdad'a gelmiştir.⁴⁶⁹ Abaka Han Bağdad'da halka bir takım ihsanlarda bulunmuş ve Muhavvel şehrinde konaklamıştır. Abaka, daha sonra Muhavvel şehrini Bulugan Hatun'a iktâ olarak vermiş ve kış bittikten sonra geri dönmüştür. Ancak Nasıreddîn Tusî, vakıf işlerini ve diğer bazı şeyleri teftiş etmek amacıyla Bağdad'da kalmış ve vakıf işlerindeki problemleri çözmüştür.⁴⁷⁰ Ebu'l- Ferec, Abaka'nın Bağdad'a geldiği zaman Bağdad'da yoksulluk olduğunu ve gıda maddelerinin nadirleştiğini bildirmektedir.⁴⁷¹ Aynı yılda Abaka, Şuşter ve çevresindeki yerlerin idaresini Ata Melik Cüveynî'ye vermiş ve Ata Melik, buranın idaresi için bazı kişileri görevlendirmiştir.⁴⁷² Görüldüğü üzere Abaka, Ata Melik Cüveynî'nin idare ettiği yerlerin sahasını genişletmiştir. Bu durum Abaka'nın Ata Melik Cüveynî'nin yönetimine duyduğu güven nedeniyledir.

1274 yılında Nakib Taceddîn Ali b. Ramazan b. Tıktakâ Alevî Bağdad'ın dışında Hille'den bir grup tarafından öldürülmüştür. Daha önce söylediğimiz üzere kendisine Hille'nin işleri verilmişti. Bu olay sırasında Abaka Bağdad'da bulunuyordu. Bu hadise Ata Melik Cüveynî tarafından takip edilmiş ve Taceddîn'in katilleri bulunarak idam

⁴⁶⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 372, 374-375; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 222, 223-224.

⁴⁶⁹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 591

⁴⁷⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 375-376; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 224.

⁴⁷¹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 591

⁴⁷² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 376; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 224.

edilmiştir.⁴⁷³ Ancak Muhammed Kazvî'nin *Cemaleddîn Ahmed b. el-Haseniye'l-Alevî'nin Ümdetü't-Tâîb fi Ensab Ali b. Ebî Talib* adlı kitabından naklettiği bilgiye göre “Taceddîn Alevî bu dönemde devlet arazilerini kiralayarak büyük bir servet elde etmiş, bundan dolayı Ata Melik Cüveynî'yi kendisine rakip olarak görmüş ve bu amaçla Abaka'ya Cüveynî'nin azledilmesi için bir mektup yazmıştır”. Ancak Şemseddîn Cüveynî kardeşi Ata Melik Cüveynî'yi bu konuda uyarmış ve Ata Melik Taceddîn'i ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Ata Melik bu amaçla birkaç kişiyi görevlendirmiş ve bu kişiler Taceddîn Alevî'yi ortadan kaldırmışlardır. Ardından Ata Melik, bu suikast için tuttuğu kişileri de asker göndererek ortadan kaldırmış ve sonrasında da Taceddîn Alevî'nin mallarına el koydurmuştur.⁴⁷⁴

Taceddîn Alevî, el-Fahrî kitabının yazarı İbnü't-Tıktaka'nın babasıdır. Bu olaydan dolayı İbnü't-Tıktaka, Ata Melik Cüveynî hakkında kitabında çok ağır ifadeler kullanmıştır. İbnü't-Tıktaka, el-Fahrî'de Ata Melik Cüveynî için şunları söylemiştir:

“Vezir Alaeddîn Ata Melik Cüveynî, Fazl b. Rebî soyundan gelir. Sahib Alaeddîn'e hayret ediyorum; asalet, fazilet sahibi olmasına, tarih ve siyer bilmesine rağmen Fazl b. Rebî'ye nisbep edilmeye nasıl razı oldu? Eğer bu doğru ise sağlam bir akıl bunu kabul etmez. Zira bu en rezil, en ayıp, en aşağı bir neseptir. Birincisi Fazl b. Rebî hür bir kişi değildi, annesi fahişelikle itham ediliyordu. İkincisi Rebî her ne kadar büyük, yetenekli ise de soyu şüpheli idi. Onun nesebi Hz. Osman'ın azadlısı aşağı Mekke'de mezar kazıcısı Hâris'in kölesi Ebû Ferve'ye dayanıyordu. Öyleyse

⁴⁷³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 377; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 225.

⁴⁷⁴ Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, Giriş, s. 23, 96 nolu dipnot.

Ebû Ferve, Osman'ın kölesinin kölesidir. Görülüyorki, bundan daha aşağı, rezil bir soy bulunamaz. Cüveynî'ye şaşıyorum. O bunu anlamaktan uzaktır."⁴⁷⁵

İster İbnü't-Tıktaka'nın söylediği gibi Ata Melik Cüveynî'nin soyu bu şekilde olsun veya olmasın Ata Melik Cüveynî büyük tarihçi ve idarecidir. Onun böyle bir soydan gelmesi onun bir kabahati olmadığı gibi, makam ve mevkisine de gölge düşürmez.

Yine aynı yılda Ata Melik Cüveynî, Vâsıt'a giderek Fahreddîn Muzaffer b. Terrâh ve çevresindeki kişileri yakalatarak mallarına el koyup, Fahreddîn'i görevden uzaklaştırmış ve Fahreddîn'in yerine Şemseddîn Muhammed b. Burûcerdî'yi görevlendirmiştir.⁴⁷⁶ Öte yandan büyük âlim Nasîreddîn Tûsî, 24 Haziran 1274 tarihinde Bağdad'da Dar-ı Susiyan'da⁴⁷⁷ vefat etmiş ve Bağdad'da Musa b. Cafer'in türbesinde defnedilmiştir.⁴⁷⁸ Tûsî zamanında bütün Bağdad'da bulunan medreselere ve ilim yerlerine ait vakıflar onun idaresi altında bulunuyordu. Bu nedenle kendisi birçok defa bu vakıfların durumunu incelemek için Bağdad'a geliyordu.⁴⁷⁹ Ayrıca Tûsî, İlhanlılar'ın İran'daki iktisadi politikaları konusunda danışmanlık yapıyordu.⁴⁸⁰ Diğer taraftan yine

⁴⁷⁵ İbnü't-Tıktaka/Mâyû, *el-Fahrî*, s. 175; İbnü't-Tıktaka/Golpâygânî, *el-Fahrî*, s. 241; İbnü't-Tıktaka/Şeşen, *el-Fahrî*, s. 134-135.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 381; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 227-228.

⁴⁷⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1105; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 115; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 593

⁴⁷⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 380; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 227; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, III, s. 106.

⁴⁷⁹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 593.

⁴⁸⁰ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *AÜDTCFTAD*, 20, sayı 31 (2000), s. 7.

aynı yılda Necmeddîn Muhammed b. Ebi'l-İzzi Basrî, el-Eshab Medresesi'nde Şafii'lerin müderrisi; ayrıca Nasireddîn Fârûsî, Nizamiye Medresesinde müderris olmuştur.⁴⁸¹

1275 yılında Şeyh Muhammed b. Müheyyâ-yî Abbasî, Muğisiyye Medresesi'nde müderris olarak seçilmiştir. Yine bu yılda Seyyid Nakib Cemaleddîn Muhammed b. Tâvûs, Hille'de vefat etmiş ve Hz. Ali'nin türbesi yanında defnedilmiştir. Yine bu yılda Necmeddîn Mansur b. Müezzîn vefat etmiştir. Kendisi Abbasiler döneminde tahıldan sorumlu kişiydi. Bağdad'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra da bu görevde kalmış ve ölene kadar bu görevi ifa etmiştir.⁴⁸²

1276 yılında Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Müheyyâ-yî Abbasî, Camiü's-Sultan'ın hatibi olmuş ve Mustansırıyye medresesinin Bayram namazlarının imamı olarak seçilmiştir. Bu dönemde Vakfın koşuluna göre hutbe verecek kişi Haşimî ve Abbasi soyundan gelmesi gerekirdi. Bağdad'ın zaptedilmesinden sonra Şeyh Muhyiddin'den başka hiçbir Haşimî soyuna mensup biri hutbe vermemişti. Yine bu yılda Musa b. Cafer türbesinin Nakibi Eminateddîn Mübarek Hindî Cevherî azledilerek yerine Necmeddîn Ali b. Musevî görevlendirilmiştir. Yine aynı yılda Şeyh Cemaleddîn Abdullah b. Âkûlî, el-Eshâb medresesinin hocası olmuştur. Diğer taraftan Necmeddîn b. Ebi'l-İzzi Basrî ise Kadiü'l-kudat İzzeddîn b. Zencanî'nin vekili olarak Bağdad'ın hâkimliğine terfi etmiştir. Yine aynı senede İbn Sâ'î lakaplı Taceddîn Ali b. Enceb b. Abdullah b. Ammar b. Ubeydullah vefat etmiştir. Birçok eseri olan İbn Sâ'î'nin son eseri

⁴⁸¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 376; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 225.

⁴⁸² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 382; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 228.

ise el-Zehhad idi. Yine aynı yılda Bağdad'ın büyük mutasarrıflarından Taceddîn Ali b. Abdûs vefat etmiştir.⁴⁸³

1277 yılında Vaiz Şemseddîn Muhammed b. Ubeydullah Haşimî Kufî, Bağdad'da vefat etmiştir. Kendisi Tuteşîyye Medresesinde ders, Camiü's-Sultan'da hutbe ve Bab Bedr'de vaaz veriyordu. 52 yıl yaşayan bu zat aynı zamanda şairdi.⁴⁸⁴ Yine aynı tarihte Baheddîn Ahmed b. Osman Burûcerdî Bağdad'da vefat etmiştir. 1277 yılı Ekim ayında Vasıt Emiri Şemseddîn Muhammed, Tebriz'de vefat etmiştir. Şemseddîn Muhammed'in ölümünden sonra Vasıt'ın idaresi Melik Nasîreddîn Kutluk Şah'a verilmiştir.⁴⁸⁵

1278 yılında Âmîd Şemseddîn Ali b. Âvec vefat etmiştir. Başlangıçta hamallık yapan bu kişi daha sonra hanlara bakliyat ve hurma satmaya başlamıştı. Kendisi ümmi olmasına rağmen daha sonra Bağdad'ın damgalarından sorumlu kişi olmuş ve ardından kendisine Fırat ve Hille işleri verilmişti. Şemseddîn, Şîşî Bahşî ve Moğol Emirler Bağdad işlerini araştırmak için buraya geldiklerinde Sahib Divan Ata Melik Cüveynî hakkında kötü sözler söylemişti. Cüveynî bunun üzerine onu görevinden azlederek mallarına el koymuştur. Bu nedenle durumu çok kötü Şemseddîn Tebriz'e gitmiş ve orada vefat etmiştir. Aynı yılda Kumriyye Camii'nin imamı Mecdeddîn Abdüssamed Mukrî vefat etmiştir. Bağdad'ın zaptedilmesinden sonra divan hazinedarı olan Mukrî daha sonra Kumriyye Camii'ne dönmüştür. Sonrasında Dâr-i Susiyân ribatının şeyhlerinden biri olmuş ve oğlu Ahmed'i ise kendi yerine Kumriyye Camii'nde görevlendirmişti. Ayrıca

⁴⁸³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 385, 386, 387; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 230, 231.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 390-391; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 233.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 395; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 236.

kendisi bu dönemde Camiü'l-Halife'de hutbe vermiştir. Yine aynı yılda Şair İzzeddîn Abdüsselam b. Kebûş Basrî vefat etmiştir.⁴⁸⁶

1279 yılında Ata Melik Cüveynî bir kez daha iftiraya maruz kalmıştır. Bu olay sırasında Bağdad şahnesi Tatarkiya idi. 1279 yılında emlak işleriyle uğraşan Kibâye lakaplı Necm b. Hüseyin, Bağdad şahnesi Tatarkiya'ya yakın bir ilişki kurmuştu. Kibâye'nin Tatarkiya'ya ile yakın ilişki kurmasının nedeni ise Kibâye'nin İbn-i Beka olarak tanınan ve Ata Melik Cüveynî'nin tüm yaptıklarını Tatarkiya'ya bildiren Ahmed Şarabdâr ile arkadaş olmasıydı. Ahmed Şarabdâr, Ata Melik Cüveynî'ye dost gibi görünerek onun gizli sırlarından haberdar olmuş ve Kibâye ile birleşerek Bağdad'ın bazı ileri gelenlerinin ve Ata Melik Cüveynî'nin Şam sultanları ile mektuplaştığını iddia etmiştir. Bu haberi emirler ve hâkimlere haber veren kişi Kibâye idi. Bunun üzerine Ata Melik ve hakkında iddia bulunulan büyükler çağırılmış ve Kibâye'nin sözlerini onların önünde söylemişlerdir. Ata Melik ve ittiham edilen kişiler Kibâye'den delil istemişler fakat kendisi hiçbir delil ortaya koyamamıştır. Bunun üzerine Kibâye'ye baskı yapılmış ve bu nedenle söylediklerinin yalan olduğunu itiraf etmiştir. Kendisini Nusrettin b. Arğeş, onun kardeşi ve oğlunun bu işe mecbur ettiğini söylemiştir. Bundan dolayı bu kişiler çağırılmış ve bu olay kendilerine sorulmuştur. Onlar ise Tatarkiya'nın Kibâye'yi kışkırtması sonucunda bu olayın meydana geldiğini söylemişlerdir. Bundan dolayı iftiracıların hepsi hapse atılmış Ahmed Şarabdâr'da çağrılarak yaptıklarını itiraf etmiştir. Daha sonra Ahmed Şarabdâr Ata Melik'e teslim edilmiş ve bu kişi Ata Melik tarafından hapse atılmış ancak daha sonra ise işkence ile öldürülmüştür. Bu olayın faillerinden İbn Arğeş, bir Arap'a birkaç mektup vererek yakalanırsa bu mektupları kendisine Ata Melik Cüveynî'nin verdiğini söylemesini tembih etmiş ancak bu Arap yakalanarak hapse

⁴⁸⁶ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 395-396; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 236-237.

gönderilmiştir. Öte yandan Kibâye, Fahreddîn Buğdi b. Kaştemur adında birinin bu mektuplaşmada İbn-i Argeş ile birlikte olduğunu iddia etmiştir. Bundan dolayı Fahreddîn Buğdi b. Kaştemur çağrılarak sorgulanmış ancak kendisi bir şey yapmadığını söylemiştir. Ancak bu kişilerin suçlu olduğunu düşünen Ata Melik Cüveynî, büyük orduya giderken bu iki kişiyi idam ettirmiştir.⁴⁸⁷

1279 yılında Vasıt hâkimi Melik Nasreddîn Kutluk Şah görevinden azledilmiş ve yerine Fahreddîn Muzaffer b. Terrâh görevlendirilmiştir. Bu yılda Sadreddîn Muhammed b. Herevî, Bağdad'ın batı kısmının hâkimi ve Beşiriyye Medresesinin hocası olarak görevlendirilmiş ancak iki ay sonra ölmüştür. Yine aynı yılda Necmeddîn Abdülğani İbn-i Dernûs vefat etmiştir. Başlangıçta tuğla işçisi olan bu kişi daha sonra güvercin beslemeye başlamıştı. Sonrasında Darü'l-Hilafe'de güvercin bekçisi olarak çalışmaya başlayan İbn-i Dernus, yükselerek halifeye yaklaşmıştır. Halife onun vasıtasıyla vezire mesaj gönderiyor ve bazı konularda onunla istişare ediyordu. Bağdad'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra divan hazinedarı olan Dernûs, ölene kadar bu görevde kalmıştır.⁴⁸⁸

Sahib Divan Şemseddîn Cüveynî 1277 yılında Türkiye Selçuklu Devleti içinde yaşanan istikrarsızlığı çözmek ve ekonomik durumu yeniden tesis etmek için Anadolu'ya gönderilmişti.⁴⁸⁹ Bu sırada İlhanlı Devletinde mali anlamda sıkıntılar yaşanıyordu. 1279

⁴⁸⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 400, 402-403; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 240, 241-242.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 404, 405-406, 407; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 242, 243, 244.

⁴⁸⁹ İlhan Erdem, "Sahib-i Divan Şemseddîn Cüveynî'nin Anadolu'ya Gelişi, Yeni Moğol Rejiminin Kurulması, Sonuçları", *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan*, Ankara, 2003, s. 333-334.

yılında Ata Melik Cüveynî'ye Bağdad ve çevresinden 50 bin dinar yardım parası toplanması emredilmişti. Bu nedenle Ata Melik'in emriyle Bağdad'ın evleri kaydedilerek ve her evden iki aylık kira talep edilmiştir. Ata Melik Cüveynî para toplama işi ile meşgul olduğu sırada ordudan bir müfettiş gelerek onun hakkında bazı iddiaları soruşturmaya başlamıştır.⁴⁹⁰ Bu soruşturma olayı Mecdü'l-Mülk Yezdî'nin Şemseddîn Cüveynî ve Ata Melik Cüveynî'ye attığı iftiralar nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Ata Melik Cüveynî ve ağabeyi Şemseddîn Cüveynî'ye en fazla zarar veren ve onların İlhanlı Devleti'nde gözden düşmesine sebep olan kişi Mecdü'l-Mülk Yezdî olmuştur. Mecdü'l-Mülk'ün babası Safiü'l-Mülk Yezd Atabeylerine hizmet eden biri idi. Mecdülmük bir süre İsfahan'da Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu Bahaeddîn Cüveynî'nin hizmetinde bulundu ve daha sonra da Şemseddîn Cüveynî'nin hizmetine girdi. Şemseddîn Cüveynî, Mecdü'l-Mülk'e birkaç görev verdi. Bu işlerden biri de Gürcistan'da nüfus sayımı idi. Ancak Şemseddîn Cüveynî, Mecdü'l-Mülk'ü güvenemediğinden ondan ilgiyi kesti. Şemseddîn Cüveynî'den yeterli ilgi görmemesi üzerine Yezd'e giden Mecdü'l-Mülk ve bir süre sonra tekrar Bahaeddîn Cüveynî'nin hizmetine girdi. Şemseddîn Cüveynî, Mecdü'l-Mülk'ü bir iş için Anadolu'ya gönderdi ve dönüşünde tekrar onu hizmetine aldı.⁴⁹¹ Hândmîr'e göre Mecdü'l-Mülk Yezd Atabey'i Yusuf Şah'tan kırılarak İsfahan'a gitmiş ve daha sonra Bahaeddîn Muhammed'in hizmetine girmiştir. Ancak tahammül edilmez kabalıkta ve asabi olduğu için Şemseddîn Muhammed'in hizmetine gönderilmiştir.⁴⁹²

⁴⁹⁰ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 398; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 238.

⁴⁹¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1110-1111; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 120.

⁴⁹² Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 111.

Nisan 1279 tarihinde Mecdülmük Yezdî, Cüveynî ailesini ortadan kaldırmak için bir takım dedikodular ortaya attı. Abaka'ya Şemseddîn Cüveynî'nin göreve geldiğinden beri hiçbir zaman şehirlerin gerçek gelirlerini doğru bildirmediğini, padişahın mülkünü kendi zimmetine geçirdiğini söyledi.⁴⁹³ Öte yandan Ata Melik Cüveynî'nin naibi Mecdüddin b. Esir ile konuşması sırasında Mecdüddin Esir'in Memluk ordusu hakkında övgüyle bahsetmesi nedeniyle Yisu Buka Gürekan'ın yanına giderek Cüveynî ailesini kötiledi. Cüveynî ailesinin Memluk Devleti ile işbirliği yaptığını ve fırsat durumunda Bağdad'ı Memluk'lara teslim edeceğini söyledi. Yisu Buka bu durumu Abaka'ya anlattı ve bunun üzerine Abaka, Mecdüddin b. Esir yakalattı. Mecdüddin b. Esir'e sopa vurularak işkence edildi ama ancak suçu kanıtlanamadı.⁴⁹⁴ Mecdü'l-Mülk ve etrafındakiler, Ata Melik'in 600 bin dinar yolsuzluk yaptığını söylüyorlardı.⁴⁹⁵

Mecdü'l-Mülk, daha sonra Şemseddîn Cüveynî tarafından kendilerinden uzak tutulmak amacıyla Sivas hâkimi olarak görevlendirildi ve kendisine bir miktar para yardımı yapıldı. Ancak Mecdü'l-Mülk, sürekli olarak Cüveynî ailesine saldırmaya devam etti. Mecdü'l-Mülk bir fırsatını bularak Mart 1280 tarihinde Abaka Han, Kazvîn'de iken onun ziyaretine gelen Argun ile Argun'un hizmetkârlarından Ayaçi vasıtasıyla görüşme fırsatı buldu. Mecdü'l-Mülk, Argun'a kendisiyle uzun zamandır görüşmek istediğini ancak Şemseddîn Cüveynî'nin kendisini engellediğini, emirler ve şehzadelere rüşvet verdiğini, yolsuzluk yaptığını ve Pervane Muineddîn ve Memluk sultanı ile işbirliği yaptığı için Moğol emirlerinin öldüğünü, Şemseddîn Cüveynî'nin 4 milyon dinar değerindeki devlet malının üzerinde oturduğunu ve bunun dışında 20 milyon dinar

⁴⁹³ Âyetû, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 60.

⁴⁹⁴ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 111-112; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1111; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 120.

⁴⁹⁵ Âyetû, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 60.

değerinde nakit para, hayvan ve mülke sahip olduğunu, kendisine sus payı olarak da Sivas hâkimliği ile beraber bir kese altın ve 10 bin dinarlık senet verdiğini söyledi. Ayrıca Ata Melik Cüveynî'nin Bağdad'da büyük mülkler, mallar elde ettiğini ve padişahlar gibi yaşadığını ve Bağdad mallarında yolsuzluk yaptığını söyledi. Argun bu durumu Abaka'ya anlattı ancak Abaka bu işin dikkatli bir şekilde araştırılması ve soruşturulmasını istedi.⁴⁹⁶

Mecdü'l-Mülk bununla da yetinmeyerek Abaka'nın Arran tarafında Şeruyaz'da bir hamamda bulunduğu sırada Emir Tagaçar'ın hizmetinde Abaka'nın yanına giderek Argun'a söylediği şeylerin daha fazlasını Abaka'ya da anlattı. Bundan dolayı Abaka, bu olayı tetkik etmek için Şemseddîn Cüveynî'nin naiblerinin yakalanarak huzura getirilmesini emretti. Bundan dolayı Şemseddîn Cüveynî, Olcay Hatun'dan yardım isteyerek kendi zamanında aldığı bütün mülklerin padişahın olduğuna dair bir belge yazdı ve Olcay Hatun vesilesiyle bu durumdan kurtuldu. Bu sebeple Abaka, elçilerin geri dönmesi, Şemseddîn Cüveynî'nin naiblerine dokunulmaması konusunda yarlğ çıkarttı ve böylelikle Şemseddîn Cüveynî bu hadiseden kurtulmuş oldu.⁴⁹⁷

Bu olaydan sonra Meclü'l-Mülk Abaka'nın yanına giderek Şemseddîn Cüveynî'nin kendisine zarar vermesinden korktuğunu söyledi. Abaka ise kendisine korkmamasını ve otağda hizmet edip Tagaçar, Cuşi ve Ordu Kiya ile birlikte olmasını söyledi. Meclü'l-Mülk burada bulunduğu sırada Sadreddîn Zencanî ile birlikte olup fırsat kolluyordu. Abaka, Meclü'l-Mülkü 1280 yılında bir yarlğ ile Şemseddîn Cüveynî'ye Sahib Divan'lıkta ortak kıldı. Fermanlarda Şemseddîn Cüveynî'nin imzası sağda

⁴⁹⁶ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 112; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1112-1113; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 121.

⁴⁹⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1113; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 122.

Mecdü'l-Mülk'ün ise solda yer almaya başladı. Vassâf'a göre Şemseddîn Cüveynî kıdem olarak Mezdü'l-Mülk'ün daha altında bulunuyordu.⁴⁹⁸ Bunun üzerine Moğol emirler, şehzadeler ve ileri gelenler “hiçbir zaman Moğol hükümdarları bir Tazik'e (Acem'e) böyle bir yarlığı vermemiştir” dediler. Dahası Abaka, Mezdü'l-Mülk'e uyanık olmasını, yanlış bir iş yapmamasını ve kendisinin onun koruyucusu olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁹ Vassâf'a göre Abaka Mezdü'l-Mülk'e Müşrif-i Memalik⁵⁰⁰ görevi vererek birkaç yılın hesaplarını inceleme, hazineden ne kadar yolsuzluk yapıldığını araştırma görevi verdi. Mezdü'l-Mülk, ülkenin çeşitli yerlerine memurlar göndererek Cüveynî ailesinin geçmiş yıllarda yaptığı işlemleri inceletti.⁵⁰¹

Mezdü'l-Mülk, Şemseddîn Cüveynî'ye yeterli zararı veremediğini görünce bu sefer Ata Melik Cüveynî'ye daha fazla zarar vermek için faaliyet yürütmeye başladı. Mezdü'l-Mülk, Ata Melik Cüveynî'nin Mısır ve Şam sultanlarıyla mektuplaştığını iddia ediyordu. Vassâf'a göre müfteriler bir Yahudi'ye sanki bir şifreymiş gibi sahte birkaç şey yazdırdılar ve para ile birkaç yalancı şahit tuttular.⁵⁰² Bu nedenle Ata Melik Cüveynî'ye yakın olan kişilerden İnşa kâtibi Şerafeddîn Ali b. Emiran yakalandı ve görevinden uzaklaştırıldı. Aynı zamanda tacir Hamza Tekrîî yakalanarak evi yağmalandı. Bu olay

⁴⁹⁸ Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 62.

⁴⁹⁹ Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 593; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1114; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 122-123.

⁵⁰⁰ (مشرف ممالك) *Müşrif-i memâlik*, İlhanlılar'da umumi müfettiş olup memleket dahilinde divana ait işlerin teftişine memurdu. Kendisine (اشراف ممالك) *İşrâf-ı Memâlik* de denilirdi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 217-218.

⁵⁰¹ Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 60-61.

⁵⁰² Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 65.

nedeniyle Bağdad'da halk dükkânları kapattı ve saklandı. Ayrıca Bağdad ve çevresinden birçok mal talep edildi.⁵⁰³

Haziran 1281 tarihinde Ata Melik Cüveynî Bağdad'dan Abaka'nın huzuruna gelerek Bağdad'ın hazinesini İlhan'a takdim etti. Ata Melik kendi ifadesiyle Mecdü'l-Mülk ve çevresindekilerin onun 10 yıllık valiliği sırasında 200 tümenlik malı yani 2 milyon dinarı zimmetine geçirdiğini, çaldığı malları ve altınları yer altında gömdüğünü ve bu sözleri o kadar tekrar ettikleri için İlhanlı yöneticilerinin bunlara inanmaya başladığını bildirmektedir.⁵⁰⁴ Ayrıca müfterilerin bununla yetinmeyerek 12 yıldan beri Ata Melik'in Irak-ı Arap ve Huzistan gelirlerini her yıl 20 bin tümen eksik verdiğini, bu 12 yıl boyunca Bağdad'dan 250 bin tümen alacak kaldığını ancak kendisinin bu rakama itiraz ederek o tarihlerde her yerde sözünün geçmediğini ve bu rakamların yalan olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁵ Bu sırada Memlûkler ile olan problemten dolayı İlhanlı ordusu Mengü Timur komutasında Erbil ve Musul üzerinden Bağdad'a gidiyordu. Abaka, Ata Melik'i ön hazırlık yapması için erkenden Bağdad'a gönderdi.⁵⁰⁶

Mecdü'l-Mülk, Mecdüddin İbnü'l-Esir vasıtası Ata Melik'in yolsuzluklarını arıyordu. Hândmîr'e göre Mecdü'l-Mülk, Mecdüddin b. Esir'i, Ata Melik aleyhinde rapor vermesi için kandırmıştır.⁵⁰⁷ Mecdü'l-Mülk devamlı bir şekilde Abaka'ya Ata Melik'in yolsuzluk yaptığını söylüyordu. Sonunda Abaka bir grup emiri olayı soruşturmak için

⁵⁰³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 398-399; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 238-239.

⁵⁰⁴ Cüveynî, *Tesliyetü'l-İhvân*, s. 95-96.

⁵⁰⁵ Cüveynî, *Tesliyetü'l-İhvân*, s. 101.

⁵⁰⁶ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 62-63.

⁵⁰⁷ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 114.

görevlendirdi.⁵⁰⁸ Yapılan soruşturma nedeniyle Ata Melik hapse atıldı ve mallarına el kondu. Bağdad halkı bu durumdan oldukça rahatsız oldu. Şemseddîn Cüveynî bu olayı duyduktan sonra kardeşine kendinden istenen parayı vermesini söyledi. Ata Melik 100 tümen altın vermeyi kabul etti ancak 100 tümen altın verdikten sonra kendisinden daha fazla altın istendi. Hatta bir ara Ata Melik zincirle Bağdad köprüsüne bağlandı ve kendisine işkence yapılarak geri kalan mallar istendi. Ata Melik Cüveynî bu olay yüzünden çocuklarının mallarını dahi sattı.⁵⁰⁹

Bu hadise sırasında Şemseddîn Cüveynî Abaka'nın yanında idi. Şemseddîn kardeşini kurtarmak maksadı ile İlhan'dan izin alarak Bağdad'a geldi. Şemseddîn, Ata Melik'i kurtarmak için kendi çocuklarının mallarını dışarı çıkardı ve bazı kişilerden borç aldı. Bu malları Duceyl civarında Abaka'ya takdim etti ancak bunlar istenen paranın 1/100'ü bile etmiyordu. Şemseddîn Cüveynî'nin bu hareketi Abaka'yı daha da kızdırdı. Bu nedenle Tağâçar Yargûçî'yi Bağdad'a gönderdi. Tağâçar ve adamları Ata Melik'in yakın çevresine, komşulara, yabancılara iddia edildiği üzere definelerin yerini sordular. Ata Melik'in yaptırdığı ribat ve hankaha giderek defîne aradılar. Hatta Ata Melik'in akrabalarının mezarlarını bile kazdılar.⁵¹⁰

Abaka 1281 Hums savaşından geri dönerken 16 Kasım 1281 tarihinde Bağdad'a gelerek Muhavvel konağında kaldı. Bu sırada Mecdü'l-Mülk, Ata Melik Cüveynî'nin ödemeyi kabul ettiği üç yüz tümeni tahsil etmek için Bağdad'a gelmişti. Ata Melik kendi ve çocuklarının herşeyini satmasına rağmen istenen parayı ödeyememişti. Bu sırada bazı şehzedeler ve hatunlar bilhassa Bulugan Hatun ve Kongurtay Ata Melik Cüveynî'nin

⁵⁰⁸ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 64.

⁵⁰⁹ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 114; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1115; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 123-124.

⁵¹⁰ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 64-65.

affedilmesi için Abaka'ya başvurdular. Bunun üzerine Abaka, Ata Melik Cüveynî'ye acıyarak 17 Aralık 1281 tarihinde hapisten çıkarılmasını emretti. Ancak Mecdü'l-Mülk bu durumu sindiremeyerek ve Ata Melik Cüveynî'ye saldırmaya devam etti. Ata Melik Cüveynî'den kalan 130 tümen altın istendi ancak bunu veremeyince işkence edilerek şehirde gezdirildi.⁵¹¹

Mecdü'l-Mülk ve çevresindekiler Ata Melik Cüveynî'ye başka bir iftira atarak onun Mısır ve Suriye melikleri ile gizlice haberleştiğini Abaka'ya söylediler. Bunun üzerine Abaka bu durumun soruşturulmasını emretti. Abaka'nın Ata Melik'i incelemek için gönderdiği kişiyi müfteriler para ile kandırdılar. Bu nedenle Ata Melik'i Hemedan'a bulunan Abaka'nın yanına göndermek için yola çıkardılar. Bu sırada Ata Melik'in yanına Bahaeddîn Ali b. İsa el-Erbilî ve Nureddîn Abdurrahman el-Tusterî de bulunuyordu. Esedâbâd yakınlarına vardıklarında Abaka'nın öldüğü haberi geldi. Bu nedenle Ata Melik'in orduya girmesi engellenerek yeni bir hükümdar başa geçinceye kadar Ata Melik'i hapse attılar.⁵¹²

Bu sırada İlhanlı Devleti'nde taht değişikliği tüm dengeleri değiştirdi. Abaka 13 Şubat 1282 tarihinde Bağdad'dan Hemedan'a gitmek için yola çıkmıştı. Abaka Hemedan'a vardıktan sonra 1 Nisan 1282 tarihinde vefat etti.⁵¹³ Abaka'nın ölümünden sonra emirler 6 Mayıs 1282 tarihinde Ahmed Teküder'in han seçilmesi konusunda görüş

⁵¹¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1116-1117; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 124-125.

⁵¹² Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 66-67.

⁵¹³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 106; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1117-1118; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 125-126; Hamdullah Müstevfi bu tarihi 9 Zilhicce olarak vermektedir. Bkz. Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 593.

birliğine vardılar.⁵¹⁴ Bunun üzerine Ahmed Teküder 21 Haziran 1282 tarihinde tahta oturdu.⁵¹⁵ Ahmed Teküder'in tahta geçmesi Cüveynî ailesinin kurtuluşu olmuştur. Ancak Ahmed'in en büyük rakibi Şehzade Argun, Cüveynî ailesini tehdit etmeye devam ediyordu.

Argun babasının ölüm haberini aldıktan sonra Horasan'dan yola çıktı fakat Ahmed Teküder'in tahta çıktığını duyması üzerine Bağdad'a gitti. Argun'un yanında bu sırada Emir Ali Cekiban vardı. Argun, Ata Melik Cüveynî'nin yakınlarından Safiyüddeve İbnü'l-Cemel'i yanına çağırarak Bağdad'ın mali işlerini tahkik ettirmiştir. Yapılan tahkik sonucunda çıkan açık nedeniyle Bağdad halkından bu parayı talep etmiş, ayrıca İzzeddîn Zencanî'yi yanına çağırarak kendisinden on bin dinar istemiştir. Argun bu parayı zorla halktan almış hatta bazı kişilerin evleri de yağma edilmiştir. Ayrıca Hille, Vasıt, Basra şehirlerinin de mallarına bu şekilde el koydurtmuştur. Argun, Bağdad halkından evlerinin kirasını üç aylık peşin ödemesini ederek bazılarında bu parayı almış ancak bir süre sonra halkı affetmiştir. Halka çeşitli zulüm ve işkence yapan Argun, bahar mevsiminde Horasan'a dönmüştür.⁵¹⁶

Argun, 4 Temmuz 1282 tarihinde Siyahkuh'a gelerek Mecdü'l-Mülk'ü ve hapiste olan Ata Melik Cüveynî'yi huzuruna getirmeleri için Hamedan'a elçiler gönderdi.

⁵¹⁴ Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 593; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1125; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 130.

⁵¹⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 610; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1126; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 130; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 107; Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 593; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 118; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 67.

⁵¹⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 424; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 254.

Şemseddîn Cüveynî ise Argun'dan korkarak Ermeni Hatun'a sığınarak emniyete kavuştu. Mecdü'l-Mülk ise Argun'a Abaka'yı Şemseddîn Cüveynî'nin zehirlediğini söyleyerek başına bir iş gelirse bunun sorumlularının Cüveynî ailesi olduğunu söylemiştir.⁵¹⁷

Bu olaydan Mecdü'l-Mülk'ün kardeşi Saadüddin haberdar idi. Bu sırada Saadüddin'in arası ağabeyi Mecdü'l-Mülk ile iyi değildi. Çünkü Mecdü'l-Mülk kendisini hazinedarlık görevinden azletmişti. Şemseddîn Cüveynî'nin bazı arkadaşları Saadüddin'e Irak'ı Acem'in istifa görevini vaad ederek onu Şemseddîn Cüveynî'nin yanına götürdüler. Saadüddin'in kendi ağabeyi aleyhinde konuşması üzerine Ata Melik Cüveynî serbest kalmış ve el konulan malları ve eşyaları kendisine geri verilmesi için yarlığ çıkmıştır.⁵¹⁸ Esasen Ahmed Teküder'in tahta oturmasıyla Şemseddîn Cüveynî ve Ata Melik Cüveynî eski makamlarını tekrar kazanmıştır.⁵¹⁹ İleride göreceğimiz gibi eğer tahta Ahmed'den önce Argun geçmiş olsaydı Cüveynî ailesi için felaket daha erken başlamış olacaktı.

Tekrar eski itibarını kazanan Ata Melik birçok mal, eşya ve çok miktarda parayı bahşiş olarak dağıtmıştır. Ardından Suncak Aka ve Aruk'un Mecdü'l-Mülk'ü yargılamaları için ferman çıktı. Bu esnada Mecdü'l-Mülk'ün üzerinde okunaklı olmayan bir hatla yazılmış bir arslan derisi bulundu. Bunu muskayı onun kumaşları arasına Şeyh Abdurrahman koymuştu. Moğollar bunun bir büyü olduğunu düşündüler. Bu nedenle bahşiler bu büyü'nün Mecdü'l-Mülk'e geri dönmesi için muskayı suda karıştırıp Mecdü'l-Mülk'ün içmesini istediler. Ancak Mecdü'l-Mülk bunu reddetmesi üzerine Ahmed

⁵¹⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1127; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 131.

⁵¹⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1127-1128; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 131.

⁵¹⁹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4137-4139.

Teküder onun öldürülmesi için bir yarlıg çıkardı. Bunun üzerine Mecdü'l-Mülk 14 Ağustos 1282 tarihinde halk tarafından feci bir şekilde öldürüldü ve uzuvları çeşitli memleketlere gönderildi.⁵²⁰ Mecdü'l-Mülk'ün öldürülmesinin haberi Bağdad'a ulaştığında, halk Mecdü'l-Mülk'ün sarayına saldırarak burayı yağmalamıştır. Bu sırada Emir Ali Cekiban olaydan haberdar olup kaçmış fakat daha sonra yakalanarak evi teftiş edilmiştir. Öte yandan Ata Melik Cüveynî'ye iftira atan Abd Yeşû' ve Mardinli Yakub yakalanarak Bağdad'da çıplak gezdirilmiştir. Bu kişiler daha sonra öldürülmüş ve cesetleri Hıristiyan mahallelerinde yakılmıştır.⁵²¹

Bu olaydan sonra Ahmed Teküder, Bağdad işlerini tekrar Ata Melik Cüveynî'ye verdi. Ancak Ata Melik, olayların tesiri ile inzivaya çekilmek istiyordu. Fakat Ahmed'in ısrarı üzerine bu görevi kabul etti.⁵²² Ata Melik Cüveynî, bir süredir görev yapmadığı için naiplerini Bağdad'a gönderdi.⁵²³ Ata Melik Cüveynî'nin oğulları Emir Mansur ve Muzaffereddîn, Necmeddîn Asfar ile Bağdad'a geldiler. Halk onların şehre gelmesinden büyük sevinç duydu. Emir Mansur, Mecdü'l-Mülk'e hizmet edenlerden biri olan ve Ata

⁵²⁰ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 120; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1128-1129; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 131-132; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 610; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 69.

⁵²¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 421-422; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 252.

⁵²² Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 69.

⁵²³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1129; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 132; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 120-121.

Melik Cüveynî'ye çeşitli iftiralarda bulunan Fahreddîn İbni Neyyar'ın hapisten çıkarılarak idam edilmesi emrini verdi.⁵²⁴

Ahmed Teküder'in daha önce Müslümanlığı kabul ettiğini söylemiştik. Ahmed müslümanlara özellikle Şeyh Abdurrahman'a çok iltifat gösteriyordu. Ahmed sürekli Şeyh Abdurrahman ile birlikte idi. Öte yandan Ahmed, hacıları vakıflar tarafından toplanan parayı, hac zamanında Kâbe'ye ulaştırılmak için Bağdad'da bulunan Ata Melik'in yanına gönderiyordu. Diğer taraftan Ahmed Teküder döneminde kiliseler ve puthaneler cami'ye çevrilmeye başlamıştı.⁵²⁵

Fakat bu dönemde Ata Melik Cüveynî üzerindeki problemler bitmek bilmiyordu. Argun önceki olayların tesiri ile Cüveynî ailesine karşı hiç müsamaha göstermiyordu. 24 Eylül 1282 tarihinde Ata Melik Cüveynî'nin yetiştirdiği bir kişi olan Emir Ali Cekiban ve oğlu Kutlukşah, Argun'un yanına giderek Cüveynî'nin Argun'u zehirlemesi için birisini Hacı Veciheddîn'e gönderdiğini söylediler. Bunun üzerine Hacı Veciheddîn yakalanarak mallarına el koyuldu ancak Bulugan Hatun'un şefaati ile serbest bırakıldı. Fakat Argun bu olayın araştırılması için Emir Ali Cekiban'ı huzurunda bulundurdu.⁵²⁶

Bu sırada Ahmed Teküder ile Argun arasında yoğun bir çatışma yaşanıyordu. Argun, Melik Fahreddîn'i Rey hâkimi olarak tayin etmiş ve ardından kışlamak için Bağdad'a gitmek için hareket etmişti. Fakat Ahmed Teküder, Melik Fahreddîn'i tutuklanması için elçi gönderdi ve Fahreddîn tutuklanarak kendisine işkence yapıldı. Bu

⁵²⁴ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 422-423; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 252-253.

⁵²⁵ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 69-70.

⁵²⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1130; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 133-134.

olay Argun'u kızdırmış Ahmed Teküder ile arasının açılmasına sebep olmuştur. Argun bunu Cüveynî kardeşlerin planladığını düşünmüş ve Ahmed'e haber göndererek onlardan bunun intikamını alacağını söylemiştir.⁵²⁷

Argun, Bağdad'a vardığı zaman Ata Melik Cüveynî'nin naibi Necmeddîn Asfar bir süre önce ölmüştü.⁵²⁸ Argun, Ata Melik Cüveynî'nin naiplerinden ve ona yakın olanları yakalayarak babası zamanında Ata Melik Cüveynî üzerinde kalan mallar için onları cezalandırdı. Hatta Necmeddîn Asfar'ı mezardan çıkararak yol üzerine attılar. Bu haber Ata Melik Cüveynî'ye ulaştıktan sonra son derece üzüldü ve ansızın gelen bir baş ağrısı nedeniyle Arran'da 5 Mart 1283 tarihinde vefat etti.⁵²⁹

24 yıl gibi çok uzun bir süre Bağdad'ı idare eden ve şehre büyük hizmetleri bulunan Ata Melik Cüveynî hayatının son yıllarını acı içinde geçirerek vefat etmiştir. Bağdad şehrine çok büyük hizmetleri olan Ata Melik Cüveynî Bağdad şehrini kısa sürede yeniden imar etmiştir. Necef'te bir kanal kazdırmış ve bu kanalın yapımı için yaklaşık 100 bin kırmızı dinardan fazla para harcamıştır. Ayrıca Fırat'ın suyunu Hz. Ali'nin türbesine ulaştırmıştır⁵³⁰ ve kanalın her iki tarafına 150 köy kurdurmuştur. Ayrıca hiçbir zaman ziraat yapılmamış olan Anbar ve Necef arasındaki bütün araziye yemyeşil tarlalara

⁵²⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1130-1131; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 134.

⁵²⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 423; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 253.

⁵²⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 110; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 73; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1131; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 134; Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 595.

⁵³⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4077; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 105.

çevirmiştir.⁵³¹ Esasen Ata Melik Cüveynî Abbasiler'in son zamanlarında oldukça harap bir vaziyete gelen Bağdad şehrini yeniden imar etmiştir. Bunu ekomomik ve sosyal bölümde anlatacağımız için burada bırakıyoruz. Diğer taraftan yukarıda anlattığımız üzere Ata Melik Cüveynî yaşadığı birçok birçok sıkıntıdan dolayı Bağdad hâkimliği görevinde epeyce yıpranmıştır.

⁵³¹ Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihangüşâ*, Giriş, s. 21.

B. AHMED TEKÜDER VE ARGUN DÖNEMLERİNDE BAĞDAD

1. ŞEMSEDDİN HARUN CÜVEYNÎ DÖNEMİ

Ata Melik'in ölümünden sonra Bağdad idaresi yeğeni, Şemseddîn Cüveynî'nin oğlu Şerafeddîn Harun Cüveynî'ye verilmiştir. Bunun üzerine Şerafeddîn Harun, Ekim 1283 tarihinde Bağdad'a gelmiş ve Şerafeddîn Harun'a amcası Ata Melik Cüveynî gibi Sahib Divan ünvanı verilmiştir. Bağdad halkı onun şehre gelişinden çok memnun olmuş şairler onun adına şiirler yazmıştır.⁵³² Öte yandan Argun, bu dönemde Bağdad'a gelerek kış mevsimini burada geçirmiştir.⁵³³ Bunun sebebi muhtemelen Şemseddîn Cüveynî'nin mallarını istemesindendi. Argun bu amaçla önce Polat Timur'u Irak'a göndermiş ancak Bağdad'ın ileri gelenleri bunu kabul etmemişlerdir. Bundan dolayı Argun kendisi Bağdad'a gelmiştir. Argun'un Bağdad'a gelişinden sonra Şîşi Bahşî, Polat Timur ve Tağâçar mal toplama konusunda büyük çaba göstermişlerdir.⁵³⁴

Şerafeddîn Harun, Irak işlerinin düzenlenmesinde amcası Ata Melik Cüveynî'nin yolunu takip etmiştir. Harun, evvela Şemseddîn Zerdiyân'ı kendi naibi olarak görevlendirdi. Kadı Bedreddîn Ali b. Muhammed b. Melak er-Rakî'ye Bağdad'ın batı tarafının hakimliğini, Bağdad'ın doğu ve batısının maliye işlerini ve Saadet Medresesinin üstadlığını verdi. Ayrıca Şeyh Nasireddîn Abdullah b. Ömer el-Fârûsî'yi Mustansırıyye

⁵³² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 428; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 256.

⁵³³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1131; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 134.

⁵³⁴ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 73.

Medresesi'nde Şafii mezhebinin hocası olarak görevlendirdi. Öte yandan Nizameddîn Abdullah b. Kadı Bendenîcî Bağdad'a gelerek Katibü's-Selle oldu. Bununla birlikte Mecdeddîn İbnü'l-Esir, 1284 yılında Şerafeddîn Harun'un vekili olarak görevlendirildi ve böylece kendisi divanda eski makamına kavuşmuş oldu. Fakat iki ay sonra kendisi yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle tutuklandı ve kendisinden yüz bin dinar istendi. Kendisine bu konuda ne olduğunu hakkında herhangi bir yoktur fakat kendisi daha sonra büyük orduya çağrılmıştır.⁵³⁵

1284 yılında Tatarkiya tekrar Bağdad şahnesi olarak görevlendirildi. Yine bu dönemde ileride Bağdad ve İlhanlı devletinde önemli bir konuma gelecek olan Sa'düddeve b. Safiyüddeve, el-Azudî Hastanesi görevinden azledildi. Ayrıca vakıf işleri el-Âmîd Zeyneddîn'e verildi. Bu yılda Vasıt kadısı, Acaibü'l-Mahlukat kitabının yazarı meşhur âlim Zekeriyya b. Mahmud b. el-Kazvînî vefat etti ve cenazesi Bağdad'a gönderilerek el-Şunîzî'de defnedildi. Zekeriyya Kazvînî 1252 yılında Hille'de, 1254 yılında da Vasıt kadısı olmuş ve ölene kadar Şerabi Medresesinde hocalık yapmıştı. Öte yandan yine bu yılda Mecdeddîn Ali b. Cafer, Nizamiye Medresesi'nden Beşiriyye Medresesine tayin edilerek ondan boşalan görev için Nureddîn Ebu'l-Teyyan el-Halebî vazifelendirilmiştir.⁵³⁶

14 Kasım 1283 tarihinde Mecdeddîn Hüseyin b. Devamî vefat etti. Kendisi meşhur bir aileye mensup olup babası ve dedesi Abbasi halifelerine hizmet etmişlerdi. Taceddîn Devamî, Abbasiler zamanında Hacibü'l-Bâb idi. Hülagu, Bağdad'ı aldığı anda Taceddîn Devamî'ye el-Furatiyye işlerini vermiş fakat Taceddîn kısa süre sonra orada

⁵³⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 429, 430; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 257-258.

⁵³⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 433, 434; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 259, 260.

vefat etmişti. Onun ölümünden sonra el-Furatiyye'nin idaresini oğlu Mecdeddîn'e verdiler. Ayrıca daha sonra Hille ve çevresinin idaresini de kendisine verildi. Yine bu tarihte İmam Ebu Hanife türbesinin hocası Mecdeddîn Abdullah b. el-Musulî vefat etti ve Ebu Hanife türbesine gömüldü.⁵³⁷

1284 yılında Mustansırıyye Medresesi'nin fakihleri, vakıfların sadrı Cemaleddîn Destcirdanî'ye itiraz ederek onun görevinden azledilmesine neden olmuşlardır. Ondan sonra yerine Razieddîn b. Said getirilmiş fakat kendisi vakıf işlerini ihmal ettiği için yerine tekrar Cemaleddîn Destcirdanî getirilmiştir. Ancak bir süre sonra Cemaleddîn Destcirdanî, görevinden azledilerek yerine Mecdeddîn İsmail b. İlyas getirildi ve İzzeddîn Muhammed b. Şemam Mecdeddîn'in vekili oldu. Öte yandan bu dönemde Nasireddîn Tusî'nin oğlu Fahreddîn Ahmed, tüm memleketlerin vakıf işlerini eline almıştır. Bu tarihte Kadiü'l-kudat İzzeddîn b. Zencanî, Cemaleddîn Abdullah b. Âkulî'yi kendi naibi olarak görevlendirerek Bağdad'ın batı kısmının kadılığını ve muhasebe işlerini ona verdi. Ayrıca Abbasiler zamanında büyük makamlara sahip olan Şehabeddîn Ali b. Abdullah, bir Moğola olan borcu nedeniyle evin çatısında gizlenirken düşerek yaşamını yitirdi.⁵³⁸

Yine 1284 yılında Nureddîn Ahmed b. el-Sayyâd isimli bir tacir Fahreddîn Terrâh yerine Vasıt hâkimi oldu ve İkbâl adındaki bir hizmetçisini naibi olarak görevlendirdi.

⁵³⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 444-445; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 266.

⁵³⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 442-443; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 265-266.

Nureddîn bu görevde sadece bir ay kalabildi. Çünkü Fahreddîn Terrâh, Bağdad'a gelerek Vasıt hâkimliği konusunda tekrar istemesi üzerine eski makamını tekrar ele geçirdi.⁵³⁹

Harun Cüveynî dönemi iki yıl gibi çok kısa sürmüş ve onun dönemi Argun ve Ahmed Teküder'in mücadeleleri altında geçmiştir. Ahmed Teküder İslamı kabul ederek Ahmed adını almıştı. Ahmed Teküder, kendi hanlığı sırasında memleket meselelerini ihmal ediyor ve Şeyh Abdurrahman ile birlikte Baba Yakup'un müridi Mengli'nin evine giderek burada sema ile meşgul oluyordu.⁵⁴⁰ Ahmed'in Müslüman olması çoğunluğu Budist olan Moğollar'da hoşnutsuzluğa neden oldu. Öte yandan Ahmed Teküder, Şeyh Abdurrahman ve Şemseddîn Cüveynî'nin tavsiyesi ile Mevlana Kutbeddîn Şirazi'yi Memluklara elçi olarak göndererek Memluklar ile anlaşmaya çalışıyordu.⁵⁴¹ Fakat Ahmed'in Müslümanlığını pek samimi bulmayan Memluk sultanı Şeyh Abdurrahman'ı Şam'da hapsetti ve Abdurrahman ölene kadar burada kaldı.⁵⁴²

Ahmed Teküder saltanatının başlarında Argun'un muhalefeti ile karşı karşıya kaldı. Mecdü'l-Mülk'ün idamından sonra Ahmed'in Cüveynî ailesine itibarını tekrar iade etmesi Argun'u kızdırdı. Ahmed'in Müslüman olması kendisine karşı oluşacak muhalefette diğer bir etkendi. Moğollar içinde hala Müslümanlığa karşı birçok emir ve

⁵³⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 444; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 266.

⁵⁴⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1129-1130; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 133.

⁵⁴¹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 611; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1130; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 133; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 107.

⁵⁴² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1133; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 136.

şehzade vardı. Bu nedenle Argun Moğol-Budist kitleyi Ahmed Teküdar'a karşı örgütleme görevi üstlenmiş, Kubilay Han'a bir mektup göndererek Teküdar'ın Müslüman olduğunu ve böylece Moğol geleneklerine ihanet ettiğini söylemişti.⁵⁴³ Diğer taraftan Argun Şemseddîn Cüveynî'nin kendisine teslim edilmesini istiyordu.⁵⁴⁴ Çünkü atılan iftiralar sonucunda Argun babası Abaka'nın Cüveynîler tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne inanıyordu. Argun bu nedenle babasını zehirlediğine inandığı Şemseddîn Cüveynî'nin huzuruna getirilmesi için Ahmed Teküder'in huzuruna birçok defa elçi gönderdi.⁵⁴⁵ Ancak Ahmed, Şemseddîn Cüveynî'yi teslim etmedi ve bu nedenle Ahmed Teküder ve Argun arasında düşmanlık iyice arttı.⁵⁴⁶

Argun'un Kongurtay ile anlaşıp Ahmed Teküder'e karşı darbe yapacakları dedikodusu yayılması üzerine Ahmed, damadı Alinak'ı Kongurtay'ı yakalaması için gönderdi. Alinak 17 Ocak 1284 tarihinde Kongurtay'ı yakalayarak Ahmed Teküder'in yanına getirdi ve sonrasında Kongurtay Karabağ yakınlarında idam edildi.⁵⁴⁷ Akabinde birçok emir yakalanarak hapse atıldı. Ahmed'in kendi adamlarına ceza tatbik etmesi, Argun'a karşı dostluk besleyen emirlerin yakalanması, devlet işlerini ihmal etmesi ve

⁵⁴³ Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s. 13

⁵⁴⁴ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 72.

⁵⁴⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 616.

⁵⁴⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1131-1132; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 135.

⁵⁴⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 613; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1133-1134; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 136; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 74.

uyguladığı dini siyaset yüzünden Moğol büyüklerinin çoğu Argun’a sığındılar.⁵⁴⁸ Daha sonra Argun, Ahmed’e bir elçi göndererek Horasan, Irak ve Şiraz’ın incülerini⁵⁴⁹ istedi.⁵⁵⁰ Bu durum iki taraf arasındaki çekişmeyi daha da şiddetlendirdi.

Bazı emirlerin Ahmed’e muhalefet ederek Argun tarafında yer alması üzerine⁵⁵¹ Ahmed bunlardan korkarak Çuşkap, Aruk ve Kurmişi komutasında bir ordu oluşturarak Diyarbekir’e gönderdi. Ahmed bu ordunun burada bulunmasıyla muhalif kesimin Bağdad ve Anadolu ile irtibatının kesileceğini düşünüyordu.⁵⁵²

Bütün bu olanlardan sonra Argun artık kesin bir şekilde taht hakkı iddia etmeye başladı. Bu sebeple Ahmed, Alinak’ı bir ordu ile Argun’a karşı savaşmak için tayin etti. Ardından Ahmed, Moğol, Müslüman, Ermeni’den oluşan yüzbinden fazla bir ordu tertip etti. Alinak öncülüğünde ordu Kazvîn havalisinde Akhoca mevkiinde Argun’un orduları

⁵⁴⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 90-91.

⁵⁴⁹ İlhanlılar’da hükümdarlara tahsis edilmiş olan yerlerin hasılat, rüsum ve araziye hâs incü (خاص /ینجو); şehzadelerin iktâları ile emîrî araziye ait yerlere incü (ینجو) denilmekteydi. İlhanlılar döneminde en önemli incü Fars eyaleti olup önce Abaka Han’ın sonra Ahmed Teküdar, Argun, Gazan, Olcaytu ve Ebu Said’in incüsü olmuştur. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 190, 211.

⁵⁵⁰ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 75.

⁵⁵¹ Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 594.

⁵⁵² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu’t-Tevârih*, C. II, s. 1134; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu’t-Tevârih*, s. 134-135.

ile karşı karşıya geldi. Bu savaşı Argun kazandı ve Emir Tubut ve Alinak kaçmak zorunda kaldı.⁵⁵³

Argun daha sonra Ahmed'e karşı gelemeyeceğini anladı ve 29 Haziran'da Ahmed'in yanına gitti. Alinak, Ahmed Teküder'e Argun'un öldürülmesini tavsiye etti ise de o kabul etmeyerek onun askerinin ve malının olmadığını ve birşey yapamayacağını söyledi. Daha sonra ise buradan Alinak'ı Argun'un başında bırakarak ayrıldı.⁵⁵⁴

Fakat Emir Buka ve diğer emirler Ahmed'in Argun işini halletmesinden sonra kendilerini öldürmesinden korkuyorlardı.⁵⁵⁵ Bu yüzden Ahmed'i ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Bu sırada Alinak, zafer sarhoşluğuyla durmadan eğleniyordu. Emir Buka, bu sırada ani bir hareketle Argun'u kurtardı ve sonrasında önce Alinak, daha sonra da Ahmed'e bağlı bazı emirler öldürüldü.⁵⁵⁶

Ahmed bu olayı duyduktan sonra kaçmaya başladı. Ahmed'in yakalanması için emirler ve askerler peşinden hareket etti. Bu sırada Buka, Aruk ve Tikna arasında hanlık arasında tartışma çıkmıştı. Buka, Argun'u; Aruk, Çuşkab'ı ve Tikna'da Hülacü'nün han olmasını istiyordu. Fakat Buka'nın gayretleriyle hatunlar ve emirlerin fikir birliğiyle Argun han olmuştur. Daha sonra Argun ve Buka'da Ahmed'i takip için yola koyuldu.

⁵⁵³ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 613-614; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1134-1136; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 137-139.

⁵⁵⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 111-112; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1141; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 142-143.

⁵⁵⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 613-614.

⁵⁵⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1142-1143; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 143-144; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 615.

Ahmed Teküder yakalanarak Argun'un huzuruna getirildi ve akabinde Kongurtay'ı idam ettirdiği için ona kısas olarak 10 Ağustos 1284 tarihinde yasaya çarptırıldı.⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 80; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1144-1148; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 145-148; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 616; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 112-113.

2. ARUK DÖNEMİ

Ahmed Teküder'in idam edilmesinden sonra Argun Han 11 Ağustos 1284 tarihinde İlhanlı tahtına oturdu.⁵⁵⁸ Argun şehzadelerden Cuşkab ve Baydu, emirlerden Aruk'u Bağdad ve Diyarbakır emirlik ve hakimliğine tayin etti. Gürcistan'ı amcası Acay'a, Horasan ve Mazendaran'ı Gazan'a verdi. Vezirlik makamını ise tahta geçmesinde birinci amil olan Buka'ya verdi. Ayrıca Buka'ya memleketin bütün işleri için tam yetki verdi.⁵⁵⁹

Argun'un tahta geçmesi Cüveynî ailesi için sonun başlangıcı olmuştur. Şemseddîn Cüveynî, Alinak'ın öldürülmesi ve Ahmed'in kaçtığı haberini duymasının ardından İsfahan'a kaçtı ve daha sonra Kum şehrine yöneldi. Amacı Hindistan tarafına gitmekti. Şemseddîn Cüveynî Argun'un kendisinden intikam almasından korkuyordu. Fakat sonradan ailesini düşünerek kaçmasının mantıksız olduğunu düşünerek geri dönmek istedi. Bu sırada kendisine eğer Şemseddîn Cüveynî'nin Argun'un kulluğuna giderse affedileceği haberi kendisine verildi. Bunun üzerine yola çıkıp önce Buka'nın yanına vardılar. Buka, Şemseddîn Cüveynî'yi bizzat kendisi Argun hanın kulluğuna götürdü.⁵⁶⁰ Argun Han, Şemseddîn'e fazla iltifat etmedi ancak kırılgınlığını da belli etmedi.

⁵⁵⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 113; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1150, 1154; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 149, 151; Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, s. 36.

⁵⁵⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1155; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 152.

⁵⁶⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 113; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1156-1157; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 152-153.

Vassâf'a göre Argun, Şemseddîn Cüveynî'yi çok iyi karşılamış ve Sahib Divan ile beraber memleket işlerinde görevlendirmiştir. Ancak bize göre bu bilgi doğru değildir. Çünkü yukarıda saydığımız birçok sebepten dolayı Argun, Cüveynî ailesine düşmandı. Öta yandan Emir Buka, Şemseddîn Cüveynî'yi kendisine rakip görünce Argun'a, Şemseddîn Cüveynî'nin Abaka'ya neler yaptığını ve benzer birşeyi de kendisine de yapabileceğini söyledi.⁵⁶¹ Şemseddîn Cüveynî'nin düşmanlarından Fahreddîn Müstevfî ve Hüsameddîn Hacıp, Argun'un huzurunda Şemseddîn'i Buka'ya karşı kötüleyip kışkırttılar. Bunun üzerine Arran kışlağı yakınlarında Ucan'da Şemseddîn Cüveynî'den iki bin tümen altın alınması için ferman çıktı.⁵⁶²

Şemseddîn Cüveynî'nin istenen parayı ödemesine imkan yoktu. Şemseddîn Cüveynî'nin yargılanması için Doladay Yarguçi ve Kadan görevlendirildi. Şemseddîn Cüveynî istenen miktarı veremediğinden önce işkence edildi ve ardından 16 Ekim 1284 tarihinde idam edildi.⁵⁶³ Buka onun malına el koymak amacıyla Tebriz'de bulunan oğlu Yahya'nın yanına Emir Ali'yi gönderdi. Ancak Yahya'da birşey olmadığı için o da idam edildi.⁵⁶⁴ Şemseddîn Cüveynî'nin diğer çocukları Ferecullah, Mesud, Atabek de benzer

⁵⁶¹ Âyetû, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 82.

⁵⁶² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1157-1158; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 153-154.

⁵⁶³ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 617; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1158-1160; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 154-156; Aksarayî, *Müsâmeret el-Ahbâr*, s. 114; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 439; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 127; Âyetû, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 83.

⁵⁶⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1160; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 156.

akıbeta uğradılar.⁵⁶⁵ İlhanlı Devleti'ne uzun yıllar önemli hizmet etmiş Şemseddin Cüveynî ve ailesi böylelikle tarih sahnesinden silinmeye başladılar.

Ancak İlhanlı Devleti'ndeki iç sorunlar Cüveynî ailesinin ortadan kaldırılması ile son bulmadı. Emir Buka, Argun'un tahta geçmesinde birinci dereceden rolü olarak Argun döneminde en güçlü kişilerden biri olmuştu. 23 Şubat 1286 tarihinde Ordu Kiya Büyük Kaan'ın yanından gelerek Argun'un Han ve Buka'nın *Çing-Sang*⁵⁶⁶ ünvanı aldığına dair yarlığ getirmişti.⁵⁶⁷ Buka *Çing-Sang* ünvanına sahip olduğu için sadece hükümdara hesap verebiliyordu. Esasen Buka, İlhanlı yönetiminde çok önemli bir güce erişmiş, çok zenginleşmiş ve bu nedenle de bağımsız hareket ediyordu.⁵⁶⁸ Buka, Argun'un emriyle Ceyhun'dan Mısır'a kadar olan yerlerin yönetimini ele geçirmişti. Argun, hükümdarlığını Buka'ya borçlu bildiğinden kendisine bir şey yapmıyordu. Aynı şekilde Buka'nın muhalifleri de kendisine hiçbirşey yapamıyordu.⁵⁶⁹

Bu dönemde Mart 1285 tarihinde Emir Ali Cekiban, Sadeddîn Muzaffer b. el-Kazvînî'nin yerine Irak müşrifi olarak görevlendirildi. Sadeddîn ise Katibü's-Selle görevine atandı. Yine bu yılda Şam'dan bir kısım Memluk askeri Diyarbekir, Musul ve Erbil'e saldırarak birçok Hıristiyanı öldürdükçe el-Bevâzîc ve Basafra Kürtleri'ni

⁵⁶⁵ Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 84.

⁵⁶⁶ Çing-Sang ünvanı Cengiz döneminde baş yarguçi için kullanılmışsa da daha sonraki dönemde idareci, devlet katibi, başvezir ve hükümdar naibi olanlara verilmiştir. Bkz. Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 176.

⁵⁶⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1161-1162; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 157

⁵⁶⁸ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 127-128; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 621-622

⁵⁶⁹ Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 129.

yağmalayıp ve bir kısım Hıristiyan'ı katlettiler. Bunun üzerine el-Bevâzîc şahnesi kaçarak Bağdad'a sığındı.⁵⁷⁰

1285 yılında Camiü'l-Halife'de hutbe veren Muvaffakddin Ebu'l-Feth b. Ebu Ferras el-Hunayisî vefat etti. Onun ölümünden sonra yerini oğlu aldı. Diğer taraftan Beşiriyye Medresesi'nin hocalığı Sadreddîn Muhammed b. Herevî'den alınarak Cemaleddîn Abdullah b. el-Âkûlî'ye⁵⁷¹ verildi. Sadreddîn ise el-Ashab medresesinde görevlendirildi. Yine bu tarihte Kadiülkudat İzzeddîn b. Zencanî, Hille'de Taceddîn Muhammed el-Hilli'yi kendi naibi olarak görevlendirildi. Ayrıca Necmeddîn Muhammed Basrî, Mustansırıyye Medresesi'nde Şafii mezhebinin hocası olarak görevlendirildi.⁵⁷²

Bu sırada Serav⁵⁷³ ve Erdebil arasında Sayın mevkiinde yapılan kurultaydan sonra 12 Eylül 1285 tarihinde Buka'nın kardeşi Aruk, Bağdad hakimliğine atandı.⁵⁷⁴ İbnü'l-Fuvatî'ye göre Argun, Bedreddîn Has'ı, Bağdad'ın Sahib Divanı olarak görevlendirdi. Sadeddîn Muzaffer b. el-Müstevfi el-Kazvînî'yi ise onun müşrifî olarak vazifelendirdi. Bağdad şahnesi Tatarkiya görevinden azledildi. Onun yerine Emir Tunskey ve

⁵⁷⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 446, 447; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 267, 268.

⁵⁷¹ Bu kişinin 677 tarihinde Bağdad'ın batı kısmının hakimi ve Beşiriyye Medresesi'nin hocası olduğunu ve 2 ay sonra öldüğünü söylemiştik. Ya eskiden söylenen şeylerde bir hata var ya da ölüm tarihi 687 olması gerekir.

⁵⁷² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 447-449; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 268-269.

⁵⁷³ Bugünkü İran'da Doğu Azerbaycan Eyaletine bağlı Serab ili.

⁵⁷⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1160; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 156.

Mecdeddîn b. el-Esir Bağdad şahneliğini ortak olarak yürütmüşler ancak Tatarkiya Bağdad'da kalmaya devam etmiştir.⁵⁷⁵

12 Eylül 1285 tarihinde Bağdad hakimliğine atanan Aruk, Mart 1286 tarihinde göreve başlamıştır. Aruk, Mecdeddîn b. el-Esir, müşrif Emir Ali Cekiban ve katip Sadeddîn el-Kazvînî'yi görevlerinden azlederek Irak idaresini Azizeddîn el-Erbilî ve Mecdeddîn İsmail b. İlyas'a verdi. Sonra adı geçen bu kişiler haklarında soruşturma yapılması için yeni idareciler Azizeddîn el-Erbilî ve Mecdeddîn İsmail b. İlyas'a teslim edildiler. Yapılan soruşturmada bu kişilerin yolsuzluk yaptıkları tespit edildi ve kendilerinden eksik olan mallar istendi. Daha sonra bu kişiler büyük orduya gönderilip burada idam edildiler. Bundan başka, Nasireddîn Kutlukşah Irak müşrifi olarak görevlendirildi. Fahreddîn Terrâh, Vasıt hakimliğinden azledilerek yerine Bureddîn b. Seyyâd getirildi. Fahreddîn'e ise Hille hakimliği verildi.⁵⁷⁶

1286 yılında Şerafeddîn Harun'un eşi Rabia vefat etti ve kendisi annesinin mezarının olduğu yerde yani Ubeydullah Türbesinde defnedildi. Öte yandan yine bu tarihte Bağdad'da divan vekili olan Necmeddîn Haydar b. el-Eyser vefat etti.⁵⁷⁷ 1287

⁵⁷⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 436-437; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 261-262.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 448-449; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 269.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 449-450; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 269-270.

yılında Katibü'l-Cerid, Necmeddîn hesaba çekilerek kendisinde olan mallar istendi ancak Necmeddîn işkence korkusundan intihar etti.⁵⁷⁸

25 Temmuz 1284 yılında Mecdeddîn b. el-Esir bir grup Moğol ile birlikte Bağdad'a gelmişti. Şerafeddîn Harun Cüveynî, naibi Şemseddîn Zerdiyan, İzzeddîn Celal ve Nizameddîn Abdullah b. Kadı Bendenîcî yakalanarak kendilerine işkence edilerek İsmetiyye'de hapse atılmışlardı. Nizameddîn Bendenîcî bir hayvana bindirilerek Bağdad sokaklarında gezdirilmiş ve onun bir akrabası ve divan vekili Şerafeddîn Muhammed b. Busala işkence edilerek kendisinden mal talep edilmişti. Muhtemelen bunların tutuklanma sebepleri kendilerine yönelik olan yolsuzluk iddiası nedeniyledir. Mecdeddîn b. el-Esir, Mühezzibüddeve Nasr İbnü'l-Meşairi el-Yahudi'yi divanda kendi naibi olarak görevlendirmişti. Şerafeddîn Harun, Emir Aruk'un Bağdad'a gelişine kadar hapiste kalmış ve Aruk'un Bağdad'a gelişinden sonra onun şefaatiyle serbest kalmıştı.⁵⁷⁹

1286 yılı yaz ayında Emir Aruk, Bağdad bitikçileri ile Argun'un yanına geldi. Bu sırada Harun Cüveynî, Emir Aruk'un hizmetinde bulunuyordu. Emir Aruk, kardeşi Buka'nın iktidarına güvendiği için Mecdeddîn İbnü'l-Esir, Fahreddîn Müstevfî'nin kardeşi Sadeddîn ve Ali Cekiban'ı Argun'un izni olmadan öldürdü. Bu nedenle Aruk'un arası Geyhatu ile açıldı.⁵⁸⁰Buka kardeşi Aruk'u her zaman kollayıp gözetiyordu. Bazı kişiler Geyhatu'ya Aruk'un bu işi Harun Cüveynî'nin yönlendirmesiyle yaptığını söylediler. Bundan dolayı Harun Cüveynî, eşi Rabianın ölümünden bir hafta sonra Aladağ

⁵⁷⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 451; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 270.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 437-438; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 262-263.

⁵⁸⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1162; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 157.

civarında şehid edildi.⁵⁸¹ Vassâf'a göre Mecdeddîn İbnü'l-Esir, Aruk'un Bağdad'da çok mal topladığını, Aruk'un bu işte Harun Cüveynî'nin de parmağı olduğunu düşünerek Mecdeddîn İbnü'l-Esir ve Harun'u katletmiştir.⁵⁸²

⁵⁸¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1163; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 157; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 450; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 269.

⁵⁸² Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 84.

3. SA'DÜDDEVLE DÖNEMİ

Sa'düddevele, Ebher bölgesinin Yahudilerinden idi. Kendisi daha sonra Bağdad'da ikamet etmeye başlamış ve Arapça öğrenmişti.⁵⁸³ Ebu'l-Ferec'e göre Sa'düddevele Bağdad hakiminin kayınpederi idi.⁵⁸⁴ Ebu'l-Fida, Sa'düddevele'nin ilk başlarda Musul çarşısında tellallık yaptığını söylemektedir.⁵⁸⁵

1285 yılında Tunskey Bağdad şahnesi olarak görevlendirilmişti. Tunskey bu göreve geldikten sonra kabiliyetli, zengin ve Bağdad işlerini iyi bilen Sa'düddevele'yi kendi naibliği ve hacipliğine tayin etmişti. Sa'düddevele kısa süre sonra bütün yetkileri elinde toplamıştı. Bu zamanda Bağdad hakimliği Ata Melik Cüveynî'nin hizmetçilerinden Kutlukşah ve Mecdeddîn Kubetî ve başka kişilerin elinde bulunuyordu. İbnü'l-Fuvati'ye göre 1287 tarihinde Nasıreddîn Kutlukşah b. Sencer Sahib Divan olarak görevlendirilmişti. Kutlukşah, Bağdad'da halktan zorla borç almak için milleti zorluyordu. Bu nedenle halk gittikçe Kutlukşah'ın tutumundan nefret etmeye başlamıştı.⁵⁸⁶ Sa'düddevele'nin göreve gelmesiyle adı geçen kişilerin Bağdad'da gücü azalmıştı. Bu nedenle bu kişiler 1287 yılında Sugurluk'a giderek Sa'düddevele hakkında şikayette bulunup, onu Irak'tan uzaklaştırmak için onun iyi bir tabip olduğunu söylediler.

⁵⁸³ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 128.

⁵⁸⁴ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 623.

⁵⁸⁵ Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî, *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, C. IV, s. 17.

⁵⁸⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 450-451; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 270.

⁵⁸⁷ Bunun üzerine 1288 yılında Sa'düddevele Bağdad'dan Argun'un mevkii olan Tebriz'e gitmek zorunda kaldı.⁵⁸⁸

Ancak bu durum Sa'düddevele aleyhine değil kendi lehine büyük fırsatlar doğurdu. Argun'u iyileştiren Sa'düddevele onun nazarında büyük itibar kazandı.⁵⁸⁹ Tebrize giden Sa'düddevele burada Moğol emirlerinden Ordu Kiya'nın güvenini kazandı. Ayrıca Argun ile sıkı ilişkiler kuran Sa'düddevele Argun ile arasındaki samimiyeti önemli ölçüde artırdı. Argun kendisinden iktisadi ve idari konularda tavsiyelerini dinledi. Özellikle Bağdad'daki idari ve mali konularda edindiği tecrübeleri Argun'a aktarması İlhanlı hükümdarını çok memnun etti.⁵⁹⁰ Bu arada Argun, Cüveynî ailesinin ortadan kaldırılmasından sonra meydana gelen idareci boşluğunu-yani İran kökenli yöneticilerin boşluğunu-Yahudi unsurları ile doldurmaya başlamıştı. Bu nedenle İran Yahudileri'nin Orta ve Yakındoğu'daki yükselişleri bu vesile ile başlamış oldu.⁵⁹¹

Şemseddîn Cüveynî'nin öldürülmesinden sonra Buka'nın kariyeri oldukça yükselmiş ve birçok mal elde etmişti. Buka kibir denizine kapılarak diğer emirleri küçümsüyordu.⁵⁹² Hatta emir Togan'ı yasa gereği sopalatmış ve ona küfür etmişti.

⁵⁸⁷ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1164-1165; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 159.

⁵⁸⁸ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 141; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1164, s.1165; Mustafa Uyar, "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddevele", *AÜDTCFTAD*, XXI, sayı 33 (2003), s. 132.

⁵⁸⁹ Hândmîr, *Düstûr el-Vuzerâ*, s. 296.

⁵⁹⁰ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 133.

⁵⁹¹ Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 186; Uyar, "Yahudi Vezir", s. 129-130; Erdem, "Olcaytu", s. 19.

⁵⁹² Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 621-622.

Emirler her fırsatta Buka'yı Argun'a kötölüyorlardı. Aynı şekilde kardeşi Aruk da Bağdad'da hükümdar gibi yaşıyordu. Argun'un elçilerine itibar etmiyor ve vergilerini hazineye göndermiyordu.⁵⁹³ Buka ve kardeşi Aruk devlet içinde çok önemli konumlar elde etmişler; ancak Buka ve Aruk'un Irak'ta halka zulmetmeleri ve halktan zorla para toplamaları büyük bir kargaşaya neden olmuştu. Bu durum Sa'düddeve için büyük bir fırsata dönüştü. Sa'düddeve, Buka ve Aruk'u Argun'a şikâyet ederek Bağdad'da yolsuzluk yapıldığını ve 500 tümen emvali Aruk'un zimmetine geçirdiğini söyledi.⁵⁹⁴ Ordu Kiya ile yakın arkadaşlık kuran Sa'düddeve Ordu Kiya'ya Bağdad'da kazancın çok olduğunu, eğer kendisi oranın hâkimliğini yaparsa kendisinin hizmetine gireceğini söylemişti. Sa'düddeve'nin kendisine anlattıklarından etkilenen Argun, Sa'düddeve'yi Ordu Kiya ile birlikte Bağdad'a emval tahsil etmek için gönderdi.⁵⁹⁵

Sa'düddeve ve Ordu Kiya'dan oluşan heyet Bağdad'a gelerek durumu soruşturmaya başladılar. Aruk'u çağırarak halktan zorla topladığı büyük miktarda parayı istediler ve gelirlerden kendilerine ayırdıkları parayı sordular. Ordu Kiya ve Sa'düddeve zorla ve işkence ile birçok mal tahsil edip Argun'un huzuruna geldiler. Sa'düddeve ordugâha gelerek emirlerin huzurunda “*Aruk'un Bağdad'a gitmesine mani olursanız kendisi her yıl gönderilen gelirin iki katını gönderir*” dedi.⁵⁹⁶ Bağdad'dan elde edilen gelir Argun'un çok hoşuna gitti ve Aruk'un Bağdad'da ciddi manada yolsuzluk yaptığını

⁵⁹³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1166-1167; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 160-161; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 622.

⁵⁹⁴ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4175.

⁵⁹⁵ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 128; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1164; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 159-160.

⁵⁹⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 623.

anladı. Bunun üzerine 6 Haziran 1288 tarihinde Bağdad emirliği Ordu Kiya'ya verildi.⁵⁹⁷ Bu dönemde Tunskey öldüğü için Baydu Şökürçi, Bağdad şahneliğine getirilmişti. Öte yandan Şerafeddin Simnani'ye meliklik; Sa'düddeve'ye ise Bağdad müşrifliği görevi verildi.⁵⁹⁸ İbnü'l-Fuvatî'ye göre Argun, Şerafeddin Muhammed b. Ahmed Simnani'yi Irak'ın Sahib Divanı olarak atamış ve Sa'düddeve onun müşrifi olmuştur. Ayrıca Fahreddin Muzaffer b. Terrâh, Mecededdin b. İlyas yerine Hille hâkimi olarak tayin edilmiştir.⁵⁹⁹ İbnü'l-Fuvatî, 1289 tarihinde Şerafeddin Simnani'nin Irak Sahib divanı olduğunu yinelemektedir. Simnani, ez-Zeyyîn Âmîd-i Bağdadi'yi tamgaların sorumlusu olarak görevlendirmiştir. Şerafeddin Simnani ve Sa'düddeve daha sonra Argun'un yanına gitmiş ve Argun Simnani'yi görevinden azlederek Sa'düddeve'yi Sahib Divan olarak atamıştır.⁶⁰⁰

Bu soruşturmadan sonra Argun'un yanına dönen heyet, Aruk ve yardımcısı Kutlukşah'ın halka nasıl davrandığını ve bu sayede elde etmiş oldukları serveti Argun'a anlatmışlardı. Bundan dolayı Argun, Kutlukşah'ın malvarlığının müsadere edilmesini emretti. Bunun üzerine 1289 yılında Ordu Kiya ve Sa'düddeve geniş yetkilerle tekrar Bağdad'a gelerek tüm fermanları beratları vesair belgeleri iptal ettikten sonra Argun'un emri ile Kutlukşah'ı görevden azlettiler. Böylece Irak'ın tüm gelir ve vergi sisteminin kontrolü Sa'düddeve'ye geçti. Sa'düddeve kısa sürede büyük miktarlarda zorla alınan

⁵⁹⁷ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4176.

⁵⁹⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1165; Reşîdüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, s. 160; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 129.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 455; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 273.

⁶⁰⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 124.

borçları geri ödemiş, bütçeyi düzenlemiş, vergi gelirlerini artırmış ve Argun'un şahsi hazinesini doldurmuştu.⁶⁰¹

Diğer taraftan bu dönemde 1288 yılında Nureddîn Abdülganî'nin ölümünden sonra Necmeddîn Muhammed Ebu'l-İzz Nizamiye Medresesi'nde müderris olmuştur. Yine bu yılda Sadreddîn, kardeşleri ve Nasıreddîn Tusî'nin oğulları Irak'ın vakıf işlerinden azledilerek bu görev Irak emirlerine verilmiş ancak bir yıl sonra bu kişiler görevlerine iade edilmişlerdir. Öte yandan bu dönemde yolsuzluk yaptığı söylenen Kufe şehrinin yöneticisi İzzeddîn Abdülaziz el-Erbili'ye işkence edilerek bütün malları sattırıldı. Ancak kendisinden istenen parayı temin edemeyen İzzeddîn yapılan işkenceden bir süre sonra öldü. Diğer taraftan Bağdad yöneticilerinden Zeyn el-Hazâirî'ye de işkence edildi ve kendisinden istenen malları geri vermek zorunda kaldı. Aynı şekilde Necmeddîn İsmail b. İlyas'a işkence yapıldı ve kendisinin malları ve eşyalarına el koyuldu.⁶⁰²

1289 tarihinde daha önce görevinden azledilen Nasıreddîn Kutluk Şah Tebriz'de katledildi ve cenazesi Bağdad'a getirilerek Selman-ı Farisi türbesi yanında defnedildi. Buraya daha sonra fakir halktan bir grup insan gönderildi. Ayrıca Vasıt ve bir kaç bölgeden ihtiyaçlar için vakıf bağlandı. Yine bu yılda Nureddîn b. es-Seyyad, Vasıt'ta görevinden azledildi ve yerine Nureddîn Abdurrahman b. Taşân görevlendirildi. Diğer taraftan 1290 senesinde Necmeddîn Ebu'l-İzz el-Basrî, Necmeddîn Abdullah Kûsânî ve Âfifeddîn Rebîü'l-Kûfî, Bağdad'ın hâkimliği görevinden azledildiler.⁶⁰³

⁶⁰¹ Uyar, "Yahudi Vezir", s.134

⁶⁰² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 454-456; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 272-273.

⁶⁰³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 459, 462; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 275, 278.

Argun Han, Arran'dan Konkur Öleğ yaylağına geldiğinde Ordu Kiya ve Sa'düddeve yine Bağdad'dan gelerek bir kez daha vergiyi takdim ettiler. Bu durum Argun Han'ın çok hoşuna gitti. Sa'düddeve, bazı bitikçilerin kendilerine engel olmasaydı verginin iki kat daha fazla geleceğini söyledi. Bunun üzerine Argun bu kişilerin yasaya çarptırılmasını emretti. Bunun üzerine Rebibeddîn Avecî ve Kutlukşah öldürüldü. Ayrıca Mecededdîn İbnü'l-Kıpti ve Ata Melik Cüveynî'nin oğlu Mansur, Hille'den getirilerek idam edildi.⁶⁰⁴

Bütün bu olanlardan sonra artık Buka ve Aruk için hiçbir kurtuluş çaresi kalmamıştı. Zaten emirler ve devlet adamları her fırsatta Buka'yı kötülüyorlardı.⁶⁰⁵ Bundan dolayı Argun, Buka'nın elinde bulunan bazı vilayetlerin idaresini Emir Tagaçar'a verdi. Bu yüzden Buka, Argun'a karşı incinerek ziyaretlerini seyrekleştirdi. Buka hastalığını bahane ederek ortalıkta fazla dolaşmıyordu. Bunun üzerine Buka'nın aleyhinde olanlar Argun'a onun hasta numarası yaptığını söylediler. Bunun üzerine divan ve defteri evinden getirmeleri ve naiblerin ve ona hizmet edenlerin azledilmesi için yarlğ çıktı.⁶⁰⁶

Buka durumun kötü olduğunu görünce çok sayıda mal dağıtıp ikramda bulunarak diğer emirleri tarafına çekmeye çalıştı. Şehzade Çuşkab'ı, Argun'a karşı isyan etmeye teşvik etti. Fakat Çuşkab bunu kabul etmeyerek reddetti. Çuşkab bu durumu Argun Han'a bildirdikten sonra Buka'nın yakalanması için emir verdi. Bundan dolayı Buka

⁶⁰⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1173; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 166.

⁶⁰⁵ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 129.

⁶⁰⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1167-1168; Reşîdüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, s. 161.

yakalanarak 16 Ocak 1289 tarihinde idam edildi.⁶⁰⁷ Argun, Buka'nın öldürülmesinden sonra kardeşi Aruk'un yaklanması için Diyarbekir'e bir birlik gönderdi. Aruk, Keşaf kalesinde yakalanarak 22 Şubat 1289 tarihinde idam edildi.⁶⁰⁸

Buka ve Aruk'un ortadan kaldırılmasından sonra Sa'düddeve'nin makam ve mevkii daha da arttı. Sa'düddeve'nin Argun nezdinde itibarı günden güne artıyordu.⁶⁰⁹ Sa'düddeve'nin devletteki hizmetinin farkedilmesinden sonra Haziran 1289 yılının ilk günlerinde Argun Sugurluk'ta Sa'düddeve'yi vezirliğe tayin etti.⁶¹⁰

Öte yandan bu dönemde Melik Celaleddîn Simnani'nin kardeşi Şerefeddîn Simnani Bağdad'ın kalan malları nedeniyle hapiste idi. Celaleddîn Simnanî, 1284 yılında Buka'nın vezarete atanması sonrasında onun naibi olarak atanmıştı.⁶¹¹ Ancak Buka, görevinden azledilince vezirliğe Celaleddîn Simnanî getirilmişti. Bir gün Celaleddîn Simnani, kardeşi Şerefeddîn Simnani'yi ziyarete giderken yolda Emir Bolat Aka ile karşılaştı. Celaleddîn Simnani, Emir Bolat Aka'ya Argun Han'ın kendisi yerine bir

⁶⁰⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 623-624; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1168-1171; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 162-164; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 130.

⁶⁰⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1171; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 164-165; İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 457; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 274.

⁶⁰⁹ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 130-131.

⁶¹⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 124; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1173; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 166.

⁶¹¹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4172; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 129.

Yahudi'yi tercih ettiğini ve onu beslediğini söyledi. Bu olay Argun'un kulağına gidince 7 Ağustos 1289 yılında Celaleddîn Simnani yasaya çarptırıldı.⁶¹²

Celaleddîn'in öldürülmesinden sonra Sa'düddeve'nin iktidarı daha da arttı. Bahaeddîn Muhammed Cüveynî'nin çocukları Mahmud ve Ali durumlarının bozulduğunu söylüyorlardı. Bunun üzerine Irak'taki bazı mülklerin kendilerine verilmesi emredildi. Ancak Irak incülerini elinde bulunduran Mecdeddîn Muminan Kazvînî Irak incülerinin vergisini Şemseddîn Cüveynî'nin çocuklarının eline geçirdiğini beyan etmesi üzerine Argun Şemseddîn Cüveynî'nin tüm çocuklarının idam edilmesini emretti. Bunun üzerine 23 Temmuz 1289 tarihinde Tebriz'de bulunan Mesud ve Ferecullah ve Anadolu'da bulunan Nevruz öldürüldü. Kaşan tarafında ise Ali, Yisudar tarafından öldürüldü. Zekeriya Abhaz'da bulunduğu için kurtuldu ancak geri kalanların hepsi öldürüldü.⁶¹³

İdamlardan sonra Sa'düddeve'nin kudreti daha da arttı. Bağdad'da nevbet Darü'l-Hilafe'den Sa'düddeve'nin kapısına getirildi. Sa'düddeve, 26 Ağustos 1289 tarihinde kardeşi Fahrüddeve, Mühezzibüddeve ve Cemaleddîn Destcirdanî'yi Bağdad hâkimliğine gönderdi.⁶¹⁴ Fars eyaletinin idaresini Şemsüddeve'ye, Diyarbekir'i diğer kardeşi Eminüddeve'ye verdi. Tebriz işraflığını amcasının oğlu Mühezzibüddeve Ebu

⁶¹² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1174-1175; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 166.

⁶¹³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1173; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 166-167.

⁶¹⁴ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 131; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 458; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 274.

Mansur Tabib'e verdi.⁶¹⁵ Sa'düddeve ve akrabalarının bu şekilde görevde yükselmeleri, Yahudiler'de büyük sevinç uyandırdı.⁶¹⁶ Zaten Sa'düddeve'nin kendisinde kuvvetli bir Yahudilik bilinci vardı. Kendisi, Bağdad'dayken Musa bin Cafer'in türbesine giderek elindeki Kuran'dan “*Ey İsrailoğulları! Sizi düşmanınızdan kurtardık, size Tûr'un sağ yanını va'dettik ve size kudret helvası ile bıldırcın indirdik.*”⁶¹⁷ Ayetini okuduktan sonra sevinip çevrede bulunan Alevilere yüz dinar dağıttığı söylenmektedir.⁶¹⁸

Vassâf, Sa'düddeve'nin bu dönemde iyi işler yaptığından bahsetmektedir. Vassaf'a göre Sa'düddeve bu dönemde idareyi hukuk ve adalet sistemi üzerine kurmuş, hırsızlığı ve soygunculuğu kaldırmış, devletin mali sistemini düzenlemiş ve tüm halk onun başarılı çalışmalarından yararlanmıştır. Yargıda islami yargıyı esas tutmuş, vergileri düzenli bir şekilde toplanmasına özen göstermiştir.⁶¹⁹

Fakat Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülkede Yahudi birinin başta olması Müslümanları rahatsız ediyordu. Diğer taraftan Sa'düddeve'nin faaliyetine karşı çıkan kişiler İlhanlı devletinde mevcuttu. İsmaililerden bir grup, Hristiyan ve Yahudiler'in faaliyetlerini sona erdirmek istiyordu. Hatta Sa'düddeve'yi öldürmek için bir takım planlar yapmışlardı. Ayrıca Sa'düddeve'nin önde gelen Moğol emirlerden de düşmanları vardı. Bu kişilerden en önemlisi Emir Toğandı. Emir Toğan, Argun'un Sa'düddeve'ye duyduğu aşırı güven nedeniyle kendisinin ihmal edildiğini düşünüyordu. Ayrıca Sa'düddeve'nin kibirli davranışları karşısında kendisinin aşağılandığı zannına

⁶¹⁵ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1175; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 167.

⁶¹⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 637

⁶¹⁷ Taha Suresi, 80. Ayet

⁶¹⁸ Uyar, “Yahudi Vezir”, s. 135.

⁶¹⁹ Ayetû, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, s. 143.

kapılıyordu.⁶²⁰ Sa'düddeve, Şiktur Noyan, Tagaçar, Samagar, Koncukbal ve diğer bazı emirlerden korkuyordu. Bundan dolayı Argun Han'dan kendisine yardımcı olması için bazı kişileri ve Ordu Kiya'yı istedi. Bu sebeple Argun, Ordu Kiya'yı Sa'düddeve'ye yardım etmesi için görevlendirdi.⁶²¹

Aksarayî, Sa'düddeve'nin taassub sahibi bir olduğunu, Müslümanlara karşı kötü davranarak onlara zorluk çıkardığını, kendisi için tehlikede gördüğü herkesi bertaraf etmeye çalıştığını ve Fahreddîn Kazvînî'ye çeşitli suçlamalarda bulunduğunu ifade etmiştir.⁶²² Hândmir'e göre, Sa'düddeve iktidarda iken önce İslam dinine girdiğini ilan etmiş hatta Eylül 1289 tarihinde hac kervanına bir mektup bile göndermiş, ancak sonunda kibirlenerek küstah olmuştur. Bazı insanlar Sa'düddeve yüzünden İslam toplumu hakkında aşağılayıcı biçimde konuşmaya başlamışlardır. Cahil Sa'düddeve, Argun Han'a peygamberliğin kendisine Cengiz Han'dan geçmiş olduğunu, bir din ve devlet kurmaya müstahak olduğunu birkaç defa söylemiş ve bu nedenle Argun Müslümanlara karşı cephe almıştır.⁶²³ Zaten Argun Müslümanları sevmediği için divanda Müslümanlara herhangi bir görev verilmemesini, görevlerin sadece Yahudi ve Hristiyanlara verilmesini emretmişti.⁶²⁴

⁶²⁰ Uyar, "Yahudi Vezir", s. 138.

⁶²¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1175; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 167.

⁶²² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 124.

⁶²³ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 131-132.

⁶²⁴ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 630.

Sa'düddeve bu dönemde ez-Zeyyin Hezairî ve Mecdeddîn b. İlyas'ı yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle tutuklattı ve akabinde mallarına el koyup idam ettirdi.⁶²⁵ Müslümanlar artık Sa'düddeve'den ciddi şekilde rahatsız oluyorlardı. 1290 yılında Bağdad'da zenginler ve büyükler Sa'düddeve aleyhinde ayet ve hadislerle dayanarak Yahudilerin kötü olduğunu ifade eden bir mektup yazdılar. Sa'düddeve bu mektuptan haberdar olduktan sonra mektubu Argun'a verdi. Argun, bu durumu soruşturulmasını emretti ve damgalardan sorumlu görevli Cemaleddîn b. el-Halâvî'yi idam ettirdi.⁶²⁶

Bu sırada Argun'un hastalanması İlhanlı Devleti içerisindeki tüm dengeleri değiştirdi. Bu değişimden en fazla etkilenecek kişi şüphesiz Sa'düddeve oldu. Argun Han, Hind tarafından gelen bir bahşinin yaptığı ömür uzatma ilacını bir süre kullandıktan sonra hastalandı. Sa'düddeve Argun'un durumunun kötü olduğunu görünce halkın ve emirlerin sevgisini kazanmak için bir takım ihsanlarda bulundu ve büyük miktarlarda para dağıttı. Ancak bunun kendisine herhangi bir faydası olmadı.⁶²⁷

Sa'düddeve, Argun Han'ın sağlığı bozulduğunda onu iyileştirmek adına da hayır işlerine girişmişti. İnsanların sıkıntıya sokulmaması, fakirlere yardım edilmesi ve mahkûmların salıverilmesi gibi halkın gönlünü kazanma nitelikli mektuplardan günde 70 tane imzalayıp gönderiyordu. Bağdad halkına dağıtılmak üzere 30.000 ve Şiraz'daki fakirlere dağıtılmak üzere 10.000 dinar tahsis etmişti.⁶²⁸ Bu sırada sarayda bir günah keçisi aranmaya başlandı ve bu hastalık bir çeşit büyü şeklinde yapıldığı iddia edilen göz

⁶²⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 458; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 274.

⁶²⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 461-462; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 277.

⁶²⁷ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 132-133.

⁶²⁸ Ayetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, s. 134-135; Uyar, "Yahudi Vezir", s. 139.

değmesine atfedildi. Argun'un hatunlarından Toğaçak isimli kadın suçlandı ve öldürüldü. Onun öldürülmesinden sonra ise Sa'düddevele karşıtları suçu Sa'düddevele üzerine attılar.⁶²⁹ Bazı kaynaklar ise Argun'un Sa'düddevele tarafından öldürüldüğünü ileri sürmektedirler.⁶³⁰ Esasen bu dönemde Yahudiler kendilerine yakınlık gösteren devlet adamlarının menfaatlerini gözetiyor ve onların yaşamının uzun olmasını istiyorlardı.⁶³¹ Kendisine karşı olan Moğollar onu ortadan kaldırmaya kararlıydılar. Tagaçar, Koncukbal, Tukul ve Togan kendi aralarında anlaşarak muhaliflerine karşı harekete geçtiler. Bazı emirleri öldürdükten sonra Ordu Kiya ve Sa'düddevele'yi yakalayıp yargıladılar ve 3 Mart 1291 yılında Moğol emiri Toğaçar'ın konağında öldürdüler.⁶³² Tukul ve Togan daha sonra Sa'düddevele'nin evine giderek yağmaladılar. Hatta orada bulunan Müslüman ve

⁶²⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1179-1180; Uyar, "Yahudi Vezir", s. 138.

⁶³⁰ İbn Tağrîbirdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Mîsr ve el-Kâhire*, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. Beyrut, 1413, s. 25; El-Aynî, Bedreddîn Mahmûd, *İkd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân*, Tahkik Muhammed Muhammed Emin, C. 3, Kahire, 1989, s. 105-106.

⁶³¹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 270.

⁶³² Benâkâtî, *Tarih-i Benâkâtî*, s. 446; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 147; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1181-1182; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 172; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 377; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Kitab-ı Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Abağa Han ve Sultân Ahmed ve Argun Han*, ed. Karl Jahn, Mouton&Co, 1957, s. 78; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 637; Aksarayî, *Müsâmeret el-Ahbâr ve Müsâyeret el-Ahyâr*, s. 132-133; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 599.

Yahudilerin evleri de yağmalandı.⁶³³ Argun ise bu olaydan bir süre sonra 10 Mart 1291 tarihinde Arran'da vefat etti.⁶³⁴

Sa'düddeve'nin öldürülmesinden sonra Müslümanlar ve Moğollar Yahudilere karşı birleştiler. Müslümanlar, Yahudiler'in birlikte yaşamış olduğu mahalleye hücum ettiler. Kendilerine karşı koyan Yahudiler ile Müslümanlar arasında büyük bir kavga patlak verdi. İki taraftan da birçok kişi öldü. Bu olaydan kısa bir süre sonra Yahudiler'den yönetici vasfına sahip hiç kimse kalmayacaktır.⁶³⁵

Sa'düddeve'nin akrabalarıda kendisiyle aynı kaderi paylaştılar. Sa'düddeve'nin kardeşi Fahrüddeve yakalandı. Fahrüddeve yakalandıktan sonra halk onun ve Yahudilerin evlerine saldırarak yağmaladılar ancak Cemaleddîn Destcirdanî bir grup askerle halkı yağmadan men etti. Ancak çıkan olaylar nedeniyle bazı kişiler tutuklandı ve iki kişi de öldürüldü. Mühezzibüddeve ise Bağdad'a getirildikten sonra bir süre hapiste tutuldu. Fahreddîn b. Terrah, Cemaleddîn Destcirdanî'yi Mühezzibüddeve'yi öldürmeye teşvik etti ve bir süre sonra Mühezzibüddeve idam edildi. Bu arada Irak'ta halk Yahudilere saldırmaya devam etti. Bu nedenle bir grup Yahudi, Müslüman oldu ancak olayların yatışmasından sonra bu kişiler dinlerine geri döndüler. Diğer taraftan Fahrüddeve ve Yahudiler mallarını geri istediler ancak bu istekleri geri çevrildi. Öte yandan Baydu, Musul'a bir kişi göndererek Musul Emiri Eminüddeve'nin yakalanmasını

⁶³³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1180-1181; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 171-172.

⁶³⁴ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 133; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1182; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 172.

⁶³⁵ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 637-638.

emretti ve bunun üzerine Eminüddeve yakalanarak hapse atıldı.⁶³⁶ Ancak kısa bir süre Fahrüddeve öldürüldü. Sa'düddeve'nin düşüşünün ardından Irak yönetimi geçici olarak Cemaleddîn Descirdanî eline geçti.⁶³⁷

⁶³⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 465, 466; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 279-280.

⁶³⁷ Uyar, *Yahudi Vezir*, s. 140.

C. GEYHATU DÖNEMİ'NDE BAĞDAD

Argun Han hastalandıktan sonra 7 Mart 1291 yılında vefat etmişti.⁶³⁸ Argun'un ölümünden sonra tahta kardeşi Geyhatu geçti. Geyhatu⁶³⁹ Abaka Han'ın ikinci oğlu olup Tatar kabilesinden Nuktan Hatun'dan doğmuştu.⁶⁴⁰ Argun'un ölümünden sonra emirler Anadolu valisi olan Geyhatu'yu çağırarak kendisini han seçtiler.⁶⁴¹ Geyhatu 22 Temmuz 1291 tarihinde Ahlat yakınlarında hükümdarlığını ilan etti.⁶⁴² Geyhatu kendisine düşmanlık besleyen emirlere karşı harekete geçti ve Baydu'yu daha iyi gözetleyebilmek

⁶³⁸ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 377.

⁶³⁹ Geyhatu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kansu Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamânı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2012; Abdulkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 44-45; W. Barthold, "Geyhatu", *İA*, C. IV, İstanbul, 1978, s. 770; Bertold Spuler, "Gaykhatu", *EF*, Vol. II, Leiden Brill, 1991, s. 982.

⁶⁴⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1189; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 176; Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamânı*, s. 23.

⁶⁴¹ Barthold, "Geyhatu", s. 770; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 377; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 467; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 280; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 135.

⁶⁴² Benâkîtî, *Tarih-i Benâkîtî*, s. 444; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 135; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 638-639; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1190; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 177; Ayetî, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, s. 149; Spuler, *İran Moğolları*, s. 99; Yuvalı, "Geyhatu Han", s. 45.

için yanına çağırıldı.⁶⁴³ Öte yandan Geyhatu, Aladağ'dan Anadolu'ya giderken Şiktur Noyan'ı kendi yerine niyabet-i mutlak olarak atadı.⁶⁴⁴ 18 Kasım 1292 yılında ise, Sadreddîn Ahmed b. Abdürrezzak Halidi Zencanî'yi Sahib Divan olarak atadı.⁶⁴⁵ Geyhatu, Sadreddîn Zencanî'nin isteği üzerine Kadiü'l-kudat olarak Zencanî'nin kardeşi Kutbeddîn'i atadı. Irak hâkimliğini ise Kıvamülmülk'e verdi.⁶⁴⁶ Kıvamülmülk'ün Irak hâkimliği ileride anlatacağımız üzere Şökrüçî'nin Irak hakimliğine atanmasına kadar devam edecektir.

1291 yılında Ata Melik Cüveynî'nin oğlu Muzafferiddin, Sa'düddeve'nin ölüm haberini aldığı zaman Bağdad'a geri döndü. Muzafferiddin, kardeşi Mansur öldürüldüğü zaman Seyb'de Arap bir şeyhin yanına sığınmıştı. Sonra Tebriz'e gidip Argun Ağa'nın kızı Yenki ile evlenmişti. Bu bayan daha önce Muzafferiddin'in amcası Şemseddîn Cüveynî'nin eşi idi. Bağdad'a geri döndüğü zaman bu bayan onunla birlikte idi. Muzafferiddin, Bağdad'a geldikten sonra babasının bazı mülklerini geri alabildi.⁶⁴⁷

⁶⁴³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1191-1192; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 177-178; Spuler, *İran Moğolları*, s. 99.

⁶⁴⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1193; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 178.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 474; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 285; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1195; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 181.

⁶⁴⁶ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1196; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 181.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 468-469; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 281.

Bu tarihlerde anladığımız kadarı ile Bağdad işleri Cemaleddîn Destcirdanî elinde idi. 1292 yılında Geyhatu, Satı ve Bektimur'u Irak'ın muhasebe işlerini soruşturmaları için Bağdad'a gönderdi. Bu iki kişi Bağdad'a geldiklerinde Cemaleddîn Destcirdanî onların hizmetine girdi. Satı ve Bektimur birkaç ay burada kaldı ve görevleri bittikten sonra geri döndüler. Ancak Satı, çocukları ve eşleri kısa süre sonra öldüler. Cemaleddîn Destcirdanî, Irak vergilerini toplayarak Geyhatu'nun yanına gitti. Geyhatu, Cemaleddîn Destcirdanî'nin bu hizmetinden hizmetinden hoşlanarak ve kendisine Irak'ın yönetimini verdi. Geyhatu, kısa bir süre sonra Cemaleddîn Destcirdanî', Mecededdîn b. Muhammed b. El-Esir'in yeğeni Esireddîn Tusterî ve Taceddîn Ali Tâşân'ı Irak'a gönderdi. Anladığımız kadarı ile Tusterî ve Tâşân, Irak idaresinde Destcirdanî ile beraber bulunacaklardı. Bu kişiler bu yılın sonuna kadar Irak'ta kaldılar. Bir süre sonra Cemaleddîn, Sadeddîn Esed b. el-Emir Ali Cekiban'ı yerine vekil bırakarak başkent Tebriz'e gitti.⁶⁴⁸

1294 yılında Geyhatu, Şökürçi⁶⁴⁹ lakaplı Şemseddîn Muhammed Türkistani'yi Irak'ın valisi olarak görevlendirdi ve Şökürçi'den halkın yüklerini hafifletmesini istedi. Şökürçi, Irak'a geldikten sonra halka ihsanlarda bulunarak kuralları iyi bir şekilde uyguladı, vakıf işlerini düzenledi ve halka yardımlarda bulundu.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 469-470; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 282.

⁶⁴⁹ (سکورجی) İlhanlılar'da bu unvan hükümdarın yanında durarak hükümdarın Çetr denilen güneşliğini taşıyan kişilere verilirdi. Ayrıca bu görevlilere (چترجی) Çetirci'de denilmekteydi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 183, 189, 190.

⁶⁵⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 475; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 285-286.

1294 yılında Geyhatu'ya Vasıt ve köylerde bir grup eşkiya Arabın millete zulüm ettiği haberi verildi. Geyhatu, Baydu'ya emir vererek bunların cezalandırılmasını istedi. Baydu, Siyahkuh'tan Bağdad'a geldi ve buradan da Vasıt'a geçti. Baydu'nun gelişinde kendisine kimse itiraz etmedi ve buna mukabil Baydu'da herhangi bir zor kullanmadı. Fakat Baydu geri dönerken bazı köyleri yağmaladı, bazı kişilerin hayvanları ve mallarına el koyarak eşleri ve çocuklarını esir aldı ve halka zulmetti. Ancak Baydu asıl suçlular olan eşkiyaları ele geçiremedi. Bu sırada Baydu ve emrindekiler zulme devam ederek bir gemiyi de yağma ettiler. Baydu bir grup askeri Aynü't-Temr ve Kobisat'a göndererek oraları yağmalattı. Baydu Bağdad'a gittiğinde 30 bin esir onunla birlikteydi. Sonrasında Baydu, Bağdad'dan tekrar Siyahkuh'a döndü. Şemseddîn Muhammed b. Şökürçi, Baydu'nun yaptığı işler hakkında Geyhatu'ya rapor verdi. Geyhatu, Baydu'nun yaptıklarından dolayı ona 3 gün hapis cezası verdi. Fakat bazı kişilerin istekleri nedeniyle onu hapisten çıkardı. Daha sonrasında Geyhatu'nun emri ile bazı esirler ordudan alarak Şökürçi'ye teslim edildi ve Şökürçi de esirler ile Bağdad'a geri döndü.⁶⁵¹

1294 yılında Melik İmameddîn Yahya el-Kazvînî el-Bekrî ve Fahreddîn Razî Alevî'nin Bağdad'a gelerek Irak işlerini ele aldığını görüyoruz. Bu kişiler bu yılın sonuna kadar Bağdad'da kaldılar ve sonrasında Cemaleddîn Destcirdanî'yi kendi yerlerinde Bağdad'da vekil bırakarak Geyhatu'nun yanına döndüler. 1294 yılında Zeyneddîn Muhammed Halidî'ye, Kadiü'l-kudatlık, Vakıfların sadrı ve toprak işleri verildi. Ancak İbnü'l-Fuvati, Şemseddîn Muhammed Şökürçi'nin ona sadece hâkimlik ve muhasebe

⁶⁵¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 476-477; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 286; Spuler, *İran Moğolları*, s. 101.

işlerini verdiğini ifade etmiştir. Zeyneddîn Muhammed Halidi sene sonuna kadar görevde kaldı ve daha sonra yerini bir arkadaşına bırakarak orduya geri döndü.⁶⁵²

Bu sırada Irak'ın maliye işleri teftiş ediliyordu. Bu nedenle Cemaleddîn Destcirdanî ve Muhammed Şökürçi hapse girdiler. Fakat bir süre sonra Emir Carğatay, Cemaleddîn Destcirdanî'yi çağırarak Irak hükümetinin idaresini ona verdi ve Şökürçi'de hapisten çıkarıldı. Emir Carğatay Hille sadrı Fahreddîn Muzaffer b. Terrah'ı çağırarak kendisine Nureddîn Abdurrahman b. Taşan yerine, Kusan, Vasıt ve Basra emirliğini; Emir Devletşah b. Sencer'e de Hille emirliğini verdi. Şemseddîn Muhammed Zerdiyân ise Vasıt müşrifî oldu. Öte yandan İzzeddîn Muhammed b. Şemam, Nehr-i İsa ve Nehr-i Melek nazırı oldu. Ayrıca başka bölgelerde de bazı tayinler yapıldı.⁶⁵³

Geyhatu zamanında İlhanlı-Memluk mücadelesi devam etmiştir. Geyhatu, Memluk sultanı el-Melikü'l-eşref Halil b. Kalavun'a bir mektup göndererek Halep şehrinin kendi verilmesini aksi halde Suriye'ye bir sefer düzenleyeceğini bildirdi. Buna karşılık Memluk sultanı da Geyhatu'dan Bağdad'ı istedi. Fakat Memluk sultanının 1293'te ölümü üzerine bu savaş gerçekleşmedi.⁶⁵⁴

Geyhatu zamanında ekonomik anlamda büyük sıkıntılar çekilmiştir. Argun Han zamanında Memluklar ile yapılan savaş ve ülkede salgın hale gelen bir hayvan hastalığı “yut” nedeniyle ekonomi iyice bozulmuştu. Üzerine birde Geyhatu'nun müsrifliği ortaya çıkınca devletin hazinesi tamamen boşaldı. Ayrıca Geyhatu, ayyaş, sefih ve aşırı müsrif

⁶⁵² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 478; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 287.

⁶⁵³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 482; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 290.

⁶⁵⁴ Yuvalı, “Geyhatu Han”, s. 45.

bir kişiydi. Geyhatu, devletin hazinesinin büyük kısmını hediye ve bahşışler ile dağıtıyordu. Bundan dolayı İlhanlı devleti ekonomisi çok kötü duruma geldi.⁶⁵⁵ 1294 yılında İlhanlı Devleti'nin yıllık geliri 1800 tümen olarak hesaplanmaktadır. Bunun 700 tümeni divanlara tahsis edilmişti ve bu yüzden artık hükümdarın dağıtacağı hediye ve bahşışler kesilme noktasına gelmişti. Ayrıca Şiraz ve Bağdad'dan gelecek gelirlerde sorun çıkması üzerine hazine daha da bozulmuştu.⁶⁵⁶

Bu sırada Çin'den gelen İzzeddîn Muhammed b. Muzaffer b. Amîd, Sadreddîn Zencanî'yi kâğıt para basması konusunda tavsiyede bulundu. Geyhatu bu durumu Pulat Çing Sang ile istişare etti. Geyhatu daha sonra durumu vezir Saredîn Zencanî ile görüştü ve bu işe onay verdi. Bunun üzerine Geyhatu'nun veziri Sadreddîn Zencanî Çin'deki kâğıt para uygulamasına bakarak 1294 yılında Tebriz'de "Çav" bastırdı. Herkesin altın ve gümüş para yerine kâğıt paraları kullanması ve kâğıt paralar üzerinde tahribat yapıldığı takdirde şiddetle cezalandırılacağı söylendi. Çav'ın bastırılmasıyla madeni para ile alışveriş yapılması yasaklandı. Ancak halk çava büyük tepki gösterdi. Tebriz'de esnaf üç gün süreyle dükkânlarını kapattı. Benzer tepkiler diğer şehirlerde de yaşandı. Halk çav ile alışveriş yapmak istemedi ve yiyeceğini kırlarda aramaya başladı. Bunun üzerine de

⁶⁵⁵ Ayeti, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, s. 151; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4188-4189; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 136; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 644; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1197, 1350; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 182.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 100; Yuvalı, "Geyhatu Han", s. 45.

⁶⁵⁶ Ayetü, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, s. 155; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 204.

şehirler boşaldı. Bütün bu olanlardan sonra çav uygulamasının büyük zararlar doğuracağı endişesiyle iki ay sonra tedavülden kaldırıldı.⁶⁵⁷

1294 yılında Tebriz’de ilk defa piyasaya süren çavın Emir Lekzi b. Argun Ağa ile Bağdad’a getirileceği haberi şehre ulaşmıştı. Bağdad halkı bundan haberdar olduktan sonra yiyecekleri depo ettiler. Geyhatu, bu haberi duyduktan sonra Bağdad’da çav yürürlüğe girmeden çavın kullanımını iptal etti.⁶⁵⁸

Geyhatu siyasi olarak da bir takım hatalar işledi. Örneğin Geyhatu tahta geçtiğinde yeğeni Gazan Han kendisini ziyaret etmek istemiş ancak Geyhatu Gazan’ı huzuruna kabul etmemişti.⁶⁵⁹ Ayrıca 1291 yılında Geyhatu, sarhoşluğu esnasında Baydu’yu sofrada tahkir etmişti.⁶⁶⁰ Baydu, Burakçin İgaçi’nin şefaatiyle serbest kaldıktan sonra kendi ordugâhına gitmişti. Baydu burada emirleri Geyhatu’ya şikâyet etmişti. Baydu emirlerden Tudacu Yarguçi, Çiçek Gürekan, Lekzi ve İl Timur’u Bağdad’a gittikleri zaman kendi

⁶⁵⁷ Ayeti, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, s. 155-156; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, C. V, s. 4190-4191; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu’t-Tevârih*, C. II, s. 1197-1198; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu’t-Tevârih*, s. 182-183; Gregory Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, C. II, s. 644-645; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 377; Spuler, *İran Moğolları*, s. 101; Yuvalı, “Geyhatu Han”, s. 45; Tahsin Yazıcı, “Çav”, *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 235; Çav konusunda daha fazla bilgi için bkz. Karl Jahn, “İranda Kağıt Para”, Çeviren Mehmet Altay Köymen, *Belleten*, VI, sayı 23–24, (1942), s. 269–309; *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, Haz. Tuncay Aykut ve Şennur Aydın, YKY, İstanbul, 1992, s. 27.

⁶⁵⁸ İbnü’l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü’l-Camiâ*, s. 477; İbnü’l-Fuvâtî/Ayetî, *el-Havâdisü’l-Camiâ*, s. 287.

⁶⁵⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu’t-Tevârih*, C. II, s. 1194-1195; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu’t-Tevârih*, s. 180; Spuler, *İran Moğolları*, s. 101; Yuvalı, “Geyhatu Han”, s. 45.

⁶⁶⁰ Spuler, *İran Moğolları*, s. 45.

tarafına çekti. Bu sırada Bağdad kâtiplerinden ve amillerinden Cemaleddîn Destcirdanî bunlarla müttefik oldu. Destcirdanî ordu emirlerinin silah, hayvan vb. ihtiyaçlarını karşılıyordu. Baydu, Geyhatu'nun yarlığı ile Bağdad şehzadesi Muhammed Şökürçi'yi öldürmeleri için Bağdad'a adamlar göndererek isyana başladı.⁶⁶¹

Baydu bazı emirleri de yanına alarak Geyhatu'ya muhalefet ettikten sonra Bağdad'dan hareket ederek Tebriz'e doğru harekete geçti.⁶⁶² Geyhatu da bu nedenle Baydu'ya karşı harekete geçti. Ancak Geyhatu tarafındaki emirler taraf değiştirerek Baydu tarafına geçmesi üzerine Geyhatu kaçmaya başladı. Daha sonra yakalanan Geyhatu, Baydu'nun emri ile 24 Mart 1295 tarihinde idam edildi.⁶⁶³ Onun ölümünden sonra emirler Baydu'yu başa geçirdiler.⁶⁶⁴ Baydu, Hristiyanlığa karşı büyük bir sempati gösteriyordu. Hatta kendisi Hristiyan olduğunu ve boynunda haç taktığını ifade etmiştir.⁶⁶⁵ Baydu, daha sonra ordunun başına Emir Tağaçar'ı atadı. Ayrıca Geyhatu'nun tarafını tutan emirleri de idam ettirdi.

1295 yılında Geyhatu'nun idam edilip Baydu'nun tahta geçmesinden sonra Baydu, Emir Çağatay'ı Bağdad'a göndererek Emir Şökürçi'yi kendisine getirmesini ve yerine Cemaleddîn Destcirdanî'yi atamasını söyledi. Bunun üzerine Emir Çağatay

⁶⁶¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1199-1200; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 184.

⁶⁶² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 147.

⁶⁶³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1202; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 186; Spuler, *İran Moğolları*, s. 102; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 377; Yuvalı, "Geyhatu Han", s. 45; W. Barthold, "Baydu", *İA*, C. II, İstanbul, 1978, s. 307.

⁶⁶⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 102; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 377.

⁶⁶⁵ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 377-378.

Bağdad'a geldi ve Şökürçi ve bütün ailesini yakalayarak mallarına el koydu. Daha sonra Şökürçi, Baydu yanına götürülerek idam edildi.⁶⁶⁶

Bu olaydan sonra Cemaleddîn Destcirdanî'nin Bağdad yönetiminde söz sahibi olduğunu anlıyoruz. Cemaleddîn Destcirdanî, Bağdad'da bulunduğu sırada burada zenginlerden ve halktan zorla para ve mal topladı ve topladığı bütün mal ve paraları Baydu'nun yanına gönderdi. Sonra Nureddîn Ahmed b. Taşân ve Şerefeddîn Bedî'yi kendi yerinde Irak'ta vekil olarak bırakarak Baydu'nun yanına gitti. Cemaleddîn Destcirdanî'nin gönderdiği mallar Baydu'ya ulaşınca Baydu ona Sahib Divan görevini verdi.⁶⁶⁷

Geyhatu'nun idam edilip Baydu'nun tahta çıkmasından sonra Sadreddîn Zencanî de fiilen vezirlik görevinden azledilmiş sayılmaktadır.⁶⁶⁸ Sadreddîn Zencanî vezirliğin elinden alınmasından sonra Baydu ve Cemaleddîn Destcirdanî'ye kin beslemeye başladı. Bundan dolayı Cemaleddîn Destcirdanî, Zencanî'nin hazineden 100 tümen mal çaldığını iddia etti. Bunun üzerine Sadreddîn Zencanî ve kardeşi Kıvamülmülk Tebriz'den kaçarak Gazan Han'a sığındılar.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 481-482; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 287.

⁶⁶⁷ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 161; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 482-483; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 290.

⁶⁶⁸ Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 209.

⁶⁶⁹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiü't-Tevârih*, C. II, s. 909; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 245; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 210.

D. GAZAN DÖNEMİ'NDE BAĞDAD

Horasan genel valisi Argun Han'ın oğlu Gazan, Baydu'nun hükümdarlığını kabul etmeyerek isyan etti.⁶⁷⁰ Gazan, Geyhatu'nun başına gelen olaylardan dolayı teessür duymuştu. Gazan, Emir Nevruz ile birlikte beraberinde bir ordu ile Baydu'ya doğru hareket etti. Azerbaycan yakınlarında Gazan, Emir Nevruz'u Baydu'ya göndererek Geyhatu'nun katledilme sebebini sordu. Baydu ise bu işi emirlerin kışkırtması ile yaptığını söyledi. Baydu, Emir Nevruz'dan Gazan ile aralarında arabuluculuk yapmasını istedi ve iki taraf arasında elçiler gidip gelmeye başladı. Bu sırada birçok emir Gazan'a meyletmeye başladı. Ayrıca Geyhatu'nun eski veziri Sadreddîn Zencanî ve Emir Tağaçar Gazan tarafına geçtiler. Bu nedenle Baydu kaçtı fakat daha sonra yakalanarak Gazan Han'ın yanına götürüldü. Baydu, Gazan Han'ın emri üzerine Tebriz dışında Nikeşbağı adlı yerde 4 Ekim 1295 tarihinde öldürüldü.⁶⁷¹

Gazan Han, Baydu ile arasındaki taht mücadelesini kazandıktan sonra Tebriz'e gitti. Burada törenle karşılanana Gazan Arran'da yapılan cülus merasimi ile 3 Kasım 1295

⁶⁷⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 150.

⁶⁷¹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 657; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 483; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 290; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 252; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1259; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 378; Spuler, *İran Moğolları*, s. 102-103; Barthold, "Baydu", s. 307.

yılında tahta çıktı.⁶⁷² Gazan Han'ın Müslüman olması ve 1294 yılında Kubilay'ın ölmesinden sonra İlhanlı devleti daha müstakil hareket etmeye başladı.⁶⁷³

Gazan döneminde Bağdat hakkında kaynaklarda bilgi oldukça azdır. Ayrıca İbn Fuvatî'nin Havâdisü'l-Camiâ eserinin 1301 yılında sona ermesi nedeniyle bu dönem hakkında diğer kaynaklara bakmamız zorunlu hale gelmiştir. Ancak bu kaynaklardan sistematik bir bilgi elde etmek oldukça zordur.

Gazan Han, Emir Nevruz'un teşviki ile Elburz'da Lâr vadisinde müslüman olarak Mahmud adını aldı.⁶⁷⁴ Gazan'ın müslüman olması diğer din mensupları için kötü sonuçlar doğurdu. 19 Ekim 1295 tarihinde daha çıkarılan bir ferman ile Tebriz, Bağdad ve diğer İslam memleketlerindeki bütün Budist tapınakları ile kiliseler ve havraların tahrip edilmesi emredilmişti.⁶⁷⁵ Gazan, Müslümanların diğer din mensuplarından ayrı olmasını

⁶⁷² Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul, 2009, s. 108; Abdulkadir Yuvalı, "Gazân Han", *DİA*, C. 13, İstanbul, 1996, s. 429.

⁶⁷³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 104.

⁶⁷⁴ Murtaza Ravendî, *Tarih-i İctimaî-i İran*, C. 2, Tahran, 1382, s. 309; Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, C. 3, Tahran, 1378, s. 126; Kadı Ahmed Tetevî, Asıf Hân Kazvînî, *Tarih-i Elfî*, C. 7, Tahran, 1382, s. 4250-4251; Hasan Pirniya ve Abbas İkbâl Aştıyânî, *Tarih-i İran ez Ağaz-ı ta İnkiraz-ı Silsile-i Kacariye*, s. 506; Yuvalı, "Gazân Han", s. 429; W. Barthold, "Gazan", *İA*, C. IV, İstanbul, 1978, s. 729; Spuler, *İran Moğolları*, s. 106.

⁶⁷⁵ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, ed. Karl Jahn, 2. Baskı, İsfahan, 1368, s. 92-94; Yuvalı, "Gazân Han", s. 429; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 109; Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 602; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 656-657; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 182;

istedi. Bunun üzerine Hristiyanların zünnar kemeri takmalarını ve Yahudilerin başlarındaki sarığa sarı bir kumaş bağlamalarını zorunlu kıldı. Bu emir bir kaç ay devam etti. Fakat bazı Müslümanlar diğer din mensuplarına kötü davranıyordu.⁶⁷⁶ Gazan Han'ın emri ile Devâtdâr-ı Kebir Alaeddîn Tabers'in sarayı Hristiyanlar'dan geri alındı. Bu saray Hülagu'nun Bağdad'ı ele geçirmesinden sonra Hristiyanların elinde idi. Yine aynı şekilde bu sarayın önünde bulunan Dârü'l-Felek Han'ı da Hristiyanlar'dan geri alındı. Burada büyük Hristiyanların kabri bulunuyordu. Buradaki birçok kabir tahrip edildi. Burası daha sonra Şeyh Şerefeddîn Muhammed b. Ukbûr'a tahsil edildi ve onun vaaz meclisi oldu.⁶⁷⁷

Gazan Han idari manada birçok atama yaptı. Emir Mulay'a, Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rabia'nın idaresi verildi. Horasan ve Mazendaran idaresi ise Nurin Aka'ya verildi. Emir Togaçar Baydu zamanında olduğu gibi Anadolu'ya tayin edildi. En önemli tayin ise Emir Nevruz'a yapıldı. Ceyhun'dan Fırat'a doğu denizinden batı denizinin sonuna kadar bütün eyalet ve ulusların idaresi ve vezaret ile emirliğinin ona verildi. Diğer taraftan Sahib divanlığa Sadreddîn Zencanî; Ulug bitigçiliğe Melik Şerafeddîn Simnanî; İstifayı divan görevine Muineddîn ve İşraf-i divan görevine Melik Fahreddîn Hasan tayin edildi. Tebriz şehrinin muhafazası ise Şerefüddin Abdurrahman'a verildi.⁶⁷⁸

Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1259; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 252.

⁶⁷⁶ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 657.

⁶⁷⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 483; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 291.

⁶⁷⁸ Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 111-112; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 253-255; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1260-1261.

Gazan Han vezir olarak Sadreddîn Zencanî'yi atadı. Fakat mali ve iktisadi konularda son kararı Emir Nevruz vermekteydi. Gerçek manada Emir Nevruz İlhanlı devletinde en etkili kişiydi.⁶⁷⁹

Gazan Han tahta çıkmasından itibaren iç politikada bir takım reform hareketlerine girişildi. Gazan olağanüstü gayreti ve vezirlerinin de yardımıyla bazı düzenlemelere girişti. Bu reformların ideolojisti ve en önemli temsilcisi Gazan'ın veziri, tarihçi Reşîdüddîn Fazlullah Hemedanî'dir.⁶⁸⁰ Gazan Han'ın öncelikli hedefi ekonomiyi düzenlemek oldu.⁶⁸¹ Ayrıca bozulan asayişin düzeltilmesi ve memlekette sukunetin sağlanması için bir takım adımlar attı. Başta maliye konusunda olmak üzere, vergi tanzimi ve ordu işlerinde bir takım reformlar yaptı. Toprak işlerini düzenleyerek herkesin ekip işleyebileceği kadar toprak almasını emretti. Halktan zorla vergi alanlar cezalandırıldı. Posta ve seyahat işleri yeniden teşkilatlandırıldı. Çeteciler ve soyguncuların şiddetli bir şekilde cezalandırılmasını emretti. Aynı şekilde Gazan zamanında tarımın gelişmesi için sulama bağlantılarına büyük önem verilmiştir.⁶⁸² Diğer taraftan Gazan döneminde Argun Han'ın ölümünden sonra yaşanan uzun karışıklık dönemi nedeniyle merkezi idarede çok önemli değişiklikler yapılmasını zaruri kılıyordu. Diğer taraftan İslam'ı kabul eden

⁶⁷⁹ Hândmîr, *Düstûrî'l-Vuzerâ*, s. 309; Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 95-96; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 211

⁶⁸⁰ I. P. Petrushevsky, "The Socio-Economic Condition of Iran under The İl-Khans", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, Vol. V, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, s. 493.

⁶⁸¹ Petrushevsky, "The Socio-Economic Condition Of Iran Under The İl-Khans", s. 494.

⁶⁸² Spuler, *İran Moğolları*, s. 104-105; Barthold, "Gazan", s. 729; Petrushevsky, "The Socio-Economic Condition of Iran under The İl-Khans", s. 483, 488, 495.

Moğollar'ın bu dinin emirlerine göre hareket etmelerini ve zulüm ve bidatları bir kenara bırakmalarını emretti.⁶⁸³

Gazan Han 1299 yılında altın ve gümüşün ayarının düzeltilmesini emretti. Halkın farklı dirhem ölçüleriyle uğraşmasını istemedi. Bu yüzden aynı ölçülerde dirhemler bastırdı. Her dirhemnin ölçüsü yarım miskaldi. Ayrıca 3 miskallık dirhemlerde bastırdı. Her miskal altın 24 dirhem oldu. Altından çeşitli ölçülerde sikkeler bastırdı. Onun emriyle bütün memleketlerde bu parayı yaygınlaştırdı.⁶⁸⁴ Bu düzenleme halk arasında hoşnutluk yarattı. Tacirler ve halk rahatça alışveriş yapabildiler. Bundan evvel halk bundan ciddi sıkıntılar çekiyordu.⁶⁸⁵

Gazan Han tahta çıkmasından önce hırsızlık ve yol kesicilik oldukça yaygındı. Bunlar arasında Moğol, Tacik ve diğer milletlerden birçok kişi vardı. Ayrıca serseri ve ayak takımları da bu tarz işleri yapıyorlardı. Hırsızlar ve yol kesiciler arasında bir dayanışma mevcuttu. Ayrıca hırsızlar ve eşkiyalar yakın köy ve kasabalara yağma yapmaktaydılar. Sayıları o kadar çoktu ki halk bunlara itiraz edemiyordu. Dahası yol güvenliğini sağlayan muhafızlar onlar ile işbirliği yaparak bu soyguna ortak oluyorlardı. Gazan Han bu problemi çözmeyi zaruri bir durum bildi. Hırsızların saldırısına karşı çıkmayan kişilerin cezalandırılacağını söyledi. Yol güvenliğini sağlayan muhafızlara

⁶⁸³ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 146; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 109-110.

⁶⁸⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 498; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 300.

⁶⁸⁵ Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 284-285.

çeşitli talimatlar verdi. Hırsızlar ile işbirliği yapan herkesin yasaya çarptırılacağını söyledi ve Emir İtkûl'u bu vazife için görevlendirdi.⁶⁸⁶

Öte yandan bu dönemde Irak'ta bir takım sıkıntılar mevcuttu. Cemaleddîn Destcirdanî, kendi naibi Nureddîn Abdurrahman'a, Fahreddîn Muzaffer b. Terrah'ın yakalanıp öldürülmesi emrini verdi. Bunun üzerine Nureddîn Abdurrahman, Vasıt'a giderek Fahreddîn ve arkadaşlarını tutuklayıp işkence ederek mallarına el koydu. Daha sonra Fahreddîn Bağdad'a getirilerek burada da işkence edilerek öldürüldü.⁶⁸⁷

1296 yılında Cemaleddîn Destcirdanî, Nureddîn Abdurrahman b. Taşân'ın vefat etmesi üzerine kardeşi İmâdeddîn'i Bağdad'da kendi naibi olarak görevlendirdi. Fakat İmâdeddîn Irak'ın işleri konusunda pek bilgi sahibi değildi. İmâdeddîn zahiren naip olarak görev yapıyordu. Asıl işleri Ali İzzeddîn Muhammed b. Şemâm yürütüyordu.⁶⁸⁸

Devletin mali olarak kötü olduğu bu dönemde Emir Nevruz 1295 yılında Horasan'da Altın Ordu'ya karşı savaşmak için Tebriz ahalisinden zorla para toplamıştı.⁶⁸⁹ Emir Nevruz bu dönemde Sadreddîn Zencanî'yi vezirlikten azlederek yerine Cemaleddîn Destcirdanî'yi atadı. Sadreddîn Zencanî kendisi yerine Cemaleddîn Destcirdanî'nin vezir olarak atanması nedeniyle Emir Nevruz'a kin gütmeye başladı. Bu nedenle onun aleyhinde faaliyet yürütmeye başladı. Bu sırada Nevruz'un hizmetkârı ve Memluklere

⁶⁸⁶ Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 277-279.

⁶⁸⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 483; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 291.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 490; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 294.

⁶⁸⁹ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 184; Spuler, *İran Moğolları*, s. 106; Âştîyânî, *Tarih-i Moğol*, s. 261.

elçi olarak giden Alemüddin Kayseri 13 Mart 1297 tarihinde Bağdad'da Şeyh Mahmud tarafından yakalandı.⁶⁹⁰ Sadreddîn Zencanî Emir Nevruz'un Cemaleddîn Destcirdanî'yi kendi naibliğine atamasından dolayı ona düşman olmuştu. Sadreddîn Zencanî ve kardeşi Kutbeddîn Zencanî yakalanan Alemüddin Kayseri'nin eşyaları arasına Nevruz tarafından Memluk sultanına yazılmış gibi altı adet sahte mektubu gizlice yerleştirdiler. Bunun üzerine Gazan'ın Emir Nevruz hakkındaki fikri birden değişti.⁶⁹¹

Bu nedenle Gazan Han, Emir Nevruz'u geri çağırdı. Fakat Nevruz bu emre itaat etmedi. Bunun üzerine Gazan, kardeşi Olcaytu'yu Nevruz üzerine yolladı. Olcaytu'nun takibi üzerine Emir Nevruz, Herat'lı Fahreddîn Kurt'a sığındı. Fakat daha sonra teslim olmaya mecbur oldu ve 10 Eylül 1297 tarihinde Kutluk Şah tarafından idam edildi.⁶⁹² Emir Nevruz'un idam edilmesinden sonra Sadreddîn Zencanî'nin kariyeri gittikçe yükselmeye başladı.⁶⁹³ Fakat Sadreddîn Zencanî döneminde ekonomi kötü idi. İnsanlar ekonomideki bu kötü vaziyeti Zencanî'nin daha önce gerçekleştirdiği “çav” ile bağdaştırdılar. Bağdad'da ve diğer şehirlerde halk ekonomik durum nedeniyle ciddi

⁶⁹⁰ Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 263; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1272.

⁶⁹¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1274-1275; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 264-265; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 213-214.

⁶⁹² Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 190; Pirniya ve Âştîyânî, *Tarih-i İran ez Ağaz-ı ta İnkiraz-ı Silsile-i Kacariye*, s. 509; Spuler, *İran Moğolları*, s. 108-109; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 493-494; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 297.

⁶⁹³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1281-1282; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 270.

sıkıntılar çekiyorlardı.⁶⁹⁴ Bu sırada Sadreddîn Zencanî aleyhinde olan kişiler onun hakkında vergi konusunda yolsuzluk yaptığını söylediler. Bunun üzerine Mayıs 1298 tarihinde Sadreddîn Zencanî yakalanarak idam edildi.⁶⁹⁵

Irak ve Bağdad'daki gelişmelere baktığımızda ise 1296 yılında Irak'ın Müşrifi Esireddîn Tusterî vefat etti. Kendisi Mecdeddîn İbnü'l-Esîr'in kuzeni idi. Yine bu tarihte Kadiü'l-kudat Cemaleddîn Abdulcabbar Basrî, Basra'da vefat etti ve yerine oğlu İmadeddîn, Bağdad'ın Kadiü'l-kudat'ı oldu. Mayıs 1296 yılı ayında Gazan, Emir Tohtâ'yı Irak işlerini teftiş etmek için Bağdad'a gönderdi. Sadeddîn Esed b. Ali, Irak müşrifi olarak onunla birlikte idi. Bunlar Bağdad müşrifi'ni tutukladılar ancak Şerefeddîn Bedî bir ay sonra kaçarak Horasan'da bulunan Nevruz'a sığındı. Tohtâ ve Sadeddîn bu dönemde Irak'ta birçok silah topladılar ve sonrasında Babü'l-Halebe dışında köşke gittiler. Sadeddîn, Babü'z-Zaferiyye'den geçerken Halebe'li bir grup insanın saldırısına uğrayarak yaralandı. İbnü'l-Fuvatî'ye göre bu olay Cemaleddîn Destcerdani'nin komplosu idi ve Cemaleddîn'in arkadaşı Hasan b. Necmi bu olayı yöneten kişiydi.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 495; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 298.

⁶⁹⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 109; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 209; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 217; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1283-1285; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 271-273.

⁶⁹⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 490-491; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 294-295.

Bağdad İlhanlı hükümdarlarının çoğu tarafından kışlak olarak tercih ettikleri bir yerdı. Aynı şekilde Gazan'da kışlamak için birçok defa Bağdad'a gitmiştir.⁶⁹⁷ Gazan Han 17 Eylül 1296 tarihinde Meraga tarafından Bağdad'da kışlamak düşüncesiyle hareket etti. Hamedan tarafında Zek otlagına geldiğinde Cemaleddîn Destcirdanî'yi Şerefeddîn Simnanî yerine 7 Eylül 1296 tarihinde vezir olarak tayin etti.⁶⁹⁸ 11-12 Aralık 1296 yılında Gazan Han Bağdad'a geldi. Burada halka bir takım ihsanlarda bulundu. Gazan Han ve askerler Bağdad halkına çok adilane bir şekilde davrandı. Gazan, Bağdad'da iken Mustansırıyye Medresesi'nin yanında Şeyhü'l-Meşayih Nizameddîn Mahmud'un evinde ve Müsenna ve burada Mustansırıyye Medresesi'ni ziyaret etti.⁶⁹⁹ Bir kaç gün sonra Nil ve Numaniyye'de avlandı. 24 gün burada kalan Gazan daha sonra Merzubaniyye'ye geldi.⁷⁰⁰ Gazan, Bağdad'da kaldığı sırada halkın vergi konusundaki şikâyetlerini dinledi. Vergilerin çok olmasından yakınan halk için vergileri düşürme emrini verdi. Gazan Han daha sonra Hille'ye giderek Hz. Ali'nin kabrini ziyaret etti. Alevilere yüksek miktarda bağışta bulundu. Hz. Hüseyin'in türbesini ziyaret ederek yine Aleviler'e büyük miktarda

⁶⁹⁷ Şihabuddîn Abdullah Hâfî Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmîu't-Tevârih-i Reşidî*, Tashih Hanbaba Beyanî, Tahran, 1349, s. 66; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 171-172.

⁶⁹⁸ Reşîdüddîn/Aka, *Câmîu't-Tevârih*, s. 261; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmîu't-Tevârih*, C. II, s. 1270-1271.

⁶⁹⁹ İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *Telhîs Mecmâ el-Âdâb fî Mûcem el-Elkâb*, Tahkik Muhammed el-Kazım, Tahran, 1415, C. 3, s. 19; Azzavî, *Tarihü'l-Irak Beyn İhtilaleyn*, C. 1, s. 375-376; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 411.

⁷⁰⁰ Reşîdüddîn/Aka, *Câmîu't-Tevârih*, s. 262; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmîu't-Tevârih*, C. II, s. 1272.

bağıшта bulundu. Ayrıca Hille ve Kusan’da avcılık yaptı. Selman-ı Farisi türbesini de ziyaret ederek fakirlere ihsanlarda bulundu. Daha sonra Bağdad’a geriye dönerek bahara kadar burada kaldı.⁷⁰¹ Gazan’ın kutsal yerleri ziyaret etmesi onun hakkında Şii Mezhebinde olduğu konusunda düşüncelere yol açmıştır.

Gazan bu dönemde Hamedan’da iken Sahib Divan Şerefeddîn Semnani’yi azlederek yerine Cemaleddîn Destcirdani görevlendirdi.⁷⁰² Fakat Cemaleddîn Destcirdanî’nin vezareti uzun sürmedi. Sadreddîn Zencanî ile arasında olan mücadeleden dolayı Sadreddîn Zencanî, Cemaleddîn Destcirdani’nin Emir Nevruz ile birlikte Memlûkler ile işbirliği yaptığını iddia etti. Bunun üzerine 27 Ekim 1296 yılında Cemaleddîn Destcirdanî idam edildi.⁷⁰³

1297 yılında Irak’ın egemenliği Cemaleddîn İbrahim b. Sevâmilî ve Melik İmameddîn Yahya Bekri Kazvînî’ye verildi. Zeynüddin Muhammed Halidî ise Bağdad’ın Kadiü’l-kudat’ı oldu. Fakat 1299 yılında Irak’ın idaresi tamamen Yahya Bekri Kazvînî’ye verildi ve Cemaleddîn İbrahim b. Sevamili görevden uzaklaştırıldı.⁷⁰⁴ 1299 yılında

⁷⁰¹ Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 105-107; İbnü’l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü’l-Camiâ*, s. 492-493; İbnü’l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü’l-Camiâ*, s. 296-297.

⁷⁰² Benâkıtî, *Tarih-i Benâkıtî*, s. 457; Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 383.

⁷⁰³ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 187; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu’t-Tevârih*, s. 262; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu’t-Tevârih*, C. II, s. 1271.

⁷⁰⁴ İbnü’l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü’l-Camiâ*, s. 494, 498; İbnü’l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü’l-Camiâ*, s. 297, 300.

İmadeddîn Basrî tekrar Bağdad'ın Kadiü'l-kudatı oldu.⁷⁰⁵ 1301 yılında Bağdad'ın Sahib Divanı Melik İmameddîn Yahya Bekri Kazvînî, Hille'de vefat etti. Onu Bağdad'da Babü'l-Furaşa'daki okulunda defnettiler. Yahya Bekri Kazvînî'nin ölümünden sonra oğlu İftihareddîn, Irak'ta kendi yerine göreve getirildi.⁷⁰⁶

1298 yılında Bağdad şahnesi Emir Tavuldar⁷⁰⁷ azldu. Bunun sebebi naibi Rüstem'in çok zalim biri olması halka birçok kötülük yapmasıydı. Emir Tavuldar'ın yerine Emir Âdina⁷⁰⁸ görevlendirildi. Emir Âdina iyi biriydi ve Irak'ın durumunu düzeltti.⁷⁰⁹ Emir Âdina, Olcaytu döneminde 28 Eylül 1309 tarihine kadar Bağdad şahnesi olarak görevine devam etti ve bu tarihte vefat etti.⁷¹⁰

1299 yılında Gazan Han Irak'a gitti. Irak'tan sonra Cûhâ'ya giden Gazan bir grup askeri Betayeh ve Vasıt'a göndererek burada eşkiya Arapları kuşattı ve onların çoğunu öldürerek, mallarına el koydu. Bir grup insanı Vasıt'ta düzeni sağlamak için

⁷⁰⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 499; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 300.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 504; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 304.

⁷⁰⁷ (تاولدار) Reşidüddin'e göre (ناولدار) Navuldar'dır. Bkz. Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 108.

⁷⁰⁸ (آدینا). Bu isim Kaşani'ye göre ise (آدینه) Âzine'dir.

⁷⁰⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 496; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 298-299.

⁷¹⁰ El-Kaşanî, Ebû'l-Kasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-i Olcaytu*, Tashih Mehin Hembelî, Tahran, 1348, s. 87; El-Kaşanî, Ebû'l-Kasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, çev. Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992, s. 123.

görevlendirdi. Gazan daha sonra Hille'ye giderek kutsal türbeleri ziyaret etti. Buradaki Alevilere ve halka büyük ihsanlarda bulundu. Fırat'tan Kerbelaya su taşımak amacıyla Hille'nin yukarı kısmında bir nehir kazılmasını emretti. Bu nehrin ismi Nehrü'l-Gazani diye anılmaya başlandı.⁷¹¹ Bu sudan ve araziden Hz. Hüseyin'in mezar-ı şerifi için birkaç "feddân"⁷¹² vakfetti.⁷¹³ Şökürçi'nin hizmetçisi Şemseddîn Sevâb ve Garasüddevle'yi bu nehrin sorumluları olarak görevlendirdi. Daha sonra Bağdad'a geri dönen Gazan Han, Bağdad halkına da bir takım ihsanlarda bulundu.⁷¹⁴ 26 Mart 1299 Necef'te Hz. Ali'nin kabrini ziyaret etti. Onun kabri civarında bulunanlara hediye ve ihsanlarda bulundu. Gazan Necef'ten Bağdad'a gidişi sırasında Şam valisi Seyfeddîn Kıpçak komutasındaki bir muhalif grubu huzuruna kabul etti. Bu grup Memluk sultanı Laçin ile aralarında

⁷¹¹ Hend Gilli-Elewy, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, 2000, s. 117-118; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 299; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 203; Muhammed bin Ali bin Muhammed Şebânkârâi, *Mecmau'l-Ensab*, Tashih Mir Haşim Muhaddis, C. II, Tahran, 1381, s. 268.

⁷¹² Mısır alan ölçüsü feddan, al-Kalkaşandî'ye göre 4'=400 kasaba kareydi. Kasaba, 399 cm'dir, böylece Ortaçağ'da 1 feddan'ın değerini 6368 metrekare'lik bir alan olarak alabiliriz. Bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990, s. 80.

⁷¹³ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 204.

⁷¹⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 497-498; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 299-300; Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 205.

anlaşmazlık vardı. Gazan iki haftadan fazla Bağdad'da kalıp 8-20 Mart 1299 tarihinde Azerbaycan'a hareket etti.⁷¹⁵

Gazan Han Bağdad'da kışlamak niyetiyle Tebriz'den Ucan'a hareketi sırasında 11 Eylül 1298 tarihinde Sadeddîn Savecî'yi vezir-i memalik görevine atadı. Reşidüddin Fazlullah ise onun naibi ve vezir olarak atandı. Sadeddîn Saveci daha çok maliye işlerine bakarken Reşidüddin kanun işlerine bakıyordu.⁷¹⁶

1303 yılında Gazan kışlamak için tekrar Bağdad'a geldi.⁷¹⁷ 5 Şubat tarihinde Hz. Hüseyin'in türbesini ziyaret etti.⁷¹⁸ Gazan Han'ın Bağdad'a gelmesinin temel amacı Memluklere karşı yeni bir sefer yapmak içindi.⁷¹⁹

Gazan döneminde halk çeşitli nedenlerden dolayı sıkıntı çekmiştir. 1299 yılında büyük bir kuraklık oldu. Fars civarında hiç bitki yetişmiyordu. Fırat, Dicle ve Nil'in suyu düşük seviyede kaldı. Şiraz ve havalisinde 50 bin kişi veba ve kızamık dolayısı ile öldü. Bu nedenle 1300 yılında vergiler erken toplanmaya başlandı.⁷²⁰ Yine bu dönemde bazı

⁷¹⁵ Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 386; Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1287-1288; Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 275.

⁷¹⁶ Reşidüddîn *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 120-121; Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1287; Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 604; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 193; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 225-226; Spuler, *İran Moğolları*, s. 111.

⁷¹⁷ Reşidüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 150-151.

⁷¹⁸ Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 393.

⁷¹⁹ Gilli-Elewy, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, s. 112.

⁷²⁰ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 197-198.

ahlaki düzenlemelere gidildi. Gazan tüm fahişelerin kendi seçtikleri bir adamla evlenmeleri yönünde bir emir verdi.⁷²¹ Ayrıca bir yarlğ çıkartarak tüm memleketlerde cami ve hamam yapılması yönünde emir verdi. Bu emir ile birlikte iki yıl içinde tüm memleketlerde cami ve hamam yapıldı. Gazan ayrıca pazarlarda ve halka açık yerlerde içki içilmesini yasakladı. Sarhoş iken yakalananların umuma açık yerlerde çıplak olarak teşhir edilmesini emretti.⁷²²

Gazan zamanında inşa edilen ve Nehr-i Gazan diye anılan yer daha sonra Gazaniyye diye anılmaya başlandı. Bu yer eskiden Alkamî diye anılıyordu. Eskiden kurak ve verimsiz olan bu yer Gazan döneminde oldukça yeşil ve mümbit bir yer haline geldi.⁷²³ Buradan elde edilen gelirler ile seyyitlerin bir takım ihtiyacı karşılanıyordu.⁷²⁴ Fırat ve Dicle nehirlerinden artık Kerbela'ya kayık ve sandallar ile gitme imkânı oluyordu. Açılan kanallar sayesinde Bağdad hububat ve üretim açısından diğer yerlerden daha iyi bir duruma geldi. Sulu ziraata geçilmesiyle artan gelirlerin bir kısmı Kerbela'daki imaretlere ve Şenb-i Gazan'a vakfedildi. Aynı şekilde Irak'ta Seyyid Ebu'l-Vefa'nın ölüm yerine Fırat nehrinden su getirilerek bölge imar edildi. Aynı zamanda bir vakıf kurularak önemli miktarda toprak buraya vakfedildi.⁷²⁵

⁷²¹ Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 364.

⁷²² Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 325-326.

⁷²³ Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Meâsıru'l-Mülk*, Tashih Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran, 1372, s.158; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 222.

⁷²⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1309; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 292.

⁷²⁵ Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 299; Gilli-Elewy, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, s. 118.

Gazan döneminde ziraatı teşvik için, zirai alet almaya gücü yetmeyen çiftçilere alet ve tohum verildi. Bu aletlerin masrafları üretilen mallardan muayyen taksitler halinde tahsil edilmekteydi. Bu vasıta ile Şiraz ve Bağdat'ın vergi gelirlerinde 500.000 dinarlık bir artış oldu.⁷²⁶ Gazan imar ile ilgili genel nitelikli düzenlemelerin yanında muhtelif şehirlerde hayır müesseseleri inşa ettirerek önemli miktardaki geliri buraya vakfetti. Bu nedenle Reşidüddin'in tavsiyesi ile Bağdat'ta Hankah-ı Gazani isimli büyük bir hankah kuruldu.⁷²⁷ Gazan 1302 yılında yayınladığı bir ferman ile seyyidler için ülkenin muhtelif yerlerinde Dâru's-siyâde adı verilen konaklama yerleri inşa edilmesi emrini verdi. Yolculuk eden seyyidler burada misafir olarak ağırlanacaktı. Kısa süre içerisinde başta Tebriz, İsfahan, Şiraz, Bağdat, Kirman, Kaşan, Yezd, Sivas, Kufe ve Necef gibi önemli şehirler olmak üzere ülkenin birçok yerinde Dâru's-siyâdeler inşa edildi.⁷²⁸

Gazan Han 31 Ekim 1303 tarihinde hasta olarak Tebriz'den Bağdat'a hareket etti. Fakat Sugurluk ve Hamedan tarafına yağın yoğun kar nedeniyle Bağdat yolunun kapandığı haberi gelince güzergâh değiştirilerek Ulan Mören civarında kışlanılmasına karar verildi.⁷²⁹ Gazan ilme olan düşkünlüğü sebebi ile gittiği yerlerdeki rasathane ve kütüphaneleri ziyaret ediyordu.

Gazan hükümdarlığı döneminde kışlamak amacıyla birçok defa Bağdat'a geldi. Bu amaçla 1297, 1298, 1302 ve 1303 tarihlerine kışlamak için Bağdat'a gelmiştir. Abaka

⁷²⁶ Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 301.

⁷²⁷ Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 307.

⁷²⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 93; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 129; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 335; Şebânkârî, *Mecmau'l-Ensab*, C. II, s. 268.

⁷²⁹ Reşidüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 298; Reşidüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1317.

zamanında ise 1268-1269 ve 1279-1280 yıllarında iki defa Bağdad'a gelmişti. Fakat Gazan döneminde Bağdad'ın önemi daha da artmıştı. Çünkü Gazan'ın Memluklar karşı izlediği dış politika bunu gerektiriyordu. Ayrıca Bağdad'ın İslam dünyasında özel bir yeri vardı.⁷³⁰ Gazan Han Irak'taki kutsal yerleri birçok defa ziyaret etmiştir. 29 Ocak 1303 tarihinde Şam'a gitme amacıyla Hille köprüsünden geçen Gazan, bu tarihte Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret etmiştir.⁷³¹

Gazan döneminde İlhanlı-Memluk mücadelesi devam etmiştir. Bu dönemde İlhanlı Devleti ile Memlukler arasındaki ilk mücadele Humus yakınlarında yapılan Vâdî el-Hazindâr Savaşı'dır.⁷³² Bu savaş İlhanlılar'ın büyük bir galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Gazan Memlukler'in Resulayn ve Mardin'i ele geçirmesi üzerine 16 Ekim 1299 yılında Şam seferi için başkent Tebriz'den hareket etti. Gazan 21 Kasım'da Nusaybin'e geldi. 7 Aralık'ta Fırat nehrini geçti. 12 Aralık'ta Halep şehrine vardı.⁷³³ Humus şehri 27 Aralık; Şam şehri ise 31 Aralık'ta itaat etti.⁷³⁴ Şam şehrinin idaresi daha önce burada emirlik yapan Kıpçak'a verildi. Gazan Han geri döndükten sonra Kıpçak taraf değiştirip Memluk

⁷³⁰ Gilli-Elewy, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, s. 113-114.

⁷³¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1309; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 292.

⁷³² Bu savaş için detaylı bilgi için bkz. Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı", *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)*, Ankara, 2007, s. 3253-3260.

⁷³³ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1289-1291; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 277-178.

⁷³⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1293; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 280.

tarafına geçti. Memlukler 29 Ekim 1300 tarihinde Şam'ı tekrar ele geçirdiler.⁷³⁵ Gazan'ın Suriye seferi düzenlemesinde Memluklar'dan kaçan ve 1299 yılında Gazan'a sığınan Şam emiri Seyfeddîn Kıpçak etkili olmuştu. İlhanlılar Fırat'ı geçerek kısa bir süre sonra Halep'i zaptetti. 23 Aralık 1299 tarihinde gerçekleşen Vâdî el-Haznedâr Savaşı ile de İlhanlılar mutlak bir galibiyet kazanarak Şam'ı ele geçirdi.⁷³⁶ Birçok büyük emîr bu savaşta hayatını kaybetti. Şam'da kendini sultan ilan ettirdi ve adına hutbe okutturdu. Daha önce kendisine sığınmış olan Memlük emîri Seyfeddîn Kıpçak'ın yanına çok sayıda Moğol askeri bırakarak Dımaşk'a naip atadı ve diğer bazı Memlük emîrlerini de Suriye bölgesinin çeşitli şehirlerinde naip olarak görevlendirdi. Bunların ardından ordusuyla birlikte bölgeden ayrıldı.⁷³⁷

Fakat Memluk devleti daha sonra kaybettiği yerleri geri almıştır. Bunun sebebi Moğollar'ın buraya olan uzaklığı ve buranın lojistik ve otlak açısından yetersiz olması nedeniyledir.⁷³⁸ İlhanlı ordusunun geri dönüşünün ardından Memlukler Seyfeddîn Kıpçak ve diğer emirleri itaate davet etmiş bunun üzerine de emirler saf değiştirerek Memluk safına geçmişlerdir. Böylece Memlukler kaybettiği yerleri geri aldılar.

⁷³⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 112.

⁷³⁶ Efe Durmuş, *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlük Münasebetleri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2005, s. 41.

⁷³⁷ Fatih Yahya Ayaz, "Memlük-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sayı 15 (2007), s. 10; Spuler, *İran Moğolları*, s. 111-112.

⁷³⁸ Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhânîd war, 1260-1281*, Cambridge, 1995, s. 226; Uyar, "Vâdî el-Hazindâr Savaşı", s. 3255.

Memluklere karşı yapılan ikinci sefer ise 1300 yılında yapılan Suriye seferidir. Kaybedilen yerleri tekrar geri almak isteyen Gazan Suriye'ye yeni bir sefer düzenlemeye karar verdi. Fakat Gazan ağır kış şartları nedeniyle seferden geri dönmek zorunda kalmıştır. Fırat'ı geçen Gazan Han üç aya yakın Halep civarında beklemiştir. Ancak çok bir şey yapamayacağını anlayınca Şubat 1301'de geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷³⁹ Gazan, bu seferden birşey elde edememesi üzerine mecburen Memluklar ile anlaşma yoluna gitti⁷⁴⁰ ve bu amaçla Memluk sultanı Kalavun'a bir heyet ve mektup gönderdi. Aynı şekilde Kalavun İlhanlı elçileri ile birlikte bir heyet ile birlikte bir mektubu Gazan'a gönderdi. Bu şekilde geçici de olsa iki taraf arasında anlaşma sağlandı.⁷⁴¹

Gazan döneminde Memluklara karşı düzenlenen üçüncü sefer ise Şam'ın kuzeyinde yapılan Merc el-Suffar savaşıdır. Gazan Han doğuda Altın Ordu ile bir anlaşma yaptıktan sonra ve Memluklardaki taht sorunundan da istifade etmek amacıyla üçüncü Suriye Seferine girişti.⁷⁴² Memluk ve İlhanlı ordusu Şam yakınlarında Merc el-Suffar⁷⁴³

⁷³⁹ Ayaz, “Şakhab Savaşı (702/1303)”, s. 11-12.

⁷⁴⁰ Spuler, *İran Moğolları*, s. 112.

⁷⁴¹ Ayaz, “Şakhab Savaşı (702/1303)”, s. 12; Spuler, *İran Moğolları*, s. 113.

⁷⁴² Spuler, *İran Moğolları*, s. 115; Ayaz, “Şakhab Savaşı (702/1303)”, s. 12-13.

⁷⁴³ Bu yer için daha fazla bilgi için bkz. Yakut el-Hamevî, *Mû'cemü'l-Büldân*, C. V, s. 101; Muhammed b. Musa Hâzmî, *el-Emâkin*, y.y., s. 211; İskenderi, Nasır b. Abdurrahmani, *el-Emkine ve'l-Elmiyah ve'l-Cibal ve'l-Âsâr*, C. II, Riyad, 1425, s. 478; Ebu'l-Yemen Aleymi, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Enisü'l-Celîl bi't-Tarihü'l-Kudüs ve'l-Halil*, ed. Adnan Yunus Abdülmecid Ebu Tebbet, C. I, Amman, 1420, s. 549; Burûsevi, Muhammed b. Ali, *Evezah el-Mesâlik ila Marife el-Büldân ve'l-Memalik*, Tahkik Mehdi Abdürrevazih, Beyrut, 1425, s. 286.

mevkiinde Şakhab köyünde karşılaştılar.⁷⁴⁴ Bu savaşta İlhanlı Devleti ağır bir yenilgiye uğradı ve birçok Moğol askeri öldürölüp ve birçoğu da esir alındı.⁷⁴⁵ Bu savaş neticesinde Suriye üzerinde Memluk hakimiyeti kesinleşti. İlhanlı Devleti'nin tabiyetini kabul eden Ermeniler artık Memluklere vergi vermeye başladılar. Gazan, Suriye'ye dördüncü bir sefer düzenlemek istiyordu ancak buna ömrü yetmedi. Gazan'ın bu askeri faaliyetleri Memluklara karşı bir başarısızlık sayılmamalıdır çünkü bundan evvel Memlukler ile anlaşmak için bir kaç defa elçiler gönderilmişti.⁷⁴⁶ İlhanlı Devletinde çok önemli bir yere sahip olan Gazan Han, 17 Mayıs 1304 Pazar günü Kazvîn hududu Pişkele Nehri civarında vefat etti.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Ayaz, “Şakhab Savaşı (702/1303)”, s. 19.

⁷⁴⁵ Pirniya ve Âştîyânî, *Tarih-i İran ez Ağaz-ı ta İnkiraz-ı Silsile-i Kacariye*, s. 511; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, s. 155-156; Âştîyânî, *Tarih-i Moğol*, s. 277-278.

⁷⁴⁶ Reuven Amitai-Preiss ve Michal Biran, *Mongols, Turks, and others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Leiden-Boston, 2005, s. 361; Uyar, “Vâdî el-Hazindâr Savaşı”, s. 3255; Ayaz, “Şakhab Savaşı (702/1303)”, s. 29-30.

⁷⁴⁷ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 248; Benâkâtî, *Tarih-i Benâkâtî*, s. 470; Spuler, *İran Moğolları*, s. 117; Yuvalı, “Gazân Han”, s. 430; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 366; Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 159; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 304; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1324; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 15; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 59.

E. OLCAYTU DÖNEMİ'NDE BAĞDAD

Gazan Han ölümünden önce kardeşi Olcaytu'yu yerine veliaht olarak bırakmıştı.⁷⁴⁸ Olcaytu, Argun Han'ın ikinci oğludur ve Urak Hatun'dan doğmuştur.⁷⁴⁹ Gazan uzun süren hastalığı sırasında birkaç yıl önce söylediği gibi çıkardığı bir yarlığ⁷⁵⁰ ile kardeşinin tahta geçmesini istemişti.⁷⁵¹ Gazan Han kendisi tahta geçtiği zaman Olcaytu'yu Horasan emiri olarak görevlendirmişti. İlhanlılar'da o zaman itibarlı şehzadeler Horasan emiri seçiliyordu.⁷⁵² Bunun üzerine 19 Temmuz 1304 tarihinde Olcaytu tahta geçti.⁷⁵³

⁷⁴⁸ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1324; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 304.

⁷⁴⁹ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 8; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 52.

⁷⁵⁰ Yarlığın tam metni için bkz. Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 56-58; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 11-14.

⁷⁵¹ “Dört yıldır kendime veliaht ve vasi tayin ettiğim, bu işe en layık, bu önemli göreve en gerekli kişi olduğumu defalarca sizlere söyleyip karar kıldığım kardeşimi en kısa sürede benim yerime ulusun ve ülkenin tahtına geçirip yerleştirin. Öteki kullar da birlik ve beraberlik içinde onun emrini dinlesin.” Bkz. Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 13; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 58; Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 2-3.

⁷⁵² Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 2.

⁷⁵³ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 24; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 67; Osman G. Özgüdenli, “Olcaytu Han”, *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 345; T. H., “Olcaytu”, *İA*, C. IX, İstanbul, 1964, s. 387-388; Seyf b. Muhammed Seyfî Herevî, *Pîrâste-i*

Olcaytu Han, tahta geçtikten sonra Gazan Han'ın yasalarını devam ettirmek istedi.⁷⁵⁴ Ancak bunda başarılı olamadı. Olcaytu dış siyasette ciddi problemler ile karşı karşıya idi. Ağabeyinin aksine O Memlukler ile barışı tercih etti. Gazan tarafından Tebriz'de hapsedilen Memluk elçilerini serbest bıraktı.⁷⁵⁵

Olcaytu saltanatının ilk yıllarında iç işleri Vezir Reşidüddin Fazlullah, Sadeddîn Savecî; askeri işleri ise Emir Çoban ve Kutluk Şah sorumluluğuna bıraktı.⁷⁵⁶ İleride anlatacağımız üzere Olcaytu, Reşidüddin Fazlullah ve Taceddîn Alishah arasında çıkan ihtilaf nedeniyle ülkeyi iki idari bölgeye ayıracaktır.⁷⁵⁷

Tarihnâme-i Herat, Tashih Muhammed Âsîf Fikret, Tahran, 1381, s. 108; Hândmîr, *Düstûr el-Vuzerâ*, s. 314; Şerafeddîn Ali Yezdi, *Zafernâme*, Tashih Seyyid Said Mîr Muhammed Sâdık ve Abdülhüseyin Nevâî, C. I, Tahran, 1387, s. 190; Şihabuddîn Abdullah Hâfî Hâfız Ebrû, *Zübdetü't-Tevarih*, Tashih Seyyid Kemâl Hacı Seyyid Cevâdî, C. I, Tahran, 1380, s. 96; Spuler, *İran Moğolları*, s. 119; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 252; Şebânkârâi, *Mecmau'l-Ensab*, C. II, s. 270.

⁷⁵⁴ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 29; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 72

⁷⁵⁵ Özgüdenli, “Olcaytu Han”, s. 345-346; T.H., “Olcaytu”, s. 388.

⁷⁵⁶ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 28; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 71; Özgüdenli, “Olcaytu Han”, s. 346; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 253; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 242; Hüseyin Peyrovi Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1971, s. 31.

⁷⁵⁷ D. O. Morgan, “Öldjeytü”, *ET*, Vol VIII, Leiden Brill, 1995, s. 169; Spuler, *İran Moğolları*, s. 125.

Sultan Olcaytu ülkesinin ortasında kalan Gilan'ı fethetmek için 17 Nisan 1307 tarihinde hareket etmiş ve akabinde Gilan fethedilmiştir.⁷⁵⁸ Olcaytu kendi döneminde Anadolu Beyliklerine karşı Bizans İmparatoru II. Andronikos'u destekledi ve onun kız kardeşi Maria (Tesbina Hatun) ile evlendi.⁷⁵⁹

Olcaytu zamanında Çağataylılar ile münasebetlere baktığımızda⁷⁶⁰ Çağatay şehzadelerinden Kepek, Yasavur, Davut Hoca ve diğerleri durumu kendileri için uygun bularak Horasan'ı ele geçirmek için büyük bir ordu ile Ceyhun nehrini geçmişlerdir. Fakat Moğol emirleri Yasavul önderliğinde bunlara karşı savaşmış ancak yenilmişlerdir.⁷⁶¹ Bunun üzerine Olcaytu Horasan'a doğru harekete geçti. Bu haber Çağatay şehzadelerine ulaştığında geri çekildiler. Horasan'ın sürekli tehdit altında olması nedeniyle geleneğe uyarak oğlu Ebu Said'i Horasan valisi yaptı. Emir Sevinç Noyan'ı ise kendisine atabeg olarak tayin etti.⁷⁶²

⁷⁵⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 61 vd.; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 100 vd; H., “Olcaytu”, s. 388; Özgüdenli, “Olcaytu Han”, s. 346; Spuler, *İran Moğolları*, s. 122, 185; Tahsin Yazıcı, “Gilan”, *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 69; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 34-38; Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 11.

⁷⁵⁹ Özgüdenli, “Olcaytu Han”, s. 346; T.H., “Olcaytu”, s. 388; Spuler, *İran Moğolları*, s. 121; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 384.

⁷⁶⁰ Olcaytu döneminde İlhanlı-Çağataylı ilişkileri için bkz. İlhan Erdem, “Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, (1997), s. 106–112.

⁷⁶¹ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 56; Erdem, “Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri”, s. 108-110.

⁷⁶² Spuler, *İran Moğolları*, s. 128-129; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 39-41.

Olcaytu Han dönemindeki en önemli olaylardan biri Olcaytu'nun Sünni iken 1309-10 yılında Şîî mezhebini benimsemesi olmuştur. Olcaytu, önce Hanefî iken Reşidüddin Fazlullah'ın tesiri ile Şafîî olmuş fakat çıkan tartışmalardan etkilenecek Şîîliği benimsemiştir.⁷⁶³

Olcaytu'nun Şîî olmasında en önemli etken Şafîî ve Hanefî mezhepleri arasındaki ihtilaftan dolayıdır. Bu dönemde Şafîî olan ve Gazan zamanında İran Kadîü'l-kudatı Nizameddîn ile Sadr-ı Cihan'ın oğlu Buhari arasında nikâh meselesi konusunda divanda bir tartışma yaşandı. Her iki taraf birbirini hakaret edecek derecede eleştirdiler. Bu tartışma sırasında Olcaytu, diğer Moğol emirler ve şahzadeler de hazır bulunuyordu. Ancak bu tartışmaya Olcaytu oldukça kızdı. Olcaytu'dan daha büyük tepki Emir Kutlukşah'tan geldi. Hatta Emir Kutlukşah, İslam dinini eleştirerek Cengiz yasasına geri dönmeyi istedi.⁷⁶⁴

Bu olaydan kısa bir süre sonra Olcaytu Gilan hududunda Gülistan adlı bir yere gitti. Olcaytu burada konaklarken korucuların üzerine yıldırım düştü ve birkaç kişi öldü. Bunun üzerine burada bulunan bahşiler bunun İslam'ın uğursuzluğu nedeniyle olduğunu, namaz, ezan ve sala okumayı terkedip ateşten atlarsa kurtulacağını söylediler. Bunun

⁷⁶³ Olcaytu Han'ın Şîî olması konusunda bkz. Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, İstanbul, 2010; Hanifi Şahin, "Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şîîliği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 64 (2012): s. 115-128; Judith Pfeiffer, "Conversion Versions: Sultan Öljeitü's Conversion to Shi'ism (709/1309) in Muslim Narrative Sources", *Mongolian Studies* 22 (1999): 35-67; Resul Caferiyân, *Sultan Muhammed Hûdabende Olcaytu ve Teşeyyü-i İmami der İran*, Kum, 1380; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 383.

⁷⁶⁴ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 96-98; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 132-133; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 51.

üzerine Olcaytu ve bazı kişiler ibadetleri terketttiler.⁷⁶⁵ Fakat Emir Turumtaz, Gazan Han'ın Şia mezhebini tercih ettiğini ifade etti. Ayrıca Seyyid Sadeddîn AVECÎ ve bir grup Olcaytu'yu Şiâ olmaya teşvik ettiler. Ayrıca Olcaytu'ya yakın olan bir Şiî âlim Olcaytu'yu Şiî'lik konusunda yönlendirip ve Sünnilik hakkında yanlış fikirler beyan ediyordu. Ayrıca Gazan zamanında, Bağdad Camii'nde bir Alevi'nin öldürülmesi ile ilgili bir hikâyeyi Olcaytu kendisi işitmişti.⁷⁶⁶ Bunun üzerine Olcaytu 1309 yılında Hz. Ali'nin türbesini ziyaret için Bağdad'a doğru yola çıktı.⁷⁶⁷ 8 Nisan 1309 tarihinde Olcaytu Muhavvel Konağından Mekarım Köyü'ne gitti. Hz. Ali'nin mezarına vardığında hutbe ve sikkenin değiştirilmesi emrini verdi. Bu emir önce Meşhed daha sonra Kufe'de uygulanmaya başlandı.⁷⁶⁸

Sultan Olcaytu Şia olduktan sonra hutbenin değiştirilmesi ve Sahabelerin ve ilk üç halifenin isimlerinin çıkarılması için emir verdi. Bunun yerine Ali, Hasan ve Hüseyin adlarını eklediler. Ayrıca sikkeler üzerinde yazılı olan sahabelerin isimleri sikkelerden çıkarıldı ve yerine On İki İmam'ın adı koyuldu.⁷⁶⁹ Ayrıca ezana "Hayye ale'l-Hayru'l-Amel" ifadesi eklendi. Ayrıca Sultan Şia imamlarından Cemaleddîn Mutahhar'ı (Hilli)

⁷⁶⁵ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 98; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 133-134.

⁷⁶⁶ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 90-93; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 126-128.

⁷⁶⁷ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 99-100; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 134-135.

⁷⁶⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 90-93; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 126-128.

⁷⁶⁹ Şebânkârâi, *Mecmau'l-Ensab*, C. II, s. 272.

kendisine danışman olarak seçti.⁷⁷⁰ Olcaytu Anadolu'daki hutbelerde ilk üç halifenin adının anılmasını yasaklamasından dolayı Sultan Veled, oğlu Ulu Arif Çelebi'yi Sultaniye'ye göndererek kendisinin Şiilikten vazgeçirmek istemiştir. Ancak önce Sultan Veled'in sonra da Olcaytu'nun ölümü üzerine bu teşebbüs gerçekleşmemiştir.⁷⁷¹

Sultan Olcaytu döneminde yapılan en önemli işlerden birisi de Sultaniye şehrinin kurulmasıdır. Gazan Han ömrünün son zamanlarda eskiden Kongur Olen ismiyle anılan yerde bir şehir kurulmasını istiyordu ancak ömrü yetmemiştir. Burası Irak'ı Acem ve Azerbaycan hududunda yer alıyordu. Hanlar ve Moğol kumandanları buradan geçerken mola veriyorlar ve burada bir şehrin kurulmasını istiyorlardı.⁷⁷² Olcaytu'nun emri ile 1305 tarihinde Sultaniye şehri inşa edildi.⁷⁷³ Bu şehrin mimarı sonradan vezir olan Taceddîn Ali Şah'tır.⁷⁷⁴ Sultaniye şehri kurulduktan sonra İlhanlı Devleti'nin çöküşüne kadar başkent olarak kalmıştır.⁷⁷⁵

Taceddîn Ali Şah kısa sürede yükselmiş ve Olcaytu'nun gözüne girmişti. Taceddîn Ali Şah Sultaniye'de az masrafla bir Pazar kurmuş bu da Olcaytu'nun çok hoşuna gitmişti. Taceddîn Ali Şah'ın bu durumunu Sadeddîn Saveci kıskanıyor ancak Reşidüddin kendisine büyük saygı gösteriyordu. Bu nedenle Saveci ve Reşidüddin

⁷⁷⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4261; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 100-101; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 136.

⁷⁷¹ Özgüdenli, "Olcaytu Han", s. 346; T. H., "Olcaytu", s. 389; Morgan, "Öldjeytü", s. 169.

⁷⁷² Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 48.

⁷⁷³ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 45; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 86; Spuler, *İran Moğolları*, s. 122; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 383.

⁷⁷⁴ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 47; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 88.

⁷⁷⁵ Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 254; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4263.

arasında düşmanlık ortaya çıktı.⁷⁷⁶ Taceddîn Ali Şah'ın Mart 1311 tarihinde vezir olarak atanmasından sonra Reşidüddin ve Sadeddîn Saveci arasında ihtilaf çıkmış bunun üzerine de Reşidüddin görevini terketmiştir. Olcaytu bunun sebebini öğrendikten sonra Reşidüddin'i dinlemiş ve Sadeddîn hakkında söylediği sözler ardından Sadeddîn Savecî'yi idam ettirmiştir.⁷⁷⁷

Taceddîn Ali Şah, Olcaytu'ya giderek Sadeddîn Saveci'nin yolsuzluk yaptığını söyledi.⁷⁷⁸ Taceddîn Ali Şah, Sadeddîn Saveci ve naiplerinin her üç günde 20 tümen mal kaçırdığını iddia etmiş ve bunu Olcaytu'ya göstermiştir.⁷⁷⁹ Daha sonra Reşidüddin'de Olcaytu'ya giderek Saveci'nin yolsuzluk yaptığını anlattı. Bunun üzerine Olcaytu Bağdad'a gelerek Muhavvel'de konakladı. Sadeddîn Saveci'nin yakalanması için ferman çıktı. Ardından 20 Şubat 1312 tarihinde Bağdad'da idam edildi.⁷⁸⁰ Ekim 1315 tarihinde Olcaytu, Taceddîn Ali Şah'a yeniden vezirlik ve naiplik görevi vermiştir.⁷⁸¹

Bu dönemde Reşidüddin Fazlullah ve Taceddîn Ali Şah arasında çıkan tartışma nedeniyle Olcaytu ülkeyi iki idari parçaya böldü.⁷⁸² Ab-ı Miyane, Kenar-ı Pul, Irak-ı Acem, Fars, Kirman, Şebankare, Büyük ve Küçük Luristan ve Horasan sınırına kadar

⁷⁷⁶ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 122-123; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 156-157.

⁷⁷⁷ Şebânkârâi, *Mecmau'l-Ensab*, C. II, s. 270; Spuler, *İran Moğolları*, s. 125; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 87; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 233.

⁷⁷⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 124; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 158.

⁷⁷⁹ Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 252.

⁷⁸⁰ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 126-128,130; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 160-161,164.

⁷⁸¹ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 177; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 207.

⁷⁸² Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 64-66; Spuler, *İran Moğolları*, s. 125.

olan yerlerin idaresini Reşidüddin'e verdi. Tebriz, Diyar-ı Bekr, Rebia, Mugan, Arran, Bağdad, Basra, Vasıt, Hille ve Kufe'nin idaresini de Taceddîn Ali Şah'a verdi. Her bir vezirin iki ayrı mührü vardı. Reşidüddin'in naipliğine Alaeddîn Muhammed Mustevfi-i Horasani; Taceddîn Ali Şah'ın naipliğine İzzeddîn Kuheki atandı.⁷⁸³

Taceddîn Ali Şah'ın Olcaytu nezdindeki itibarı çok yüksekti. Olcaytu ile herhangi bir Moğol emirine danışmadan doğrudan meşveret edebiliyordu. Fakat bu durum emirler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı.⁷⁸⁴ Olcaytu vasiyetnamesinde Taceddîn Ali Şah'ı vezir olmasını dahi işaret etmiştir.⁷⁸⁵

Olcaytu döneminde Bağdad hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. 1304 tarihinde Olcaytu Şeyhülislam Cemaleddîn'den Fars ve Bağdad işlerini yönetmesini istemiş ancak o kabul etmemiştir.⁷⁸⁶ 1301-1304 tarihi arasında İmameddîn Kazvînî'nin ölümünden sonra Bağdad'ın durumu konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Anladığımız kadarı ile Olcaytu bu boşluğu doldurmak ve buradan gelecek gelirleri artırmak istiyordu.⁷⁸⁷

Bağdad'daki önemli atamalar bu dönemde Sadeddîn Saveci tarafından gerçekleştirildi. Bu dönemde anladığımız kadarı ile Bağdad idaresi Nasireddîn Tûsî'nin

⁷⁸³ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 194-195; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 222.

⁷⁸⁴ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 195; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 223.

⁷⁸⁵ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 340; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 254; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 53.

⁷⁸⁶ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 261.

⁷⁸⁷ Gilli-Elewy, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, s. 122.

oğlu Hacı Asileddîn'in elinde idi. Kasım 1308 yılında Sadeddîn Saveci, Şehabeddîn Mübarekşah'ın kışkırtması ile Bağdad idaresini Nasireddîn Tûsî'nin oğlu Hacı Asileddîn'den alarak Şehabeddîn Mübarekşah'a verdi ve Mübarekşah'ın belli miktarda kendisine mal göndermesini istedi.⁷⁸⁸ Hacı Asileddîn, Bağdad'da bir yıl valilik yapmıştı. Sadeddîn Saveci onun mallarına ve vakıflarına zorla el koydurarak ona büyük zulümler yaptı.⁷⁸⁹ Hacı Asileddîn'in ne zaman Bağdad'da görev aldığını bilemiyoruz. Olcaytu 27 Eylül 1304 tarihinde Meraga'yı ziyaret ettiğinde, Hacı Asileddîn ona ev sahipliği yapmıştı.⁷⁹⁰ Hacı Asileddîn 1308 yılında iki oğlunun ölümü üzerine inzivaya çekilmiş fakat Olcaytu'nun hi'lati üzerine inzivaya çekildiği zaviyeden çıkmıştı.⁷⁹¹ Hacı Asileddîn daha sonra 2 Mart 1317 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁹²

Olcaytu döneminde de yine bazı kişiler Memlukler ile işbirliği yaptıkları gerekçesi ile suçlanmışlardır. 2 Aralık 1308 tarihinde Bağdad'da elçi gönderilerek Şehabeddîn Suhreverdi ve Cemaleddîn Moğoli ve onun bir kaç adamı Memluklar ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle tutuklandılar. Fakat 13 Nisan 1309'da yapılan yargılamada bunun bir iftira olduğu anlaşıldı ve bu tutuklanan kişiler serbest bırakıldılar.⁷⁹³

⁷⁸⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 83; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 120.

⁷⁸⁹ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 88,130; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 123,164.

⁷⁹⁰ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 41; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 82.

⁷⁹¹ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 75-76; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 113.

⁷⁹² Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 198; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 225; Ancak Benakıtî, Hacı Asileddîn'in ölüm tarihini 17 Mayıs 1315 olarak vermiştir. Bkz. Benâkıtî, *Tarih-i Benâkıtî*, s. 476.

⁷⁹³ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 84; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 120.

25 Temmuz 1308 tarihinde Emir Tesü'ün kızı Horasan'lı Bulugan Hatun vefat etti. Bu hatun Bağdad şehri yakınlarında Horasan adında bir şehir kurmuş ve burada kendi adına bir hankah yaptırarak gelip geçenler için vakfetmiş ve buranın işleri Reşidüddin Fazlullah'a verilmişti.⁷⁹⁴ Diğer taraftan 5 Ocak 1310 tarihinde ise Gazan Han'ın eşi Bulugan Hatun Bağdad köşkünde vefat etmiş ve cenazesi Gazan'ın yanına nakletmek amacıyla Tebriz'e götürülmüştür.⁷⁹⁵

Olcaytu Han'da tıpkı selefleri gibi birçok defa Bağdad'da kışlamıştır. Haziran 1309 tarihinde Bağdad'da Muhavvel konağında kışladı. Bu dönemde Bağdad şahnesinin Âdina olduğunu anlıyoruz. Ancak onun faaliyetleri konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 28 Eylül 1309 tarihinde Bağdad şahnesi Emir Âdina vefat etti ve Nil nehri yakınlarına gömüldü. İki ay sonra da oğlu Sultan Şah öldü.⁷⁹⁶ Olcaytu, 2 Aralık 1309 tarihinde tekrar Bağdad tarafına hareket etti. Medain şehrine⁷⁹⁷ varıp tıpkı Hülagu gibi buradaki eski Sasani kalıntılarını ziyaret etti. Ardından 12 Aralık 1309 tarihinde Bağdad'da Muhavvel konağına vardı.⁷⁹⁸

Olcaytu, tıpkı Gazan gibi Irak'taki kutsal mekânları ziyareti adet edinmişti. 26 Aralık 1308 tarihinde Hille, Kufe ve Hz. Ali'nin mezarını ziyaret etmek için yola çıkmıştır. Ramazan ayında Muhavvel konağında kaldı ve daha sonra Hz. Ali'nin türbesini ziyaret etti. Öte yandan 25 Eylül 1309 tarihinde Emir Noyan kışlamak amacıyla Bağdad'a

⁷⁹⁴ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 82; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 119.

⁷⁹⁵ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 89-90; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 125.

⁷⁹⁶ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 87; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 123.

⁷⁹⁷ Bugünkü Bağdat'ın 30 km. kadar güneydoğusunda Dicle nehrinin her iki yakasında kurulan ve Sasani İmparatorluğuna başkentlik yapmış yerdir. Bkz. Casim Avcı, "Medâin", *DİA*, C. 28, İstanbul, 2003, s. 289-291.

⁷⁹⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 87; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 123.

hareket etti.⁷⁹⁹ Mayıs 1310 yılında Olcaytu yine Bağdad'da kışladı. 19 Haziran 1310 tarihinde Bağdad'da Haşebiye Hanında yangın çıktı. Handa büyük miktarda Mısır, Çin ve Hıtaş kumaşları bulunuyordu. Yaklaşık yüz tümenlik kumaş ve mal yanmıştır. Bu malların zararını Olcaytu kendi hazinesinden karşıladı. Olcaytu 20 Aralık 1310 tarihinde Bağdad şehrine gelip Muhavvel konağında kaldı. 26 Ocak 1311 tarihinde Nehr-i Gazan ve Meşhed-i Cabir taraflarına gitti. Emir Pulad Arran'dan Bağdad'a gelerek Emir Kutlukşah'ın kızı Sevinç Kutluk ile evlendi.⁸⁰⁰

21 Şubat 1311 tarihinde Olcaytu, Taceddîn Ali Şah'a vezirlik ve naiplik görevi verdi. Önceden söylediğimiz gibi Taceddîn Ali Şah, 1305 yılında kurulan Sultaniye şehrinin mimarı idi. Taceddîn Ali Şah başlangıçta Sadeddîn Saveci tarafından Bağdad'daki Firdevs adlı işyerinin inşası için görevlendirilmişti.⁸⁰¹ Taceddîn Ali Şah buranın inşası için aileleriyle birlikte 4000 zanaatkâr getirmiştir. Ayrıca Fırat'tan buraya su getirmiştir. 300 gez⁸⁰² uzunluğunda ve 100 gez genişliğinde olan yapının işini 13 gün içinde tamamlamıştır.⁸⁰³ 28 Temmuz 1312 tarihinde Bağdad'da Firdevs adlı işyeri, Siyare ve Gıyasiyye Medreseleri ve Şatiyye Saray'ı da hizmete açıldı.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 89; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 124-125.

⁸⁰⁰ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 109; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 144.

⁸⁰¹ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 121; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 155.

⁸⁰² Gez, İran'da arşın için kullanılan tabirdir, aynı ülkede arşın için sık sık zar ve zira' tabirleri de kullanılır. 1 Gez 94-104 cm arasındadır. Bkz. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 76.

⁸⁰³ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 279-300; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 251.

⁸⁰⁴ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 280; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 253.

Olcaytu döneminde Bağdad'da bir takım mezhebi olaylar yaşanmıştır. 1312 yılında Hanbeliler'in Bağdad'da Hariciler'in üzerine at sürmesi üzerine Olcaytu Hanbeliler'in kadısının çarımıha gerilmesini emretti. Fakat bazı kişilerin araya girmesiyle bağışlandı ama onu çıplak olarak bir eşeğe bindirip Bağdad sokaklarında gezdirmelerini emretti. Hanbelilerin bundan sonra kadısı olmamasını ve şeri hükümlerde Şafii'lere tabi olmasını emretti.⁸⁰⁵

Olcaytu döneminde İlhanlı-Memluk mücadelesi devam ediyordu. Olcaytu Ekim 1312 tarihinde Sultaniye'den Şam tarafına hareket etmiştir.⁸⁰⁶ 5 Ocak 1313 tarihinde Rahbe kalesi kuşatıldı ve ⁸⁰⁷ ardından kale 10 Şubat 1313 tarihinde teslim oldu. Olcaytu Rahbe dönüşü tekrar Bağdad'a giderek Muhavvel'de konaklamıştır.⁸⁰⁸

26 Mart 1313 yılında fedailer ortaya çıkıp Bağdad'da bir kaç kişiyi bıçaklamışlardır. Fakat başlarında bulunan Sadeddîn Ali Cekbin öldürülmüştür.⁸⁰⁹

⁸⁰⁵ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 132-133; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 166-167.

⁸⁰⁶ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 142; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 175-176.

⁸⁰⁷ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 54; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I (1970): s. 81; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 384.

⁸⁰⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 143-144; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 176-177; Spuler, *İran Moğolları*, s. 127.

⁸⁰⁹ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 144; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 177.

1316 tarihinde Emir Ak Sungur, Bağdad ve Irak-ı Arap bölgesinde kan dökmüştür. Bunun sebebi ise Mısır sultanı Nasır'ın öldüğü ve yerine Ak Sungur'un padişah olduğu söylentisinin ortaya çıkması nedeniyledir.⁸¹⁰

Olçaytu zamanında 12 Şubat 1314 tarihinde Irak yönetimi Reşidüddin'in oğlu Gıyaseddîn'e verilmiştir.⁸¹¹ Fakat onun döneminde Bağdad'da neler yapıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.⁸¹²

Olçaytu İlhanlı hükümdarları arasında imar işlerine, ilim ve kültür faaliyetlerine en fazla alaka duyan bir hükümdardır. Olçaytu devresini bir imar ve kültür faaliyetleri devresi olarak vasıflayabiliriz.⁸¹³ Geçirdiği bir hastalık ardından Olçaytu, 13 Aralık 1316 tarihinde vefat etmiştir.⁸¹⁴

⁸¹⁰ Kaşanî, *Tarih-i Olçaytu*, s. 200; Kaşanî, *Tarih-i Olçaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 228.

⁸¹¹ Kaşanî, *Tarih-i Olçaytu*, s. 154; Kaşanî, *Tarih-i Olçaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 187.

⁸¹² Gilli-Elewy, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, s. 128.

⁸¹³ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 29.

⁸¹⁴ Şebânkârâi, *Mecmau'l-Ensab*, C. II, s. 272; Kaşanî, *Tarih-i Olçaytu*, s. 222; Kaşanî, *Tarih-i Olçaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 248; Özgüdenli, "Olçaytu Han", s. 346; T. H., "Olçaytu", s. 388; Spuler, *İran Moğolları*, s. 130-131; Hafız Ebru ise 27 Şevval tarihini vermektedir. Bkz. Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 70.

F. EBU SAİD DÖNEMİ'NDE BAĞDAD

Olcaytu vefat etmeden önce vasiyetnamesinde Ebu Said'i veliahtlığa, Taceddîn'i de vezirliğe tayin etmişti. 1313 yılında Ebu Said, Atabegi Emir Sevinç nezareti altında Horasan valiliğine tayin edilmişti.⁸¹⁵ Olcaytu, Anadolu seferinden dönen Emir Çoban'ı da çağırarak Ebu Said'i ona emanet etmişti.⁸¹⁶ Emir Çoban, Olcaytu zamanında büyük bir kudret kazanmış O ve oğulları İlhanlı Devleti'nin idaresini bir müddet ellerine geçirmişlerdi. Bu dönemde Ebu Said'in Hanlık ünvanından başka bir yetkisi yoktu.⁸¹⁷ Ebu Said'in babası Olcaytu, annesi ise Olcaytu'nun dördüncü karısı Hacı Hatun'du.⁸¹⁸

⁸¹⁵ W. Barthold, "Ebû Sa'îd", *İA*, C. IV, İstanbul, 1978, s. 44; Abdulkadir Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", *DİA*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 218.

⁸¹⁶ Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 69.

⁸¹⁷ İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviren A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2015, s. 222-223; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 54; Barthold, "Ebû Sa'îd", s. 44.

⁸¹⁸ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 55.

Ebu Said, Nisan 1317 tarihinde tahta geçti.⁸¹⁹ Ebu Said tahta geçtiğinde 12 yaşında idi.⁸²⁰ Ebu Said tahta geçtikten sonra vezirlik makamları eskiden olduğu gibi Reşiddüddin Fazlullah ve Taceddîn Ali Şah’a verildi.⁸²¹

Emirlerden her birisi ise ayrı bir vilayete tayin edildi. Emir Çoban’ın oğlu Timurtaş⁸²² Anadolu’ya gönderildi. Hoca Celaleddîn divan işlerini yürütmesi için Timurtaşla birlikte Anadolu’ya yollandı. Emir İrincin Diyarbekir valiliğine tayin edildi. Emir Kutluk ise Yasavur meselesini halletmek için Horasan’a gönderildi.⁸²³

Ebu Said Horasan’dan Olcaytu zamanında elçiler göndererek yardım talebinde bulunmuştu. Fakat Taceddîn Ali Şah ve Reşiddüddin işi birbirine atarak mesuliyet altına girmemişlerdi. Böylece iki vezir arasında bir ihtilaf çıkmış Olcaytu’da ülkeyi iki idari parçaya bölmüştü. Reşiddüddin, Olcaytu’nun ölümünden sonra Emir Çoban’a yakınlık göstermeye başladı.⁸²⁴ Fakat Taceddîn Ali Şah her fırsatta Reşiddüddin’i Emir Çoban’ın

⁸¹⁹ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu’t-Tevârih-i Reşidî*, s. 73; Barthold, “Ebû Sa’îd”, s. 44; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 132; Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 611; Şebânkârî, *Mecmau’l-Ensab*, C. II, s. 274.

⁸²⁰ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu’t-Tevârih-i Reşidî*, s. 73; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 60; Barthold, “Ebû Sa’îd”, s. 44; J. A. Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 406-407.

⁸²¹ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 60; Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 406.

⁸²² Timurtaş için daha fazla bilgi için bkz. Kemal Ramazan Haykıran, “Anadolu’da bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* 23 (2009): s. 161-178.

⁸²³ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 61.

⁸²⁴ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 90.

gözünden düşürmeye çalışıyor ve hakkında bazı ithamlarda bulunuyordu. Bu nedenle iki vezir arasında şiddetli bir çatışma doğdu. Hatta divan memurlarından bazıları bir vezire yakınlık gösterse, diğer vezirin düşmanlığını kazanıyordu. Bu meseleler divanı çalışamaz hale getirmişti.⁸²⁵ Divan memurlarından bazıları Reşidüddin'e Ali Şah'ın ortadan kaldırılması için teklifte bulunmuş fakat Reşidüddin bunu reddetmişti.⁸²⁶ Bu şahıslar bu durumdan korkarak aynı planı Reşidüddin'in ortadan kaldırılması için Taceddîn Ali Şah'a sundular. Ali Şah bu vesile ile Reşidüddin aleyhine faaliyetlerde bulundu. Ayrıca Taceddîn Ali Şah bu dönemde halk, memurlar ve emirlere birçok bağışta bulunarak birçok kişiyi kendi tarafına çekti. Bunların akabinde Reşidüddin Eylül 1317 tarihinde vezirlik görevinden azledildi. Reşidüddin Sultaniye'yi terk ederek dinlenmek için Tebriz'e gitti.⁸²⁷ Bu sırada Azerbaycan'da bulunan Emir Çoban Reşidüddin'i huzuruna çağırarak ısrarla Ona vezirliği tekrar vezirliği kabul ettirdi.⁸²⁸

Reşidüddin'in vezirliğe geri dönmesi Taceddîn Ali Şah ve taraftarlarını kızdırdı. Bu nedenle Reşidüddin'i ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu amaçla Emir Çoban'ı Reşidüddin aleyhine döndürmeye karar verdiler. Reşidüddin'in oğlu İbrahim vasıtası ile Olcaytu'yu zehirlediği dedikodusunu ortaya attılar. Bu mesele Ebu Said'in kulağına gitti. Bundan başka iki emir de Reşidüddin aleyhinde şهادette bulununca Ebu Said, Reşidüddin ve oğlu İbrahim'in idam edilmesini emretti. 17 Temmuz 1318 tarihinde

⁸²⁵ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 91.

⁸²⁶ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 77.

⁸²⁷ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 78; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 91-92; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 407.

⁸²⁸ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 127-128; Hândmîr, *Düstûr el-Vuzerâ*, s. 319; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 93; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 407.

Reşidüddin ve oğlu idam edildi.⁸²⁹ Reşidüddin çok dirayetli bir devlet adamı idi. Onun idamından sonra İlhanlı Devleti gittikçe bozulmaya başlamıştır. Reşidüddin'in eksikliği İlhanlı Devleti'nde hissedilmiştir.⁸³⁰ Reşidüddin'in ölümünden sonra düşmanları kendisinin ve oğullarının bütün mallarını yağma ettiler.

Bu dönemde Emir Sevinç, Ebu Said'le birlikte Bağdad'a giderken 1317 tarihinde Bağdad'ın 6 km yakınlarında vefat etti. Diğer taraftan Emir Çoban, Olcaytu zamanında Emirü'l-ümeralığa getirilmişti. Yine Ebu Said'in tahta geçmesi üzerine mevkiini muhafaza etti. Ebu Said'in yaşının küçük olmasından dolayı Emir Çoban oldukça güçlü bir durumda idi. Aynı şekilde Emir Çoban'ın çocukları da babasının kudretinden dolayı bulundukları yerleri keyfi bir şekilde idare ediyorlardı. Ebu Said'in hükümdarlığının ilk yıllarında İlhanlı Devletini gerçek manada Emir Çoban yönetiyordu. Çoban'ın muhalifleri hangi makamda olursa olsun öldürülüyorlardı.⁸³¹

Emir Çoban, Ebu Said'in iktidarı önünde büyük bir engel teşkil ediyordu. Ayrıca İlhanlı Devleti içinde bazı emirler Emir Çoban'ın devlet içindeki etkinliğinden oldukça rahatsızdı. Bu nedenle Ebu Said, Emir Çoban'ı ortadan kaldırmak için diğer emirler ile işbirliği yaptı.⁸³² Fakat bunda muvaffak olamayınca Ebu Said taraf değiştirerek emirler

⁸²⁹ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 78; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 93-94; Barthold, "Ebû Sa'îd", s. 44; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 386; Spuler, *İran Moğolları*, s. 135; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 407; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 613; Özgüdenli, "Olcaytu Han", s. 346.

⁸³⁰ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 85.

⁸³¹ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 92, 97-98, 101.

⁸³² Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 101-102.

aleyhinde Emir Çoban'ın tarafına geçti. Neticede muhalif emirler Emir Çoban tarafından öldürüldü. Bu sayede Emir Çoban'ın devlet içindeki nüfuzu daha da arttı.⁸³³

Timurtaş, Anadoldu'da bulunan beylikleri itaat altına almaya çalıştı ve neticede uzun uğraşlardan sonra beylikleri itaat altına aldı. Timurtaş, Mısır sultanı ile olan iyi münasebeti ve Anadolu beylerinin hepsinin itaat altına alınması nedeniyle bağımsızlığını ilan etti. Timurtaş, istiklalini ilan ettikten sonra Irak-ı Arap, Irak-ı Acem ve Horasan'ı zaptetmek için Memluk sultanı ve Şam valisinden yardım istedi. Bu durum üzerine Emir Çoban, Ebu Said'den izin alarak Anadolu'ya doğru hareket etti. Emir Çoban, Timurtaş'ın emirlerini kendilerine para verip tarafına çekti. Bu nedenle Timurtaş'ın emirleri Çoban ile karşılaşmalarında onunla savaşmadılar. Emir Çoban, oğlu Timurtaş'ı yanına alıp Sultaniye'ye götürdü. Burada af dileyen Timurtaş, affedilerek tekrar Anadolu'ya vali tayin edildi.⁸³⁴

Fakat Emir Çoban, Ebu Said tarafından ortadan kaldırılınca Timurtaş, Memluklara sığındı. Memlukler başlangıçta Timurtaş'a iyi muamele ettiler. Timurtaş Memluklar aracılığı ile hem ailesinin intikamını almak hem de eski mevkiini kazanmak istiyordu. Fakat el-Melik en-Nâsır Muhammed bunun kendisi için bir fayda sağlamayacağını düşünerek Ağustos 1328 tarihinde Timurtaş'ı öldürttü.⁸³⁵ İbn Battûta'ya göre Ebu Said, Emir Çoban ile ihtilafa düştüğü için Melik Nâsır ile anlaştı. Bu anlaşmaya göre daha önce İlhanlılara sığınmış olan Memluk emiri Kara Sungur ile Memluklara

⁸³³ Barthold, "Ebû Sa'îd", s. 45; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 102; Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219; Spuler, *İran Moğolları*, s. 136.

⁸³⁴ Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 409; Barthold, "Ebû Sa'îd", s. 45; Spuler, *İran Moğolları*, s. 137; Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219.

⁸³⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 141; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 143, 207; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 411.

sığınmış olan Timurtaş öldürülerek başları birbirlerine gönderilecekti. Melik Nâsır Timurtaş'ın başını keserek Ebu Said'e gönderdi. Ancak Kara Sungur bu olaydan haberdar olunca bir zehir içerek intihar etti ve Ebu Said bu durumu Melik Nâsır'a bildirdi.⁸³⁶

Taceddîn Ali Şah, Reşidüddin'in idamından sonra altı sene daha vezirlik yapmıştır. Taceddîn Ali Şah 1324 yılında öldü. Kendisi eceli ile ölen ilk İlhanlı veziri idi.⁸³⁷ Taceddîn Ali Şah'ın ölümünden sonra vezaret makamı onun iki oğluna verildi. Fakat bu iki kardeş mevki nedeniyle birbiri ile çatıştılar. Bu durum divan memurlarının da iki guruba ayrılmasına neden oldu. Bu durum nedeniyle kendileri görevlerinden uzaklaştırıldı.⁸³⁸ Taceddîn Ali Şah'ın ölümünden sonra Emir Çoban'ın etkisiyle daha önce Emir Çoban'ın naibi olarak görev yapan Rükneddîn Sayın vezirliğe getirilmiştir.⁸³⁹

Ebu Said Han'ın Emir Çoban ile arası açılmasına neden olan asıl şey ise Bağdat Hatun⁸⁴⁰ meselesidir. Güzelliğiyle meşhur olan Bağdat Hatun'a Ebu Said âşık olmuştu. Ancak Emir Çoban kızını 1323 yılında Celayirli Şeyh Hasan'a vermişti.⁸⁴¹ Ebu Said, Bağdat Hatun'u Cengiz yasalarına göre istedi. Cengiz yasasına göre bir kadın hükümdarın

⁸³⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 87-88.

⁸³⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s. 138; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 117; Barthold, "Ebû Sa'id", s. 44.

⁸³⁸ Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 616; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 118;

⁸³⁹ Hândmîr, *Düstûr el-Vuzerâ*, s. 323; Barthold, "Ebû Sa'id", s. 46; Spuler, *İran Moğolları*, s. 138; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 409; Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 616; Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 116.

⁸⁴⁰ Bağdat Hatun hakkında daha fazla bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Bağdat Hatun", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 444; R. M. Savory, "Baghdad Khatun", *EF*, Vol I, Leiden Brill, 1986, s. 908-909.

⁸⁴¹ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 117.

hoşuna giderse kocası tarafından boşanarak hükümdara gönderildi. Fakat bu duruma Emir Çoban kızarak reddetti. Daha önceden de Emir Çoban’a kızgınlığı olan Ebu Said Han’ın öfkesi daha da arttı.⁸⁴²

Emir Çoban kışlamak maksadıyla Ebu Said’e Bağdad’a gitmeyi teşvik etti. Emir Çoban’ın amacı Ebu Said’e, Bağdad’dan daha güzel kışlak bulunmadığını söyleyerek kızını ona unutturmaya çalışmaktı. Ebu Said, Emir Çoban ile birlikte Bağdad’a giti.⁸⁴³ Öte yandan Vezir Rükneddîn Sayın, Emir Çoban’ın aleyhinde olarak sultanı kışkırtıyordu. Rükneddîn Sayın, Ebu Said’e bütün memleket gelirlerinin Emir Çoban ailesine sarfedildiğini, istediği kadar para harcadığını ve Emir Çoban’ın fermanlarının geçerli olduğunu söylüyordu.⁸⁴⁴

Bu sırada Çağatay şehzadelerinin Horasan’a hücum edecekleri haberi alındı. Bunun üzerine Emir Çoban, Ebu Said’den izin alarak yanında Vezir Rükneddîn Sayın’da olmak üzere Horasan’a sefere çıktı.⁸⁴⁵ Emir Çoban sefere giderken, Ebu Said Han’ın nefretini kazanan oğlu Dimaşk Hoca’ya memleketin işlerini vermişti.⁸⁴⁶ Çoban’ın merkezden uzaklaşması üzerine onun muhalifleri Çoban ve ailesini ortadan kaldırmak için faaliyete geçtiler. Çoban ailesinin ilk kurbanı Emir Çoban’ın üçüncü oğlu Dimaşk Hoca olmuştur. Dimaşk Hoca, Ebu Said ve diğer birçok kişi tarafından sevilmiyordu. Bu sırada Dimaşk Hoca’nın Sultan Olcaytu’nun cariyelerinden biri olan Konkutay Hatun ile

⁸⁴² Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 410; Savory, “Baghdad Khatun”, s. 908-909; Konukçu, “Bağdat Hatun”, s. 444; Spuler, *İran Moğolları*, s. 138.

⁸⁴³ Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 121-122.

⁸⁴⁴ Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, C. V, s. 4264.

⁸⁴⁵ Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, s. 410; Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu’t-Tevârih-i Reşidî*, s. 166.

⁸⁴⁶ Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, C. V, s. 4367.

gayrimeşru ilişkisi ortaya çıkarıldı. Bunun üzerine Ebu Said, Dımaşk Hoca'nın öldürülmesi emrini verdi. Bunun üzerine Ağustos 1327 yılında Dımaşk Hoca idam edildi.⁸⁴⁷ İbn Battûta ise Ebu Said'in annesi Dünya Hatun, Ebu Said'in yanına gelerek Dımaşk Hoca'nın sınırı aştığını, bayanların ve kendisinin namusuna sataştığını, askerlerini toplayarak derhal önlem alması gerektiğini, bunun üzerine kalede önlem alınarak Dımaşk Hoca yakalanarak idam edildiğini bildirmektedir.⁸⁴⁸

Dımaşk Hoca'nın öldürülmesinden sonra Ebu Said, Emir Çoban ve yakınlarının katledilmesi için yarlıklar gönderdi. Daha sonra Ebu Said, Emir Çobanla savaşmak için Sultaniye'den hareket etti. Bu sırada vezaret makamını Reşidüddin'in oğlu Gıyaseddîn'e verdi.⁸⁴⁹ Ancak Horasan büyüklerinden Hacı Alaeddîn Muhammed vezarete ortak kılındı.⁸⁵⁰ Gıyaseddîn Muhammed bir süre sonra vezareti tek başına idare eder hale geldi. Alaeddîn Muhammed istifa-i memalik görevini üstlendikten sonra Horasan vezaretine gönderildi.⁸⁵¹

Emir Çoban, oğlu Dımaşk Hoca'nın ölüm haberini aldığı anda bunun nedeni olarak Rükneddîn Sayın'ı suçladı ve bu nedenle Rükneddîn Sayın'ın idam edilmesi emrini

⁸⁴⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s. 139; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 410; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 123-127;

⁸⁴⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 223.

⁸⁴⁹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4370; Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 126; Spuler, *İran Moğolları*, s. 140.

⁸⁵⁰ Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 263.

⁸⁵¹ Hândmîr, *Habîbu's-Siyer*, C. III, s. 216; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4371; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 263.

verdi.⁸⁵² Emir Çoban 70 bine yakın asker ile Ebu Said'den intikam almak için Sultaniye'ye doğru yola çıktı. Yolda kendisiyle birlikte olan emirlere muhalefette bulunmayacaklarına dair yemin ettirdi. Simnan'a gelen Emir Çoban burada Şeyh Alaüddeve Simnani'yi elçi olarak Ebu Said'e gönderdi. Kendisine Dımaşk Hoca'nın ölümüne sebep olan kişileri teslim etmesini istedi. Ebu Said ise kendisinin ve çocuklarının memleketin her yerinde makam sahibi olduklarını ve Emir Çoban'a ömrünün son günlerini ibadetle geçirmesini söyledi. Aksi halde savaş kaçınılmaz olacaktı. Çoban'ın ordusu Kuha yakınlarına geldiğinde bir kısım emir kaçarak sultanın ordusuna katıldılar. Bunun üzerine mahiyetinde az bir adam kalarak Emir Çoban Horasan'a kaçtı. Daha sonra Herat meliki Gıyaseddîn'e sığındı. Ebu Said, Gıyaseddîn'e bir haber göndererek Emir Çoban'ın katledilmesini istedi. Bunun üzerine Ekim 1327 tarihinde Emir Çoban öldürüldü.⁸⁵³

Çoban'ın cenazesi önce Bağdad'a getirilip, Mustansiriyye Medresesin'de cenaze namazı kılındıktan sonra vasiyeti üzerine Irak'lı hac kafilesi ile Mekke'ye gönderildi. Orada cesedi Kâbe'de tavaf ettirildikten sonra Medine'de defnettirildi.⁸⁵⁴

Çoban'ın ölümünden sonra Ebu Said, Celayirli Emir Şeyh Hasan'dan eşi Bağdad Hatun'u boşamasını emretti.⁸⁵⁵ Bu emir yerine getirilmiş ve daha sonra Ebu Said, Bağdad

⁸⁵² Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4373; Spuler, *İran Moğolları*, s. 140; Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 116, 129.

⁸⁵³ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 133; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 386; Spuler, *İran Moğolları*, s. 140-141; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 411.

⁸⁵⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 134.

⁸⁵⁵ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 139; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224.

Hatun'la evlendi.⁸⁵⁶ Emir Çoban, İlhanlı Devletine son parlak dönemini yaşatmıştır. Çoban son derece çalışkan ve faal biriydi. Onun ölümü ile İlhanlı Devleti gücünü kaybetmiştir.⁸⁵⁷

Ebu Said, Emir Çoban ve oğullarının tasfiye edilmesinden sonra ülke içindeki bozukluklara düzen verebilecek bir vezir aramaya başladı. Emirlerle yaptığı istişareden sonra Gıyaseddîn Muhammed bu makama getirildi ve Hacı Alaeddîn Muhammed kendisine yardımcı olarak görevlendirildi.⁸⁵⁸ Ebu Said, Gıyaseddîn'e hazineyi doldurmak için halka eziyet edilmemesini söyledi. Ayrıca halkın vergiyi vermeye muktedir olacağı durumu da sağlamasını emretti. Gıyaseddîn 8 ay sonra muavini Alaeddîn'i mali idarenin başına getirdi. Gıyaseddîn, Ebu Said'in saltanatının sonuna kadar mevkiini korudu.⁸⁵⁹

1330 yılında Bağdat Hatun'un gizlice Şeyh Hasan Celayir ile haberleştiği dedikodusu yayıldı. Bunun üzerine Şeyh Hasan ailesi ile birlikte Kemah Kalesine hapsedildi.⁸⁶⁰ Bağdat Hatun'un itibarı ise Ebu Said nezdinde düştü. Fakat daha sonra gerçeğin anlaşılmasından sonra Bağdat Hatun'un itibarı yükseldi.⁸⁶¹

⁸⁵⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 134-135; Spuler, *İran Moğolları*, s. 142; Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 140.

⁸⁵⁷ Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 145.

⁸⁵⁸ Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 149.

⁸⁵⁹ Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 149-150.

⁸⁶⁰ Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 142.

⁸⁶¹ Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 412.

1332 yılında Anadolu valisi Emir Devlat Şah'ın vefat etmesi üzerine Ebu Said, Şeyh Hasan Celayir'i hapisten çıkartarak Anadolu valisi olarak tayin etti. Hasan Celayir, Ebu Said'in ölümüne kadar bu mevkide kaldı.⁸⁶²

1335 tarihinde Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın Azerbaycan'a doğru hareket etti. Bunun üzerine Bağdat'a gitme niyetinde olan Ebu Said bu amacından vazgeçerek Vezir Gıyaseddîn'i bir ordu ile Özbek Han'a doğru gönderdi. Ebu Said akabinde bir ordu ile Gıyaseddîn'e katıldı. Fakat havanın sıcaklığı nedeniyle Ebu Said hastalandı. Doktorların tedavisi fayda vermeyince Ebu Said Han, 13 Rebiülahir 736/30 Kasım 1335 tarihinde vefat etti.⁸⁶³ Doktorlar onun zehirlenerek öldüğü kanaatinde olduğunu söylediler. Ebu Said'in Dilşad Hatun ile evlenmesi onun Bağdat Hatun tarafından kışkanılmasına neden olmuştu. Bu nedenle Bağdat Hatun'un Dilşah Hatun ile işbirliği yaparak Ebu Said'i zehirlediği zannedilmektedir. Fakat bunun bir iftira olması muhtemeldir. Bundan dolayı Ebu Said'in yerine geçen Arpa Han Bağdat Hatun'u öldürttü.⁸⁶⁴ İbn Battûta'ya göre Ebu Said, Dilşad isimli birine aşık olunca Bağdad

⁸⁶² Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 158.

⁸⁶³ Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, s. 143-144; Barthold, "Ebû Sa'îd", s. 46; Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219; Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 412.

⁸⁶⁴ Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", s. 412; Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219; Spuler, *İran Moğolları*, s. 143; İbn Battûta'ya göre kumandanlar Bağdad Hatun'un Ebu Said'i zehirlediğini öğrenince onun ortadan kaldırılmasını istediler. Bunun üzerine Hoca Leylî adında bir genç onu hamamda başına topuz vurmak suretiyle öldürdüğünü söylemektedir. Bkz. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224-225.

Hatun'un kıskançlığa kapıldığını ve bu nedenle Ebu Said'i zehirlettiğini nakletmektedir.

865

Ebu Said'in ölümünden sonra İlhanlı Devleti çöküş yoluna girdi. Bundan sonra İlhanlık makamı Cengiz hanedanına mensup kişiler arasında çatışmaya dönüştü. Böylece İlhanlı ülkesi birkaç kısma ayrılmıştır. Ebu Said'in hiçbir erkek çocuğu yoktu. Ayrıca Gazan Han, kendi zamanında Hülagu kökenli şehzedeleri öldürttüğünden memleketin idaresini ele alacak şehzade kalmamıştı. Bunun üzerine Vezir Gıyaseddîn Ebu Said'in yerine Arpa Han'ın geçmesini istemiştir. Ancak Bağdat Hatun'un buna itiraz etmesi üzerine Arpa Han tarafından Ebu Said'i zehirlettiği gerekçesiyle öldürüldü. Arpa Han, Vezir Gıyaseddîn sayesinde tahta geçti.⁸⁶⁶ Ebu Said'in ölümünden sonra Arpa Han zamanında Moğol Emirleri arasında kanlı bir mücadelenin başlaması Çoban'ın öldürülmesi ile ilgilidir.⁸⁶⁷

Ebu Said devri İlhanlı Devleti'nin son parlak devresini teşkil etmiştir. Bu devrede Çağatay şehzadelerinin akınları önlenmiş ve Altın Orda devletinin hücumları püskürtülmüştür. Memluklar ile bu dönemde dostluk temin edilmiştir. Ebu Said tahta geçtikten sonra el-Melik en-Nasır'a dostluk için elçiler gönderdi. 1321 tarihinde iki devlet arasında dostluk anlaşması yapıldı.⁸⁶⁸ Ayrıca Memluk Devleti ile bir ticari münasebet olmuştur.⁸⁶⁹

⁸⁶⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 224.

⁸⁶⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, C. V, s. 4398-4399; Spuler, *İran Moğolları*, s. 144.

⁸⁶⁷ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 386; Milâni, *Ebû Said Bahadır Han*, s. 235;

⁸⁶⁸ Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219; Barthold, "Ebû Sa'id", s. 45;

⁸⁶⁹ Barthold, "Ebû Sa'id", s. 45.

Ebu Said döneminde Irak-ı Arap ve Bağdad konusunda bilgiler oldukça az ve dağınıktır. Bu nedenle Ebu Said döneminde Bağdad konusunda öğrendiğimiz bilgiler son derece azdır. Bağdad Ebu Said döneminde önemli şehirlerinden biriydi ve Ebu Said çoğunlukla kış mevsimini burada geçiriyordu. Ebu Said devrinde Bağdad’da hiç bir karışıklığın olmadığı söylenebilir.⁸⁷⁰ Diğer taraftan Gazan Han ve Ebu Said dönemlerinde Tebriz ve Bağdad’ın gelirleri çok yüksek düzeyde olup sadece Tebriz’in gelirleri Avrupa devletleri ile mukayese edebilecek düzeyde idi.⁸⁷¹

İbn Battûta Mayıs 1327 yılında Bağdad’dan bahsederken buranın iki köprüsünün, hutbe okunan ve Cuma namazı kılınan sekizi Bağdad’ın batı yakasında üçü ise doğu yakasında olmak üzere onbir büyük caminin ve mescitlerin varlığından bahsetmektedir. Bunun dışında medreselerin her yana dağılmış, ancak harap vaziyette olduğunu buna karşın Bağdad hamamlarının bakımlı ve çok olduğunu anlatmaktadır.⁸⁷² İbn Battûta, yine Bağdad’ın doğu ve batısını anlatırken şunları nakletmektedir:

“Şehrin batı yakasının haraptır. Burada 13 semt kalmıştır. Her semt küçük bir şehre benzemektedir ve her semtin iki ya da üç hamamı vardır. Buradaki sekiz semtte geniş ve büyük camiler mevcuttur. Bu semtlerin birisi Basra Kapısı Mahallesi diye bilinir ve burada Halife Ebû Cafer Mansûr Câmii vardır. Ayrıca Basra Kapısı Mahallesi ve Dicle’ye bakan cadde arasında Mâristan(hastane) diye anılan eski bir yer vardır.”⁸⁷³

⁸⁷⁰ Milâni, “Ebû Said Bahadır Han”, s. 220-221.

⁸⁷¹ Milâni, “Ebû Said Bahadır Han”, s. 216-217.

⁸⁷² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 219

⁸⁷³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 219-220.

*“Şehrin doğu kısmı çok düzenlidir. Dükkan bakımından da zengindir. En büyük çarşısı Sûku’s-Sülesâ’dır. Burada türlü türlü sanatlar icra edilmektedir. Nizamiye Medresesi burada yer almaktadır. Müstansiriye Medresesi’nde dört mezhebe ait ders verilmektedir. Şehirde Cuma namazı kılınan üç büyük mabet vardır. Bunlardan bir tanesi Halife Camii’dir. İkincisi Sultan Câmii üçüncüsü ise Rusâfe Câmii’dir.”*⁸⁷⁴

⁸⁷⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 220-221.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLHANLILAR DÖNEMİ'NDE BAĞDAD'IN SOSYAL, EKONOMİK VE DİNİ DURUMU

A. SOSYAL DURUM

Abbasiler'in son döneminde İlhanlılar'ın şehri ele geçirmesinden önce Bağdad şehrinde toplumsal durum son derece sıkıntılı idi. Bu durumun ortaya çıkmasında hiç şüphesiz ekonomik durumun bozukluğu, mezhebi kavgalar doğal afetlerin yaşanması, yönetsel sıkıntılar birinci derecede etken idiler.

Bu dönemde halk arasında sık sık kavgalar yaşanıyordu. Şubat 1255 tarihinde Kerh ve Bâbü'l-Basra halkının arasında bir kavga ortaya çıkmış ve bu nedenle her iki taraftan birçok kişi ölmüştür. Bu nedenle bu olayı yatıştırmak amacıyla asker görevlendirilmiştir. Aralık 1255 tarihinde yine halk arasında bir kavga olmuş her iki taraftan insanlar katledilmiştir. Ayrıca Bağdad'ın başka mahallelerinde mezhep çatışması yaşanmıştır.⁸⁷⁵

1256 yılında Rusâfe, Ebu Hanife ve Huzeyriyye halkının arasında bir olay yaşanmış ve bu nedenle bazı insanlar ölmüştür. Bu olaydan birkaç gün sonra yine bu mahalleler arasında kavga çıkmış, ancak bu sefer diğer mahalleler de olaya dahil olmuşlardır. Bâbü'l-Basra halkı Rusâfe halkına; Kerh halkı ise Huzeyriyye halkına destek vermeleri üzerine olaylar daha da büyümüştür. Bu mahalleler arasında çatışmalar birkaç

⁸⁷⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 276-277; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 173.

gün devam etmiş fakat askerlerin müdahalesinden sonra olaylar yatışmıştır.⁸⁷⁶ Yine 1256 yılında Bağdad'da meydana gelen büyük sel felaketinden sonra Rusafe, Ebu Hanife, Huzeyriyye Mahalleleri ve başka mahallelerde halk arasında kavga ortaya çıkmış ve bu nedenle insanlar ölüp yaralanmıştır.⁸⁷⁷

Aralık 1256 tarihinde Kerhli birinin Katuftâlı bir kişiyi öldürmesi üzerine Kerh'de büyük bir olay yaşanmıştır. Halifenin hizmetçileri ölen adamı tanıdıkları için halifeye menfî tesir etmişlerdi. Bu nedenle el-Müsta'sım Kerh'in cezalandırılması için asker görevlendirmiştir. Bir grup asker Kerh'e giderek yağma yapmış ve bazı yerleri yakmışlardır. Ayrıca Seyyid olan bazı kadınlar ve diğer kadınları esir etmişlerdir. Bu nedenle halife olaya müdahale etmiş ve yağma edilen malları sahiplerine iade ettirmiş ve esir edilen kadınları serbest bıraktırmıştır.⁸⁷⁸ Bu hareket nedeniyle Şîî halk ve İbnü'l-Alkamî'de dahil Abbasi devletinde görev yapan Şiiler arasında Abbasi yönetimine karşı bir nefret duygusu oluşmaya başlamıştır.⁸⁷⁹

Haziran 1276 yılında Muharrem ayının yarısından itibaren ve Temmuz ayının sonuna kadar defalarca Bağdad'ın pazarları ve evlerine yangın düşmüştür ve bu nedenle

⁸⁷⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 298-299; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 183-184.

⁸⁷⁷ İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 188.

⁸⁷⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 314-315; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 179.

⁸⁷⁹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XIII, Beyrut, 1988, s. 196; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarih-i İbn Haldun*, Tahkik Halil Şehâde, C. III, Beyrut, 1988, s. 662; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. II, s. 336; Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 23; Hândmîr, *Düstûrü'l-Vuzerâ*, s. 99.

halk çok korkmuştur. Ata Melik Cüveynî'nin emriyle her mahallede bir havuz kazılıp suyla doldurulmuştur. Halka ise herhangi bir yangın durumunda yangını söndürme emri verilmiştir.⁸⁸⁰

Ebu'l-Ferec, 1279 yılı bahar mevsiminde emirin hizmetinde kötü ve küstah bir adamın ortaya çıktığını nakletmektedir. Bu adam evli bayanlara tasallut ediyor, büyük meclis ile alay ediyor ve onun kararlarına gülüyordu. Emir in ava çıktığı bir sırada bu adam yakalanmış ve bir araba üzerine haç yapılarak bu adam haça bağlanmıştır. Bu adamın diline iki çuvaldız sokulmuş ve bu halde Bağdad çarşılarında dolaştırılmıştır. Bu adamın yanında bulunan bir genç elleri ile bazen bu adamı dövüyor ve “*eşraf ile alay edenin cezası budur*” diyordu. Daha sonra bu adam Dicle kıyısına getirilerek idam edilmiştir.⁸⁸¹

1284 yılında Hille’de Ebu Salih adında biri ortaya çıkarak kendisinin Mehdi olduğunu iddia etmiş ve etrafına birçok kişi toplamıştır. Ebu Salih, Hille’den Vasıt’ın bir köyüne giderek Vasıt emiri Fahreddîn b. Terrah’a bir elçi göndererek yanına gelmesini istemiş ancak bu adam Moğol askerleri tarafından öldürülmüştür. Yine bu tarihte İzzüddeve b. Kemmûne el-Yahudi⁸⁸² adında birisi “*el-Ebhas an el-Milel es-Selas*” adında bir kitap yazarak peygamberlik konusuna itiraz etmiştir. Bunun üzerine müslüman halk bu adamın evine saldırarak yağmalamıştır. Emir Tunskey, Mecededdîn İbnü'l-Esir ve

⁸⁸⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 390; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 233

⁸⁸¹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 603

⁸⁸² Bu kişi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Reza Pourjavadi ve Sabine Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad, Izz al-Dawla Ibn Kammûna (d. 683/1284) and His Writings*, Leiden-Boston, 2006.

Mustansırıyye Medresesi'nin bazı kadıları onun düşüncesi konusunda tahkikat yapmak için kendisini çağırılmışlar fakat İzzüddeve kaçarak Hille'ye sığınmıştır.⁸⁸³

1287 tarihinde bir grup Arap, Cuma gününde Camiü'l-Muhavvile saldırarak halkı yağmalamış ve el-Hârisîyye bölgesine giderek burada da yağma yapıp birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Ancak bu kişiler daha sonra yakalanıp öldürülmüşlerdir. Yine bu tarihte vahşi hayvanların avlanması konusunda halk arasında büyük bir kavga çıkmıştır. Bu nedenle kavganın bitmesi için hayvanların avlanması ve halkın şehir dışına çıkması yasaklanmıştır.⁸⁸⁴

Mart 1288 tarihinde bir grup Yahudi'nin Tiflis'ten Bağdad'a geldiğini görmekteyiz. Bunlar Sa'düddeve'nin nüfuzunu kullanarak Müslüman halka zulmetmeye başlamışlardır. Yahudiler bir kanun ortaya çıkartarak akrabaların birbirinden miras almasını yasaklamış ve böylece Müslümanların mirasına el koymaya başlamışlardır. Ancak Bağdad'da bir kişinin ölümünden sonra ortaya çıkan miras problemi nedeniyle halk Yahudilere saldırıp dükkânlarını yağma etmişlerdir. Bu Yahudiler daha sonra geri dönerken dağda Kürtler ile karşılaşmış ve Kürtler hepsini öldürmüşlerdir.⁸⁸⁵

⁸⁸³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 441; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 264-264.

⁸⁸⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 451-453; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 271.

⁸⁸⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 455; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 273.

Olcaytu döneminde 19 Haziran 1310 tarihinde Bağdad'da Haşebiye Hanında yangın çıkmış ve bunun neticesinde yaklaşık yüz tümenlik Mısır, Çin ve Hıtaş kumaşları ve mal yanmıştır. Bu malların zararını Olcaytu kendi hazinesinden karşılamıştır.⁸⁸⁶

⁸⁸⁶ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 109; Kaşanî, “Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)”, s. 144.

B. EKONOMİK DURUM

İlhanlılar döneminde Bağdad'ın ekonomik durumuna baktığımızda esasen el-Müsta'sım döneminde Bağdad'da ekonomik durum son derece kötü idi. 1242 yılında bir grup Türk asker maaşlarının düşük olduğu gerekçesiyle İkbāl eş-Şerabi'ye şikayette bulunmuşlardır. Ancak Şerabi'nin maaşları artırmaması üzerine bu askerler bir takım olumsuz davranışlar göstermişlerdir.⁸⁸⁷

1245 yılında Bağdad'da fiyatlar artmış ve 1 kurr⁸⁸⁸ 90 dinar; 1 kurr arpa 40 dinar ve samanın her 1.000 rıtlı⁸⁸⁹ 5 dinar olmuştu.⁸⁹⁰ 1247 yılında Bağdad'da dirhemlerin iptal edilip altın ile alışveriş yapılacağı konusunda söylenti ortaya çıktı. Ahali bunu kabul etmek istemiyordu çünkü ellerinde altın azdı. Bu dönemde her 12 dirhem 1 dinara eşitti. Halk bu durumda zarar ediyordu. Devlet yeni dirhemler basılmasını ve her 10 dirhemi 1

⁸⁸⁷ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 168-169; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 102.

⁸⁸⁸ 1 Kurr buğday yaklaşık 2925 kg; 1 kurr arpa yaklaşık 2437 kg ağırlığa sahiptir. Bkz. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 53.

⁸⁸⁹ Rıtl müslüman coğrafyada en fazla kullanılan ağırlık ölçü birimlerindendir. Bu nedenle çeşitli dönemlerde ve farklı ülkelerde değişik ağırlıklara sahipti. Ortaçağlarda Bağdad'da 1 Rıtl yaklaşık 406 gram idi. Bkz. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 38-39.

⁸⁹⁰ İbnü'l-Fuvâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 202; İbnü'l-Fuvâtî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 128.

dinar saymak istiyordu ancak halk bu durumdan memnun değildi. Sonunda eski dirhemler 12 dirhem 1 dinar yeni dirhemler 10,5 dirhem 1 dinar olması kararlaştırıldı.⁸⁹¹

1248 yılında Bağdad ve civarında yağmur, dolu ve soğuk nedeniyle birçok hayvan telef olmuş ve bu nedenle bu senede fiyatlar artmış 1 kurr buğday 80 dinar ve 1 kurr arpa 30 dinara satılmıştır.⁸⁹² Yine 1256 yılında hava durumunun kötü olması ve şiddetli yağmurlar nedeniyle Bağdad'da fiyatlar artmıştır.⁸⁹³

Öte yandan bu dönemde yoğun olarak ayyarların⁸⁹⁴ faaliyetleri artmıştır. Ayyarlar bu dönemde insanları öldürüyor, mallarını gasp ediyor, tecavüz ediyor buna karşın ise devlet otoritesi bir şey yapamıyordu. Bu nedenle halk devletten giderek uzaklaşıyordu.

1246 yılında Mustansiriyye Medresesi'nde hırsızlık yaşanmıştır. Yine bu dönemde Bağdad'a ayyarların sayısı artmış ve hırsızlık çok olmuştur. Ayyarlar asker kıyafeti giyip halkın mallarını zorla almaya başlamışlardır.⁸⁹⁵

⁸⁹¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 223-224; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 137.

⁸⁹² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 226; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 143.

⁸⁹³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 303; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 187.

⁸⁹⁴ Ayyar, Ortaçağ İslâm dünyasında daha çok kendi çıkarları için toplum düzenini bozan zümreler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Ayyar", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 296.

⁸⁹⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 213; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 135.

1251 yılında yine Bağdad'da ayyarların sayısı çoğalmış ve buna binaen de hırsızlık oranı artmıştır. Ayyarlar saygın kişilerde dahil birçok kişinin mallarını gasp etmişlerdir.⁸⁹⁶ Yine 1255 yılında Bağdad'da ayyarların faaliyetleri çok artmıştır. Ayyarlar milletin önüne çıkıp mallarını gasp ediyorlar ve insanları katlediyorlardı.⁸⁹⁷ Bağdad'ın nüfusu Moğol istilas sırasında biraz daha artmıştı.⁸⁹⁸ Bu dönemde Bağdad'da bazı dönemlerde erzak sıkıntıları baş göstermişti.⁸⁹⁹

Moğolların geliş döneminde Bağdad'da çok sayıda doğa olayı yaşanmıştı. Birçok defa yağın aşırı yağmurlardan dolayı evler, binalar, tarlalar vb. diğer alanlar harap olmuştu. Bu olayların yaşanması hiç şüphesiz devletin mali durumunu ve halkın sosyal, iktisadi ve ictimai yapısını çok olumsuz etkilemiştir.

Özellikle Abbasi döneminin sonunda ve Moğol istilas sırasında Bağdad şehri, oldukça zarar görmüştür. Hülagu, şehirden ayrılmadan önce Musa Kazım Türbesi ve Halife Camii'nin yeniden inşa edilmesini emretmiş ve ⁹⁰⁰ bu iş için İmadeddîn Ömer Kazvîni görevlendirilmiştir.⁹⁰¹ Diğer taraftan Seyfeddîn Bitikçi, Hülagu'dan Hz. Ali türbesinin onarımı ve Necef halkının korunması için yüz Moğol'u Necef'e göndermesi

⁸⁹⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 254; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 159.

⁸⁹⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 278.

⁸⁹⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 322, 325.

⁸⁹⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 331, 366, 384, 404, 408, 446-447.

⁹⁰⁰ Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, s. 343.

⁹⁰¹ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1019; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 48.

için ricada bulunmuş ve bunun üzerine 100 Moğol askeri adı geçen yerlere gönderilmiştir.⁹⁰²

Hülagu, Bağdad'ı ele geçirdikten sonra Bağdad hazineleri ve diğer bazı yerlerden ele geçirilen hazineleri Rey hakimi Melik Nasıreddîn ile Urmiye Gölü kıyısında Tele Dağı'nda bir bina inşa ettirip oraya naklettirmiş ve bazı paraları erittirip baliş⁹⁰³ yaptırmıştır.⁹⁰⁴

Esasen Bağdad'da bu dönemde en büyük problemlerden biri harap olan şehrin yeniden inşası idi.⁹⁰⁵ 1267 yılında Ata Melik Cüveynî, Bağdad'ın dışında Babü'z-Zaferiyye ve Halbe'de saray ve hamam inşa ettirmiş ve bu yerlerin çevresinde ağaçlar dikirmiştir. 1268 yılında ise Hz. Ali türbesinin yanında bir ribat yaptırmış ve bu ribata birçok vakıf bağlanarak fakirlere maaş verilmeye başlanmıştır. Yine bu yılda Ata Melik, Bağdad'da gümüş felslerin darp edilmesini ve onunla alışveriş yapılmasını emretmiştir.

⁹⁰² Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1019-1020; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 48-49.

⁹⁰³ Baliş Moğollar arasında kullanılan yaygın para birimi olup külçe altın anlamına da gelmektedir.

⁹⁰⁴ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1022; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 50.

⁹⁰⁵ Cüveynî, *Teslîyet'ül-İhvân*, s. 62.

Bu dönemde her 24 fels 1 dirhem; her 5 rıtl ise 1 dinar değerinde idi.⁹⁰⁶ 1270 yılında Bağdad'da fiyatlar artmış bir kurr buğday 150 dinar olmuştur.⁹⁰⁷

1269-70 yıllarında Bağdad'ın yıllık geliri yaklaşık 20 tümen yani 200.000 dinar idi. Bu rakam Mecdü'l-Mülk'ün Ata Melik Cüveynî'ye yönelttiği yolsuzluk suçlamalarında geçmekteydi. Mecdü'l-Mülk, Irak-ı Arap ve Huzistan gelirlerinden 12 yıl boyunca Ata Melik'in eksik verdiğini iddia ediyordu.⁹⁰⁸

1270 yılında Melik Cüveynî, Vakıfların sadrı Şemseddîn Hamîd Horâsanî'yi görevlendirerek Mustansırıyye barajının alt kısmında bir değirmen yaptırmıştır. Aynı zamanda Kumriyye Camii'nin barajının yeniden yapılmasını emretmiştir.⁹⁰⁹

1272 tarihinde Ata Melik Cüveynî, Camiü'l-Halife'nin minaresinin yeniden yapılmasını emretmiş ve bu iş için vakıfların sadrı Şehabeddîn Ali b. Abdullah'ı görevlendirilmiştir. Şehabeddîn, Mart ayının sonunda bu görevi tamamlamış ancak Ramazan ayında teravih namazından sonra minare yıkılmış ancak bu olayda herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır. 1272 yılında Nizamiye Medresesi'nin pazarında yangın çıkmıştır. Yangın birçok şeyi yakarak bir çok insanın ölümüne neden olmuştur. Bu yangında halkın bir çok malı zarar görmüş ve yangın büyük zararlara neden olmuştur. Bundan dolayı Ata Melik Cüveynî medresenin vakıflarından pazarın yeniden yapılmasını

⁹⁰⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 357; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 213.

⁹⁰⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 366; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 219.

⁹⁰⁸ Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 62; Cüveynî, *Teslîyet'ül-İhvân*, s. 95-96.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 365; İbnü'l-Fuvatî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 218.

emretmiştir. Yine 1272 yılında Ata Melik Cüveynî, Vasıt'a bağlı Cafer nehrinde el-Mâ'men adlı bir yerin inşa edilmesini emretti ve el-Mâ'men de camii, han, hamam ve pazar inşa edildi. Bu imar faaliyetinden dolayı buraya birçok insan göç etti ve burası ticari bir mahiyet kazandı. Basra'dan gelen ve Basra'ya giden tüccarlar kendi mallarını Mamen'e koyuyorlardı. İlerleyen zamanlarda Nasıreddîn Kutlukşah burada bir okul inşa ettirdi. 1273 yılında Ata Melik Cüveynî'nin eşi İsmetşah'ın inşa ettirdiği İsmetiyye Medresesi'nin inşası tamamlanmıştır. Bu medrese Bağdad'ın dışında kalmakta idi ve burası daha sonra dört mezhebe vakfedilmiştir.⁹¹⁰

1284 yılında Ahmed ve Argun arasındaki mücadeleden dolayı Bağdad'da tüccarlar ve halk bir takım zulme uğramışlardır. Tüccarlar borç ve yardım parası vermeye mecbur kılınmış ve bundan dolayı tüccarlar çok zor durumda kalmışlardır. Halktan üç aylık kira parası peşin olarak istenmiştir. Zenginlerden ise ordunun bütçesi temin edilmesi istenmiştir. Kısacası herkesten durumuna göre birşey istenmiş ve bu da zorbalık ve zulümle olmuştur.⁹¹¹

Harun Cüveynî döneminde bakır felsler iptal edilip yerine gümüş felsler pazara sürülmüştür. Her ok iki fels bir dirhem olup buna “denâkeş” adı verilmiştir. 1284 yılında

⁹¹⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 371-373; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 221-223.

⁹¹¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 430; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 258

gümüş felsler iptal edilerek tekrar bakır felsler yaygınlaştırıldı. Bu dönemde bakır felslerin her otuz tanesi bir dirhem ediyordu.⁹¹²

1285 yılında paranın ayarı konusunda halk ciddi sıkıntılar çekmiştir. Eski dirhemler bu yılda iptal edilmiş ve halk bundan dolayı büyük problemler yaşamıştır. Yeni dirhemler basılmış ve bu yeni dirhemlerin her sekiz miskali bir dinar olmuştur. Eski dirhemlerin on miskali ve on iki miskali bir dinar idi. Bu nedenle halk zarar etmiştir. Ayrıca senenin sonunda çeşitli dirhemler ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan buğday ve arpa gibi tahıllarda büyük zamlar olmuştur. Her kurr buğday 180 dinar ve her kurr arpa 100 dinar olmuştur. Ekmeğin 3 rıtl'ı 1 dirhem olmuştur. Bu nedenle Musul'dan un ve ince ekmek gelmiştir. Bağdad'da daha önce böyle bir durum yaşanmamış yani dışarıdan un ve ekmek gelmemiştir. Halk bu nedenle çok fakirleşmiş hatta çocuklarını bile satmaya başlamış bir kadın da bu nedenle intihar etmiştir. Yiyecek bulamayan insanlar havuç yaprağı, şalgam, soğan ve yerden çıkan birçok bitkiyi yemeye başlamıştır.⁹¹³

1286 tarihinde ekonomik durum yine kötüye gitmiştir. Fiyatlar zamlanmış ve bu nedenle halk ve bilhassa fakirler büyük zorluk çekmişlerdir. Bağdad'da hastalıklar artmış ve bu yüzden birçok kişi ölmüştür. Ancak Haziran 1286 tarihinde fiyatlar düşmüş ve sene sonunda herşey ucuz olmuştur.⁹¹⁴

⁹¹² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 430-431; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 258; el-Azzavî, Abbas, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakîyye*, Şirketü'l-Ticare ve'l-Tabâ', Bağdad, 1958, s. 49.

⁹¹³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 446-447; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 267-268.

⁹¹⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 449; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 269.

Geyhatu döneminde İlhanlı ekonomisinde ciddi problemler yaşandı. Bu durum hiç şüphesiz Bağdad'da da hissedildi. Özellikle Geyhatu'nun aşırı müsrif olması ve gereksiz yere para dağıtması İlhanlı ekonomisi çöküntüye uğramıştı. Bu nedenle çav uygulaması ortaya çıkarılmış ancak halk bu durumu kabullenmemişti. 1294 yılında Tebriz'de ilk defa piyasaya süren çavın Emir Lekzi b. Argun Ağa ile Bağdad'a getirileceği haberi şehre ulaşması üzerine Bağdad halkı yiyeceklerini depo etmişlerdi. Bu olaydan sonra Bağdad'da çav yürürlüğe girmeden çavın kullanımı iptal edilmişti.⁹¹⁵ Diğer taraftan Geyhatu döneminde Bağdad, Musul, Diyarbakır ve Horasan'da ortaya çıkan ve çok sayıda hayvanın ölümüne sebep olan Yut hastalığı İlhanlı ekonomisine darbe vurmuştur.⁹¹⁶ Argun ve Geyhatu döneminde mağşuş yani içine değersiz maden karıştırılmış sikkeler ile Hürmüz altını gibi değeri düşük altınlar tedavülde bulunmuştur.⁹¹⁷

Öte yandan Gazan Han döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle büyük reform hareketlerine girişildi. Halktan zorla vergi alan memurlar ve eşkiyalık yapanlar şiddetle cezalandırılacaktı. Gazan toprak işlerini düzenleyerek herkesin ekip işleyebileceği kadar toprak almasını emretti ve aynı şekilde tarımın gelişmesi için sulama bağlantılarına büyük önem verildi.

Gazan döneminde ziraati teşvik için, zirai alet almaya gücü yetmeyen çiftçilere alet ve tohum verildi. Bu nedenle Şiraz ve Bağdad'ın vergi gelirlerinde yaklaşık 500.000 dinarlık bir artış oldu.

⁹¹⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 477; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 287.

⁹¹⁶ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 154.

⁹¹⁷ *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, s. 27.

1299 yılında Gazan, Fırat'tan Kerbelaya su taşımak amacıyla eskiden Nehr-i Alkamî diye anılan Hille'nin yukarı kısmında bir nehir kazılmasını emretmiş ve burası daha sonra Nehrü'l-Gazani diye anılmaya başlanmıştır. Nehrü'l-Gazan oldukça yeşil ve münbit bir yer haline gelmiş ve her türlü ürün yetiştirilmeye başlanmıştır. Gazan çeşitli şehirlerde hayır müesseseleri inşa ettirerek önemli miktardaki geliri buraya vakfetti. Bu nedenle Reşidüddin'in tavsiyesi ile Bağdat'ta Hankah-ı Gazani isimli büyük bir hankah kuruldu. Gazan 1302 yılında yayınladığı bir ferman ile seyyidler için ülkenin muhtelif yerlerinde Dâru's-siyâde adı verilen konaklama yerleri inşa edilmesi emrini verdi. Kısa süre içerisinde başta Tebriz, İsfahan, Şiraz, Bağdat, Kirman, Kaşan, Yezd, Sivas, Kufe ve Necef gibi önemli şehirler olmak üzere ülkenin birçok yerinde Dâru's-siyâdeler inşa edildi.

Olcaytu döneminde Bağdad'da Taceddîn Ali Şah görevlendirilerek Bağdad'da Firdevsi adlı işyeri açılmıştır. Taceddîn Ali Şah buranın inşası için aileleriyle birlikte 4000 zanaatkar getirmiştir. Ayrıca Fırat'tan buraya su getirmiştir. 28 Temmuz 1312 tarihinde Bağdad'da Firdevsi işyeri, Siyare ve Gıyasiyye Medreseleri ve Şatiyye Saray'ı da hizmete açılmıştır.⁹¹⁸

Olcaytu döneminde en önemli mimari faaliyet Taceddîn Ali Şah tarafından yapılan 1305 tarihinde Sultaniye şehrinin inşa edilmesidir. Ayrıca Olcaytu döneminde Bulugan Hatun'un Bağdad şehri yakınlarında Horasan adlı bir şehir kurduğunu biliyoruz. Burada onun adına bir hankah yapılarak gelip geçenler için vakfetmişlerdi. Ayrıca buranın sorumlusu Reşidüddin Fazlullah olmuştu. Yine Olcaytu döneminde Taceddîn Ali

⁹¹⁸ Âyetü, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 280; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 253.

Şah görevlendirilerek Bağdad'da Firdevsi Fabrikası açılmıştı.⁹¹⁹ Diğer taraftan Ebu Said döneminde Tebriz ve Bağdad'ın gelirleri çok yüksek düzeyde olduğu bilinmektedir.⁹²⁰

İlhanlı Devleti, sikkelerin niceliğine ve niteliğine büyük önem vermiştir. İlhanlı döneminde altın miskal ile gümüş dirhem ve dinarların ağırlıklık standartları saptanmış ve bundan dolayı da İlhanlı sikkeleri bugün İslam sikkeleri içinde en bol olarak rastlanan hem de en ilginç sikkeler olarak kabul edilmektedir. Bilhassa Gazan, Olcaytu ve Ebu Said dönemlerinde çok sayıda darphane devreye sokularak büyük miktarlarda sikke üretilmiştir. İlhanlılar döneminde yaklaşık iki yüze yakın darphane sayısına ulaşılmış olup bunların çoğu batı ve Kuzey İran; bihassa Tebriz, Süleymaniye ve İsfahan'da bulunuyordu.⁹²¹

Hülagu döneminde İlhanlılar Mengü'ye tabi oldukları için onun ismi önce yazılıyor ve sonrasında Hülagu'nun adı geçiyordu.⁹²² Ancak Abaka döneminde paraların üzerinde Büyük Kağan'ın adına rastlayamıyoruz. Bunun sebebi herhangi bir düşmanlık veya bağımsızlık değil; sadece paraların üzerindeki yazının kısa olmasını sağlamaktır.⁹²³ Yine Abaka döneminde bazı paraların ön ve arka yüzlerinde Uygurca yazı; bazı paralarda

⁹¹⁹ Âyetî, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, s. 280; Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, s. 253.

⁹²⁰ Milâni, "Ebû Said Bahadır Han", s. 216-217.

⁹²¹ *Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, s. 19.

⁹²² el-Azzavî, Abbas, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakîyye*, Şirketü'l-Ticare ve'l-Tabâ', Bağdad, 1958, s. 47; Bkz. Resim 1.

⁹²³ el-Azzavî, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakîyye*, s. 48; Bkz. Resim 2.

ise sadece Arapça hat bulunuyordu.⁹²⁴ Ahmed Teküder döneminde paraların bir yüzünde Ahmed İlhanü'l-Muazzam⁹²⁵ ve arka yüzünde ise kelime-i şehadet yazıyordu.⁹²⁶

Argun döneminde Bağdad'da gümüş ve altın paralar darp edilmiştir. Bu paraların ön ve arka yüzünde genellikle Uyurca ve Arapça hat kullanılmıştır. Yine bu dönemde Bağdad, Erbil ve Musul'da çeşitli sikkeler darp edilmiş ve bazılarında sadece Arapça hat kullanılmıştır. Argun döneminde de tıpkı Abaka gibi paraların üzerinde el-Kâânü'l-Muazzam ibaresi darpedilmemiştir. Bunun sebebini yukarıda zikretmiştik.⁹²⁷

Gazan döneminde Bağdad ve Irak'ın çeşitli yerlerinde para darp edilmiştir. Paraların üzerinde kelime-i şehadet, darp yeri ve tarihi, ve Gazan Mahmud ifadeleri yer alıyordu. Ayrıca Gazan döneminde İlhanlı Devleti, Büyük Moğol Devleti'nden ayrıldığı için Büyük Kaan'ın ismi paralarda yer almamıştır.⁹²⁸ Yine Gazan döneminde para konusunda da bir takım düzenlemeler yapılmıştır.⁹²⁹ 1299 yılında Gazan altın ve gümüşün ayarının düzeltilmesini ve paraların saf ve ölçüsünün aynı olmasını emretti.⁹³⁰

Olcaıtu'nun daha önce Şîî olduğunu ve bunun paralara da yansıdığını söylemiştik. Olcaıtu döneminde başlangıçta paralar üzerinde Hülefa-i Raşidin'in isimleri yer alırken Olcaıtu'nun Şîî olmasından sonra bazı paralar üzerinde Ali Velıyullah ibaresi yer

⁹²⁴ el-Azzavî, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakıyye*, s. 48.

⁹²⁵ أحمد ایلخان المعظم

⁹²⁶ el-Azzavî, Abbas, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakıyye*, Şirketü'l-Ticare ve'l-Tabâ', Bağdad, 1958, s. 49.

⁹²⁷ el-Azzavî, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakıyye*, s. 49; Resim 3, 4, 5, 6.

⁹²⁸ el-Azzavî, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakıyye*, s. 51; Resim 7, 8.

⁹²⁹ Ak Akçe: Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları), s. 27.

⁹³⁰ el-Azzavî, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakıyye*, s. 52.

almıştır.⁹³¹ Ebu Said döneminde ise çokça para darp edilmiş ve bu paraların üzerinde kelime-i şehadet ve çevresinde Hülefa-i Raşidin'in isimleri yazmaktaydı.⁹³²

Hamdullah Müstevfî 1340 tarihinde yazdığı eserinde Bağdad'ın vergisinin 80 tümen yani 800.000 dinar; Anbar şehrinin vergisinin 1 tümen yani 10.000 dinar; Basra'da çok fazla bağ ve hurma ağaçlarının olduğunu nakletmektedir.⁹³³ Bendenicîn'i anlatırken buranın 76.000 dinar geliri ve buraya bağlı Beyat, Badraya, Baksoya kasabalarının olduğunu; Beyat kasabasını anlatırken bu kasabanın gelirinin 46.000 dinar olduğunu; Hadîse'nin ise 25.100 dinar geliri olduğunu bildirmektedir.⁹³⁴

⁹³¹ el-Azzavî, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakiyye*, s. 53; Bu paralar üzerindeki farklılıklar için bkz. Resim, 9, 10 ,11 ,12.

⁹³² el-Azzavî, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakiyye*, s. 54; Bu paralar için bkz. Resim 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.

⁹³³ Kazvînî, *Nüzhetu'l-Kulûb*, s. 37-39.

⁹³⁴ Kazvînî, *Nüzhetu'l-Kulûb*, s. 40.

C. DİNİ DURUM

Moğol şubeleri içinde en çok Müslüman kitleye sahip olan devlet İlhanlılar'dı.⁹³⁵ Moğollar idareleri altındaki halkı din ve akidelerine müdahale etmemişler ve tebaanın kendi dini hukukları ile idarelerine müsaade etmişlerdi. İlhanlılarda da hangi din ve mensuba mensup olursa olsun devlet işlerinde tamamen yasa hükümleri geçerli idi.⁹³⁶

Moğollar'ın geliş arefesinde Bağdad'da halk arasında mezhebi kavgalar yaşanmaktaydı.⁹³⁷ Özellikle Bağdad'ın farklı mezheplere ev sahipliği yapması, devletin otoritesinin olmadığı dönemde mezhepler arasında bir çatışmaya dönüşmüştür. 1243 yılında Halife el-Müsta'sım Muhtesib Cemaleddîn Abdurrahman İbn Cevzî'ye aşure gününde Musa b. Cafer Türbesi hariç Bağdad'ın diğer taraflarında yas merasimi yapmayı yasaklamıştır.⁹³⁸ 1250 yılında fitne çıkılmasından korkulduğu için Kerh ve el-Muhtâre Mahaleleri'nin halkının Hz. Hüseyin için mersiye okumaları yasaklanmıştır.⁹³⁹

Hülagu'nun İsmailileri ortadan kaldırması esasen Müslümanlar arasında memnuniyet yaratmıştı. Çünkü uzun süre Müslümanların büyük kesimi tarafından sapkın olan bu gürûh ortadan kaldırılmıştı. Ancak 1258 yılında Sünni Abbasi Devleti'nin ortadan

⁹³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 174.

⁹³⁶ Cüveynî/Kazvînî, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, C. I, s. 18; Cüveynî/Öztürk, *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 86.

⁹³⁷ Murtaza Ravendî, *Tarih-i İctimâi İran*, C. 9, Tahran, 1382, s. 266.

⁹³⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 183-184; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 111.

⁹³⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 155.

kaldırılması hiç şüphesiz müslümanları üzüntüye uğratmıştı. Bunun yanında Hülagu'nun yanındaki en önemli danışmanı olan Nâsireddîn Tûsî Şîî mezhebine mensuptu.⁹⁴⁰

Öte yandan bu dönemde Bağdad'da zaman zaman Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışmalar yaşandı. Özellikle Bağdad'ın ele geçirilmesinden sonra Hristiyanlar, Hülagu'nun eşi Dokuz Hatun vasıtası ile himaye gördüler. Ayrıca Ebu'l-Ferec'in anlattığına göre Hristiyanlar, Bağdad katliamı sırasında Moğollar gibi Müslümanları katletmişlerdi.

Bağdad'da 1265 yılında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bir kriz meydana geldi. Bağdad, din ve mezhep çeşitliliği İlhanlılar döneminde de oldukça zengindi. Bu nedenle mezhepsel ve dinsel çatışmalar yaşanıyordu. Bu yılda Caslık Mar Makika, dininden ihtida ederek sonra Müslüman olan eski bir Hristiyanı tekrar eski dinine dönmeye teşvik etmiş ancak kabul etmemesi üzerine onu öldürtmek istemiştir. Bu olayın Bağdad'da Müslümanlar tarafından duyulması bir infiale yol açmıştır. Müslümanlar Mar Makika'ya saldırarak onu öldürmek istemiş ancak Mar Makika kaçarak Ata Melik Cüveynî'ye sığınmıştır. Ata Melik askerlere halkın dağıtılması için emir vermiş bunun üzerine Bağdad şahnesi Tuka Bahşi olay yerine giderek birçok kişiyi yakalayıp bazılarını öldürüp bazılarını da hapse attırmıştır. Mar Makika bu olaydan sonra Erbil'e giderek Erbil Kalesi'nde bir kilise inşa ettirerek Bağdad'a geri dönmüştür. Mar Makika, Bağdad'da kalmış ve onun ölümünden sonra yerine Mar Denhayi Erbili geçmiştir.⁹⁴¹

⁹⁴⁰ Alessandro Bausani, "Religion under the Mongols", *The Cambridge History of Iran*, editör J. A. Boyle, Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s. 538.

⁹⁴¹ İbnü'l-Fuâtî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 354; İbnü'l-Fuâtî/Âyetü, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 210-211.

Ebu'l-Ferec'e göre benzer bir olay 1268 yılında Mar Denha döneminde yeniden yaşanmıştır. Mar Denha Tekrit'te daha önce müslüman olan birini Dicle'de vaftizlemek isteyince müslümanlar çok kızmışlar ve bu din değiştirmek isteyen kişi'yi Ata Melik'ten istemişlerdir. Ata Melik, Mar Denha'dan bu adamı istemesine rağmen Mar Denha bu adamı vermemiştir. Bunun üzerine müslümanlar hiddetlenerek Mar Denha'nın evine saldırıp yakmışlardır. Mar Denha, Ata Melik'in yardımı ile bu durumdan kurtulmuş ve ordugâha giderek şikâyetle bulunmuştur. Fakat bu şikâyetten herhangi bir şey çıkmaması üzerine Mar Denha Erbil'e gitmiş ve burada bir kilise inşa edilinceye kadar burada kalmıştır.⁹⁴²

Ata Melik Cüveynî dönemde İslami kuralların uygulanması konusunda taviz verilmediğini görmekteyiz. 1268 yılında Kuran ve din hakkında kötü sözler söyleyen ve kendi sözlerini ondan üstün gören İbn Haşkerî adındaki bir adam Ata Melik Cüveynî'nin emriyle idam edilmiştir.⁹⁴³ Yine bu yılda Bağdad'da gayrimeşru ilişki yaşayan bir adam ve bayan idam edilmiştir. Bu bayan'ın adı Arus Hatun olup onun kocası Tuka Bahşi'nin arkadaşı Hüseyin Ağa idi. Arus Hatun bir köleye âşık olmuş ancak kocası bu ilişkiyi öğrenmesi üzerine köleyi öldürmek istemişti. Ancak Bağdad şahnesi Tuka Bahşi buna karşı çıkarak her ikisinin de öldürülmesi gerektiğini ifade etmiş ve bunun üzerine her ikisi de öldürülmüştür.⁹⁴⁴ 1276 yılında Ramazan ayında ise bir adam ve kadına recm cezası uygulanmıştır. Hamamda zina ederken yakalanan bu kişilere Ata Melik Cüveynî recm cezası uygulanması emrini vermiştir. Bu iki kişiye Bağdad dışında recm cezası

⁹⁴² Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 588

⁹⁴³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 359; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 214.

⁹⁴⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 361; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 215.

uygulanmıştır. İbnü'l-Fuvatî'ye göre bu tarihe kadar Bağdad'da hiç kimseye recm cezası uygulanmamıştı.⁹⁴⁵

19 Şubat 1270 yılında Ata Melik Cüveynî'nin Cuma namazına giderken Ebreyin Sokağı'nda saldıya uğramıştır. Bu olay söylentiye göre Caslık tarafından yaptırılmıştı. Ebu'l-Ferec'e göre bu olay neticesinde papazlar, rahipler ve bazı Hristiyan zenginler hapse atılmıştı.

İslamiyetin ortaya çıkışından itibaren hem Irak ve hem de Bağdad önemli dini merkezlerden olmuştur.⁹⁴⁶ 1278-79 yılında Bağdad'da bir söylenti yayılmış ve bu söylentiye göre bir kişi Hereviyye bölgesinde Hz. Ali soyundan birinin kabrini bulduğunu söylemişti. Bu nedenle buraya birçok kişi toplanmıştır. Ata Melik Cüveynî burada normal yaşamın bozulduğunu görünce bu söylentinin kaynağını bulup idam ettirmek istedi. Ancak onun danışmanları onu bu davranışından vazgeçirdi.⁹⁴⁷

Bu dönemde Bağdad'da dini yapının parçalarını camiler (Özellikle büyük Cuma Camileri), Bağdad'ın ünlü medreseleri, Sufi kervansarayları ve hankahları, Kazımeyn, Ebu Hanife, Kerbela, Necef gibi önemli ziyaret yerleri, seyyidler, hisbe teşkilatı ve Vakıf oluşturuyordu.⁹⁴⁸ Vakıf kurumunun önemi nedeniyle merkezi İlhanlı yönetimi sık sık vakıfları kontrol ettiriyordu.⁹⁴⁹ Vakıf fonları önemli imar yapı projelerinde önemli bir rol

⁹⁴⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 386; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 230

⁹⁴⁶ Weissman, *Mongol Rule in Baghdad*, s. 157.

⁹⁴⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 404-405.

⁹⁴⁸ Weissman, *Mongol Rule in Baghdad*, s. 160.

⁹⁴⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 375-76, 442-443.

oyladı.⁹⁵⁰ Ata Melik Cüveynî Bağdad'da görevi boyunca Vakıf kaynaklarını çoğu yapı projelerinde kullandı.⁹⁵¹

Sa'düddeve döneminde Yahudiler oldukça güçlü bir konuma gelmişlerdir. Argun, Ahmed Teküdar'ın Müslüman olmasına tepki göstermiş onu Moğol yasasını ihmal etmekle suçlamıştı. Argun kendi hükümdarlığı sırasında müslümanları sevmediği için divanda müslümanlara herhangi bir görev verilmemesini, görevlerin sadece Yahudi ve Hristiyanlara verilmesini emretmişti. Argun döneminde Yahudiler bilhassa müslümanlara karşı cephe aldılar. Bu durum çoğunluğu müslüman olan ve şimdiye kadar başlarında Yahudi bir yönetici görmemiş Bağdad halkı arasında büyük sıkıntıya neden olmuştu. Hatta Bağdad'ın ileri gelenleri bir araya gelerek Sa'düddeve aleyhinde mektup yazmışlardı. Nitekim Argun'un vefatından sonra müslümanlar Yahudilere karşı birleşerek onlara zarar vermişlerdir.

Öte yandan bu dönemde Batınî Mezhebine ait insanlar halâ Bağdad'da var olduğunu anlıyoruz. Ata Melik Cüveynî'nin Ebreyin Sokağı'nda saldırıya uğraması Ebu'l-Ferec'e göre İsmaililer'in işi idi. Yine Sa'düddeve döneminde İsmaililer'den bir grup Yahudi ve Hristiyanların faaliyetlerini sona erdirmek isityordu. Diğer taraftan Geyhatu döneminde Bu yıllarda Irak bölgesinde Bâtınilerin varlığı hala devam ediyordu. 1293 yılında Irak'ta bir Bâtini, cephanelik emiri Nekacu'ya saldırarak onu öldürüp kaçtı. Ancak İsfahanlı bir kişi onun yolunu tutarak yakalanmasını sağladı. Bu fedai sürekli “*Melek Eşref sana feda olayım*” diyordu. Yakalanan bu Bâtini'yi Nekacu'nun oğluna verdiler ve Nekacu'nun oğlu babasının kanına karşılık fedaiyi öldürdü.⁹⁵² Bâtıniler'in

⁹⁵⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 373-374, 417-418.

⁹⁵¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 333, 358, 365, 371.

⁹⁵² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 475; İbnü'l-Fuvatî/Ayetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 285.

Bağdad'da varlığı Sultan Olcaytu döneminde de devam etmiştir. 26 Mart 1313 yılında birkaç fedai ortaya çıkıp Bağdad'da bir kaç kişiyi bıçaklamış, fakat başlarında bulunan Sadeddîn Ali Cekbin öldürülmüştür.⁹⁵³

Gazan Han'ın Müslüman olmasından sonra İlhanlı Devleti'nde yeni bir sayfa açıldı. Gazan'ın Müslüman olması Müslümanlar açısından olumlu ancak diğer din mensupları açısından çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu durum Bağdad'da da büyük ölçüde hissedildi. 19 Ekim 1295 tarihinde daha çıkarılan bir ferman ile Tebriz, Bağdad ve diğer İslam memleketlerindeki bütün Budist tapınakları ile kiliseler ve havraların tahrip edilmesi emredildi.⁹⁵⁴ Gazan, Müslümanların diğer din mensuplarından ayrı olmasını istiyordu. Bundan dolayı Gazan, Hristiyanların zünnar kemeri takmalarını ve Yahudilerin başlarındaki sarığa sarı bir kumaş bağlamalarını zorunlu kıldı ve bu emir bir kaç ay devam etti. Fakat bu dönemde bazı Müslümanlar diğer din mensuplarına kötü davranıyordu.⁹⁵⁵ Ayrıca Gazan Han'ın emri ile Bağdad'da Devâtdâr-ı Kebir Alaeddîn Tabers'in sarayı Hristiyanlar'dan geri alındı. Bu saray Hülagu'nun Bağdad'ı ele geçirmesinden sonra Hristiyanlara verilmişti. Aynı şekilde bu sarayın önünde bulunan Dârü'l-Felek Han'ı da Hristiyanlar'dan geri alındı. Burada büyük Hristiyanların kabri bulunuyordu. Burası Hristiyanlar'dan geri alındıktan sonra birçok Hristiyan kabri tahrip

⁹⁵³ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 144; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 177.

⁹⁵⁴ Reşîdüddîn, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, s. 92-94; Yuvalı, "Gazân Han", s. 429; Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, s. 109; Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 602; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 656-657; Âyetî, *Tahrir-i Tarih-i Vassâf*, s. 182; Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 1259; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 252.

⁹⁵⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 483; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 291; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 657.

edildi.⁹⁵⁶ Diğer taraftan İslam'ı kabul eden Moğollar'ın bu dinin emirlerine göre hareket etmelerini ve zulüm ve bidatları bir kenara bırakmalarını emretti.

Gazan kendi döneminde birçok defa kışlamak için Bağdad'a geliyor ve Bağdad'a geldiği çoğu zaman buradaki kutsal yerleri de ziyaret ediyordu. Gazan'ın Irak ve Bağdad'da kutsal yerleri ziyaret etmesi onun hakkında Şii Mezhebinde olduğu konusunda düşüncelere yol açmıştır.

İlhanlılar'da dini noktada birinci en önemli olay Gazan Han'ın müslüman olması ikinci en önemli hadise ise Olcaytu Han'ın Şîî mezhebine geçmesidir. Bu durumun en önemli sebebi hiç şüphesiz Şafîî ve Hanefilere mensup kişilerin Olcaytu önünde birbrine hakarete varan tartışma yapmalarından kaynaklanmıştı. Bu olay ve diğer sebepler neticesinde Olcaytu Han Şîî olmuş ve bu maksatla birkaç defa Irak'a kutsal yerleri ziyaret amacıyla gelmişti. Bu durum aynı şekilde basılan sikkelerin de değiştirilmesine yol açtı. Olcaytu Şîî olduktan sonra ilk üç halifenin ismini sikkelerden kaldırdı. 8 Nisan 1309 tarihinde Olcaytu Muhavvel Konağından Mekarim Köyü'ne gitti ve Hz. Ali'nin mezarına vardığında hutbe ve sikkenin değiştirilmesi emrini verdi. Bu emir önce Meşhed daha sonra Kufe'de uygulanmaya başlandı. Bağdad'da basılan sikkelere dair örneklerle baktığımızda Olcaytu döneminde Bağdad'da basılan 1307 tarihli iki sikkede ilk üç halifenin adı yer alırken 1313 tarihli sikkede halifelerin isimleri yer almamaktadır.⁹⁵⁷ Olcaytu tıpkı selefi Gazan Han gibi bir çok defa Irak'taki kutsal mekânları ziyaret etmek için geliyor ve çoğunlukla Muhavvel Konağında kalıyordu.

⁹⁵⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 483; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 291.

⁹⁵⁷ Bu paralar için bkz. Resim, 9, 10 , 11, 12.

Olcaytu aynı zamanda kendi döneminde herhangi bir dini çatışmaya izin vermemiş ve bunu şiddetle cezalandırmıştır. 1312 yılında Hanbeliler'in Bağdad'da Hariciler'in üzerine at sürmesi üzerine Olcaytu Hanbeliler'in kadısının çarmıha gerilmesini emretti. Fakat bazı kişilerin araya girmesiyle bağışlandı ama onu çıplak olarak bir eşeğe bindirip Bağdad sokaklarında gezdirmelerini emretti. Hanbelilerin bundan sonra kadısı olmamasını ve şeri hükümlerde Şafii'lere tabi olmasını emretti.⁹⁵⁸

Hamdullah Müstevfî 1340 yılında yazdığı eserinde Bağdad hakkında bilgi verirken Bağdad'da Şafiî mezhebinde insanların daha çok olduğunu söylemektedir.⁹⁵⁹

⁹⁵⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 132-133; Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, s. 166-167.

⁹⁵⁹ Kazvîni, *Nüzhetu'l-Kulûb*, s. 36.

D. İKLİMSEL DURUM VE DOĞAL AFETLER

Bağdad daha Moğollar'ın şehri zapt etmesinden önce oldukça kötü bir halde idi. Şehrin bu hale gelmesindeki bir faktör de doğal felaketler idi. Yaşanan bu doğal felaketlerden şehir büyük zararlar görmüştür. Moğollar'ın gelişinden çok kısa bir süre önce yaşanan doğal afetlere baktığımızda 1243 yılında Dicle'nin suyu taşmış bu nedenle birçok yer su altında kalmış, Nizamiye Medresesi bu sel sırasında sel altında kalmış ve birçok ev harap olmuştur.⁹⁶⁰ 1247 yılında hava sıcaklığından dolayı tarlalar yanmış ve ayrıca yoğun rüzgârlar nedeniyle birçok hurma ağacı kırılmıştır.⁹⁶¹ 1248 yılına Bağdad'da halk arasında hunnak hastalığı⁹⁶² ortaya çıkmış ve bu nedenle birçok insan ölmüştür.⁹⁶³

Ocak 1249 tarihinde Bağdad, Tuster, Erbil ve Musul şehirlerinde çok fazla yağmur yağmış ve bundan dolayı tarlalar su ile dolmuş ve bazı evler yıkılmıştır. Ayrıca Erbil kalesi çatlamış, Kerhîtey Kalesi tamamen yıkılmış, Dicle'nin suyu taşmış, Bağdad'ın batı tarafı su altında kalmış ve birçok mahalle tamamen yok olmuştur. Mart ayında tekrar sel baskını olmuş kervansaraylar, ribatlar ve birçok ev harap olmuştur.⁹⁶⁴

⁹⁶⁰ İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 112; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 186.

⁹⁶¹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 224; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 137.

⁹⁶² Tıp dilinde bu hastalığa anjin denilmektedir.

⁹⁶³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 225; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 138.

⁹⁶⁴ İbn Kesîr/Keskin, *el-Bidâye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, C. 13, s. 329; İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 229-232; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 145-146.

Halife el-Musta'sım bu iş için İbnü'l-Alkamî'yi görevlendirmiştir.⁹⁶⁵ 1252 yılında Bağdad'da şiddetli bir deprem yaşanmış ve depremin ardından yoğun bir yağmur yağmış ve bu nedenle birçok ev harap olmuştur.⁹⁶⁶

1254 yılında Bağdad ve civarında büyük miktarda yağmur yağmış ve bu nedenle Dicle ve Fırat'ın suyu taşmış ve çoğu tarla su altında kalmıştır. Âne, Hadîse, Hît ve Fellûce şehirleri su altında kalmış ve bazı barajlar yıkılmıştır.⁹⁶⁷ 1255 tarihinde Musul ve Bağdad'da yağın yoğun yağmur nedeniyle Dicle Nehri taşmıştır. Bağdad ve kazalarının büyük kısmı Âne, Hadîse, Hît ve çevresi, Kûfe ve kazaları su altında kalmış ve birçok yapıya zarar vermiştir. Ayrıca Kûfe'de yoğun bir rüzgâr olmuş ve Kûfe'nin 3.000 hurma ağacı kırılmıştır. Ayrıca tufan Seyb hurma bahçelerini harap etmiş ve 70.000 hurma ağacı telef olmuştur.⁹⁶⁸ 1256 yılında Dicle'nin suyu tekrar taşmış, Harîm ve Meşhed'de çoğu ev harap olmuş ve Bağdad'da halife sarayı ve Şâtiye dışındaki her yer su altında kalmıştır.⁹⁶⁹

Meydana gelen doğa felaketlerinin en kötüsü 1256 yılı yaz mevsiminde yaşanmıştır. Bu sel felaketi nedeniyle Bağdad şehri su altında kalmış ve birçok binayı yok etmiştir. Sel elli gün boyunca Bağdad'da kalmış ve Irak bölgesinin yarısı harap

⁹⁶⁵ Abbas Âbîrî, *İbn Alkamî*, Tahran, 1384, s. 23.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 262; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 163.

⁹⁶⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 273; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 171.

⁹⁶⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 277; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 173.

⁹⁶⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 317-318; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 180-181.

olmuştur.⁹⁷⁰ İbnü'l-Fuvatî'nin verdiği bilgiye göre Düceyl, Nehri İsa, Nehri Melik, Fıratiye, Âne, Hadîse, Hît, Hille, Kûfe, Kusan su içerisinde kalmıştır. Camiler, mescitler, ribatlar, hanlar harap olmuş ve yapılan sayımda 12.670'den fazla evin harap olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sel nedeniyle mahsuller harap ve ağaçlar telef olmuştur. Bundan dolayı Bağdad'da ev kiralari artmış, gıda azalmış, fiyatlar yükselmiştir.⁹⁷¹ Abbasiler'in son döneminde yukarıda saydığımız olaylar nedeniyle Bağdad şehri oldukça harap bir vaziyete gelmişti.

İlhanlı Döneminde Bağdad'da yaşanan doğal olaylara baktığımızda 1269 yıl Bağdad'da çok yoğun miktarda kar yağmıştır.⁹⁷² 1276 yılı Mart ayında ise yoğun bir soğukluk meydana gelmiş ve sular donmuştur. Nisan ayı gelmesine rağmen Bağdad'da halâ soğuk devam etmiş ve bu soğuk hava ağaçlara, çoğu tarlalara zarar vermiş ve birçok hayvan telef olmuştur.⁹⁷³

1276 yılında Bağdad'da yoğun miktarda kar yağmıştır. Kar bir karıştan daha fazla idi. Yoğun bir rüzgâr nedeniyle halk korkuya kapılmış ve günahlarından tövbe etmiştir. Yine bu yılda Bağdad'da yağmur geç yağmış ve bu nedenle halk, Kadiü'l-kudat İzzeddîn Ahmed b. Zencanî ve Hatip Şeyh Celaleddîn Abdülcabbar b. Ukbur öncülüğünde yağmur duasına çıkmıştır. Diğer günde aynı şekilde yine şehir dışına çıkılarak dua edilmiş ve Mustansiriyye medresesi Şafî'lerin müderrisi Şeyh İmadeddîn Zülfikâr halka vaaz

⁹⁷⁰ Reşîdüddîn/Rûşen, *Câmiu't-Tevârih*, C. II, s. 994; Reşîdüddîn/Aka, *Câmiu't-Tevârih*, s. 28.

⁹⁷¹ İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 188.

⁹⁷² İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 363; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 216.

⁹⁷³ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 384; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 230.

vermiştir. Üçüncü gün yine şehir dışına çıkılmış ve bu sefer Şeyh Zehreddîn Muhammed b. Abdülkadir halka vaaz vermiştir. Fakat tüm bu yapılanlardan sonra yeterli miktarda yağmur yağmamış ancak bir süre sonra Fırat Nehri'nin suyu yukarı çıkmıştır. Bundan dolayı çiftçiler bu sudan istifade etmeye başlamışlardır.⁹⁷⁴

1277 yılında Dicle'de büyük bir sel meydana gelmiş ve Bağdad'daki evlere zarar vermiştir. Ayrıca Kurec'de büyük bir çatlak meydana gelmiştir. Bu hadiseden dolayı Ata Melik Cüveynî, valiler, büyükler ve halk dışarı çıkmıştır. Ata Melik Cüveynî, bir miktar diken toplayarak ata yükleyerek çatlağın olduğu yere giderek çalışmaya başlamış ve akabinde halk da ona katılarak çatlağı kapatmışlardır.⁹⁷⁵ Yine 1277 yılı Mart ayında soğukluk çok şiddetli olmuş ve Hille, Nehr-i Melik, Nehr-i İsa'nın çoğu ekinleri mahvolmuştur.⁹⁷⁶

1284 yılında tekrar Bağdad'da bir takım doğal afetler yaşanmıştır. Bu tarihte Dicle'nin suyu taşmış ve bunun neticesinde Bağdad'ın batı kısmında sel altında kalmıştır. Sel suları Deyrû's-Sa'leb, el-Cenbese ve Maruf el-Kerhi türbesine ulaşmış, ayrıca bahçelerin duvarlarını ve Darü'l-Rakik'i harap etmiş ve ağaçları ortadan kaldırmıştır.

⁹⁷⁴ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 384; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 229-230

⁹⁷⁵ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 394; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 236.

⁹⁷⁶ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 394; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 236.

Bundan başka yine bu yılda Bağdad şehri çekirgelerin istilasına maruz kalmış ve bunun neticesinde çoğu mahsul zarar görmüştür.⁹⁷⁷

1286 yılında Fırat'ın suyu bu sene yükselmiş ve bundan dolayı birçok mal sahibinin malı telef olmuştur.⁹⁷⁸ 1287 tarihinde Bağdad'ın bazı bölgelerine yoğun bir dolu yağmış bu nedenle de büyük miktarda mahsul zarar görmüştür.⁹⁷⁹

Geyhatu döneminde 1291 yılında Şubat ayına kadar Bağdad civarında yağmur yağmamış ve bunun üzerine Kadiü'l-kudat İzzeddîn b. Zencanî öncülüğünde yağmur duası yapılmıştır. Hatta Yahudiler de yağmur için üç gün oruç tutmuşlardır. Şehabeddîn Abdülmahmud İbn-i Sühreverdi'nin dua ettiği sırada yağmur yağmış ve yağmur üç gün boyunca devam etmiştir.⁹⁸⁰

⁹⁷⁷ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 442; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 265.

⁹⁷⁸ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 449; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 269.

⁹⁷⁹ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 453; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 272.

⁹⁸⁰ İbnü'l-Fuvatî/Cevâd, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 468; İbnü'l-Fuvatî/Âyetî, *el-Havâdisü'l-Camiâ*, s. 281.

SONUÇ

762 yılında temeli atılan ve 766 yılında tamamlanan Bağdad şehri, çok uzun bir süre Abbasi Devleti'ne başkentlik etti ve Sünni hilafetin merkezi oldu. Bu dönemde Bağdad'da kültürel, dini, iktisadi ve ictimai bakımdan büyük bir ilerleme ve gelişme kaydedildi. Ancak IX. Yüzyılın başlarından itibaren Abbasi Devletinde yaşanan buhranlar yavaş yavaş şehrin dış merkezli kuvvetlerin güdümüne girmesine yol açtı.

X. asrın ortalarında Bağdad fiili olarak Büveyhi'lerin eline geçti ve dolayısıyla halifelerde onlara bağlandı. Sünni hilafet merkezinin Şii bir güç tarafından ele geçirilmesi bazı tepkilere yol açsa da, Bağdad'da yaklaşık bir yüz yıl sürecek Şii hâkimiyeti başlamış oldu. Sünni hilafet bu durumdan ancak doğuda yeni bir güç olan Türk-Selçuklu Devleti sayesinde kurtuldu. 1055 yılında Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Bağdad'a gelişi ile birlikte, şehirde yaklaşık bir buçuk asır sürecek Selçuklu hâkimiyeti başladı. Selçuklu-Abbasi ilişkileri zaman zaman çatışmaya dönüşse de bazen de kurulan akrabalık bağları ile birlikte bu ilişkiler güçlendirilmeye çalışıldı.

Son Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul'un ölümünün ardından Abbasi halifeleri Selçuklu hâkimiyetinden kurtuldular ancak bu sefer de Harezmşahlar ile mücadeleye giriştiler. Aslında halifeliğin daha önce yaşamış oldukları sıkıntılar Moğollar ile ileride yaşayacakları sıkıntıya kıyasla çok azdı.

XIII. yüzyılın başında, aslında kimsenin ileride bu kadar güçlü olacağını tahmin edemeyeceği Moğollar ortaya çıktı. Cengiz'in büyük güç ve dirayetiyle bir araya gelen Moğollar çok kısa bir süre içerisinde büyük bir güce ulaştılar. Moğollar'ın Harezmşahları ortadan kaldırması ile birlikte artık halifelik ile aralarında bir engel kalmadı. XIII. Asrın ilk çeyreğinden itibaren Irak topraklarına saldırılara başlayan Moğollar, halifeliğin de önlem almaması ile birlikte bu asrın ikinci yarısından itibaren Bağdad'ı ele geçirdiler.

1251 yılında Büyük Moğol Devleti'nin başına Mengü geçti. Mengü, tıpkı selefleri gibi Moğollar'ın genişlemesi yönünde bir siyaset takip etti. Bu amaçla kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e gönderen Mengü, diğer kardeşi Hülagu'yu da İsmaililer ve Abbasiler üzerine gönderdi. 1253 yılında yola çıkan Hülagu, 1256 yılında İran coğrafyası ve diğer bazı yerlerdeki hükümdar ve emirlerin kendisine tabi olması ile birlikte, Karakurum'a bağlı İran Moğol Devleti'ni kurmuş oldu. Hülagu, bundan kısa bir süre aynı yıl İsmaili Devletini; iki yıl sonra yani 1258 yılında Abbasi Devletini ortadan kaldırdı.

Son Abbasi halifesi el-Musta'sım'ın öldürülmesi ile birlikte Bağdad'da halifelik sona erdi ancak üç yıl sonra Memluklar vasıtasıyla halifelik Kahire'ye geçti. Aynı zamanda bu durum uzun yıllar sürecek Memluk-İlhanlı mücadelesini doğuracaktı.

Bağdad'da çok uzun süren Arap bürokrasisi, şehre 1259 yılında atanan Tarih-i Cihangüşa'nın yazarı büyük tarihçi Ata Melik Cüveynî'nin şehir idaresini alması ile birlikte yerini Fars bürokrasisine bıraktı. Aynı zamanda vezir İbnü'l-Alkamî ve oğlu İzzeddin Alkamî'nin ölümü ile birlikte Bağdad'da vezirlik kurumu ortadan kalktı. Bunun yanında Moğollar şehir idaresi için şahne adı verilen bir de askeri görevliler atadılar. Bağdad, Ata Melik Cüveynî'nin idareyi alması ile birlikte tekrardan bir toparlanma içine girdi. Esasen yönetici bir aileden gelen Cüveynî ailesi çok uzun yıllardır önemli mevkilerde görev alıyorlardı.

Ata Melik Cüveynî'nin uzun yıllar sürecek Bağdad idareciliği sırasında, şehirde zaman zaman sivil-askeri yönetici çatışması yaşandı. Başlı başına askeri idareciler ile derde giren Melik Cüveynî, bu tehlikelerden ağabeyi Şemseddîn Cüveynî vasıtası ile kurtuldu. Cüveynî, ilk olarak şahne Ali Bahadır ile bir problem yaşadı. Bu müşkilattan ağabeyi sayesinde kurtulan Cüveynî, sonrasında yine bir askeri yönetici Emir Karabuka ile bir problem yaşadı ancak, bu sıkıntıdan da kurtulmasını bildi.

Ata Melik Cüveynî kendi idaresi döneminde Bağdad'ın yerel Arap bürokrasisi ile de birtakım problemler yaşadı. Bunlardan biri şahne Ali Bahadır tarafını tutan naib İmadeddîn Kazvînî idi. Ancak İmadeddin'de tıpkı Ali Bahadır gibi Cüveynî ailesine karşı tutunamadı. Yine Ali Bahadır tarafını tutan yerel idarecilerden Şerafeddîn Alevî'nin sonu da İmadeddîn Kazvînî gibi oldu. Aynı şekilde Ata Melik Cüveynî ile bu dönemde mücadele eden ve ortadan kaldırılan kişilerden biri Bağdad'da önemli bir görevde bulunan Necmeddin b. İmran; diğeri ise el-Fahrî isimli eserin yazarı tarihçi İbnü't-Tıktaka'nın babası Taceddîn Tıktakâ Alevî idi. Yine bu dönemde Ata Melik Cüveynî hakkında dedikodu yayan ve ona iftira atan birçok kişi Ata Melik Cüveynî tarafından ya hapse atılmış ya da idam edilmiştir.

Ata Melik Cüveynî, Bağdad yönetimini ele almasından sonra Bağdad'da kendi siyasetini ve amaçlarını gerçekleştirebilmek için çok sayıda idari atama yapmıştır. Bu sayede Ata Melik Cüveynî'nin görevde bulunduğu sürede Bağdad'da çok önemli bir idari ağ oluştu.

Ata Melik Cüveyni döneminde Cüveyni ailesi ile Halife soyundan gelenler arasında bir takım akrabalıklar tesis edilmiştir. Şemseddin Cüveyni'nin oğlu Harun Cüveyni el-Müstasımın torunu Rabia ile; Ata Melik Cüveyni, el-Müstasım'ın gelini, oğlu Ebubekir Ahmed'in eşi İsmetşah Lebeni ile evlenmiştir.

Ata Melik Cüveynî, yoğun gayreti ile Bağdad şehrini kısa sürede yeniden imar etmiştir. Bu amaçla Necef'te bir kanal kazdırmış ve bu kanalın yapımı için yaklaşık yüz bin kırmızı dinardan fazla para harcamıştır. Fırat'ın suyunu Hz. Ali'nin türbesine ulaştıran Ata Melik kanalın her iki tarafına yüz elli köy kurdurmuştur. Ayrıca hiçbir zaman ziraat yapılmamış olan Anbar ve Necef arasındaki bütün araziye yemyeşil tarlalara çevirmiştir.

Ata Melik Cüveynî döneminde İlhanlılar'a baş danışmanlık yapan Nasıreddîn Tûsî sık sık Bağdad'a gelmiştir. Nasıreddîn Tûsî Bağdad'ın vakıf işleri ile yakından ilgileniyor ve teftiş ediyordu.

Zaman zaman yerel idarecilerle de sıkıntı yaşayan Ata Melik Cüveynî, bunlarından üstesinden geldi ancak Cüveynî ailesinin sonunun gelmesine neden olan Mecdü'l-Mülk'e engel olamadı. Cüveynî ailesine büyük iftiralar atarak onların Argun nezdinde hain olduklarına inandıran Mecdü'l-Mülk feci şekilde can verdi ancak Cüveynî ailesi de bu hadise sonucunda ortadan kalktı. Ata Melik Cüveynî'nin ölümünden sonra Bağdad'da çok kısa bir süre idarecilik yapan Harun Cüveynî'nin sonu da tıpkı amcası ve babası gibi oldu.

Harun Cüveynî'nin ölümünden sonra bu sefer Bağdad'da Moğol idarecilerinden biri olan Aruk hüküm sürmeye başladı. Aruk, ağabeyi Buka'nın Argun katındaki yüksek mevkiinden istifade ederek bu göreve geldi. Ancak Buka ve Aruk kardeşlerin adı sık sık yolsuzlukla anılmaya başlayınca bu durum onların sonunu hazırladı. Yahudi Sa'düddevle, Argun katında yükselince yavaş yavaş Buka ve Argun kardeşler yok olmaya yüz tuttu. Netice itibariyle Argun, Buka ve Aruk kardeşleri ortadan kaldırdı ve Bağdad idaresini Yahudi Sa'düddevle'ye verdi.

Bağdad, belki de tarihinde ilk defa Yahudi bir idareci tarafından idare edilmeye başlandı. Sa'düddevle göreve gelir gelmez önemli mevki ve görevleri Yahudi'lere verdi. Bu durum Müslümanlar arasında hoşnutsuzluk yaratmaya başladı ancak Sa'düddevle'nin Argun yanında yüksek bir itibara sahip olması kendisine gelen tehlikeleri bastırdı. Ancak Argun'un 1291 yılında ölümü, Sa'düddevle için de felaket oldu. Onun ölümünden sonra ona düşman Moğol emirleri Sa'düddevle'yi hemen ortadan kaldırdılar.

Bağdad, Geyhatu zamanında yaşanan ekonomik sıkıntılardan da nasibini aldı. Gazan Han'ın Müslüman olmasından sonra Bağdad, sık sık kutsal yerlerin Müslüman-

Moğol idareciler tarafından ziyaret edilen bir yeri oldu. Gazan Han, sık sık bu ziyaretler amacı ile Bağdad'a geldi. Yine Olcaytu ve Ebu Said Bahadır Han dönemlerinde Bağdad sık sık ziyaret edilen bir yer haline geldi.

Aynı zamanda Bağdad, Moğol idarecilerinin sık sık ziyaret ettiği bir kışlaktı. Hemen hemen bütün İlhanlı idarecileri kışlamak niyetiyle defalarca Bağdad'a geldiler. Bağdad aynı zamanda gelirleri bakımından İlhanlı Devleti'nin önemli bir şehri idi. Bu nedenle çok defa buranın gelirleri konusunda tartışma çıkmış ve birçok insan bu nedenle zarar görmüştü.

ÖZET

Yaklaşık beş asır boyunca Abbasilere başkentlik yapan Bağdad, 1258 yılında İlhanlı egemenliğine geçti. Bu tarihten itibaren Bağdad'da köklü değişim dönüşümler yaşandı ve Bağdat'ta yerel Arap bürokrasisinin yanında sivil Fars bürokrasisi ve Moğol askeri bürokrasisi hâkim olmaya başladı. İlhanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak ele aldığımız şehirde meydana gelen olaylar titizlikle incelenmiştir.

Bu tezin ana konusunu, 1258-1335 yılları arasındaki Bağdat'ta yaşanan siyasi, iktisadi, ictimâî, dini ve diğer değişiklikler oluşturmaktadır. Bağdat'ın geçmiş dönemlerdeki durumuna bakıldıktan sonra, ana kaynaklar temel alınarak adı geçen dönemde yaşanan gelişmeler kronolojik olarak ele alınmıştır.

ABSTRACT

Baghdad, the capital city of the Abbasids for approximately five centuries, come under the domination of the Ilkhans in 1258. Henceforth, some radical changes and transformations took place in Baghdad. Persian and Mongol military bureaucracy as well as local Arab bureaucracy began to dominate in the city. The events that took place in Baghdad city, which we regard as a state of the Ilkhans, are meticulously analysed.

This thesis aims at analysing political, economic, social, religious, and the other changes in Baghdad city between 1258 and 1335. After the analysis of condition of Baghdad city in former times, the developments in that era are dealt with chronologically by applying for the main sources.

BİBLİYOGRAFYA

Âbîrî, Abbas, *İbn Alkamî*, Tahran, 1384.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

Adams, Robert McC., *Land behind Baghdad: A History of Settlement on the Diyala Plains*, Chicago, 1965.

Ak Akçe: *Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, Haz. Tuncay Aykut ve Şennur Aydın, YKY, İstanbul, 1992.

Aka, İsmail, “Aksarâyî, Kerimüddin”, *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 293.

Aka, İsmail, “Hândmîr”, *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 550-552.

Aka, İsmail, “Mîrhând”, *DİA*, C. 30, İstanbul, 2005, 156-157.

Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çeviren Hrant D. Andreasyan, Yeditepe, İstanbul, 2012.

Aksarayî, Kerimüddîn Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

Aktan, Ali, “Müstazî-Biemrillâh”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 128-129.

Âmilî, Evliyaullah, *Tarih-i Rûyân*, Tashih Menûçehr Sutûde, Bunyad-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1348.

Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks. The Mamluk-Ilkhânid war, 1260-1281*, Cambridge, 1995.

Amitai-Preiss, Reuven, ve Michal Biran, *Mongols, Turks, and others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Leiden-Boston, 2005.

Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Tarih-i Moğol*, 8. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1384.

Avcı, Casim, “Yâkût el-Hamevî”, *DİA*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 288-291.

Avcı, Casim, “Medâin”, *DİA*, C. 28, İstanbul, 2003, s. 289–291.

Avfî, Muhammed, *Lûbab el-elbâb*, Tashih Edward Brown, C. I, Leiden, 1906.

Ayaz, Fatih Yahya, “Erken Dönem Memlûk Tarihçilerinin Moğollar’ın Bağdat’ı İstilasına Hakkındaki Rivayet ve Yorumları”, *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 7-9 Kasım 2008, s. 261–282.

Ayaz, Fatih Yahya, “Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, sayı 15 (2007): 1–32.

Âyetî, Abdulmuhammed, *Tahrîr-i Tarih-i Vassâf*, 3. baskı, Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-ı Ferhengî, Tahran, 1383.

Aykut, A. Sait, “İbn Battûta”, *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 361-368.

Aynî, Bedreddîn Mahmûd, *İkd el-Cumân fî Târih-i Ehli’z-Zamân*, Tahkik Muhammed Muhammed Emin, C. 3, Kahire, 1989.

Barthold, W., “Baydu”, *İA*, C. II, İstanbul, 1978, s. 307-308.

Barthold, W., “Ebû Sa’îd”, *İA*, C. IV, İstanbul, 1978, 44-46.

Barthold, W., “Gazan”, *İA*, C. IV, İstanbul, 1978, 729-730.

Barthold, W., “Geyhatu”, *İA*, C. IV, İstanbul, 1978, s. 770.

Barthold, W., “Hûlâgû”, *EI²*, III, Leiden Brill, 1986, s. 569.

Barthold, W., “Hulagu”, *İA*, C. V/I, İstanbul, 1987, s. 581-582.

Barthold, W., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Editör Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990.

Bausani, Alessandro, “Religion under the Mongols”, *The Cambridge History of Iran*, editör J. A. Boyle, Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, 538–549.

Baybars el-Mansûrî, Emîr Rükneddîn Devâdâr, *et-Tuhfetu’l-Mulûkiyye fî’l-Devleti’t-Turkiyye*, Çeviren Hüseyin Polat, Ankara, 2016.

Baybars el-Mansûrî, Emîr Rükneddîn Devâdâr, *Zubdetu’l-Fikre fî Tarihi’l-Hicre*, Tahkik D.S. Richards, Beyrut, 1998.

Baysun, Cavid, “Bağdad”, *İA*, C. II, İstanbul, 1979, s. 195–213.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu’l-Büldân*, Çeviren Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

Beyânî, Şîrîn, *Din ve Devlet der İran ahd-i Moğol*, C. II, Tahran, 1371.

Beyânî, Şîrîn, *Moğûlân ve Hukûmet-i İlhanî der Îrân*, Tahran, 1388.

Beyât, Azîzullah, *Tarih-i Tatbiki İran ba Keşverhâ-yi Cihân*, 2. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1384.

- Bilgin, Orhan, “Atâ Melik Cüveynî”, *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 140–141.
- Boyle, J. A., “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, *The Cambridge History of Iran*, editör J. A. Boyle, Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s. 303–421
- Boyle, J. A., “The Death of the Last Abbâsîd Caliph, a Contemporary Muslim Account”, *Journal of Semitic Studies*, VI (1961): 145–161.
- Bozkurt, Nahide, “Hâdî-İlelhak”, *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 16-17.
- Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara, 1999.
- Brown, Edward G., *A Literary History of Persia Under Tartar Dominion (1265-1502)*, Cambridge University Press, London 1920.
- Brown, Edward, *Tarih-i Edebiyât-ı İran ez Firdevsî tâ Sadî*, Farsça Tercüme Gulâm Hüseyin ve Sadrî Efşâr, C. 2, Tahran, 1988.
- Burûsevi, Muhammed b. Ali, *Evezhü'l-Mesâlik ilâ Marifetü'l-Büldân ve'l-Memalik*, Editör Mehdi Abdürrevazih, C. I, Dârü'l-Ğarbü'l-İslâmî, Beyrut, 1425.
- Caferiyân, Resul, *Sultan Muhammed Hüdabende Olcaytu ve Teşeyyü-i İmami der İran*, Kum, 1380.
- Can, Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı (H. I-III/M. VII-IX Yüzyıl)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995.
- Carpini, Johann de Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme (1245-1247)*, Çeviren Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

Cüveynî, Alâeddîn Ata Melik, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. I-III, Tahran, 1385.

Cüveynî, Alâeddîn Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, Çeviren Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013.

Cüveynî, Alâeddîn Ata Melik, *Teslîyet 'ül-İhvân*, Tashih Abbâs Mâhîyâr, Tahran, 1361.

D'Ohsson, Abraham Constantin Mouradgea, *Moğol Tarihi*, Çeviren Ekrem Kalan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Danuu, Ankhbayar, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016.

DİA, "Hâfız-ı Ebru", *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 89-90.

Durant, Will, *İslam Medeniyeti*, Çeviren Orhan Bahaeddin, Tercüman, İstanbul, y.y.

Durmuş, Efe, *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlük Münasebetleri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî, *el-Muhtasar fî Tarih el-Beşer*, C. IV, Kahire, 1325.

Ebü'l-Fidâ, İsmail b. Ali, *Takvimü'l-Buldân*, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dînîye, Kahire, 2007.

Ebü'l-Fidâ, İsmail b. Ali, *Takvimü'l-Buldân (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*, Çeviren Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

Ebu'l-Yemen Aleymi, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Enisü'l-Celîl bi't-Tarihü'l-Kudüs ve'l-Halil*, Takhik Adnan Yunus Abdülmecid Ebu Tebbet, C. I, Amman, 1420.

ed-Dûrî, Abdülazîz, “Bağdat”, *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 425–433.

Ekici, Kansu, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2012.

el-Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430- 538=1038/39-1143/44)*, Çeviren Ali Sevim, TTK, Ankara, 2006.

El-Azzavî, Abbâs, *Tarih el-Darâibü'l-Irakiyye (Min Sadr el-İslam ila ahir el-ahdü'l-Osmâni)*, Bağdad, 1959.

el-Azzavî, Abbas, *Tarihü'l-Irak Beyn İhtilaleyn (Hükümetü'l-Moğol)*, C. I, Bağdad, 1935.

el-Azzavî, Abbas, *Tarihü'l-Nukûdü'l-Irakiyye, Şirketü'l-Ticare ve'l-Tabâ'*, Bağdad, 1958.

El-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdülmümin b. Abdülhakk, *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, Editör Ali Muhammed Becâvî, C. I, Beyrut, 1412.

El-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdülmümin b. Abdülhakk, *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bikâ*, Çeviren H. İbrahim Gök, C. I, TTK, Ankara, 2014.

El-Benâkıtî, Ebû Süleymân Dâvud b. Ebî'l-Fazl Muhammed, *Tarih-i Benâkıtî*, Tahkik Cafer Şiâr, Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran, 1348.

El-Bundârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, Çeviren Kıvameddin Burslan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999.

El-Cûzcânî, Minhâc-ı el-Sirâc, *Tabâkat-ı Nasırî*, Tahkik Abdülhayy Habîbî, C. I-II, Dünya-yı Kitab, Tahran, 1363.

El-Cûzcânî, Minhâc-ı el-Sirâc, *Tabâkat-ı Nasırî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*, Çeviren Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015.

El-Cûzcânî, Minhâc-ı el-Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, Çeviren Mustafa Uyar, Ötüken, İstanbul, 2016.

el-Hüseynî, Sadruddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çeviren Necati Lügal, 2. baskı, TTK, Ankara, 1999.

El-Kâşânî, Ebû'l-Kasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, Çeviren Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

El-Kâşânî, Ebû'l-Kasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-i Olcaytu*, Tashih Mehîm Hembelî, Tahran, 1348.

el-Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed, *Sîret-i Celâleddin Mengübernî*, Tahkik Mücteba Minovî, İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran, 1384.

El-Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk, *Ülkeler Kitabı*, Çeviren Murat Ağarî, İstanbul, 2002.

Erdem, İlhan, “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, *AÜDTCFTAD*, XXII, sayı 35 (2004): 103–111.

Erdem, İlhan, “Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1997): 106–112.

Erdem, İlhan, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu’ya Etkileri”, *AÜDTCFTAD*, 20, sayı 31 (2000): 1–35.

Erdem, İlhan, “Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî’nin Anadolu’ya Gelişi, Yeni Moğol Rejiminin Kurulması, Sonuçları”, *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman’a Armağan*, Ankara, 2003, s. 337–345.

Erdem, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *AÜDTCFTAD*, XXI, sayı 33 (2003): 49–67.

Erdem, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1995.

Er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Çeviren Ahmed Ateş, C. I, TTK, Ankara, 1999.

Es-Sakkâr, Sâmî, “Erbil”, *DİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 272–273.

Et-Tûsî, Nasîreddîn Muhamed b. Muhammed, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, *Tarih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, Tashih Muhammed Kazvînî, C. III:, Tahran, 1385, s. 280–292.

Et-Tûsî, Nasîreddîn Muhamed b. Muhammed, “Zeyl-i Vâka-yi Bağdad”, *Tarih-i Cihângüşâ*, çeviren Mürsel Öztürk, TTK, İstanbul, 2013, s. 590–602.

Galstyan, A. G., *Ermenî Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çeviren İlyas Kamalov, İstanbul, 2005.

Gilli-Elewy, Hend, *Bagdad nach dem Sturz des Kalifats: Die Geschichte einer Provinz unter ilhânischer Herrschaft (656-735/1258-1335)*, Berlin, 2000.

Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, 3. baskı. C. I-II, TTK, Ankara, 1999.

Grousset, René, *Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, Çeviren Halil İnalcık, TTK, Ankara, 2011.

Günaltay, M. Şemseddin, *İslâm Tarihi'nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, 1991.

H., T., “Olcaytu”, *İA*, C. IX, İstanbul, 1964, s. 387-389.

Hâfız Ebrû, Şihabuddîn Abdullah Hâfî, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*, Tashih Hanbaba Beyanî, Tahran, 1349.

Hâfız Ebrû, Şihabuddîn Abdullah Hâfî, *Zübdetü't-Tevarih*, Tashih Seyyid Kemâl Hacı Seyyid Cevâdî, C. I, İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Tahran, 1380.

Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Düstûr el-Vuzerâ*, Tashih Said Nefîsi, Tahran, 1355.

Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*, Tashih Muhammed Debîr Siyâkî, C. I-III, Tahran, 1362.

Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Meâsıru'l-Mülûk*, Tashih Mîr Hâşim Muhaddis, Resâ, Tahran, 1372.

Hartmann, Angelika, “Nâsır-Lidînillah”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 399–402.

Haîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, *Târih-u Bağdâd*, C. I, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 114-115.

Haykıran, Kemal Ramazan, “Anadolu’da bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*,23 (2009): 161–178.

Hâzmî, Muhammed b. Musa, *el-Emâkin*, y.y., t.y.

Herevî, Seyf b. Muhammed Seyfî, *Pîrâste-i Tarihnâme-i Herat*, Editör Muhammed Âsîf Fikret, Tahran, 1381.

Hinz, Walther, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, Çeviren Acar Sevim, İstanbul, 1990.

Historic Cities of the Islamic World, Editör C. E. Bosworth, Brill, Leiden-Boston, 2007.

Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1989.

Hizmetli, Sabri, “İbnü’t-Tıktakâ”, *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 232-233.

Howorth, Henry H., *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, C. I–III, Taipei, 1970.

Hüseyin Hanbeli, Abdurrahman b. İbrahim, *Kalâidü’l-Ecyâd fîmâ İttifak fî’t-Tesmiyye min el-Bikâ’ ve’l-Bilâd*, Tahkik Velid Abdullah Menis, Kuveyt, 1430.

İ’timâd el-Saltana, Muhammed Hüseyin b. Ali, *Mirâtü’l-Büldân*, Tashih Abdülhüseyin Nevai ve Mir Haşim Muhaddis, C. IV, Tahran, 1367.

İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviren A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2015.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarih-i İbn Haldun*, Editör Halil Şehâde, C. III, Beyrut, 1988.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XIII, Beyrut, 1988.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslam Tarihi*, Çeviren Mehmet Keskin, C. 12-13, Çağrı Yay., İstanbul, 1994.

İbn Tağrîbirdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Misr ve el-Kâhire*, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 8, Beyrut, 1413.

İbn Vâsıl, Cemaleddîn Muhammed b. Sâlim, *Müferricü'l-Kurûb fî Âhbâr-i Benî Eyyûb*, Tahkik Hüseyin Muhammed Rebî ve Said Abdülfettâh Âşûr, C. IV, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiye, Kahire, 1377.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)*, Neşr. ve Çeviren Ali Sevim, TTK, Ankara, 1989.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. 5-12, Çevirenler Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özyayın vd., Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie*, Tahkik Mustafa Cevâd, Bağdad, 1351.

İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *el-Havâdisü'l-Camiâ ve't-Tecâribü'n-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie*, Farsça Tercüme Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1381.

İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *Telhîs Mecmâ el-Âdâb fî Mûcem el-Elkâb*, Tahkik Muhammed el-Kazım, C. II, Tahran, 1416.

İbnü'l-Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, *Telhîs Mecmâ el-Âdâb fî Mûcem el-Elkâb*, Tahkik Mustafa Cevâd, C. I, Dımaşk, 1963.

İbnü'l-İbrî, Ebû'l-Ferec, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, Çeviren Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011.

İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Tahkik Abdülkadir Muhammed Mâyû, Dâru'l-Kalemu'l-Arabî, Beyrut, 1418.

İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Çeviren Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.

İbnü't-Tıktaka, Safiyüddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî*, Farsça Tercüme Muhammed Vahîd Golpâygânî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran, 1367.

İskenderi, Nasır b. Abdurrahman, *el-Emkine ve'l-Elmiyah ve'l-Cibal ve'l-Âsâr*, C. II, Riyad, 1425.

İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Neşr. ve Çev. Faruk Sümer ve Ali Sevim, TTK, Ankara, 1989.

Jahn, Karl, "İranda Kağıt Para", Çeviren Mehmet Altay Köymen, *Belleten*, VI, sayı 23–24 (1942), s. 269–309.

Juvaini, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik, *The History of the World Conqueror*, Çeviren John Andrew Boyle, C. I–II, Manchester University Press, Cambridge, 1958.

Kadı Ahmed Tetevi, Asıf Hân Kazvîni, *Tarih-i Elfi*, C. 7, İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran, 1382.

Kadı Beyzâvî, Nâsireddîn, *Nizâmü't-Tevârîh*, Tashih Mîr Hâşim Muhaddis, Bunyâd-ı Mûkûfât Doktor Mahmûd Afşâr, Tahran, 1382.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, 4. baskı, TTK, Ankara, 2000.

Kan, Kadir, *Abbasîler'in Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2010.

Kayhan, Hüseyin, "Müstencid-Billâh", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, 143-145.

Kazvîni, Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, Editör Guy Le Strange, London-Leiden, 1915.

Kazvîni, Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzîde*, Tashih Abdulhüseyin Nevâî, 3. baskı, Emîr Kebîr, Tahran, 1364.

Konukçu, Enver, "Bağdat Hatun", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 444

Köprülü, M. Fuad, "Cüveynî", *İA*, C. III, İstanbul, 1978, s. 249-250.

Köprülü, M. Fuad, "XIII. Asırda Maraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", *Bellekten*, VI, sayı 23-24, (1942), s. 207-227.

Köymen, M. A., *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Ankara, 1975.

Kurtuluş, Rıza, "Tûs", *DİA*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 431-432.

Lapidus, Ira M., *İslâm Toplamları Tarihi (Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla)*, 3. baskı, İletişim, İstanbul, 2005.

Lapidus, Ira M., *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Lewis, Bernard, *Haşîşiler, Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, Çeviren Ali Aktan, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çeviren Selin Y. Kölay, 10. baskı, Arkadaş, Ankara, 2014.

Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı*, İstanbul, 2003

Merçil, Erdoğan, “Besâsîrî”, *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 528–529.

Merçil, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 496–500.

Merçil, Erdoğan, “Şahne”, *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 292–293.

Milâni, Hüseyin Peyrovi, *Ebû Said Bahadır Han*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1971.

Mîrhând, Hamîdüddîn Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî, *Ravzatu's-Safâ fî Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Editör Cemşîd Kiyânfer, C. V, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1380.

Moğollar'ın Gizli Tarihi, Çeviren Ahmet Temir, TTK, Ankara, 2010.

Morgan, D. O., “Öldjeytü”, *EP*, VIII, Leiden Brill, 1995, s. 168-169.

- Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, Editör Fuat Hacısalıhoğlu, Çeviren Hrant D. Andreasyan, Post Yay., İstanbul, 2017.
- Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge, İstanbul, 2007.
- Özaydın, Abdülkadir, “Müstâîn-Billâh”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 112-113.
- Özaydın, Abdülkerim, “Müstazhir-Billâh”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 127.
- Özaydın, Abdülkerim, “Muktedir-Billâh”, *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 144-145.
- Özaydın, Abdülkerim, “Ebü’l-Fidâ”, *DİA*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 320-321.
- Özaydın, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 454-455.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-Alkamî”, *DİA*, C. 20, İstanbul, 1999, s. 483-484.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr”, *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 26-27.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 92-94.
- Özaydın, Abdülkerim, “Muktefî-Liemrillâh”, *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 145-146.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara, 1990.
- Özcan, Abdülkadir, “Ayyar”, *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 296
- Özdemir, H. Ahmet, “Moğollar Bağdat’ı Kaç Gün Yağmalamıştı (Bir Rivayetin Tahlili)”, *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum*, 7-9 Kasım 2008, 243-260.
- Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı, (Cengiz ve Hülagü Dönemleri)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Özdemir, H. Ahmet, “Müsta‘sim-Billâh”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, 126–127.

Özgüdenli, Osman G., “Merv”, *DİA*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 221-223.

Özgüdenli, Osman G., “Nîşâbur”, *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 149-151.

Özgüdenli, Osman G., “Olcaytu Han”, *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, 345–347.

Özgüdenli, Osman G., “Ögedey Han”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 21-22.

Özgüdenli, Osman G., “Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî”, *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 19–21

Özgüdenli, Osman G., “Târîh-i Cihângüşâ”, *DİA*, C. 40, İstanbul, 2011, s. 77–79.

Özgüdenli, Osman G., “Vassâf”, *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 558-559.

Özgüdenli, Osman G., *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul, 2009.

Özkan, Halit, “Süyûtî”, *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 188-198.

Petrushevsky, I. P., “The Socio-Economic Condition of Iran under The Il-Khans”, *The Cambridge History of Iran*, J. A. Boyle, Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s. 483-537.

Pfeiffer, Judith, “Conversion Versions: Sultan Öljeitü’s Conversion to Shi’ism (709/1309) in Muslim Narrative Sources”, *Mongolian Studies*, 22 (1999): 35–67.

Pîrniya, Hasan, ve Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Tarih-i İran ez Ağâz tâ İnkirâz-ı Silsile-i Kâcâriye*, 9. baskı, Hayyâm, Tahran, 1380.

Pourjavadi, Reza, ve Sabine Schmidtke, *A Jewish Philosopher of Baghdad, Izz al-Dawla Ibn Kammûna (d. 683/1284) and His Writings*, Leiden-Boston, 2006.

Ravendî, Murtaza, *Tarih-i İctimâî İran*, C. 2, Tahran, 1382.

Reşîdüddîn, Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*, Nşr. Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî, C. II, Neşr-i Elburz, Tahran, 1373.

Reşîdüddîn, Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, Tashih Behmen Kerimî, 4. baskı. C. I-II, İkbâl, Tahran, 1374.

Reşîdüddîn, Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çeviren İ. Aka, M. Ersan, ve A.H. Khelejani, TTK, Ankara, 2013.

Reşîdüddîn, Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih, Tarih-i İsmailiyân*, Tashih Muhammed Ruşen, Tahran, 1387.

Reşîdüddîn, Fazlullah Hemedânî, *Kitab-ı Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Abağa Han ve Sultân Ahmed ve Argun Han*, Editör Karl Jahn, Mouton&Co, 1957.

Reşîdüddîn, Fazlullah Hemedânî, *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han*, Editör Karl Jahn, 2. baskı, İsfahan, 1368.

Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat (1253-1255)*, Çeviren Ergin Ayan, İstanbul, 2001.

Sa'dî Şirazî, Muslihiddîn, *Külliyât-ı Sa'dî*, Editör Muhammed Ali Furûğî, İntişârât-ı Hermes, Tahran, 1385.

Safâ, Zebîhullah, *Tarih-i Edebiyât der İran*, 7. baskı. C. 2-3, İntişârât-ı Firdevs, Tahran, 1378.

Sami, Şemseddîn, *Kamus-i Türki*, İstanbul, 1978, C. I, s. 790.

Sauvaget, J., *Introduction to the History of the Muslim East: a Bibliographical Guide*, Berkeley-Los Angeles, 1965.

Savory, R. M., “Baghdad Khatun”, *EF*², I, Leiden Brill, 1986, s. 908-909.

Sefernâme-i Hatt-î Farsi, C. I, Tahran, 1388.

Sibt İbnü'l Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman fî Tarihü 'l-Âyân (Mirâtü 'z-Zamân fî Târihi 'l-Âyân 'da Selçuklular)*, Neşr. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011

Sibt İbnü'l Cevzî, Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü 'z-Zaman fî Tarihü 'l-Âyân*, C. 22, Dârü's-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimaşk, 1434.

Spuler, Bertold, “Gaykhatu”, *EF*², II, Leiden Brill, 1991, s. 982.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350)*, Çeviren Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1987.

Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. II/1, London 1935.

Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. II/2, London 1936.

Strange, Guy Le, *Baghdad during the Abbasid Caliphate: From Contemporary Arabic and Persian Sources*, Oxford, 1900.

Strange, Guy Le, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, Cambridge, 1930.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Tarihü 'l-Hulefâ*, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 1424.

Suyûtî, Celâleddîn, *Halifeler Tarihi*, Çeviren Onur Özatağ, Ötüken, İstanbul, 2015.

Sümer, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1970).

Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, 2. baskı, AÜDTCF Yay., Ankara, 1972.

Şahin, Hanifi, “Sebeup ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan’ın Şiîliği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 64 (2012): 115–28.

Şahin, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, İstanbul, 2010.

Şebânkârâi, Muhammed bin Ali bin Muhammed, *Mecmau’l-Ensab*, Tashih Mir Haşim Muhaddis, C. II, Tahran, 1381.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998.

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberî*, Editör Muhammed Ebûlfazl İbrahim, 2. baskı. C. 7, Dâru’l-Turâs, Beyrut, 1967.

Taneri, Aydın, “Celâlüddevle”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 259-260.

Taneri, Aydın, *Harezmşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993.

Tomar, Cengiz, “İbnü’l-Fuvatî”, *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 47-49.

Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. I, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), Çeviren Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000.

Uslu, Recep, “Herat”, *DİA*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 215–18.

Uyar, Mustafa, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

Uyar, Mustafa, “İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa‘düddevle”, *AÜDTCFTAD*, XXI, sayı 33 (2003): 226–242.

Uyar, Mustafa, “İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı”, *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)*, Ankara, 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, İstanbul, 1988.

Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, MEB, Ankara, 1979.

Ünal, Ömer, “Sa’dî Şîrazî’nin Arapça Şiirleri ve Bağdad Mersiyesi”, *Nüşa*, VI, sayı 21 (2006): 89–110.

Weir, T.H., “İbnü’l-Alkamî”, *İA*, C. V/II, İstanbul, 1987, s. 843.

Weissman, Keith, *Mongol Rule in Baghdad, Evidence from the Chronicle of Ibn al-Fuwatî: 656 to 700 A. H. /1258 to 1301 C. E.*, The University of Chicago, Basılmamış Doktora Tezi, 1990.

Wu, Pai-nan Rashid, *The Fall of Baghdad and The Mongol Rule in Al-Iraq, 1258-1335*, The University of Utah, Basılmamış Doktora Tezi, 1974.

Yakubî, Ahmed b. İshâk, *Ülkeler Kitabı*, Çeviren Murat Ağar, İstanbul, 2002.

Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, C. I-V, Dârü’s-Sâdr, Beyrut, 1995.

Yakut el-Hamevî, Şihâbeddîn Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, Farsça Tercüme Ali Nakî Münzevi, C. I-II, Sâzmân-i Mîrâs-i Ferheng-i Keşver, Tahran, 1380.

Yazıcı, Tahsin, “Belh”, *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 410–411.

Yazıcı, Tahsin, “Benâkitî”, *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 429-430.

Yazıcı, Tahsin, “Çav”, *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 235.

Yazıcı, Tahsin, “Gîlan”, *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 68-69.

Yezdi, Şerafeddîn Ali, *Zafernâme*, Tashih Seyyid Said Mîr Muhammed Sâdık ve Abdülhüseyin Nevâî, C. I-II, Müze ve Merkez İstâd-i Meclis-i Şûra-yi İslâmî, Tahran, 1387.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 31-48.

Yılmaz, Metin, “Göreceli Tarih Anlayışına Bir Örnekleme: Bağdat Kütüphanesi Gerçekten Tahrip Edildi mi?”, *EKEV Akedemi Dergisi*, sayı 18, (2004), 319–442.

Yiğit, İsmail, “Müstansır-Billâh, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2006.

Yiğit, İsmail, “Müstansır-Billâh”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 118.

Yuvalı, Abdulkadir, “Ebû Said Bahadır Han”, *DİA*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 218–219.

Yuvalı, Abdulkadir, “Gazân Han”, *DİA*, C. 13, İstanbul, 1996, s. 429–431.

Yuvalı, Abdulkadir, “Geyhatu Han”, *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 44–45.

Yuvalı, Abdulkadir, “Hülâgû”, *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 473–475.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, Editör Ömer Abdusselâm Tedmürî, Beyrut, 1993.

EKLER

İlhanlı Dönemi'nde Bağdad'da Basılan Paralar

Resim 1⁹⁸¹

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Hülagu	Dinar	657/1258-59	8.53	26.09 mm	فان الاعظم مونكا قان هلاكو خان	لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه و سلم

⁹⁸¹ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 2⁹⁸²

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Abaka	Dirhem	667/1268-69	2.66	23.02 mm	قَان بادشاه عالم ايلخان الاعظم ابا قَا بِسْمِ اللّٰهِ صَرْنَ هَذَا الدِّرْهَمِ فِي بَغْدَادَ سَنَةِ سَبْعِ وِ سَتِيْنِ وَ سِتْمَاةٍ	لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّٰهِ

⁹⁸² http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 3⁹⁸³

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Argun	Dirhem	683/1284-85	2.01	22.61 mm	(Uygurca) Hakanu Ariba Argunun Deledkegulug sen ارغون بسم الله ضرب هذا الدرهم بغداد سنة	لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم

⁹⁸³ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 4⁹⁸⁴

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Argun	Dirhem	690/1291	2.11	19.71 mm	Khagan nreber Arghunun deledkegölüg ارغون	لا اله الا الله محمد رسول الله صرب بغداد صرب بغداد تسعين ستمائة

⁹⁸⁴ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 5⁹⁸⁵

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Argun	Fels	683/1284-85	4.05	22.45 mm	... الا محمد رسول الله ...	(Uygurca): Hakanu Nreber Arghunu Deledkegulug sen ?? ضرب بغداد سنة ثلاث و ثمانين و ستمائة

⁹⁸⁵ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 6⁹⁸⁶

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Argun	Fels	688/1289-90	4.85	22.89 mm	Khagan nreber Arghun deledkegölüg ارغون	لااله الا الله محمد رسول الله ضرب هذا الفلوس ببغداد سنة ثمان و ثمانين و ستمائة

⁹⁸⁶ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 7⁹⁸⁷

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Gazan	Dirhem	696/1296-97	2.52	24.40 mm	Tengri yin Küchündür غازان محمود Ghasanu Deletgelülüg sen	الله لا اله الا محمد رسول الله و تسعين و ستمائة سنة ست

⁹⁸⁷ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 8⁹⁸⁸

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Gazan	Fels	696/1296-97	4.51	24.84 mm	Tengri yin Küchündür غازان محمود ضرب بغداد Ghasanu Deletgelülüg sen	لا اله الا الله محمد رسول الله سنة سن إفي

⁹⁸⁸ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 9⁹⁸⁹

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Olçaytu	Yarım Dinar	706/1306-07	2.21	16.61 mm	السلطان الاعظم غياث الدين و الدنياو الدين خدبند محمد خلد الله ملكه العظمه بلله O - o وسبعمانه سنة ست o -	لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب بغداد عمر و ابو بكر عثمان

⁹⁸⁹ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 10⁹⁹⁰

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Olçaytu	6 Dirhem	706/1306-07	12.24	38.37 mm	السلطان الاظم غياث الدنيا و الدين خداينده محمد خلد الله ملكه ضرب بغداد سنة ست / العظمة لله وحده / و سبعة	الله لا اله الا الله محمد رسول الله ابو بكر الصديق و عمر الغاروق و عثمن دو النورين و الي ابو السبطين عليهم السلام جميعين

⁹⁹⁰ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 11⁹⁹¹

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Olçaytu	2 Dirhem	713/1313-14	4.32	25.68 mm	ضرب في ايلم دولة المولى السلطان الاظم مالك ر قان الامم اوجايتو سلطان غياث الدنيا و الدين خدابنده محمد خلد الله ملكه بغداد ثلاث و عشر UlcituSultan	الله لا اله الا محمد رسول الله الي ولي الله اللهم صلى على محمد و علي و الحسن و الحسين و علي و محمد و.....الحسى و محمد المهدى

⁹⁹¹ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 12⁹⁹²

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Olçaytu	Fels	712/1312-13	4.10	22.30 mm	السلطان الاعظم السلطان جلد الله ملكه	ضرب بغداد سنة اثنان عشر و سبعمائة لا اله الا الله محمد رسول الله

⁹⁹² http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 13⁹⁹³

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	6 Dirhem	719/1319-20	8.93	30.21 mm	ضرب في الايام دولة السلطان الاعظم ابو سعيد خلد الله ملكه هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَبِهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا	لا اله الا الله الله محمد رسول الله ابو بكر عمر عثمان علي محمد لسول الله الدين معه اشداء على الكفار رحماء بينهم تراهم ركعا سجدا في وجوههم من اثر السود ذلك مثلهم العليم فسيفيكهم الله وهو السميح لا اله الا الله محمد رسول الله ابو بكر عمر عثمان علي

⁹⁹³ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 14⁹⁹⁴

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	Dinar	728/1327-28	2.49	18.32 mm	ضرب السلطان ابو سعيد بهادر خان بغداد عثمان و الي الوحد ابو بكر عمر	لا اله الا الله محمد رسول الله في سنة ثمان و عشرين و سبعمائة

⁹⁹⁴ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 15⁹⁹⁵

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	2 Dirhem	724/1323-24	3.00	21.35 mm	ضرب السلطان ابو سعيد بهادر خان خلد ملكه بغداد في سنة اربع و عشرين و سبعماية الحلاليه	لا اله الا الله محمد رسول الله علي - عثمان - عمر - ابو بكر

⁹⁹⁵ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 16⁹⁹⁶

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	Dinar	731/1330-31	8.51	21.09 mm	ضرب السلطان العظم ابو سعيد بهادر خان خلد الله ملكه بغداد ضرب بغداد اد	لا اله الا الله محمد رسول الله علي - عثمان - عمر - ابو بكر

⁹⁹⁶ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 17⁹⁹⁷

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	2 Dirhem	729/1328-29	3.18	21.39 mm	ضرب السلطان العظم ابو سعيد بهادر خان خلد الله ملكه بغداد سنة تسع مائة ضرب في	لا اله الا الله محمد رسول الله علي - عثمان - عمر - ابو بكر

⁹⁹⁷ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 18⁹⁹⁸

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	2 Dirhem	735/1334-35	2.82	19.83 mm	السلطان العام العادل ضرب Uygurca Ebu Said بغداد بهادر خان خلد ملكه	لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه سنة خمس ثلاثين عثمان الي سبعمائة حلاليه

⁹⁹⁸ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 19⁹⁹⁹

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	Fels	717/1317-18	4.29	21.96 mm	ضرب في السلطان الاعظم ابو سعيد خان خلد الله ملكه ضرب مدينة بغداد سنة سبع عشر	لا اله الا الله محمد رسول الله دين الحق

⁹⁹⁹ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 20¹⁰⁰⁰

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	Fels	722/1322-23	1.58	19.31 mm	ضرب السلطان الاعظم ابو سعيد بهادر خلد الله ملكه	٢٢ لا اله الا الله محمد رسول الله

¹⁰⁰⁰ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 21¹⁰⁰¹

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	Fels		1.90	19.81 mm	السلطان ابو سعيد	الله لا اله الا الله محمد رسول الله بغداد

¹⁰⁰¹ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 22¹⁰⁰²

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	Fels	732/1331-32	3.23	21.80 mm	في ضرب بغداد اثنان و ثلثين سبعمة شاسلطان الاظم ابو سعيد ختن خلد ملكه	لا اله الا الله محمد رسول الله صلى - الله - عليه مسلم - ... - عمر - و علي ...

¹⁰⁰² http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

Resim 23¹⁰⁰³

Dönem	Tür	Tarih	Ağırlık	Çap	Ön Yüz	Arka Yüz
Ebu Said	Fels		1.78	20.09 mm	السلطان الاعظم ابو سعيد بغداد	الله رسول محمد صلى عليه و عمر ابو بكر

¹⁰⁰³ http://tokakte.dk/webdata_ilkhanid.pl (Erişim Tarihi: 29.12.2017)

